

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

David Harvey Asi Şehirler

ŞEHİR HAKKINDAN KENTSEL DEVRİME DOĞRU

Ayşe Deniz Temiz'in sunuşuyla

metis

www.metis.org.tr / e-posta: metis@metis.org.tr / trantey.org

David Harvey
Asi Şehirler
Şehir Hakkından Kentsel
Devrime Doğru

1935 İngiltere doğumlu. 1961'de Cambridge Üniversitesi'nde coğrafya alanında doktorasını tamamladı. Bristol Üniversitesi'ndeki çalışmalarının ardından 1969'da ABD, Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'ne geçti. Çeşitli üniversitelerde dersler ve konferanslar verdiği akademik çalışmaları içinde sayısız makaleye ve çok ses getiren, birçok dile çevrilen kitaplara imza attı. 2001'de City University of New York'ta çalışmaya başladı. Harvey'in çalışmalarının en önemli özelliği, Marksist kurama uzamsallık fikrini dahil etmesi, eklemlemesi olmuştur. Harvey'in Türkçeye çevrilen ilk kitabı *Postmodernliğin Durumu* (Metis, 1997). Diğer yapıtlarından başlıcaları şunlar: *Sosyal Adalet ve Şehir* (Metis, 2003), *Sermayenin Sınırları* (Tan, 2012), *The Urban Experience* (Kentsel Deneyim, 1989), *Yeni Emperyalizm* (Everest, 2004), *A Brief History of Neoliberalism* (Neoliberalizmin Kısa Tarihi, 2005), *Umut Mekânları* (Metis, 2008), *Marx'ın Kapital'i için Kılavuz* (Metis, 2012), *Sermayenin Mekânları* (Sel, 2012) ve *Sermaye Muamması* (Sel, 2012).

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Asi Şehirler
Şehir Hakkından Kentsel
Devrime Doğru
David Harvey

İngilizce Basımı: Rebel Cities
From the Right to the City
to the Urban Revolution
Verso, 2012

© David Harvey
Verso, Londra ile yapılan lisans sözleşmesi
temelinde yayımlanmıştır.

Türkçe Yayın Hakları © Metis Yayınları, 2012
Çeviri Eser © Ayşe Deniz Temiz, 2012

İlk Basım: Mart 2013

Yayıma Hazırlayan: Özge Çelik

Kapak Fotoğrafı:
Berlin Duvarı, Almanya. Yüzlerce kişinin duvarın
yıkımına karşı çıktığı 1 Mart 2013 günü duvarın
Doğu Yakası'nda görüntülenmiştir.
(Fotoğraf: Markus Schreiber, Associated Press)

Kapak Tasarımı: Semih Sökmen

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-908-5

David Harvey

Asi Şehirler

ŞEHİR HAKKINDAN KENTSEL
DEVRİME DOĞRU

Çeviren ve Sunuş:

Ayşe Deniz Temiz

Ücretsiz PDF Kitap Evi - <https://rantey.org>

Delfina'ya,
ve diğ er büt ün ö ğ rencilere

İçindekiler

Sunuş, Ayşe Deniz Temiz 9

Önsöz: Henri Lefebvre'in Vizyonu 29

BİRİNCİ KISIM

Şehir Hakkı

1 Şehir Hakkı 43

2 Kapitalist Sistemin Krizlerinin Kentsel Kökenleri 70

3 Kentsel Müşterek Alanların Yaratılması 117

4 Rant Sanatı 143

İKİNCİ KISIM

Asi Şehirler

5 Antikapitalist Mücadele İçin Şehri

Yeniden Sahiplenmek 171

6 Londra 2011: Vahşi Kapitalizm Sokağa Dökülüyor 217

7 # OWS: Wall Street Partisi Gazap Biçiyor 220

Teşekkür 227

Dizin 229

Sunuş

Böylece, özne menşeli siyaset, şehri kuran dış-sallığa el konmasında kendini gösterir.

JEAN-LUC NANCY, *The Sense of the World*
(Dünyanın Duyusu)

I

ABD'de 2001 yılından bu yana spekülative biçimde şişirilmekte olan gayrimenkul ve ona bağlı finans sektöründe 2008 kışında patlak veren ve kısa süre içinde tüm Avrupa'yı girdabına alan iktisadi krizin nedenlerini çözmeye çalıştığımız sırada, finans uzmanlarının basın ve medyadaki resmi geçidine tanık olduk. Olan biteni açıklarken "hedge fonu", "türev araçlar", "toksik varlıklar" gibi Türkçe karşılığı dahi bulunmayan terimleri art arda sıralıyorlar, bunları gündelik dile veya hatta daha aşına olduğumuz iktisat kavramlarına tercüme etmeye dahi tenezzül etmiyorlardı. Ne kadar kulak kabartırsak kabartalım, meselenin sıradan ölümlülere izah edilemeyecek kadar karmaşık olduğu konusunda kendilerine hak vermekten öteye geçemiyorduk. Krizin müsebbibi olan spekülative sermayenin sözcüleri kendi içine kapalı bu jargonu tedavüle sokarak kendilerini maddiyatın çarpmasıyla yüzleşmekten koruyan dilsel bir kalkanın ardına sığınmış oluyorlardı. Finans sektöründe "ters giden" şeyin ne olduğu sair yurttaş için açıklığa kavuşmamıştı belki ama maddiyatın çarpmasını doğrudan yaşamlarında hisseden kitleler nedenlerin bilgisine dolaysız yoldan ulaşmışlardı. Güney Avrupa'nın kırılğan ekonomilerinden başlayarak İrlanda ve kolay sarsılmayacağı farz edilen İngiltere gibi merkez ülke ekonomilerine doğru ilerleyen kriz karşısında, oturduğu eve haciz konan, işinden çıkarılan, kemer sıkma po-

litikaları ve özelleştirmeler sonucunda kamu hizmetlerinden mahrum edilen kitlelerin sokağa inmesi uzun sürmedi. Madrid'den Dublin'e, Atina'dan Londra'ya kadar uzanan Avrupalı asi şehirler şebekesi, Atlantik'in öte yakasından, rötarlı da olsa gelen katılımlarla genişliyordu. Krizin merkez üssü ABD'de durumun kitleler tarafından idrakinde yaşanan iki yıllık gecikme, finans uzmanlarının "sorunun hallini uzmanlarına bırakma" yönündeki telkini ve "batmasına göz yumulamayacak kadar büyük" bankalara devlet bütçesinden kefareti ödenmesiyle durumun aşılabileceği yönündeki teskini ile açıklanabiliyordu olsa olsa.

Asi Şehirler neoliberal iktisat tarafından kurgulanan kriz anlatısı ile krizin kendi üzerlerinden telafisi edildiği kitlelerin konumu arasındaki makasın giderek açıldığı bu zaman kesidini tahlil ediyor. Sokaktaki antikapitalist eylemliliğe yaslandığını peşinen ilan eden metin, üslubuyla da akademi dışından okuru başköşeye buyur ediyor. Bununla birlikte, kitabın bir ayağının dışarıda oluşu, doğrudan eylem lehine uzun vadeli kavramsal analizin bir kenara bırakıldığı anlamına gelmiyor. Bilakis yazar 1980'lerin ikinci yarısından bu yana olgunlaştırmakta olduğu kentsel iktisat anlayışını burada özlü bir biçimde ortaya koyarken, bir yandan da kavramsal soru ve çözümlemelerin kentsel toplumsal hareketler açısından ne gibi yeni doğrultulara işaret edebileceğini irdeliyor. Kavramları somut durumlar için kullanışlı kılmak teorisinin en zorlu sınavı ise, *Asi Şehirler*'de yedi boğum teorik birikimi sarıh bir dile —ve aynı anda sokağa— döken Harvey'in tam olarak bunu amaçladığını söyleyebiliriz.

II

Kitap eşit ağırlığa sahip üç sorunsal tanımlıyor. Bunların ilki, Harvey için uzun erimli bir proje oluşturan kentsel iktisat ile kapitalist sistemin bütünü arasındaki ilişki. Bu çözümlemenin ışığında ele alınan ikinci tartışma kentsel toplumsal hareketler ve antikapitalist mücadele arasındaki ayrım ve çakışma noktalarına, ve bütün bu analizin bağlandığı son tartışma ise kentte temellenen toplumsal hareketlerin örgütlenme biçimlerine odaklanıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://rantey.org>

Merkezine kentsel iktisadı yerleştiren ilk tartışma iki hat üzerin-

den yürütölüyor. Yazar bir yandan gayrimenkul ve finans sektörlerindeki spekülâtif faaliyeti kendi iç mantığıyla açıklanabilecek bir alan olarak gören neoliberal iktisadî eleştirirken, diğêr taraftan Marksizmin kentsel iktisada olan kayıtsızlığının da bu sahanın içine kapalı bir uzmanlığa dönüşmesini pekiştirdiğini ileri sürüyor. Tartışma bu çerçeveye sınırlandırıldığında, 2008 krizinin nedenleri, ABD'li teknokratların 1990'larda kredi kuruluşları üzerindeki denetimi gevşetmesi gibi manevraları sorgulayan kurumsal bir yaklaşımdan öteye geçemeyecektir. Kentsel altyapı ve konut yatırımları ve rant, *Kapital*'den bu yana, Marksist kuram içerisinde üretimin değıl yenisinden üretimin alanına ait sorunlar olarak görölmüş, antikapitalist bir siyasetle olsa olsa tali bir bağı olduğı varsayılmıştır. Kente yönelik bu kayıtsızlığın uzun geçmişı, Harvey'e göre, Marksist kuramı 2008 krizine yol açan nedensellik zincirini çözümleyecek araçlardan yoksun bırakmıştı. Böylece Marksist iktisatçılar krizi yaratan sektör ve aktörler arasındaki özgül ilişki biçimlerini dikkate almak yerine alet çantalarında hazır bulunan kapitalizmin döngüsel krizleri kuramını, biraz tozunu aldıktan sonra kullanıma soktular.

İşte kitabın ilk iki bölümünde Harvey, finans krizi olarak etiketlenen olguyu Marksist iktisadın ihmal ettiğı kent perspektifi üzerinden çözümlemeye girişiyor. Kentsel konut ve altyapı üretiminin, kapitalizmin genel döngülerine tabi olmaktan öte, sermaye birikiminde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koyuyor. Burada, bir üretim kolu olarak inşaat sektöründen kentsel iktisat kavramına geçişte bir dizi kentsel siyasi dolayım devreye girer. İnşaat faaliyetinin nesnesi, belli boyutlardaki bir arsa iken, *kentsel mekân* tabir edilen şey çok katmanlı siyasi dolayımın bir tezahürüdür. Öyleyse kentsel iktisat, toplumsal gruplar arasındaki çatışmaların sahası olan şehir tarihinden bağımsız düşünülemez. Harvey'in "kapitalizmin coğrafi tarihi" kavramsallaştırması işte bu noktayı ifade eder. Şehircilik ve mimarlık literatüründe şehir tarihi anlatısı, mekânının geçirdiğı bir dizi evrim temelinde kurgulanır. 19. yüzyıl Paris bulvarlarından Viyana *Ringstrasse*'ye dek mekânı şekillendiren temel etken, bu anlatıda, iktidarın bir yandan kendi simgesel mekânını üretme bir yandan da kitleleri denetleme istencidir. Harvey ise kentsel iktisadî Marksist kavramları çerçevesinde ele almayı önerirken aynı zamanda kapitalizmin tarihini de yeni bir gözle değerlendirir. Kitabın 2.

vey'in işaret ettiği doğrultuda açılımlar sunuyor.²

Finans sermayesinin devreye girmesi imar faaliyetini mümkün kılmanın yanı sıra, Harvey'in dikkat çektiği önemli bir yan etkiyi de beraberinde getirir: konut arzının talepten gitgide bağımsızlaşması. Başlangıçta konut yatırımlarının önünü açan bu durum, üretim döngüsünün son etabında, üretilen konut birimlerinin piyasada değere dönüşmesi noktasında bir belirsizliğe, hatta açmaza neden olabilmektedir. Harvey bu durumu Goetzman ve Newman'dan aktardığı şu formülle özetler: Finans piyasalarındaki olumlu hava, gökdelenleri yükseltmek için yeterli olabilir, ama sıra kira tahsilatına gelince çelik ve betonla muhatap olamazsınız. Bu tıkanıklığı aşmak için finans sermayesi konut üretiminin bu kez talep yönünü de manipüle etmeye girişir; nihayet hem arz hem de talepten azade, kendi devriminden çoğalan, aşkın bir sermaye döngüsü, Harvey'in tabiriyle *sermaye muamması* ortaya çıkar. Kendi kendini doğurur ve doğrularmış gibi görünen bu kehanetin gelip dayanacağı sınır pek uzak olmasa gerektir — ABD'deki konut ipoteği krizi buna kanıttır; fakat aynı zamanda, küresel piyasaları krizden çıkarmak için kefareti üstlenen ülkenin durumu da bizzat tartışmalıdır. Çin'de bugüne dek hiçbir ulusal ekonomide eşi görülmemiş bir ölçek ve hızda gerçekleşmekte olan kentsel dönüşüm serüveni, talepten bağımsız konut üretiminin çarpması muhtemel sert kayaları düşündürmektedir insana ister istemez, zira sıradan bir evin "şehir sakinlerinin ortalama yıllık gelirinin 25 katı fiyata sahip" olduğu bir inşaat furyasının "sürdürülebilir olmadığı aşikârdır."

İlc

Finans sermayesiyle sarmalanan, talepten bağımsız, spekülâtif konut arzı her ne kadar kendi kendine çoğalan sermaye gibi bir serap

2. Bkz. örneğin Christian Marazzi, *The Violence of Financial Capitalism*, İng. çev. Kristina Lebedeva ve Jason Francis Mc Gimsey, Los Angeles: Semiotext(e), 2010. Kitabın ekindeki sözlükçede, finans sektörünün "sihirli sözcükleri"nin anlamları da açıklanıyor. Ayrıca bkz. Christian Marazzi, *Sermaye ve Dil*, çev. Ahmet İrigenç, İstanbul: Ayrıntı, 2010 ve Brett Nielson, "The Magic of Debt, or Amortize This!", *Mute* (6) 2007, www.fukunagai.com/articles/2007-09-20-neilson-en.html (erişim tarihi: 5 Şubat 2013).

yaratıyorsa da, bu zafer —veya 2008 yılında ABD’de yaşandığı şekliyle: felaket— Harvey’in ısrarla vurguladığı gibi, tek başına serbest piyasanın marifeti değildir. Yazar, ABD’de 1990 sonrası ileri teknoloji sektörlerinde yaşanan hüsranın ardından, yıllar önce devlet eliyle kurulmuş olan finans kurumlarının nasıl bizzat devlet bütçesinden desteklenmeye başladığını, evsahipliğini teşvik etmenin devlet siyaseti olarak aktif biçimde uygulandığını hatırlatır. Hemen ardından, krizde nihayete eren bu senaryonun yeniden sahneye konmakta olduğu Çin’e döner. Liberalleşmenin güçlü devlet otoritesini bertaraf etmeksizin sürdüğü Çin’de devasa bir ölçekte gerçekleştirilen altyapı ve konut üretimi farklı aktörleri karşımıza çıkarır. Talepten tümüyle bağımsız olarak üretilen, tamamlandıktan yıllar sonra hâlâ sakinlerini bekleyen yüzbinlerce nüfus kapasiteli düzinelerce hayalet-uydu şehrin finansmanı, Harvey’in özellikle dikkat çektiği gibi, yerel yönetimler desteğiyle kurulan, gelgelelim kamu kuruluşu statüsüne de sahip olmayan, kayıt dışı finans kuruluşlarına yüklü miktarlarda borçlanma ile elde edilir. Wall Street’teki krizi hazırlayan etken, finans piyasaları üzerindeki denetim ve düzenlemenin gevşetilmesi idiye, Wall Street’in kefareti ödeyen Çin’de GSYH’nin %70’ini oluşturan gayrimenkul ve altyapı sektörü denetime bir o kadar kapalı ve şeffaflıktan ve hesap vermekten bir o kadar uzak bir finansal yapıya yaslanmaktadır.

İld

İnşaat ve finans sektörleriyle devlet desteğinin çok katmanlı ilişkisine dair Harvey’in ABD ve Çin örnekleri üzerinden gerçekleştirdiği analiz, son on küsur yıldır Türkiye’nin geçirmekte olduğu kentsel çevre üretimi süreçlerini değerlendirirken bizlere de önemli ipuçları sunuyor. Devletin gayrimenkul üretim sürecine dahil oluşu, bizde de alt gelir grubunun barınma hakkını güvenceye almak ve bunu yaparken düzensiz gecekondu yap-satçılığın yerine planlı konut çevreleri üretmek gibi bir saikle 1990’larda kurulan Toplu Konut İdaresi ile başlamıştı. Ancak kurum son on yıl içerisinde 11 ayrı yasal düzenlemeyle yepyeni yetkilerle donatılarak kâr amaçlı bir teşebbüse dönüştürüldü. Aynı dönemde imar mevzuatını ilgilendiren 200’ün üzerinde yasanın iktidar partisinin oy çokluğuna sahip oldu-

ğu meclisten geçirilmiş olması,³ kentsel iktisadın ulusal ekonomi içerisindeki yeri hakkında net bir fikir verdiği gibi, kenti biçimlendiren erkin nerede konumlandığını da ortaya koymaktadır. Devletin planıcı ve mimar kadroları tarafından yapılan planların kanun hükmünde olduğu bir düzenden, şehirlerin hatta münferit mahalle ve ortak alanların geleceğinin yasama organı tarafından tayin edildiği bir düzene geçiş hemen hemen hiçbir dirençle karşılaşmadan gerçekleşti. Piyasa aktörlerine karşı kamu yararını korumanın temel yasal dayanağı olan üst ölçekli planlamanın yerini, devlet yetkisiyle hareket eden kâr amaçlı bir kuruluşun denetimden muaf "proje"leri aldı. Keza 2012'nin sonunda meclisten geçen Büyükşehir Yasası yerel yönetim kademelerini, bu yönetimlere ait ortak alanlara merkezi hükümet adına el koymak suretiyle lağvederken şehirler ve mücavir alanlarda gerçekleşecek kentsel yatırımlar üzerinde merkezden tayin edilecek bir "Yatırım İzleme ve Koordinasyon Birimi"ni yetkili kılıyor.⁴ Hukuksal açıdan "kamu yararı"nı —merkeziyetçi biçimde de olsa— temsil eden teknik kadroların denetiminden muaf olduğu gibi, piyasa açısından da talebin dengeleyici unsurundan bağımsız biçimde süregiden gayrimenkul yatırımlarının Türkiye'de son 3 yıl zarfında ürettiği atıl konut birimi sayısı, sırasıyla 560 bin, 230 bin ve 300 bindir.⁵ Yüklü miktarda iç (Çin örneği) ve dış (Türkiye örneği) borca dayalı bu tür bir spekülasyon sermaye gelişiminin piyasanın iç dinamikleri tarafından er ya da geç dizginleneceği varsayılabilir. Öte yandan otoriter bir idarenin böyle devasa bir imar hareketinin tamamlayıcısı olarak kitlesel nüfus iskân politikalarını devreye sokması da ihtimal dahilindedir. Büyükşehir Yasası ile statüsü ortadan kaldırılan 16 binden fazla köy ve 1500'ün üzerinde ilçe belediyesinde halihazırda ikamet eden nüfusun bir bölümü

3. Mehmet Penpecioglu, "Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye'deki Son On Yılı: Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler", *Birikim* (2011): 62-73.

4. On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun: www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm (erişim tarihi: 10 Aralık 2012).

5. Adile Kaya, "Patlamaya Hazır Bir Balon Mu?", *Sol*, 13 Kasım 2012; Mustafa Sönmez, "İnşaat Balonunda Kapanma Riski", *Özcan*, 14 Kasım 2012. Makaleye yazarın blog sayfasından erişilebilir: mustafasonmez.net/?p=2524.

şehirlere göç etmeye mecbur kalabilir; Ortadoğu'daki savaşın neden olduğu mülteci akını, yabancılara gayrimenkul satışı⁶ gibi nüfus ölçeğindeki hareketler de emlak piyasası üzerinde etkili olacaktır. Gelgelelim bu gidişat kendi seyrine terk edilecek olursa toplum ve çevre açısından faturanın, 2008 "finans krizi"nin açıkça gösterdiği gibi, toplumun yoksul tabakalarına kesilmesine şaşırılmamalıdır.

Harvey'in ABD ve Çin arasında yaptığı karşılaştırmalı tahlilinden çıkan bir başka sonuç ise, sermayenin tekelleşmesi (ABD'de örneği) ile devlet erkinin merkezileşmesinin (Çin'de olduğu gibi) farklı sonuçlara yol açtığı. Çin gibi otoriter bir yönetimin hâkim olduğu bir ülkede uygulanan neoliberal politika, Slavoj Žižek'in bir süre önce dolaysızca öne sürdüğü gibi, hiç de Batı kapitalizminin henüz tamamlanmamış bir evresi ve provası olmayabilir. Hatta, neoliberalizmin otoriter rejimler altında yakaladığı bu yeni "terkip", Batı da dahil dünyanın her yerine ihraç edilecek bir gelecek modeline dönüşebilir.⁷

III

İşte kitabın odaklandığı ikinci temel problematik olan kentsel toplumsal hareketler, Harvey'ye göre, ancak bu tür bir Marksist kentsel iktisat çerçevesinde anlam yüklenir. 1999'da Seattle'da örneğini gördüğümüz ve bugün Şanghay ve Guangdong'dan Atina'ya, Kahire'den Cochabamba'ya merkez-çeper ayırt etmeksizin benzer gündemler üzerinden harekete geçen, kimi zaman şehir şebekeleri biçiminde örgütlenen hareketleri "kentsel" diye nitelerken tam olarak neyi kastediyoruz? Kitabın 3. ve 5. bölümleri bu sorunun peşinden gidiyor. Bu toplumsal hareketler açısından kent, üretim ilişkilerinden doğan çelişkilerin dile getirilmesine imkân veren bir mekândan mı ibarettir? Yoksa bu çelişkiler bizzat kentsel mekânın üretim sürecinden doğan çelişkiler midir? Başka bir deyişle şehir, mücadelenin

6. Korkut Boratav 2012 yılında yabancılara gayrimenkul satışından 2,6 milyar dolar elde edildiğini, bunun tüm yabancı yatırım içerisinde %20,9'luk bir pay tuttuğunu belirtiyor. "2012'de Sermaye Hareketleri ve Cari Denge", *Sol*, 19 Şubat 2013.

7. Slavoj Žižek, "China's Valley of Tears. Is Authoritarian Capitalism the Future?", *In These Times*, 2 Aralık 2007, www.inthesetimes.com/article/3425 (erişim tarihi: 20 Ocak 2013).

sahnesini mi oluşturur, yoksa kaynağını mı? Veya Harvey'in 5. Bölüm'deki formülasyonu, "hem şehir içinde cereyan eden, hem de şehri ve şehir yaşamının niteliğini ve geleceğini konu alan mücadelelerin, antikapitalist siyasete temel teşkil ettiği söylenebilir mi?"

Harvey bu soruların izinde, şehir menşeli mücadelelerin barınma, kamu hizmetlerinden faydalanma, ortak alanlara erişim, kentsel gelişim üzerinde söz sahibi olma gibi hak talepleri ile sınıf mücadelesinin talepleri arasına ortodoks Marksizmin çektiği katı sınırı aşındırmayı hedefliyor. "Hemşeri (veya yurttaş) ile yoldaşın kol kola yürümesi"nin günümüz kapitalizmi koşullarında her zamankinden daha fazla mümkün ve gerekli olduğunu savunuyor. Dahası kapitalizmin erken dönemine ait, Marksist tarihin proleter sınıf hareketi olarak kaydettiği pek çok kesitte (Paris Komünü bunun en çarpıcı timsali olarak sunuluyor) yurttaş ve yoldaşın zaten —eğer aynı kişide buluşmuyorsa bile— yan yana mücadele ettiğini hatırlatıyor.

IIIb

Kentsel toplumsal hareketlere temel oluşturan "ortak alanlar" bu noktada önem kazanmaktadır. İtalyan, İngiliz ve ABD'li post-Marksist tarihçi, siyaset felsefecisi ve eylemcilerin "ortak alan" üzerine son dönemde yürüttüğü tartışmalarla diyaloga girerken, önce tanımlı netleştirmemizi öneriyor Harvey.⁸ Ortak alanları "belli bir nesne, bir mal varlığı veya hatta toplumsal bir süreç olarak değil, kalıcı olmayan, her türlü dış etkiye açık bir toplumsal ilişki biçiminde" tanımlıyor. Ortak alanlar statik birer varlık veya değer değil, dinamik birer ilişki biçiminde tarif edildiğinde, sermayenin süregiden temellük edimleri ile giderek daralan bir alandan bahsetmek yerine, "tıpkı kentsel ortak alanlar gibi, sürekli üretilmekte olan bir şey"den söz etmeye başlıyoruz. Tartışmayı Türkiye'ye taşıırken önemli bir dilsel-

8. Ortak alan konusuna farklı perspektiflerden yaklaşmakla birlikte ortak ilgileri paylaşan temel metinler için bkz. örneğin Cesar Casarino ve Antonio Negri, *In Praise of the Common: A Conversation on Philosophy and Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008; Peter Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*, Berkeley: University of California Press, 2008; Lawrence Lessig, *Free Culture: The Nature and Power of Creativity*, NY: Penguin, 2005; ve internet dergisi *The Commoner*, www.commoner.org.uk.

kavramsal araç da burada elimizden tutuyor: ortak alanın "iştirak"i, yani "etkin katılımı" hem bünyevi olarak içerdiği hem de gerektirdiğine işaret eden *müşterek* kavramı.

Böyle görüldüğünde, sermayenin el koyduğu bu alanları geri talep etmenin yolu bunları basitçe işgal etmek gibi bir stratejiden ibaret olamaz. Ortak alanın kendisi kolektif bir ilişki ise, ortak alan üzerinde "toplumsal bir ilişki" tesis edilmedikçe, bu alana kolektif olarak sahip çıkmak olanaksızlaşır. "Bu ise", Harvey'e göre, "ortak alanlar üzerine halihazırda tedavülde olan hâkim radikal teorilerin sunduğundan çok daha fazla hayal gücü ve derinlik ister, özellikle de kapitalist kentleşmenin bu ortak alanları sürekli olarak üretmekte ve onlara el koymakta olduğu düşünülürse.

"Kentsel dönüşüm" hüsnü tabiri altında son beş yıldır Türkiye şehir ve bölgelerinde çok farklı türden ortak alanlar (tarihi ve kentsel sit alanları, ormanlar, gecekondu bölgeleri vb.) iktidar tarafından, kapitalizmin ilksel birikim evresindeki sömürge işgallerini andıran bir iştahla rant amaçlı yapılaşmaya açılıyor. Bunun karşısındaki muhalefetin ise hâlâ sayılı yerel direnişler boyutunda sürdüğüne tanık oluyoruz. Harvey'in kentsel ortak alanlara dair tespitleri bu sürece katkıda bulunabilir. İlkin, ortak alanları salt birer mal varlığı veya değerli kaynak olarak tanımladığımızda, bu varlıklara hukuka aykırı biçimde el konması karşısında, kamuoyunun haberdar olduğu durumlarda dahi, siyasi bir irade ve süreç inşa etmek bir hayli güç görünüyor. Kamuya ait olan ile ortak olan arasında Harvey'in yaptığı bir başka ayırım da gözönünde bulundurulmalı. Kamuya ait bir arazi, yapı veya doğal kaynak, Türkiye yurttaşının zihin dünyasında —burada Batı demokrasisi yurttaşları ile farklılaşan noktalara ayrıca dikkat etmek gerek— ortak mülkiyete tabi olan bir şeyden ziyade, kimseye ait olmayan, dolayısıyla kimsenin sorumluluğunu gerektirmeyen bir hukuki boşluğu ima eder. Bir hukuki boşluğun başına gelenler içinse insanları harekete geçirmek haliyle pek kolay olmayacaktır — tıpkı son birkaç yıl içinde büyük şehirlerdeki kaldırımlara araba park edilmesi veya kaldırım üzerinde motosiklet sürülmesi karşısında hiçbir sivil tepki veya cezai yaptırımın geliştirilmemesi gibi. İşte Harvey'in atıl bir varlık olarak kamusal alan ile, bu tür bir ortak varlıkla kurulan kolektif dinamik ve katılımı dayalı bir *ortaklaşırma* edimi arasında yaptığı ayırım bu noktada somutlaşıyor. Türkiye

büyükşehirlerinin merkezlerinde bulunan ve hemşerilerin, hatta tüm yurttaşların kente dair hafızasında benzersiz birer yer tutan İstanbul'da Haydarpaşa Garı, Taksim Meydanı, Atatürk Kültür Merkezi, Emek Sineması; Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği, Şinasi ve Akün Tiyatro Sahneleri gibi mekânların ticari amaçlı yık-yap (hatta yak-yap!) faaliyetine açılması karşısında, ne geleneksel sol ne de sivil toplum hareketleri eliyle etkin bir iradenin örgütlenememiş oluşu, kent kültürü, hemşerilik bilinci, şehir hakkı gibi kavramların kendi başına ancak sınırlı bir siyasal güce sahip olduğunu göstermektedir. Harvey'in ilk bölümde Lefebvre'e getirdiği itiraz bu açıdan haklıdır. Bu ortak alanlar kamuya (yani hiç kimseye) ait olanın hukuki boşluğuna, adeta bir gaip-mekâna düşmektedir. Taksim Gezi Parkı'nı öyle veya böyle ortadan kaldırmaya karar veren merkezi iktidarın, parkın yerine bir askeri kışlayı diriltme önerisi ve bunun kamuoyunda makul bir mimari fikirmişçesine tartışılması "kamusal" denen gaip-mekânın ne derece tanımsız olduğunun göstergesidir.

Kolektif mülkiyete tabi alanların hukuk ve siyasetle ilişkisinde Türkiye'ye özgüymüş gibi görünen diğer bir güçlük ise, hemşeri/yurttaş muhalefетinin boşluğunda konuyu adeta doğal bir işbölümüyle hukukçulara havale etme alışkanlığı. En iyi ihtimalle mimar, plancı, mühendis gibi mesleklerden uzmanlar hukuk müdahalesine destek verir; sonuçta ortaya çıkan resimde, kimseye ait olmayan bu alanlarla ilgili sorunun muhatabı her defasında yine —finans krizinde tanık olduğumuzdan çok da farklı olmayan bir biçimde— işin "uzmanları" olacaktır. Uzmanlar açısından bakıldığında ise, şahsi menfaatlerinin dışında bir kamu davası için fazladan emek harcayan bu kişilerden bir de halk katılımını örgütlemelerini beklemenin insafsızlık olacağı, sessizce kabul edilir. Son bir yıl içerisinde meclisten geçen ve hepsi de ortak alanları ilgilendiren Orman Arazileri Yasası, Afet Yasası, Yeraltı Suları Yasası gibi onlarca yeni yasaya ilişkin meslek odalarınca düzenlenen toplantılardan, bu toplantılarda alınan kararlardan kaçımızın haberi oldu? Kaçımız bu uzmanlarla diyalog kurma, karşılıklı görüş alışverişinde bulunma olanağı buldu?

Siyasetin alanına ait olması gereken bir tartışma ve ancak böyle bir tartışma sonucunda doğabilecek bir mücadele böylelikle hukuka havale edilerek kapatılır. Basın ve medyanın, gerek iktidar destekçisi gerek liberal kanadının, tümüyle kayıtsız kaldığı bu de-

vasa ve tanımsız ortak alanı "yurttaş ve yoldaşların" toplanacağı bir platforma dönüştürmek için, bu alanın gerek yasama gerekse yürütme erki tarafından maruz kaldığı saldırıyı kapitalizmin coğrafi tarihi çerçevesine yerleştirecek mesleki uzman, hukukçu ve eylemcilerin tercümanlığına ihtiyaç duyuyoruz. Akademide ve münevverler arasında çok revaçta olan "organik entelektüel" tartışmasını hatırlamak yerinde olabilir. Bu tartışmanın entelektüelin hal ve tavrı, giyim-kuşamı ve şivesiyle halka ne kadar yakın durduğuyla sınırlı olmadığını düşünüyorsak, bilgi sahibi bireyler ile kitlesel eylem arasındaki uçurumun bunca açıldığı bir dönemde organik entelektüellerin inisiyatif almasını bekleyebiliriz. Bunun yanı sıra hukuki mücadelenin kendisinin nasıl katılımcı —salt mahkeme kapısında toplanan kalabalıklardan öte— bir sürece dönüştürülebileceği üzerine kafa yormak da yararlı olabilir.⁹

İktidarın şehre yaptığı müdahaleler mekânı kullananlar açısından her zaman açık ve malum değildir. Münferit bir mekâna yapılan müdahalenin, şehrin bütünü açısından ne anlama geleceği ise kentlilerin ilk bakışta göremeyeceği kadar karmaşık olabilir. Mesleki uzmanlar ve hukukçuların rehberliğindeki bir ortak alan mücadelenin geniş kentli katılımı ile siyasi bir sürece dönüştüğü başarılı bir örnek olarak İzmir şehir merkezinde 1990'ların başında Alsancak Limanı ve Konak Meydanı arasındaki kıyı şeridi için merkezi iktidar eliyle tasarlanan "altı şeritli otoyol" projesini hatırlayabiliriz.¹⁰ Sekiz yıl boyunca süren hukuk mücadelesinde plancı ve mimarların hukuk karşısındaki dirayeti hemşeri desteğini arkasına alarak, merkezi iktidar ve onunla dönemsel ittifaklar yapan belediye yönetimi-

9. Anayasa tartışmalarının sürmekte olduğu şu günlerde kamu davalarının Batı'da, özellikle ABD'de izlediği süreci incelemek yararlı olabilir. ABD'de muhalif sivil toplum ve emek hareketleri son dönemde kitle katılımı içeren kamu davalarında (*class action lawsuit*) önemli başarılar elde ettiler. Türkiye'de kamu davalarında müdahillik hakkının olmayışı hakkında bkz. Kürşat Bumin, "Müdahillik Hakkı Sınırının Genişlemesi", *Yeni Şafak*, 21 Ocak 2013; yenisafak.com.tr/yazarlar/KursatBumin/mudahillik-hakki-sinirinin-genislemesi/35945.

10. Hasan Topal, "Kordonyolu, Yargı Süreci ve Koruma Kurulu Kararları Kronolojisi", *Ege Mimarlık* 1992, 2: 5-7; Mehmet Hamuroğlu, "Kordonyolu'nun Beklenen Sonu", *Ege Mimarlık*, 1992, 2: 10-11; Levent Gedizlioğlu, "İzmir Kordon Yolu'na Neden Karşı Çıkıldı?", *Ege Mimarlık*, 1992, 2: 40-5; M. Levent Gedizlioğlu, "İzmir Kordon Yolu", *Ege Mimarlık*, 2001, 301: 39-40.

nin hukuku hiçe sayan emrivakilerine sonuna kadar direnmişti. İktidarın dayatması tasarı boyutundan öteye geçip müteahhit firma kıyı boyunca denizin dolgusunu gerçekleştirdiğinde dahi hukuki ve siyasi mücadele devam etti. Sonuç: Ticari sermayeyi desteklemeye yönelik bir altyapı olarak tasarlanan alan, bugün şehirli taraflar tarafından ticaret dışı her tür toplanma ve dinlence etkinliği için kullanılan en gözde mekânlardan biri.

İllc

Kentsel mücadeleler tartışmasında Harvey'in (ve tabii Türkiye'deki muhaliflerin de) muhatabı olan ortodoks Marksizmin itirazlarını haklı çıkarır gibi görünen bir manzarayla karşı karşıya kalıyoruz: Şehre erişim hakkı, en iyi ihtimalle burjuva hukuk devletinin konusudur; kapitalizmi sorgulamaz, dolayısıyla antikapitalist mücadelenin ilgi alanına girmez. Bu sava karşılık Harvey, ortak alanı praksis yoluyla var eden "katılım ve kolektif kullanıma" içerik kazandırmaya girişiyor. Şehir merkezinde bulunan ortak alanlar, salt dinlence, eğlence ve kitlenin yeniden üretimine hizmet eden birer mekân olarak siyasi bir anlam taşır mı? Üstelik Türkiye'de son dönemde iktidarın el koymayı talep ettiği ortak alanların çoğu şehirdeki konumları itibarıyla üst-orta sınıfın tüketim mekânlarıyla bütünleşmişken — hangi mekânın siyaseti? Harvey'in buna yanıtı iki aşamalı: İlk olarak, emeğin yeniden üretiminde şehrin rolünü üretken faaliyetten keskin bir çizgiyle ayırmak olanaksızdır. Emeğin yeniden üretiminin maliyetinden kaçınma eğilimindeki sermaye, bir önceki dönemde kamu kurumlarına yüklediği bu maliyeti, neoliberal dönemde yeniden çalışanlara devretme gayretindedir. Dolayısıyla şehir üzerindeki paylaşım mücadelesi üretim ilişkilerinden bağımsız görülemez. İkinci olarak ve daha dolaysızca, şehrin ortak alanları ve aslında bütünü, emeğin kolektif üretiminin sonucudur. Ortak alanları talep etmek bu açıdan emeğin kendi ürünü üzerinde hak iddia etmesinden başka bir şey değildir. Burada Harvey'in katılım ve ortaklaştırma edimi ile kastettiği şey daha açık hale geliyor.¹¹

11. Kavramın üretimi ilköğretim çağına kadar uzanır. 1970'lerdeki müdahale, son dönemde kentsel kültürel müşterekler için yürütülen direnişin Ankara Şinasi Sahne-

Kapitalizmin halen içinde bulunduğumuz geç evresinde, toplumsal üretim ilişkilerinin üretim mekânıyla sınırlı (Marx'taki "biçimsel tahakküm") olmaktan çıkıp yaşamın bütün alanlarına nüfuz ettiği ("gerçek tahakküm") yeni bir durumu deneyimliyoruz. Bu yeni dinamikler karşısında etkin bir örgütlenme biçimini tarif ederken Harvey, şehrin kolektif üretimi ile emek mücadelesi cephelerinin üst üste çakıştığı vakaları öne çıkarıyor. Türkiye'deki kentsel hareketleri gözden geçirdiğimizde de, en istikrarlı direnişlerin özellikle son 10 yıllık dönemde şehrin gerek merkezinde gerek çeperinde kurulmuş ve zaman içinde rant değeri kazanmış gecekondu bölgelerini mutenalaştırma ve toplu konuta açma süreçlerine karşı örgütlenen mahalle direnişleri olduğunu görüyoruz. İstanbul'da Fikirtepe, Başibüyük, Gazi ve 1 Mayıs Mahalleleri, Armutlu, Sulukule, Fener-Balat, Ankara'da Mamak ve Dikmen Vadisi direnişleri ilk akla gelen örnekler. Gecekondu bölgesinin merkez veya çeperde oluşuna bağlı olarak direniş olanakları da farklılaşıyor. Fener-Balat gibi tarihi kent merkezinde yer alan bir mahalle, her semtten kullanıcılara açık bir müşterek alan potansiyeli taşıyan tarihi kamu yapılarını barındırması dolayısıyla mutenalaştırmaya karşı şehir genelinden kozmopolit bir muhalefeti örgütlemek ve mahalle sakinlerinin barınak hakkı eylemiyle bütünleştirmek mümkün olmaktadır. Buna karşılık kent çeperindeki gecekondu bölgelerinde direniş, çoğu durumda mahalle sakinleriyle sınırlı kalır. Gelgelelim mahalle temelli bir direnişin, Ankara Dikmen Vadisi örneğinde olduğu gibi, şehir genelindeki muhalif hareketlerle ittifak kurduğu durumlara da tanık oluyoruz.

si ayağındagündeme geldi. Tiyatronun bulunduğu Emek İşhanı'nın özel bir şirkete satışını durdurmak için eyleme geçen Başkent Dayanışması'ndan bir sözcü, yapının 1950'lerde devlet çalışanlarının ücretlerinden kesintilerle oluşturulan Emekli Sandığı fonu kullanılarak inşa edilmiş olduğunu hatırlattı; böylelikle kentsel mekânın tarihini emek tarihiyle ilişkilendiren yeni bir perspektif açılmış oldu. Toplumcu Mühendisler ve Mimarlar Meclisi adına Tuğçe Kartalkanat'ın konuşması, "Ankaralılar Akün Sahnesi Önündeydi", *Sol*, 5 Şubat 2013: haber.sol.org.tr/kent-gundemleri/ankaralilar-akun-sahnesi-onundeydi-haberi-67612 (erişim: 10 Şubat 2013). Bu hattan devam ederek Emek İnşaat AŞ'nin internet sayfasını incelediğimizde, şirketin aynı zamanda SON, AOC, TPR gibi kamu kuruluşlarının "iş-tiraki" olduğunu öğreniyoruz.

Gerek Fener-Balat gerekse Dikmen örneğinde direnişin genişlemesi, yalnızca bir alanın sınırları dışına çıktığı anlamına gelmiyor, aynı zamanda kişisel haklar temelindeki bir siyasal hareketten müşterek alanlara vurgu yapan kolektif bir örgütlenmeye geçişi de ifade ediyor. Dikmen'de mahalle halkının yıkım girişimlerine karşı koyması üzerine Ankara Büyükşehir Belediyesi elektrik, su gibi temel hizmetleri kestiğinde, mahalleli kendi arasındaki dayanışma ve şehir genelinden STK'ların desteğiyle bu hizmetleri temin etmişti.¹² Bir sonraki adımda ise Dikmenliler "sağlık ocağının kapatılmasına veya şebeke suyuna fahiş zam yapılmasına karşı" eyleme geçtiler; ayrıca "katlı kavşak inşaatı gerekçesiyle Kuğulu Park'ın ağaçlarının kesilmesi", "ODTÜ'nün ortasından otoban geçirilmesi" gibi sermayenin şehir bütününe hedef alan saldırılarına karşı protestolar içinde yer aldılar.¹³ Yaşam alanı ile sınıfsal ilişkilerin kesişim noktasında ortaya çıkan böyle istikrarlı bir direnişin kentsel müşterekler mücadelesine doğru genişleme potansiyeli taşıdığını görüyoruz. Son dönemde bir emir sözü yerine geçen kentsel dönüşümüne karşı kendi yaşam alanları üzerine söz söyleme hakkını savunan gecekondu sakinleri, merkezi yönetim ve onun yerel aktörlerince siyasi suçlu olarak damgalanıyor. Bu itham, yapıları çevrenin biçimlenmesi üzerindeki mücadelelerin kurucu ve katılımcı bir siyasal alanın inşasında ne derece kilit bir yere sahip olduğuna işaret eder, tıpkı kentsel mekân üretiminin ulusal ölçekte sermaye birikimi üzerinde belirleyici bir role sahip olması gibi. Biyoiktidarın elinde daha şimdiden "nüfusu ehlileştirme" işlevi kazanmakta olan, gelecekte ne gibi sektör ve dışlayıcı yaptırımlara, nasıl bir *rezidans baskısı*'na dönüşeceğini kestirmenin güç olduğu tektipleştirici toplu konut uygulamalarına karşı gecekondu direnişlerinde dile getirilen, fiziksel dokuyu ortadan kaldırmak yerine "yerinde ıslah" seçeneği, mimari çevrede insan ölçeğini korumanın yanı sıra biyoiktidarın cenderesi dışındaki bir yaşamı savunmanın da yollarından önemli bir tanesidir.

12. Mehmet Özer (haz.), *Orada Hayat Var: Dikmen Vadisi Direnişi*, Ankara: Mimarlara Oda, 2012.

13. A.g.y.

IV

Asi Şehirler'in bir ayağı kütüphaneye, diğeri sokağa basan bir metin olduğunu söyledik. Metnin temel sorunsal alanlarından üçüncüsü, kentsel müşterekler etrafında cereyan eden mücadelenin örgüt yapısına odaklanıyor. Birbirinden farklı üretim ilişkilerinin hâkim olduğu coğrafyalardan örneklerin karşılaştırmalı olarak incelendiği bu kısımda yazar, küresel bir ağ biçiminde, belli periyotlarla örgütlenen Savaş, Küresel Isınma ve Nükleer Enerji aleyhtarı eylemlerin ne derece kalıcı ve etkin olacağı sorusuna bir miktar temkinle yaklaşıyor. 3. Bölüm'de değinilen ve 5. Bölüm'de organizasyon yapısı açısından ayrıntılı olarak incelenen vakalar ise bilhassa şehrin kolektif üretimi ile emek mücadelesi cephelerinin üst üste çakıştığı örnekler. Kentsel mücadelede etkin bir siyasi örgütlenme için hangi şartları elzem olarak gördüğünü netleştirmek amacıyla yazar 1951 yılında New-Mexico çinko madeni işçilerinin grevi, 2001-2002 dönemi Buenos Aires'te işçi ve yoksul kesimlerin ayaklanması ve öz-yönetim deneyimi ve (2008'den bu yana Karadeniz bölgesi halkının başı çektiği Hidro Elektrik Santrali yapımına karşı verilen mücadeleyle yakın benzerlikler taşıyan) Bolivya'daki su kaynaklarının özelleştirilmesine karşı 2003-2005 arası dönemde gerçekleşen ve tam bir başarı elde eden El Alto ayaklanması gibi hadiseleri ayrıntılarıyla ele alıyor. Bu örneklerde ortak olan önemli bir özellik, mücadele ister üretim mekânındaki ilişkilerden kaynaklansın ister yaşam alanına ait kolektif bir haktan, her bir alana ait mevcut toplumsal dayanışma ağlarının diğer alanda sürdürülen mücadele için seferber edilmekte olmasıdır. Hareketin etkin ve uzun ömürlü olmasını sağlayan şey, çalışma ve yaşam alanları arasındaki bu geçişliliklerdir.

Örgütlenme biçimleri tartışmasında bir diğer önemli nokta, yeni toplumsal hareketlerin, Doğu Bloğu'nun dağılmasından sonra yapılan özeleştirisi ışığında, *yatay örgütlenme* modelini alternatifsiz kabul ederek idealleştirmesi konusudur. Harvey'in buna getirdiği itiraz kitabın en tartışmalı argümanlarından birini oluşturuyor. Bir toplumsal hareket yerel düzlemde deneyimlenen ilişkilerden yola çıktığında, ve proleter sınıfı gibi evrensel bir siyasi öznenin yoklu-

ğunda, kapitalizmin küresel ölçekteki işleyişine nasıl karşı koyabilir? Son dönemde münferit, küçük ölçekli direnişler üzerinden türetilen ve ideal bir modele dönüştürülen "yataylık" kavramı, Harvey'e göre, ölçek sorununu yok saymanın yanı sıra, her biri bu ideal model temelinde örgütlenen yerelliklerin gerçekleştiği bir durumda da hi bunların birbiriyle ilişkisini kavramsallaştırmakta yetersiz kalmaktadır. Hiyerarşi ve yataylık, Harvey'e göre, birbirini dışlayan tercihler olmak zorunda değildir, çünkü tek bir örgüt biçimi farklı ölçeklerin ihtiyaçlarını karşılayamaz.

Türkiye'de müşterek alanlar mücadelesinin en aktif hattını oluşturan, akarsuların özelleştirilerek Hidro Elektrik Santrali şirketlerine satılmasına karşı Karadeniz'deki şehir ve köyler arasında giderek güçlenen mücadele ağı,¹⁴ benzer biçimde 2012 Büyükşehir Yasası ile tüzel kişiliğini yitirecek 16 bin köyün sakinlerini ortak direnişe davet eden İzmir-Seferihisar'a bağlı köylülerin öncülük ettiği Geleceğin Köyleri Hareketi¹⁵ ve büyük kentlerde gecekondu alanlarını ortadan kaldıran dönüşüm projelerine karşı mahalle direnişlerinin¹⁶ hem her birinin kendi arasında, hem de birbirleriyle kurabilecekleri şebeke örgütlenmesini düşünürken *Asi Şehirler*'in sunduğu ipuçları son derece önemli görünüyor.

Yakın dönemde, iletişim teknolojisi sayesinde, kimi siyasi gündemler söz konusu olduğunda dünya çapında ortak bir takvimle, koordinasyon halinde harekete geçen şehirler ağının parçası oluyoruz. Öte yandan benzer bir koordinasyonu ulusal ölçekte yaşama geçirmekte zorlanıyor, kendimizi tarihin tuhaf bir kinayesiyle karşı karşıya buluyoruz. Kentsel müşterekler mücadelesi karşısında basın ve medyanın son derece kayıtsız bir tutum sergilediği, hareketin toplumsal hafızasını kaydeden bir yüzeyin henüz oluşmadığı bir dönemde, su kaynaklarının, ormanların, köy ortak alanları ve meraların, doğal sit alanlarının, mahallelerin, kentsel ve kültürel müştereklerin, internet ve dahası kolektif biyolojik ve genetik materyalin iktidar ve sermaye tarafından topyekûn ve sistematik bir saldırı altın-

14. www.derelerinkardesligi.org/web

15. www.gelecegin koyleri.net

16. Mahalle direnişleri arasında bir örgütsel ağ oluşturma girişimi için bkz. Toplumun Şehircilik Hareketi İnternet Sitesi: <http://toplumonshehircilikhareketi.org/>

da olduğu bir dönemde yerel direnişleri güçlendirmek, ve bunların arasında bir üst müşterek alan yaratmak için *Asi Şehirler*'e doğru hareket saati gelmiştir.

*Ayşe Deniz Temiz
Şubat 2013, Ankara*

ASI ŞEHİRLER

Henri Lefebvre'in Vizyonu

1970'LERİN ORTALARINDA Paris'te, çevreye daha duyarlı bir şehir yaşantısını örgütlemek için uğraş veren Ekolojistler adındaki radikal bir mahalle hareketinin dolaşıma soktuğu bir afişe rast gelmiştim. Bu harikulade afiş, çiçek süslü balkonları, insanlar ve çocuklarla dolup taşan meydanları, dünyaya açılan küçük dükkân ve atölyeleri, sayısız kafeleri, fıskıyeli havuzları, nehir kıyısının tadını çıkaran insanları, aralara serpiştirilmiş mahalle bahçeleri (gerçi bu detayı kafamdan ekliyor da olabilirim) ve sohbet etmek yahut birer puro tütürmek için (Ekolojistlerin iyice dumanaltı bir odada yapılan mahalle toplantısına gittiğimde ceremesini çekerek öğrendiğim üzere, o sıralar bu alışkanlık henüz lanetlenmemişti) bol vakti olan insanları ile eski Paris'in mahalle yaşantısını yeniden canlandırıyor-du. O zamanlar çok sevdiğim bu poster yıllar içinde öyle yırtık pırtık hale geldi ki maalesef atmak zorunda kaldım. Geri almak keşke mümkün olsaydı! Birileri onu tekrar basmalı.

Ortaya çıkmakta olan ve eskiyi boğmakla tehdit eden yeni Paris ise bu manzarayla çarpıcı bir tezat arz ediyordu. Place d'Italie çevresindeki dev gibi yapılar eski şehri istila etmekle ve o korkunç Montparnasse Kulesi'ni dahi sollamakla tehdit ediyordu. Nehrin sol yakasında inşası önerilen ekspres yol, 13. Bölge'de ve banliyölerde inşa edilen ruhsuz çok katlı *habitation à loyer modéré*'ler (HLM), yani düşük kiralı sosyal konutlar, tekellerin buyruğuna girip ticarileşen sokaklar, bir zamanlar Marais'deki küçük atölyelerde zanaat-kârlık etrafında gelişmiş olan canlı mahalle yaşantısının düpedüz ıhrip edilişi, Belleville'de harabeye dönüşmüş binalar, Place des Vosges'un harikulade mimarisinin bir harabeye dönüşmesi. Bulduğum bir başka karikatür ise (çizeri Batellier) Paris'in bütün eski mahallelerini öğütürük yutan bir bicerdöverin arkasında yalnızca çok

katlı HLM'lerden oluşan dümdüz bir hat bırakarak ilerleyişini resmediyordu. Bu karikatürü *Postmodernliğin Durumu* kitabımda bulabilirsiniz.*

1960'ların başından itibaren Paris kendini düpedüz varoluşsal bir krizin ortasında bulmuştu. Eski olan daha fazla ayakta kalamazdı, fakat yeni olan da göze fazlasıyla berbat, ruhsuz ve bomboş görünüyordu. Jean-Luc Godard'ın 1967 yapımı filmi *2 ou 3 choses que je sais d'elle / Onun Hakkında Bildiğim İki-Üç Şey*, bu ânın hissiyatını çok iyi yakalar. Parasal ihtiyaçlardan olduğu kadar sıkıntıdan fahişeliği gündelik iş edinmiş çocuklu ve evli kadınları tasvir eden filmin arka planında, Amerikan şirket sermayesi tarafından işgal edilmiş bir Paris şehri, Vietnam savaşı (ki başlangıçta Fransızların meselesi iken o sıralarda Amerikalılar tarafından devralınmıştır), karayolu ve çok katlı konut inşaatındaki patlama, ve şuursuz bir tüketiciğin baskınına uğramış şehir sokakları ve dükkânları karşımıza çıkar. Gelgelelim Godard'ın felsefi yaklaşımı —bilmeceyi andıran, nostaljik, postmodernizmin Wittgensteinci bir öncülü— bana pek hitap etmemişti.

İşte Henri Lefebvre de "Şehir Hakkı" üzerine denemesini aynı yıl, yani 1967'de yazmıştı. Lefebvre bu hakkın hem bir haykırış, hem de bir talep olduğunu ileri sürüyordu. Haykırış, şehirde gündelik hayatın girdiği derin krizin yarattığı acıya verilen bir tepkiydi. Talep ise, bu krizle korkusuzca yüzleşip bu derece yabancılaşmış olmayan, daha anlamlı ve keyifli bir şehir yaşamı seçeneği yaratma yetkisiydi aslında. Lefebvre için böyle bir seçenek aynı zamanda da ima çatışma barındırır; oluş ve rastlantıların (ister korkutucu olsun isterse memnuniyet verici) diyalektiğine ve önceden tahmin edilemez yeniliklerin sürekli peşinden gitmeye açık olmalıdır.¹

Biz akademisyenler fikirlerin şeceresini çıkarmak konusunda bir hayli uzman sayılırız. Lefebvre'in bu dönemdeki yazılarını biraz

* Bkz. Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis, 1997, s. 32. —y.n.

1. Henri Lefebvre, *La Proclamation de la Commune*, Paris: Gallimard, 1965; *Le Droit à la Ville*, Paris: Anthropos, 1968; *L'Irruption, de Nanterre au Sommet*, Paris: Anthropos, 1968; *La Révolution Urbaine*, Paris: Gallimard, 1970; *Espace et Politique (Le Droit à la Ville, II)*, Paris: Anthropos, 1973; *La Production de l'Espace*, Paris: Anthropos, 1974.

kazıyacak olursak şurada Heidegger'den, ötede Nietzsche'den, beride Fourier'den bir parça, Althusser ve Foucault'ya isim vermeden yapılan eleştiriler, ve tabii kaçınılmaz olarak Marx'tan ödünç alman çerçeveyi ortaya çıkarabiliriz. Bu makalenin *Kapital*'in ilk cildinin yayımlanışının yüzüncü yılı kutlamaları için yazıldığını da belirtmek gerek, zira ileride göreceğimiz gibi siyasi bir önem taşıyor bu. Gelgelelim biz akademisyenlerin çoğu kez unuttuğumuz nokta, bizi çevreleyen sokaklardan yükselen hissiyatın oynadığı roldür: yıkımların kaçınılmaz olarak yol açtığı yitirme duygusu, Paris'in Les Halles kesimi gibi koca bir semtin baştan başa yeniden inşası yahut birdenbire peyda olan büyük bina kompleksleri karşısında duyulan şaşkınlık, diğer yandan şu veya bu amaçla düzenlenen mitinglerin yarattığı coşku veya öfke, göçmen grupların bir mahalleye yeniden yaşam getirmesiyle yeşeren umutlar (13. Bölge'de, HLM'lerin ortasında boy gösteren o şahane Vietnam lokantaları), marjinalleşmenin neden olduğu umutsuzluk, polis baskısı, ve gençlerin artan işsizlik ve ihmalden doğan bitimsiz bir sıkıntı içerisinde kaybolduğu ruhsuz banliyölerin gitgide ayaklanmalarla çalkalanan yerlere dönüşmesi.

Lefebvre bütün bunlara karşı eminim son derece duyarlıydı, üstelik bu duyarlılığının ardındaki tek sebep daha önceleri Sitüasyonistlere beslediği açık hayranlık, onların şehrin psiko-coğrafyası fikrine olan teorik bağlılığı, şehri boydan boya katetme, temaşayı soluma deneyimi vb. değildi. Rambuteau Sokağı'ndaki evinin kapısından dışarı şöyle bir adım atmak kuşkusuz bütün duyularında bir kıpırtı yaratmaya yetmiş olmalı. Bu nedenle *The Right to the City*'nin (Şehir Hakkı), '68 Mayıs'ının "infilak"ından (Lefebvre'in daha sonraki bir kitabına verdiği ad, *l'irruption*) önce yazılmasını hayli manidar buluyorum. Bir şeylerin infilak etmesinin yalnızca muhtemel değil, neredeyse kaçınılmaz olduğu bir durumu tasvir eder (ki Lefebvre de bunun gerçekleşmesi için üzerine düşen mütevazı rolü Nanterre'de yerine getirmiştir). Ancak '68 hareketinin şehirdeki kökleri, hadiseye dair daha sonraki anlatımlarda fazlasıyla ihmal edilen bir tema olarak kalmıştır. Kanaatimce, dönemin mevcut kentsel toplumsal hareketleri—sözelimi Ekolojistler—o ayaklanmayla hemhal olmuş, ve onun siyasi ve kültürel taleplerini şekillendirmede alenen değilse de kritik roller oynamış olsa gerek. Bunun yanı sıra, elimde hiçbir kanıt olmamakla birlikte, olayların akabinde şehir ya-

şantısında meydana gelen, çıplak sermayenin kendisini meta fetişizmi içinde gizlemesi, piyasada niş alanları yaratılması ve kentin kültürel olarak tüketilmesi gibi kültürel dönüşümlerin, '68 sonrası edilginleştirme operasyonları içerisinde hiç de masum olmayan bir rol oynadığı kanaatindeyim (örneğin Jean-Paul Sartre ve diğerleri tarafından kurulan *Libération* gazetesi '70'lerin ortasından itibaren yavaş yavaş kültürel açıdan radikal ve bireyci bir hal aldı; siyasi açıdan ise, ciddi sol ve kolektivist siyasete yönelik düşmanca bir tutum içine girmediyseniz de, ılımlı bir mecraya kayd).

Bunlara değinmekteki kastım, eğer şehir hakkı fikri geçen on yıl zarfında yeniden bir canlanma sürecine girdiyse bunun açıklamasını Lefebvre'in entelektüel mirasında aramamak gerektiğidir (bu miras her ne kadar önemli de olsa). Sokakta kentsel toplumsal hareketler içinde cereyan etmekte olan şeyin önemi çok daha büyüktür. Büyük bir diyalektikçi ve gündelik şehir yaşantısının içkin bir eleştirmeni olan Lefebvre de bize bu noktada kuşkusuz hak verecektir.

Örneğin 1990'lar Brezilyası'nda neoliberalleşme ve demokratikleşmenin tuhaf çakışmasının 2001 Brezilya anayasasında şehir hakkını güvence altına alan maddelerle sonuçlanması, kentsel toplumsal hareketlerin, özellikle de konut hakkı etrafındakilerin, demokratikleşmeyi destekleyici gücü ve önemiyle açıklanabilir. Bu anayasal ânın (James Holten'in deyiimiyle) aktif bir "başkaldıran yurttaşlık"ın somutlaşmasına ve desteklenmesine yaptığı katkı, Lefebvre'in mirasıyla değil, gündelik şehir yaşantısının niteliğini kimin belirlediği ile yakından ilişkilidir.² Sıradan şehir sakinlerinin belediye bütçesinin demokratik bir karar verme süreci ile dağıtılmasında rol almasına olanak veren "katılımcı bütçe düzenlemesi" gibi bir uygulamanın bunca heves uyandırması, 1990'ların başından beri hoyrat bir neoliberalleşme süreci içerisinde gündelik yaşamın niteliği üzerindeki saldırısını gitgide yoğunlaştıran uluslararası kapitalizm karşısında pek çok kimsenin bir tepki arayışı içinde olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu modelin Dünya Sosyal Forumu'nun merkezi olan Brezilya şehri Porto Alegre'de ortaya çıkmış olması da şaşırtıcı olmasa gerek.

2007'nin Haziran ayında ABD Sosyal Forumu'nda bir araya gelen her tür toplumsal hareket, kısmen Brezilya'daki kentsel hareket-

lerin elde ettiği başarılarından esinlenerek (New York ve Los Angeles gibi şehirlerde aktif birimlere sahip olacak) ulusal bir Şehir Hakkı İttifakı oluşturmaya karar verdiklerinde Lefebvre diye birinden büyük ölçüde bihaber diler. Tek tek hepsi kendi davası için (evsizlik, mahallelerin "mutenalaştırılması" ve yerinden edilme, yoksulların ve farklı olanların suçlu gibi damgalanması gibi) yıllarca bir başına mücadele verdikten sonra, bir bütün olarak şehir konusunda verilen mücadelenin kendi mücadelesine çerçeve oluşturduğu sonucuna varmıştı. Birlikte bir şeyleri değiştirmenin daha kolay olabileceğini düşündüler.

Ve eğer benzer türden hareketler başka yerlerde de ortaya çıkıyorsa, bu durum Lefebvre'in fikirlerine bağlılıktan değil, kendi fikirleri gibi Lefebvre'in fikirleri de esasen hastalıklı şehirlerin sokaklarından ve mahallelerinden doğduğu içindir. Nitekim son dönemde yayımlanan bir derleme şehir hakkı hareketlerinin (farklı yönelimlere sahip olmakla birlikte) dünya çapında onlarca şehirde faal olduğunu bildiriyor.³

Öyleyse bir noktada anlaşalım: Şehir hakkı fikri birtakım entelektüel heves ve modalardan değil (her ne kadar etrafta bunlardan bol miktarda bulunsa da), aslolarak sokaklardan, mahallelerden ezilen insanların naçar zamanlarda yükselen yardım ve destek çığlığından doğmaktadır. Peki akademisyen ve entelektüeller (Gramsci'nin tabiriyle ister geleneksel olsun isterse organik) bu çığlığa ve talebe nasıl yanıt veriyorlar? İşte burada Lefebvre'in verdiği karşılığa bakmakta fayda var. Bu yanıt bize doğrudan ipuçları sağlayamayacak olsa da (zira içinde bulunduğumuz durum 1960'lardakinden çok farklı, tıpkı Mumbai, Los Angeles, Sao Paolo ve Johannesburg sokaklarının Paris'inkilerden çok farklı olduğu gibi), Lefebvre'in içkin eleştiriye dayalı diyalektik yöntemi bu çığlık ve talebe karşılık verirken feyzalacağımız bir model önerebilir.

Lefebvre, özellikle 1965'te yayımlanan (kısmen Sitüasyonistlerin bu konudaki tezinden mülhem) *The Paris Commune* (Paris Ko-

3. Ana Sugranyes ve Charlotte Mathivet (haz.), *Cities for All: Proposals and Experiences Towards the Right to the City*, Santiago, Şili: Uluslararası Habitat Koalisyonu, 2010; Neil Brenner, Peter Marcuse ve Margit Mayer (haz.), *Cities for People, and Not for Profit: Critical Urban Activism*, <https://www.routledge.com/9780415678800/Cities-for-People-and-Not-for-Profit-Critical-Urban-Activism/Neil-Brenner-Peter-Marcuse-Margit-Mayer>, New York: Routledge, 2011.

münü) çalışmasının ardından, devrimci hareketlerin çoğunlukla, hatta daima bir kentsel boyutu olduğunu pekâlâ anlamıştı. Bu konum onun, fabrika merkezli proletaryanın devrimci dönüşümün lokomotif gücü olduğuna inanan Fransız Komünist Partisi'yle ters düşmesine yol açtı. Marx'ın *Kapital*'inin yüzüncü yılını şehir hakkı üzerine bir risaleyle kutlayan Lefebvre, Paris Komünü'ne kendi tarihi içerisinde merkezi bir statü atfederek onu efsaneleştirmekle birlikte, devrimci strateji içerisinde şehre hiçbir zaman pek önem vermemiş olan alışlageldik Marksist düşünceye meydan okuma niyetindeydi kuşkusuz.

Metin boyunca "İşçi sınıfı"nı devrimci değişimin faili addeden Lefebvre, alttan alta devrimci işçi sınıfının salt fabrika işçilerinden değil kentsel işçilerden müteşekkil olduğunu ima ediyordu. Daha sonraları tespit ettiği üzere, bu çok farklı bir sınıfsal oluşumdur — parçalı ve bölünmüş, amaç ve ihtiyaçları bakımından çoklu, genelde seyyar, iyice kök salmış değil de düzensiz ve akışkan. Benim daima hemfikir olduğum (Lefebvre'i henüz okumadan önce bile) bu tezi, Lefebvre'in ardından gelen şehir sosyolojisi çalışmaları (en başta Lefebvre'in bir zamanlar öğrencisi olan fakat hiçbir zaman takipçisi olmayan Manuel Castells olmak üzere) daha yüksek sesle dile getirdi. Öte yandan geleneksel solun şehir menşeli toplumsal hareketlerin devrimci potansiyelini kavramakta hâlâ güçlük çektiği de bir gerçek. Bu hareketler çoğu defa, bazı kısmi (sistemik olmaktan uzak) meselelere yoğunlaşan reformist hareketlerden ibaret oldukları, dolayısıyla ne devrimci ne de sahici anlamda sınıf hareketi sıfatını hak etmedikleri gerekçesiyle gözardı ediliyorlar.

Öyleyse Lefebvre'in durumsal polemigi ile bugün şehir hakkını reformist değil devrimci bir perspektiften ele almak isteyenler arasında belli bir süreklilikten bahsedebiliriz. Lefebvre'in konumunun altında yatan mantık, içinde yaşadığımız dönemde olsa olsa pekişmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerin pek çoğunda fabrikalar ya bütünü kaybolmuştur ya da o denli azalmıştır ki klasik sanayi işçi sınıfının ortadan kalktığına hükmedilebilir. Şehir yaşamının üretim ve idamesi gibi önemli ve kapsamı genişledikçe genişleyen bir iş giderek güvencesiz, çoğu yarı-zamanlı ve örgütsüz ucuz emeğin sırtına yüklenmektedir. Yarı-ne-halde olacağız, bilmeden yaşayan, güvencesiz, geleceksiz çalışan "prekarya" geleneksel proletaryanın

yerini almıştır. Eğer içinde yaşadığımız devirde herhangi bir devrimci hareketin (örneğin sanayileşen Çin'de değilse de) en azından dünyanın bizim yaşadığımız kısmında doğmasını bekliyorsak, sorunlu ve örgütsüz prekaryanın hesaba katılması gerekecektir. Bu tür dağınık grupların kendi kendisini örgütleyerek devrimci bir güce nasıl dönüşebileceği önemli bir siyasi sorun olarak karşımızda durmaktadır. Burada üzerimize düşen görevlerden biri, onların haykırış ve taleplerinin çıkış noktasını anlamaktır.

Ekolojistlerin afişinde tasvir edilen vizyon karşısında Lefebvre ne tepki verirdi, merak ediyorum. Herhalde benim gibi o da bu nostaljik bakışa gülümseyecekti; fakat *The Right to the City*'den *La Révolution Urbaine*'e (Şehir Devrimi, 1970) uzanan tezleri, hiçbir zaman gerçekleşmemiş bir kentleşmeye duyulan bu nostaljiyi muhtemelen eleştirirdi diye düşünüyor. Zira eskiden bildiğimiz, hayal ettiğimiz şehrin yeniden inşası mümkün olmamacasına, hızla yok olmakta oluşu, Lefebvre'in vardığı temel sonuçlardan biriydi. Bu noktada ona katılıyor, hatta bunu daha açıklıkla ortaya koymak gerektiğini düşünüyorum, çünkü Lefebvre sevdiği geçmişin şehirlerinden bazılarında (örneğin Toskana bölgesindeki Rönesans dönemi İtalyan şehirleri) yaşam koşullarının kitleler için ne denli bunalıcı olduğunun tasvirine pek fazla girmiyor. Keza 1945'te çoğu Parislinin yıkıntıya dönmüş mahallelerde kanalizasyonu olmayan, kışın soğuktan donup yazın sıcaktan kavrulduğu viran haldeki evlerde yaşadığından ve bu durumu telafi etmek için bir şeyler yapılması gerektiğinden bahsetmiyor — ki 1960'larda bir şeyler yapılmaya başlanmıştı, ancak sorun, Fransız merkeziyetçi devlet anlayışı tarafından bürokratik olarak düzenlenip uygulamaya konan bu süreçte demokratik katılımdan, hayal gücünden eser olmayışı, sınıf imtiyazı ve tahakkümüne dayalı ilişkilerin şehir peyzajına taşınmasıydı.

Aynı zamanda kentsel ile kırsal, veya İngilizlerin sevdiği tabirle, kır ve kent arasındaki ilişkinin de kökten dönüşüm geçirmekte olduğunun farkındaydı Lefebvre. Geleneksel çiftçilik ortadan kalkıyor ve kır kentleşmeye başlıyordu, ki bu da doğayla olan ilişkiye, tüketime dönük yeni bir yaklaşım getirmekteydi (hafta sonları ve tatillerde gidilen kırsal kesimden, şehrin çeperinde giderek yayılan yeşili bol banliyölere). Şehir pazarlarına tarım ürünleri tedarik etmeye odaklanan kapitalist üretkenlik yaklaşımı, kendi kendine yeten kü-

çük çiftçiliğin yerini alıyordu. Dahası, bu sürecin küresel bir boyut kazandığını ve bu koşullar altında şehir hakkı meselesinin yerini şehir yaşantısı hakkına ilişkin daha muğlak bir soruya bırakması gerektiğini ferasetle fark etmişti. Kendi düşüncesinde (1974 basımı aynı adlı kitapta ifadesini bulan) "mekânın üretimi"ne dair daha genel bir mesele biçimini alacaktı bu.

Şehir-kır ayrımının silikleşmesi dünya çapında farklı hızlarda ilerlemiş olsa da, sürecin Lefebvre'in tahmin ettiği doğrultuda seyrettiği şüphe götürmez. Son dönemde Çin'in geçirmekte olduğu alelacele şehirleşme süreci buna örnektir. Kırsal bölgelerde yaşayan nüfus 1990'da yüzde 74 iken, 2010'da yüzde 50'lere düşmüş, Chongqing bölgesinin nüfusu ise geçen yarım yüzyıl içinde 30 milyon artmıştır. Küresel ekonomi içerisinde bu sürecin tamamlanmaktan uzak olduğu pek çok mekân kalmışsa da insanlığın büyük kısmı şehir yaşamının çalkantısına ve çapraz akıntılarına kapılmış durumdadır.

Burada bir sorun çıkıyor karşımıza: Şehir üzerinde hak talep etmek, aslında artık varolmayan bir şey üzerinde hak iddia etmek anlamına gelir (ki daha önce varolduğu da şüphelidir). Kaldı ki şehir hakkı boş bir gösterendir. Ona kimin nasıl anlam yükleyeceğine bağlıdır her şey. Finansörler ve müteahhit firmalar şehri talep edebilirler, ki buna hakları vardır. Fakat evsizlerin ve orada yaşamasına izin verilmeyen kaçak statüsündeki mültecilerin de bir o kadar hakkı vardır şehir üzerinde. Marx'ın *Kapital*'de dile getirdiği, "eşit haklar arasında son kararı belirleyen güçtür"* şiarını akılda tutarak, burada tanımlanan hakkın kime ait olduğu sorusuyla kaçınılmaz olarak yüzleşmemiz gerekir. Bu hakkın nasıl tanımlanacağı başlı başına bir mücadele konusudur ve söz konusu hakkı yaşama geçirme mücadelesi ile el ele ilerlemelidir.

Geleneksel şehri dizginsiz kapitalist gelişme öldürdü, sermayenin aşırı birikimini yatırıma dönüştürmek için duyduğu bitmek tükenmek bilmeyen ihtiyaç, toplum, çevre ve siyaset açısından doğacak sonuçları gözetmeksizin, şehri bitimsizce yayılan bir kentsel büyümeye kurban etti. Üzerimize düşen siyasi ödev, Lefebvre'e göre, çığrından çıkmış bir halde küreselleşen, kentleşen sermayenin

tiksinti verici karmaşası içinden bambaşka bir şehri tahayyül ve inşa etmektir. Bunun gerçekleşmesi ise gündelik şehir yaşamına odaklanan güçlü bir antikapitalist hareketin yaratılmasına bağlıdır.

Lefebvre'in Paris Komünü'nün tarihinden gayet iyi bildiği gibi, sosyalizm, komünizm ve hatta anarşizmin tek bir şehirde gerçekleşmesi imkânsız bir önermedir. Burjuvazinin gerici güçleri açısından şehri kuşatmak, tedarik hatlarını keserek açlığa mahkûm etmek gayet kolaydır, hatta şehri istila edip karşı koyan herkesi katletmek dahi (Paris'te 1871'de olduğu gibi). Fakat devrimci fikir, ideal ve hareketlerin kuluçka mekânı olarak şehre sırtımızı dönmemiz gerektiği anlamına gelmez bu. Ancak siyaset, şehir yaşamının üretimi ve yeniden üretimini, devrimci dürtülere meydan veren kilit bir emek süreci olarak ele aldığı zaman, gündelik yaşamı derinden değiştirmeye muktedir antikapitalist mücadeleleri harekete geçirmek mümkün olacaktır. Ancak şehir yaşamını kuran ve idame ettirenlerin kendi ürettikleri şey üzerinde temel bir hakka sahip olduğu ve taleplerinden birinin şehri gönüllerince şekillendirme hakkı olduğu anlaşıldığı zaman şehir üzerine makul bir siyaset anlayışına ulaşacağız. "Şehir ölmüş olabilir," der gibidir Lefebvre, ama "yaşasın şehir!"

Öyleyse şehir hakkının peşine düşmek bir serabın ardından gitmek midir? Salt fiziksel mekân anlamında düşünersek elbette öyledir. Fakat siyasi bir mücadele enerjisini somut hedefler kadar vizyonlardan da alır. Şehir Hakkı Koalisyonu'na üye gruplar arasında, kendi arzu ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir kentsel gelişimin kavgasını veren, beyaz olmayan mahallelerdeki düşük gelirli kiracılar; barınma hakkı ve temel kamu hizmetleri için örgütlenen evsiz kişiler; ve güvenli kamusal mekânlara erişim hakkı için uğraş veren beyaz olmayan LGBTQ gençliği sayılabilir. New York için tasarlanan kolektif platformda koalisyon, bu kamunun daha açık ve daha geniş bir tanımını yaparak hem kamusal alan denen mekâna hakikaten ulaşabilecek hale hem de sosyalleşme ve siyasi eylem için yeni ortak alanlar yaratma konusunda yetkin hale gelmesini hedefledi. "Şehir" tabiri, siyasi anlam arayışlarında derin rol oynamış simgesel ve ikonik bir tarihçeye sahiptir. Tanrının şehri, tepedeki şehir,* şehir ve yurttaşlık (*city-citizenship*) arasındaki ilişki; ütöpik bir arzu nesnesi

olarak şehir, hiç durmadan değişen bir mekân-zaman düzeni içinde belirgin bir aidiyetin mekânı — bütün bunlar şehre çok önemli bir siyasi tahayyülü harekete geçiren bir siyasi anlam yükler. Lefebvre'in geldiği nokta — Sitüasyonistlerden ödünç almadıysa bile kesinlikle katıldığı fikir— şehrin içinde zaten mevcut olan çoklu pratiklerin alternatif olanaklarla dolup taşıdığıdır.

Lefebvre'in heterotopya kavramı (ki Foucault'nunki ile derin farklılıklar içerir) ile tarif ettiği liminal toplumsal mekânlar, "farklı bir şey"i olanaklı kılmanın ötesinde, devrimci bir güzergâhın tanımlanmasında bu farklılığa temel önem atfeder. Bu "farklı şey" in bilinçli bir plandan doğmuş olması şart değildir; insanların salt yapıp ettikleri, hissettikleri, duyumsadıkları ve gündelik yaşamlarındaki anlam arayışının parçası olarak ifade ettikleri şeylerden doğar. Bu tür pratikler her yanda heterotopik mekânlar üretir. Bu tür mekânların ortaya çıkması için büyük devrime bel bağlamamız gerekmez. Lefebvre'in devrimci hareket teorisi bunun aksini söyler: bir an için bile olsa, dağınık heterotopik grupların kolektif eylemin kökten farklı bir şey yaratma potansiyelini görüp bir "infilak" ânında kendiliğinden bir araya toplanması.

Lefebvre bu bir araya gelişi merkeziyet arayışı olarak simgeleştirir. Şehrin geleneksel merkeziyeti tahrip edilmiş durumdadır. Fakat onu yeniden tesis etme yönünde bir itki ve arzu tekrar tekrar ortaya çıkar ve bunun siyasi sonuçları —yakın dönemde Kahire, Madrid, Atina, Barselona ve hatta Madison, Wisconsin'deki ana meydanlarda ve şimdi de New York şehrinde Zuccotti Park'ta gördüğümüz gibi— pek çok alanda hissedilir. Ortak haykırış ve taleplerimizi ifade edebilmek için başka nasıl ve nerede bir araya gelebiliriz?

Fakat işte bu noktada, çoğu kimsenin Lefebvre'e atfettiği ve ona duyulan hayranlığın nedeni olan kentsel devrimci romantizm yine bizzat Lefebvre'in kapitalist gerçeklere ve sermayenin gücüne dair anlayışına çarpıyor. Kendiliğinden gelişen alternatif vizyoner hareket gelip geçicidir; selin içindeyken yakalayamazsanız, hiç kuşkusuz yanınızdan geçip gidecektir (Lefebvre'in 1968'de Paris sokaklarında ilk elden tanık olduğu gibi). Aynı durum devrimci hareketin filizleneceği toprağı oluşturan heterotopik fark mekânları için de geçerlidir. *The Urban Revolution* (Kentsel Devrim) kitabında Lefebvre, heterotopya'yı (şehir pratiklerini) hem izotopya (kapitalizmin ve

devletin gerçekleştirmiş, akılcı mekânsal düzeni), hem de dışavurumcu bir arzu olan ütopya ile gerilim içerisinde ele alır (bunların alternatifleri olarak değil). "İzotopya ile heterotopyanın farkı"nın "ancak dinamik olarak anlaşılabilirliğini" öne sürer. "Düzensiz gruplar heterotopik mekânlar inşa eder, bunlar da nihayetinde hâkim praksis tarafından ele geçirilir."

Lefebvre baskın pratiklerin kuvvetinin ve iktidarının farkındaydı, nihai amacın bu pratikleri çok daha geniş bir devrimci hareket ile ortadan kaldırmak olması gerektiğini görüyordu. Mütemadi birikime dayalı kapitalist sistem, onunla bağlantılı olan sömürenler sınıfı ve devlet iktidarı yapılarıyla birlikte tasfiye edilmelidir. Şehir hakkını talep etmek bu amaca giden yolda bir uğraktır. Her ne kadar gitgide tutulacak en elverişli yollardan biri gibi görünse de, asla başlı başına bir amaç olamaz.

BİRİNCİ KISIM

Şehir Hakkı

BİRİNCİ BÖLÜM

Şehir Hakkı

İNSAN HAKLARI ideallerinin gerek siyasi gerekse etik açıdan ön plana çıktığı bir dönemde yaşıyoruz. Bu siyasi hakları teşvik etmek, korumak, daha iyi bir dünyanın inşası için bu hakların önemini ifade etmek yönünde fazlasıyla çaba harcanıyor. Ortalıkta dolaşan kavramların çoğu bireysellik ve mülkiyet temelli, ve bu şekliyle ne liberal ve neoliberal piyasanın hâkim mantığını, ne de neoliberal meşruiyet ve devlet müdahalesi biçimlerini sorgulamak için elverişli değil. Ne de olsa mülkiyet hakkı ve kâr oranının akla gelebilecek bütün diğer hak kavramlarını çiğneyip geçtiği bir dünyada yaşıyoruz. Fakat insan hakları idealinin kolektif bir çıkış yaptığı durumlar da var; işçi, kadın, gey ve azınlık haklarının gündeme geldiği dönemler buna örnek verilebilir (uzun bir geçmişe sahip olan işçi hareketi ve örneğin 1960'larda ABD'de kolektif bir hareket biçiminde doğan ve küresel bir yankı bulan Medeni Haklar hareketi gibi). Kolektif haklar için verilen bu tür mücadelelerin kimi zaman önemli sonuçlar doğurduğu da görülüyor.

Burada farklı türden bir kolektif hakkı ele almak istiyorum — Lefebvre'in görüşlerine olan ilginin yeniden canlandığı bir ortamda gündeme gelen şehir hakkı ve bugün dünya çapında bu hakkı talep eden çeşitli toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı. Peki bu hak nasıl tarif edilebilir?

Ünlü kent sosyoloğu Robert Park'ın bir keresinde belirttiği gibi: şehir, insanın içinde yaşadığı dünyayı arzularına daha uygun hale getirebilmek için verdiği çabaların en tutarlısı ve bütününe bakıldığında en başarılısıdır. Fakat insanın yarattığı bir dünya olan bu şehir,

aynı zamanda onun bundan böyle içinde yaşamaya mahkûm olduğu dünyadır. Böylece dolaylı olarak ve kendisini bekleyen görev hakkında net bir fikri olmaksızın, şehri inşa ederken insan kendini de yeniden inşa etmiştir."¹ Eğer Park haklıysa, nasıl bir şehir istediğimiz sorusu, nasıl kimseler olmak istediğimiz, ne gibi toplumsal ilişkiler arayışı içinde olduğumuz, doğayla nasıl bir ilişkiye değer verdiğimiz, ne tür bir yaşam tarzı arzuladığımız, hangi estetik değerlere sahip olduğumuz sorularından ayrı düşünülemez. Öyleyse şehir hakkı, şehrin barındırdığı kaynaklara bireysel veya kolektif erişim hakkından çok daha öte bir şeydir: Şehri gönlümüze göre değiştirme ve yeniden icat etme hakkıdır bu. Dahası, bireysel değil kolektif bir haktır, çünkü şehri yeniden icat etmek kaçınılmaz olarak kentleşme süreçleri üzerinde kolektif bir gücün uygulanmasına bağlıdır. Kendimizi ve şehirlerimizi şekillendirmek ve yeniden şekillendirmek, insan hakları içinde en değerli, fakat bir o kadar da ihmal edilmiş olanıdır. Öyleyse bu hakkı en iyi biçimde nasıl kullanabiliriz?

Park'ın dediği gibi, bugüne değin üzerimize düşen görevin niteliğine dair net bir fikirden yoksun olduğumuz düşünülürse, ilk önce, tarih boyunca muktedir toplumsal güçlerin harekete geçirdiği bir kent sürecinin bizi nasıl şekillendirdiği ve tekrar şekillendirdiği üzerine kafa yormak yararlı olur. Örneğin son yüzyıl boyunca kentleşmenin dehşet verici hızı ve ölçeği, neden ve nasıl olduğunun farkına varmaksızın bizlerin de üst üste birden çok kez dönüşüm geçirdiğimiz anlamına geliyor. Bu dramatik kentleşme insanın esenliğine bir katkı yapmış mıdır? Bizi daha iyi insanlar mı kılmıştır, yoksa kuralsızlık ve yabancılaştırmanın hüküm sürdüğü bir dünyada başıboş mu bırakmıştır? Bir şehir denizinin içinde çalkalanan monadlardan ibaret hale mi getirmiştir? Friedrich Engels ve Georg Simmel gibi 19. yüzyıl yorumcuları bu türden sorularla meşgul olmuşlar, hızlı

1. Robert Park, *On Social Control and Collective Behavior*, Chicago: Chicago University Press, 1967: 3.

2. Friedrich Engels, *The Condition of the Working-Class in England in 1844*, Londra: Penguin Classics, 2009; Türkçesi: *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, İstanbul: Sosyalist, 1994. Georg Simmel, "The Metropolis and Mental Life", *On Individualism and Social Forms* içinde, David Levine (haz.), Chicago: Chicago University Press, 1971; Türkçesi: "Metropol ve Zihinsel Hayat", *Bireysellik ve Kültür* içinde, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 2009.

kentleşmeye tepki olarak ortaya çıkan şehir personalarına dair derin bir kavrayış içeren perspektifler sunmuşlardır.² Bugünlerde daha süratli kentsel dönüşümlerin ortasında bile, şehre dair her türden hoşnutsuzluk ve endişeyi, ve yanı sıra heyecanları sıralamak hiç de zor değil. Ancak sistematik bir eleştiri için gereken dirayetten yoksun gibi görünüyoruz. Apaçık sorular ufukta belirirken değişimin fırtınası gücümüzü aşıyor. Örneğin dünyanın hemen bütün şehirlerinde Birleşmiş Milletler'in bile infilak eden bir "gecekondu gezegeni" tabir ettiği bir durumun ortasında, varlık, imtiyaz ve tüketim kültürünün yoğunlaşması hakkında nasıl bir hüküm vereceğiz?³

Burada kastettiğim anlamda şehir hakkını talep etmek, kentleşme süreçleri üzerinde, şehirlerimizin nasıl şekillendirildiği ve yeniden şekillendirildiği üzerinde bir tür belirleyici güç talep etmek ve bunu kökten ve radikal bir biçimde yapmaktır. Şehirler bir artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak yoğunlaşmasından doğmuştur. Dolayısıyla kentleşme daima sınıfsal bir olgu olagelmıştır, zira artı ürün bir yerden ve birileri üzerinden elde edilmiş, artı ürünün nasıl kullanılacağına denetimi de daima küçük bir grubun elinde olmuştur (dinsel bir oligarşi veya imparatorluk azmi taşıyan savaşçı şairler gibi). Bu genel durum kapitalist dönemde de elbette devam eder, fakat bu kez oldukça farklı bir dinamik iş başındadır. Kapitalizm, Marx'ın bize anlattığı gibi, mütemadi bir artı değer (kâr) arayışı üzerinde temellenir. Fakat artı değer üretmek için sermaye sahipleri artı ürün üretmek zorundadır. Bu ise kapitalizmin hiç durmadan, şehirleşmenin ihtiyaç duyduğu artı ürünü ürettiği anlamına gelir. İlişki aksi yönde de geçerlidir. Kapitalizm mütemadi olarak ürettiği artı ürünün soğrulması için şehirleşmeye ihtiyaç duyar. Böylelikle kapitalizmin gelişimi ve kentleşme arasında içsel bir bağlantı ortaya çıkar. Öyleyse kapitalist üretimin zamanla artış grafiği ile dünya nüfusunun kentleşmesinin çizdiği grafik arasında büyük oranda paralellik olması şaşırtıcı sayılmamalı.

Sermaye sahiplerinin ne yaptığına gelin daha yakından bakalım. Güne belli bir miktar parayla başlar ve günü daha fazla parayla (kâr) kapatırlar. Ertesi gün, bu artı para ile ne yapacaklarına karar verme-

3. Mike Davis, *Planet of the Slums*, Londra: Verso, 2006, Türkçesi: *Gecekondu Gezegeni*, çev. Gürol Koca, İstanbul: Metis, 2007.

leri gerekir. Karşılarında Faustvari bir ikilem durmaktadır: daha da fazla para kazanmak için yeniden yatırım yapmak veya bu artıyı haz amaçlı harcıyıp tüketmek. Rekabetin zorlayıcı yasaları onları yeniden yatırım yapmaya mecbur kılar, çünkü birisi yatırıma yönelmezse bir diğeri mutlaka yönelecektir. Sermayedar eğer sermayedar olarak kalmak istiyorsa, artı değerın bir kısmı daha fazla artı değer elde etmek için yatırıma harcanmalıdır. Başarılı sermayedarlar hem genişleme için yeniden yatırım yapmaya, hem de haz isteğini doyurmaya yetecek de artacak kadar çok kazanırlar. Fakat mütemadiyen yatırım yapmanın sonucu artı ürün üretiminin genişlemesidir. Daha da önemlisi, bu genişleme artan bir oranda devam eder — sermaye birikimi tarihinin lojistik büyüme eğrileri (para, sermaye, ürün ve nüfus) işte buradan doğar.

Kapitalizmin siyaseti, artı sermayenin üretilmesi ve soğrulması için sürekli kârlı sahalara bulma ihtiyacı tarafından belirlenir. Sermaye sahibi burada kesintisiz ve pürüzsüz bir büyümenin önünde çok sayıda engelle karşılaşır. Eğer bir emek darboğazı varsa ve ücretler fazla yüksekse, bu durumda ya mevcut emeğin hizaya getirilmesi gerekir (teknoloji marifetiyle yaratılan işsizlik veya—örneğin 1980'lerde Thatcher ve Reagan'ın uyguladığı türden— örgütlü işçi sınıfı gücüne saldırı, başlıca iki yöntemi oluşturur) veya yepyeni emek süreçlerinin keşfedilmesi (göç, sermaye ihracı, yahut nüfus içerisinde o ana değin bağımsız bulunan unsurların proleterleşmesi). Genel olarak yeni üretim yöntemlerinin ve daha özel olarak da yeni doğal kaynakların bulunması gerekir. Bu ise, gerekli hammaddeyi sağlamak ve kaçınılmaz atıkları soğurmak yönünde doğal çevre üzerinde artan bir baskı yaratır. Rekabetin zorlayıcı yasası da yeni teknolojilerin ve örgüt biçimlerinin sürekli gündeme gelmesine yol açar, zira üretkenliği daha fazla olan sermaye sahipleri daha ilkel yöntemler kullanan rakiplerini geride bırakır. Keşifler yeni istek ve ihtiyaçları belirler, sermaye devir hızını düşürürken uzaklığın neden olduğu sürtünmeyi azaltır. Bu durum sermaye sahibinin daha bol bir emek arzı, hammadde vb. arayabileceği coğrafi menzili genişletir. Eğer mevcut bir pazar yeterli alım gücüne sahip değilse, dış ticareti genişletmek, yeni ürünleri ve yaşam tarzlarını desteklemek, yeni kredi araçları yaratmak ve devlet harcamalarını borçla finanse etmek yoluyla yeni pazarlar bulunmalıdır. Son olarak, eğer kâr oranı çok dü-

şükse, "tahripkâr rekabet"i, yani tekelleşmeyi (şirket evliliği ve bir şirketin diğerini satın alması) ve sermayenin sanayi geçmişi olmayan kırsal bölgelere kaçışını denetlemek üzere devletin aldığı tedbirler birer çıkış yolu sunabilir.

Sermayenin kesintisiz olarak devridaim etmesi ve genişlemesinin önündeki bu engellerden herhangi birini bertaraf etmek imkânsız hale gelirse, sermaye birikimi engellenmiş olur ve sermaye sahipleri bir krizle karşılaşır. Sermaye açısından kârlı yatırım olanaksız hale gelir, birikim duraklamaya girer veya tamamen durur, sermaye değer kaybeder (yitirilir) ve bazı durumlarda düpedüz fiziksel olarak imha edilir. Değer kaybı çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir. Artı ürünlerin değeri düşürülebilir veya bunlar imha edilebilir, üretim kapasitesi veya varlıklar değerleri düşürülerek atıl bırakılabilir, veya enflasyon aracılığıyla bizzat para değer kaybedebilir. Bir kriz durumunda elbette emek de kitlesel işsizlik nedeniyle değer kaybına uğrayacaktır. Peki, bu engelleri aşma ve kârlı kapitalist faaliyetin sahasını genişletme ihtiyacı kapitalist şehirleşmeyi hangi biçimlerde yönlendirmiştir? Burada sermayenin artı değer arayışı peşinde hiç durmadan ürettiği artı ürünü soğurmakta, şehirleşmenin (askeri harcamalar ve benzer bir dizi diğer olguyla birlikte) bilhassa etkin bir rol oynadığını öne sürüyorum.⁴

İlk olarak, İkinci İmparatorluk dönemi Parisi'ni ele alalım. 1848 bunalımı atıl artı sermaye ve atıl işgücü fazlasının açıkça yan yana görüldüğü ilk krizdi ve tüm Avrupa'yı etkisi altına almıştı. Paris'i bilhassa şiddetli etkileyen kriz, işsiz emekçiler ile sosyal bir cumhuriyeti kapitalist hırs ve eşitsizliğe çare olarak gören ütopyacı burjuva kesimin birlikte kalkıştığı, ancak yarım kalan devrime yol açtı. Cumhuriyetçi burjuvazi, devrimcileri şiddet kullanarak bastırdı, ancak bunalıma çözüm bulmayı başaramadı. Nihayetinde Louis Bonaparte 1851'de darbeyle iktidarı ele geçirip 1852'de de imparatorluğunu ilan etti. Otoriter imparator, siyasi olarak ayakta kalabilmek için muhalif siyasal hareketleri genişçaplı olarak bastırmaya yöneldi, fakat aynı zamanda artı sermayenin nasıl soğurulacağı sorununa da ça-

4. Bu noktanın daha geniş izahı için bkz. David Harvey, *The Enigma of Capital, and The Crisis of Capitalism*, Londra: Profile Books, 2009. Türkçesi: *Sermaye Muammaası*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Sel, 2012.

re bulmak zorunda olduğunun farkındaydı; bununla baş edebilmek için gerek ülke içinde gerekse dışında çok geniş çaplı altyapı yatırımları başlattı. Bunun ülke dışındaki tezahürü, Avrupa'nın dört bir yanına yayılan ve Doğu'ya uzanan demiryolu inşaatları, yanı sıra Süveyş Kanalı gibi büyük ölçekli işlerin desteklenmesiydi. Ülke içindeyse demiryolu ağının bütünleştirilmesi, liman inşaatları, bataklıkların kurutulması ve benzer işleri kapsıyordu. Fakat hepsinden öte, Paris'in kentsel altyapısının yeniden düzenlenmesiydi. Bonaparte 1853'te Haussmann'ı bayındırlık işlerinin başına geçmek üzere Paris'e getirtti.

Haussmann kentleşme yoluyla artı sermaye ve işsizlik sorununa çözüm bulmak için bu göreve getirildiğinin gayet farkındaydı. Paris'in yeniden inşası, zamanın ölçütleriyle çok büyük oranda artı sermaye ve işsizliği emmiş, üstelik Parisli işçilerin heveslerinin otoriter biçimde bastırılmasıyla birleşince toplumsal istikrarın sağlanmasında temel bir araç haline gelmişti. Haussmann Paris'in yeniden inşası için 1840'larda tartışılmış olan ütopyacı (Fourrier ve Saint-Simon'un takipçileri tarafından yapılmış) planları model aldı ancak büyük bir değişikliğe tabi tutarak: Kentsel süreçten anlaşılan şeyin ölçeğini yeniden tanımlıyordu. Mimar Hittorf yeni bir bulvar için yaptığı planı kendisine gösterdiğinde Haussmann planı mimarın yüzüne fırlatarak ona şöyle demişti: "Bu genişlik yetmez... genişliği 40 metre almışsın, bense 120 metre istiyorum." Şehri devasa bir ölçekte tasavvur ediyor, banliyöleri ona ekliyor ve şehrin ufak tefek parçalarıyla yetinmeyerek (Les Halles'de olduğu gibi) koskoca mahalleleri yeni baştan tasarlıyordu. Şehri peyderpey değil toptan değiştiriyordu. Bunu yapabilmek içinse Saint-Simoncu mantıkla kurulmuş finans kurumlarına ve borçlanma araçlarına ihtiyacı vardı (Crédit Mobilier ve Immobilière gibi). Aslında yapmakta olduğu şey, artı sermayenin nereye harcanacağı sorusuna, borçlanmayla finanse edilen Keynezyen bir kentsel altyapı yenileme sistemi kurarak yanıt vermekten ibaretti.

Sistem bir on beş yıl kadar gayet iyi işledi; kentsel altyapıdaki dönüşümlerden başka yepyeni bir şehirli yaşantısını ve yeni bir tür şehirli personasının inşasını da beraberinde getirdi. Paris "ışıkten menkul bir şehir", büyük bir tüketim, turizm ve keyif merkezi haline geldi. Kafeler, büyük mağazalar, moda sanayisi, büyük fuarlar, hep

bir elden şehir yaşamını değiştirerek dizginsiz bir tüketim kültürü sayesinde çok büyük bir artı sermayesini soğurmayı başardı (gelenek taraftarlarını rahatsız ettiği gibi işçileri de dışlayan bir gelişmeydi bu). Fakat 1868'e gelindiğinde, bütün bunların dayandığı, aşırı genişlemiş ve giderek spekülatif niteliğe bürünmüş olan finans sistemi ve kredi yapıları çöktü. Haussmann'ın yetkileri elinden alındı. III. Napolyon umutsuzluk içerisinde Bismarck Almanyası'na savaş açtı ve kaybetti. Bunu takip eden boşluğun içinden kapitalist şehir tarihinin en önemli devrimci anlarından biri olan Paris Komünü doğdu. Komün, kısmen Haussmann'ın yerle bir ettiği şehir hayatına duyulan özleminden (1848 devriminin gölgeleri) ve Haussmann'ın faaliyetleri nedeniyle mülksüzleşen grupların şehri geri alma arzusundan yoğrulmuştu. Fakat Komün aynı zamanda da farklı sosyalist modernlik seçeneklerinin (tekelci kapitalist modernliğin aksine) ileriye dönük vizyonlarını dile getiriyordu. Merkezi, hiyerarşik kontrol ideali (Jakoben akım) karşı merkezsiz, anarşist bir halk denetimi vizyonunu savunan Proudhoncuların liderliğindeki gruplar gibi. 1872'de, Komün'ün kaybedilmesinden kimin sorumlu olduğu üzerine karşılıklı suçlamaların ortasında, Marksistler ve anarşistler arasında derin bir siyasi kopuş yaşandı. Bu kopuş maalesef bugün hâlâ kapitalizm karşıtı sol muhalefet içerisinde bölünmeye yol açmaktadır.⁵

Şimdi biraz daha ileri bir tarihe atlayarak 1942 yılında ABD'nin durumuna bakalım. 1930'larda o denli çıkmaz görünür artı sermaye sorunu (ve onunla el ele giden işsizlik) topyekûn savaş seferberliği sayesinde geçici olarak aşılmıştı. Fakat herkes savaştan sonra ne olacağı konusunda korku duyuyordu. Siyasi açıdan durum tehlikeliydi. Ulusallaşmış olan ekonomiyi aslında federal hükümet idare ediyordu (hem de çok etkin biçimde) ve ABD faşizme karşı savaşta Sovyetler Birliği ile ittifak içerisindeydi. 1930'ların bunalımına yanıt olarak sosyalist eğilimler de taşıyan güçlü toplumsal hareketler ortaya çıkmıştı ve bunların sempatizanları savaş seferberliğine katılmışlardı. Bunun sonucunda ortaya çıkan McCarthyci siyasetin ve Soğuk Savaş'ın tarihini hepimiz biliyoruz (ki bunun birçok işareti 1942'lerde ortadaydı). Zamanın yönetici sınıfları güçlerini ortaya

5. Bu kısım *Paris, Capital of Modernity* (New York: Routledge, 2003) kitabındaki tartışmaya dayanıyor, Türkçeşi: *Paris, Modernitenin Başkenti*, çev. Berna Kılınçer, İstanbul: Sel, 2012.

koymak için, Louis Bonaparte döneminde olduğu gibi, siyasi baskıyı göreve çağırmaya hiç çekinmemişti. Fakat artık sermayenin nereye harcanacağı sorunuyla nasıl başa çıkılacaktı?

1942'de bir mimari dergisinde Haussmann'ın girişimlerini uzun uzadıya değerlendiren bir yazı yayımlandı. Yazıda Haussmann'ın faaliyetleri arasında birer dönüm noktası niteliğinde olanların ayrıntılı bir dökümü veriliyor, yanı sıra hatalarının analizine giriliyordu. Makalenin yazarı, Haussmann'ın Paris'e yaptıklarını II. Dünya Savaşı'nın ertesinde bütün bir New York metropoliten alanında yapacak olan Robert Moses'tan başkası değildi.⁶ Moses, kentsel süreçleri tahayyül ederken temel alınan ölçeği değiştirdi ve (borçla finanse edilen) karayolları ve altyapı dönüşümleri aracılığıyla, banliyöleşme yoluyla, salt şehrin değil bütün bir metropoliten alanın topyekûn yeniden inşası yoluyla artık ürünün ve dolayısıyla artık sermayenin nasıl massedileceği sorununa bir çözüm getirdi. Bu süreç ulus çapına, yani ABD'deki bütün metropoliten merkezlere yayıldığı vakit (ki bir başka ölçek dönüşümüydü bu), küresel kapitalizmin II. Dünya Savaşı sonrasında istikrara kavuşmasında hayati bir rol oynayacaktı (ABD bu dönemde komünist olmayan küresel ekonominin tamamına, sürekli ticaret açığına dayalı olarak istim sağlayacak güce sahipti).

ABD'nin banliyöleşmesi, altyapının yenilenmesi meselesinden ibaret değildi; tıpkı İkinci İmparatorluk dönemi Parisi'nde olduğu gibi, yaşam tarzlarında köklü bir değişimi beraberinde getirdi. Ortaya çıkan yepyeni yeni yaşam biçimi içerisinde, banliyödeki müstakil evden buzdolabı ve klimaya, evin girişine park edilen ikişer arabadan petrol tüketimindeki muazzam artışa kadar bütün ürünler artık sermayenin soğurulması için üzerine düşeni yapıyordu. Banliyöleşme (militarizasyonla birlikte) böylelikle savaş sonrası dönemde artık sermayenin soğurulmasında kilit bir rol oynadı. Fakat bu süreç, şehir merkezlerinin içinin oyulması ve sürdürülebilir bir iktisadi temelden mahrum bırakılması pahasına gerçekleşti. Böylelikle 1960'larda şehrin merkez kesiminde yaşayan, dönüşümden olumsuz etkilenen ve yeni müreffeh topluma erişimi engellenen (başta siyahi nü-

6. Robert Moses, "What Happened to Haussmann", *Architectural Forum* 77 (Temmuz 1942): 57-66; Robert Caro, *The Power Broker: Robert Moses and the Fall of New York*, New York: Knopf, 1974.

fus olmak üzere) azınlık grupların ayaklanması ile şekillenen "kentsel kriz" ortaya çıktı.

Ayaklanan yalnızca şehrin merkezi kesimleri değildi. Jane Jacobs'ın etrafında bir araya gelen gelenekselci kesimler Moses'ın büyük ölçekli projelerinin astığı astık, kestiği kestik modernizmine karşı çıkarak, mahalle ölçeğinde gelişmeye, şehrin eski kısımlarında tarihsel koruma ve mutenalaştırmaya odaklanan farklı bir tür şehir estetiği ortaya atıldılar. Fakat bu arada banliyölerin inşası tamamlanmış ve bunun yaşam tarzında yarattığı derin dönüşümler pek çok toplumsal sonuca yol açmıştı. Sözelimi feministler, banliyöyü ve onun doğurduğu yaşam tarzını hoşnutsuzluklarının başlıca kaynağı ilan ediyorlardı. Haussmann'ın başına gelene benzer biçimde ilerleyen bir kriz, Moses'ın da itibar kaybetmesine yol açtı; 1960'ların sonuna doğru Moses'ın çözümleri kabul görmez oldu. Paris'in Haussmannlaştırılması, Paris Komünü'nün gerisindeki dinamikleri izah etmede nasıl bir role sahipse, 1968'lerde ABD'de baş gösteren dramatik hareketlerde de ruhsuz banliyö yaşantısının kritik bir rol oynadığından bahsedebiliriz. Gidişattan memnun olmayan orta sınıf beyaz öğrenciler, marjinalleştirilen diğer gruplarla ittifak arayışı içerisinde, bir başkaldırı dönemini başlattılar; ABD emperyalizmine karşı harekete geçerek başka bir dünya ve bunun parçası olarak farklı bir şehir deneyimi inşa etmek için uğraş verdiler (gelgelelim burada da anarşist ve liberter akımlar ile hiyerarşik ve merkeziyetçi seçenekler karşı karşıya gelmiştir).⁷

'68 ayaklanmasının yanı sıra bir mali kriz baş gösterdi. Kriz kışmen (Bretton Woods anlaşmalarının çöküşüyle bağlantılı olarak) küresel bir niteliğe sahip olmakla birlikte önceki onyıllar boyunca gayrimenkul sektöründeki patlamayı finanse eden kredi kurumlarından da kaynaklanıyordu. 1960'ların sonunda ivme kazanan kriz iyice şişirilen küresel emlak piyasasının 1973'te balon gibi patlaması ve ardından New York City'nin 1975'te mali açıdan iflas etmesiyle kapitalist sistemin topyekûn küresel bunalımına dönüştü. 1970'lerin karanlık günleri gelip çatmıştı. Bu dönemde zihinleri meşgul eden soru, kapitalizmin kendi iç çelişkilerinden nasıl kurtarılabilir-

7. Henri Lefebvre, *The Urban Revolution*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003.

ceği idi. Tarihin rehberliğini kabul etmek gerekirse, burada kentsel süreçler mühim bir rol oynamak zorundaydı. William Tabb'in gösterdiği gibi, 1975 New York kriziyle baş etmek üzere devlet güçleri ve finans kurumları arasında kurulan eğreti ittifak bu soruya neoliberal bir yanıt sunuyordu: Sermayenin sınıfsal iktidarı, işçi sınıfının yaşam standartları pahasına korunacak ve denetimler gevşetilerek piyasa kendi seyrine bırakılacaktı. Fakat bu kez de, kapitalizmin ayakta kalabilmek için üretmek zorunda olduğu artı ürünü soğurma kapasitesinin nasıl tekrar canlandırılacağı sorusu ortaya çıkıyordu.⁸

Şimdi de günümüze atlayıp bugün içinde bulunduğumuz bağlama bakalım. Uluslararası kapitalizm bölgesel krizler ve çöken ekonomiler arasında inişli çıkışlı bir seyir izlemekteydi (1997-98 Doğu ve Güneydoğu Asya, 1998 Rusya, 2001 Arjantin bunalımı ve benzerleri), ta ki 2008'deki küresel çöküşe kadar. Bu tarihçe içinde kentleşme nasıl bir rol oynadı? 2008'e gelinene kadar ABD'deki yaygın kanı, gayrimenkul piyasasının önemli bir iktisadi denge unsuru olduğu yönündeydi; 1990'ların sonunda yüksek teknoloji sektöründe yaşanan çöküş de bu kanıyı pekiştirmişti. Emlak piyasası, artı sermayenin büyük bir kısmını yeni inşaatlar (gerek şehir merkezi ve banliyölerdeki konut yapılaşması gerekse yeni işyerleri) aracılığıyla doğrudan emiyordu. Öte yandan konut fiyatlarındaki hızlı artış, tarihte o güne değin görülmedik derecede düşük faiz oranlarına dayanan fütursuz bir ipotek dalgası ile desteklenerek ABD iç pazarında tüketim mal ve hizmetlerine ivme kazandırıyordu. Bir yandan küresel piyasa kısmen ABD'deki kentsel büyüme ve emlak piyasasındaki spekülasyon sayesinde istikrar kazanırken, diğer yandan ABD'nin dünyanın geri kalanı ile ticari ilişkilerinin durumundan kaynaklanan devasa ticaret açığı büyüyor, doymak bilmez bir tüketim kültürünün yanı sıra Afganistan ve Irak'ta borçla finanse edilen savaşlara yakıt sağlamak için 21. yüzyılın ilk on yılı boyunca günde ortalama 2 milyar dolar borçlanıyordu.

Bu arada kentleşme süreci de yeni bir ölçek dönüşümü geçirdi, yani küresel bir boyut kazandı. Dolayısıyla burada yalnızca ABD'ye odaklanmak yanlış olur. İngiltere, İrlanda, İspanya ve daha pek çok

8. William Tabb, *The Long Default: New York City and the Urban Fiscal Crisis*. New York: Monthly Review Press, 1982; David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: OUP, 2005.

ülkede emlak piyasasındaki patlama ABD'dekine büyük oranda paralel biçimlerde kapitalist dinamiğin motor gücünü oluşturdu. Çin'in kentleşmesi ise, 2. Bölüm'de göreceğimiz gibi, son derece farklı bir seyir izledi. Altyapı yatırımlarının en büyük payı aldığı süreç, 1997'de kısa süren bir gerilemenin ardından derhal inanılmaz bir hız yakaladı. Son yirmi yılda yüzden fazla şehrin nüfusu bir milyon sınırını aştı; Shenzhen gibi kimi küçük şehirler ise nüfusu 6 ile 10 milyon arasında değişen dev metropollere dönüştü. Başlangıçta yalnızca özel ekonomik bölgelerde yoğunlaşmış olan sanayileşme, sonraları ülke dışından artı sermayeyi masnetmeye istekli ve elde edilen kazancı tekrar hızlı büyüme için kullanmaya hazır ne kadar belediye varsa tümüne yayıldı. Barajlar ve karayolları gibi devasa altyapı projeleri —ki hepsi borçla finanse edilmekteydi— ülke peyzajını değişime uğratmaya devam ediyor.⁹ Dev alışveriş merkezleri, bilim parkları, havaalanları, konteynır limanları, türlü türlü zevk ve sefa mekânı, yeni icat edilen envai çeşit kültürel kurum, yanı sıra golf sahasının bile eksik olmadığı güvenlik kontrollü konut alanları, vb. —bütün bunlar Çin'in kentsel peyzajında, günün sonunda daha merkezi konumlarda bulunan işyerlerinden çıkan emekçilerin geri döndüğü muazzam bir işgücü kaynağı olan fakir kırsal kesimlerde bulunan aşırı kalabalık "yatakhane şehirlerin" ortasında, öbek öbek seçiliyor. Heride göreceğimiz gibi, bu kentleşme sürecinin küresel ekonomi ve artı sermayenin söğrulması açısından çok önemli sonuçları olmuştur.

Bununla birlikte Çin, bugün artık hakikaten küresel ölçekte sürmekte olan kentleşme sürecinin merkez üslerinden yalnızca bir tanesidir. Bu küresel eşzamanlılığı sağlayan şey kısmen, finans piyasalarının hayret verici düzeydeki küresel entegrasyonudur. Söz konusu piyasa, sahip olduğu esnekliği Dubai'den Sao Paolo'ya, Madrid'den Mumbai'ye, Hong Kong ve Londra'ya uzanan kentsel projeleri borçla finanse etmek için kullanmaktadır. Örneğin Çin Merkez Bankası ABD'deki ikinci el ipotek piyasasında faaliyet göstermiş, Goldman Sachs Mumbai'de yükselişe geçen emlak piyasasında rol oynamış, Hong Kong sermayesi Baltimore'a yatırım yapmıştır. Dün-

9. Thomas Campanella, *The Concrete Dragon: China's Urban Revolution and What it Means for the World*, Princeton, NJ: Princeton Architectural Press, 2008.

yanın neredeyse bütün şehirleri, tarımın endüstriyel ve ticari bir nitelik kazanması sonucunda topraklarını yitirip şehirlerde toplanan bir yoksul göçmenler selinin ortasında zenginlere yönelik —ve çoğu kez endişe verici düzeyde birbirine benzeyen— bir yapılaşma furyasına tanık olmuştur.

Bu yapılaşma furyası México, Santiago (Şili), Mumbai, Johannesburg, Seul, Taipei, Moskova ve (en çarpıcı biçimi İspanya'da olmak üzere) bütün Avrupa'da olduğu gibi kapitalizmin çekirdek ülkelerinin şehirlerinde, örneğin Londra, Los Angeles, San Diego ve New York'ta da görülmektedir (multimilyarder Bloomberg'in 2007'deki belediye başkanlığı döneminde şehrin tarihinde o güne değin görülenden daha fazla sayıda büyük ölçekli kentsel proje sürmekteydi). Şaşkınlık verici, sansasyonel ve bazı açılardan birer kıyım addedilebilecek denli saçma kentsel projeler (kavurucu çöl ikliminde, kapalı bir mekânda tasarlanan kayak merkezi gibi), Ortadoğu'nun Dubai, Abu Dhabi gibi kentlerinde de petrol zenginliğinden elde edilen artı sermayeyi emmek üzere, en göze batan, toplumsal olarak en adaletsiz ve çevre açısından en zararlı biçimlerde ortaya çıktı. Burada kentsel süreçlerde yine bir ölçek değişimi karşımıza çıkıyor, ki bu durum küresel çapta devam eden süreç ile İkinci İmparatorluk dönemi Parisi'nde Haussmann'ın belli bir süre son derece ustalıkla idare ettiği süreçler arasındaki temel benzerliği gözden kaçırmamıza neden olabilir.

Fakat bu kentleşme furyası da, kendinden öncekiler gibi, devamı için gerekli olan krediyi düzenleyecek yeni mali kurumların oluşturulması ve düzenlemelerin yapılması sayesinde mümkün olmuştur. 1980'lerde geliştirilen yeni mali araçlar, özellikle yerel ipotek araçlarının sigortalanarak dünya çapında yatırımcılara satışa sunulması, bunun yanı sıra ikinci el ipotek piyasasına önayak olmak ve borç yükümlülüğünü güvence altına almak için tesis edilen yeni mali kurumlar önemli birer rol oynadı. Bunun sayısız yararı vardı: riski dağıtarak artı tasarruf havuzunun konut talebine erişimini kolaylaştırmak; aynı zamanda toplam faiz oranlarını aşağı çekmek (bir yandan da, bu mucizeleri gerçekleştiren finansal aracılara muazzam servetler kazandırdı). Gelgelelim riskin dağıtılması riski ortadan kaldırmaz. Üstelik riskin bu kadar geniş bir alana dağıtılabilmesi, riskin başka yerlere aktarılabildiğini gören yerel aktörleri es-

kisinden daha riskli davranışlara cesaretlendirebilir. Risk değerlendirme kontrolleri yeterli olmadığından, ipotek piyasası kontrolden çıktı ve 1867-68 aralığında Péreire Brothers'ın, 1970'lerin ilk yarısında bütçesi har vurup harman savrulan New York şehrinin başına gelen şey, 2008'de risk oranı yüksek olan ipotekli konut kredileri, yani "çürük" ipoteklerdeki ve konutların aktif değerindeki kriz biçiminde tekrar etti. Kriz başlangıçta ABD şehirlerinde ve civar bölgelerde yoğunlaşmıştı (gerçi İngiltere de benzer işaretler veriyordu), özellikle şehir merkezlerinde yaşayan düşük gelirli siyahiler ve ailesine tek başına bakan kadınlar açısından özellikle ciddi sonuçlar doğurdu. Kriz şehir merkezlerinde, bilhassa da ABD'nin güneybatısındaki merkezlerde yaşayanları da etkiledi. Bu insanlar astronomik boyutlara ulaşan kiralari karşılayamadıkları için, metropoliten alanların çeperlerine taşınıp buralardaki henüz tamamı bitmemiş sitelere girdiler. Başlangıçta ödeme oranları makul görünüyordu, ama zamanla benzin fiyatlarının yükselmesiyle yol masrafları, piyasa faiz oranının yükselmesiyle de kredi ödemeleri arttıkça arttı. Şehir yasıntısı ve kentsel altyapı üzerinde vahim yerel sonuçlar doğuran bu kriz (Cleveland, Baltimore ve Detroit gibi şehirlerde ipotekle alınmış olan evlere mali kurumların el koyması sonucu topyekûn mahalleler tarumar oldu), küresel finans sisteminin bütün iskeletini tehdit etti, dahası piyasalarda büyük çaplı bir düşüşü tetikledi. Bu durumun 1970'lerde yaşananlarla tekinsiz bir benzerlik taşıdığını söylemek hiç de abartılı kaçmaz (ABD Merkez Bankası'nın, tıpkı 1970'lerin sonlarında olduğu gibi, daha ilk anda piyasaya düşük faizli para sürme tepkisinin yakın gelecekte güçlü bir enflasyon tehdidi yaratması kuvvetle muhtemeldir.)

Fakat şu anki durum çok daha karmaşık, ABD'deki ciddi bir krizin, dünyanın başka bir yerinden (örneğin Çin tarafından) telafi edilemeyeceği sorusunun yanıtı belirsiz. Eşitsiz coğrafi gelişim, sistemi 1990'larda olduğu gibi, bir kez daha topyekûn bir küresel çöküşten kurtarabilir, her ne kadar bu kez sorunun merkezinde duran bizzat ABD olsa da. Öte yandan finans sistemi, zamansal açıdan önceden olduğundan çok daha sıkı bir eşgüdüm içerisinde.¹⁰ Bilgi-

10. Richard Bookstaber, *A Demon of Our Own Design: Markets, Hedge Funds, and the Perils of Financial Innovation*, New York: Wiley, 2007; Frank Part-

sayar aracılığıyla gerçekleştirilen saniyelik alım-satım işlemleri bir kez raydan çıktığında piyasada büyük bir sapma yaratma tehdidini daima taşıyor (borsada inanılmaz bir hareketlilik meydana getirdiğini biliyoruz), ki bu da finans sermayesi ve para piyasalarının işleyişini (kentleşme ile ilişkisi de dahil olmak üzere) yeni baştan düşünmeyi gerektirecek denli kitlesel bir krize yol açabilir.

Önceki evrelerin hepsinde olduğu gibi, kentsel süreçte bu son dönemde görülen radikal yayılma da yaşam tarzlarında akıl almaz dönüşümleri beraberinde getirdi. Kaliteli şehir yaşamı parası olanlar için bir meta halini aldı. Tüketim kültürü, turizm, kültürel ve bilgiye dayalı endüstrilerin yanı sıra, mütemadiyen başvurulana temaşa ekonomisi, Hindistan ve Çin'de dahi kentsel siyasal iktisadın başlıca veçheleri haline geldi. Gerek kentsel yaşam tarzı seçimleri ve tüketici alışkanlıklarında, gerekse kültürel formlarda piyasa nişlerinin oluşumunu desteklemek yönündeki postmodern eğilim, günümüzde şehir dencyimini piyasada seçim özgürlüğü halesi ile donatmaktadır — yeter ki paranız olsun ve yasadışı faaliyetlerle ve hile hurdayla (ki her yerde artışa geçmiş vaziyettedir) servetin yeniden dağıtımının özelleşmesine karşı kendinizi koruyabilir durumda olun. Alışveriş merkezleri, çok katlı sinemalar ve hipermarketler mantar gibi bitiyor (her birinin inşası büyük şirketlerin elinde), keza fast-food ve butik ürünler de; Sharon Zukin'in kapuçino ile uyuşturmak dediği şey her yerde karşımıza çıkıyor. Pek çok bölgeyi hükmü altına almaya devam eden banliyölerin tutarsız, yavan ve monoton müstakil yapılaşmasının dahi panzehiri bulundu: "Yeni şehirleşme" adı verilen hareket, artık şehre dair düşleri gerçekleştirecek bir müteahhitlik ürünü olarak mahalle ölçeğinde butik yaşam tarzının tellallığını yapmaktadır. Mülkiyet hırsından beslenen aşırı bireyciliğe dayalı neoliberal ahlakın, benliğin toplumsallaşması için model teşkil ettiği bir dünyadır bu. Sonuçları ise, gönlümüze göre bir dünyayı gerçekleştirmek adına insanlık tarihi boyunca inşa edilen en büyük toplumsal başarılarından biri (en azından devasa ölçeğine ve her yeri kuşatan karakterine bakılarak bu hükme varılabilir) olan şehrin tam ortasında, artan bireysel yalıtılma, endişe ve nevroz.

Gelgelelim sistemin çatlakları da bariz olarak ortada. Kendimizi giderek bölünmüş, parçalanmış, çatışma temayülü taşıyan şehirler içinde buluyoruz. Dünyaya nasıl baktığımız, onda ne tür olanaklar gördüğümüz, çizginin hangi tarafında durduğumuza ve ne tür bir tüketim kültürüne erişimimiz olduğuna bağlı. Geçtiğimiz onyıllar içerisinde, neoliberal dönemeç zengin elitlere sınıf iktidarını iade etti.¹¹ Bir yıl içerisinde New Yorklu hedge fonu yöneticilerinden bazılarının kazancı 3 milyar doları buldu; Wall Street'te ise üst düzey bir oyuncuya ödenen ikramiyeler son birkaç yıl içerisinde 5 milyon dolardan 50 milyon dolara fırladı (Manhattan'daki emlak fiyatları gözle görülebilir ufkun ötesine geçti). 1980'lerin sonundaki neoliberal dönüşten bu yana Meksika'da on dört milyarder ortaya çıktı; bugün ise Meksika, dünyanın en zengin adamı Carlos Slim gibi bir Meksikalı çıkarmış olmakla övünüyor; bu arada, ülkedeki yoksulların gelirleri ise olduğu yerde saydı veya geriledi. 2009 sonu itibarıyla (krizin en dip noktası atlatıldıktan sonra) Çin'deki milyarderlerin sayısı 115'ti; Rusya'da bu sayı 101, Hindistan'da 55, Almanya'da 52, İngiltere'de 32 ve Brezilya'da 30, ABD'de ise 413'tü.¹² Servet ve iktidarın dağılımındaki artan kutuplaşmanın sonuçları şehirlerimizin mekânsal formu üzerinde geri dönüşsüz izler bırakmakta, onları giderek etrafı çevrilmiş kent parçaları, güvenlik kontrollü konut alanları ve sürekli olarak gözetim altında tutulan özelleştirilmiş kamusal mekânlardan oluşan kentler haline getirmektedir. Mülkiyet üzerindeki hakların ve mülk değerlerinin neoliberal çerçevede korunması, alt orta sınıf için bile egemen siyaset biçimi halini almıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde şehir,

birbirinden ayrı kısımlara bölünmüştür, ve bunların her biri küçük birer devlet görünümü arz eder. İmtiyazlı okullar, golf sahaları, tenis kortları, 24 saat devriye gezen özel güvenlik görevlileri gibi her tür hizmetten istifade eden varlıklı sınıflar ile, suyun yalnızca mahalle çeşmesinden temin edilebildiği, kanalizasyon sisteminden mahrum, elektriği yalnızca imtiyazlı birkaç evin, o da kaçak olarak kullandığı, yağmur yağdığında yolları çamurlarına dönen, çoğunlukla bir evde birden çok ailenin yaşadığı kaçak yer-

11. Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*; Thomas Edsall, *The New Politics of Inequality*, New York: Norton, 1985.

12. Jim Yardley ve Vikas Bajaj, "Billionaires' Ascent Helps India, and Vice Versa", *New York Times*, 27 Temmuz 2011.

leşmeler iç içe geçmiş durumdadır. Her bir kent parçası özerk bir yaşam sürer, hayatta kalmak için verdiği gündelik mücadelede elde edebildiği ne varsa ona sıkı sıkıya tutunur.¹³

Bu koşullar altında, neoliberalizmin salgın bir hastalık gibi yayılan bireyci ahlakı tarafından zaten tehdit altında olan şehir kimliği, yurtaşlık/hemşerilik, aidiyet, ve tutarlı bir kentsel politika gibi idealler konusunda ısrarcı olmak giderek daha güçleşmektedir. Şehrin bir siyasal topluluk gibi, ilerici toplumsal hareketlerin içinden doğacağı bir saha görevi görebileceği düşüncesi dahi, en azından ilk bakışta, ikna edicilikten giderek uzaklaşmaktadır. Oysa halihazırdaki yaşılmışlığın üstesinden gelmek, ve şehri finans kurumları, şirket sermayesi ve giderek birer girişimci gibi düşünen yerel yönetimlerin desteklediği müteahhitler tarafından sunulandan farklı bir toplumsal imge temelinde şekillendirmek için uğraş veren çok çeşitli kentsel toplumsal hareketler mevcuttur. Görece muhafazakâr kent yönetimleri dahi şehri şekillendirmenin ve şehir yönetimini demokratikleştirmenin yeni yollarını arıyorlar. Şehir için bir alternatif var mı, ve eğer varsa, bu nereden gelecek?

Kentsel dönüşüm aracılığıyla artı sermayenin emilmesi ise daha da karanlık bir manzara arz ediyor. "Yaratıcı yıkım" yöntemiyle bir-biri ardına gelen kentsel dönüşüm evreleri hemen her zaman sınıfsal bir boyut arz eder, zira süreçten ilk ve en fazla etkilenen çoğu kez yoksullar, yoksunlar ve siyasi iktidarın marjinalleştirdiği kesimler olmaktadır. Eskinin yıkıntıları üzerinde yeni bir kentsel dünya kurmak için şiddet gereklidir. Haussmann, Paris'in eski yoksul semtlerini yıkıp geçerken istimlak yetkisini güya kamu yararına kullanıyor, ve bunu medenileşme, çevrenin ıslahı ve kentsel yenileme adına gerçekleştiriyordu. Gayrisihhi sanayilerin yanı sıra işçi sınıfının büyük bölümünün ve diğer isyankârların Paris şehir merkezinden kaldırılmasını, böylece bunların kamu düzeni, kamu sağlığı ve tabii siyasi iktidar açısından yarattığı tehdidin önüne geçilmesini bilinçli olarak tasarladı. Devrimci hareketlerin askeri güç tarafından kolayca denetlenmesini sağlamak için yeterli miktarda gözetleme ve askeri denetime olanak vereceği düşünülen (1871'de bunun doğru ol-

13. Marcello Balbo, "Urban Planning and the Fragmented City of Developing Countries", *Third World Planning Review* 15: 1 (1993): 23-5.

madığı ortaya çıkacaktı) bir kentsel form yarattı. Fakat Engels'in 1872'de belirttiği gibi,

Gerçekte burjuvazinin konut sorununu çözmek için bildiği tek bir yol vardır; öyle bir çözümdür ki bu, sorunu tekrar tekrar üretir. Bu yöntemin adı Haussmann'dır, yani büyük şehirlerimizde bulunan işçi semtlerinde, özellikle merkezi konumdaki semtlerde gedikler açmak. Bunun kamu sağlığı veya şehri güzelleştirmek adına mı, yoksa büyük şirketlerin şehir merkezi üzerindeki taleplerini karşılamak için mi, veyahut trafiğin gerekli kıldığı bir banliyö hattı, yeni bir cadde (ki bazı durumlarda barikat savaşlarını zorlaştırmak amacıyla inşa edilir) vb. için mi yapıldığı hiç fark etmez... Nedeni her ne olursa olsun sonuç daima aynıdır: Rezil sokaklar ortadan kaybolurken, burjuvazi bu büyük başarı karşısında kendi kendine övgüler düzer, fakat o sokaklar çok geçmeden bu kez başka bir yerde yeniden ortaya çıkar... Hastalık ve bataklık yuvaları ile kapitalist üretim biçiminin işçilerimizi her gece içine hapsettiği izbe bodrum katı odaları ortadan kaldırılmış olmaz, sadece *başka bir yere taşınır!* Bu mekânların ortaya çıkmasına neden olmuş olan iktisadi zorunluluk, şimdi de onları yeni bir yerde var etmektedir.¹⁴

Paris merkezinin burjuvazi tarafından tümüyle ele geçirilmesi gerçekte yüzyılı aşkın bir zaman aldı; sonuçlarına gelince, marjinalleştirilen göçmenlerin, işsiz emekçiler ve gençlerin giderek içine hapsediği o yalıtılmış banliyölerde son birkaç yıl içinde baş gösteren ayaklanma ve kargaşalara hep birlikte tanık olduk. Burada üzücü olan nokta, elbette, Engels'in tarif ettiği süreçlerin kapitalist şehir tarihi boyunca tekrar tekrar nüksetmesidir. Robert Moses —kendisinin meşum tabiriyle— "Bronx'a elinde bir satırla" girdiğinde, mahalle bazlı grup ve hareketlerden uzun ve şiddetli bir feryat kopmuştu. Yalnızca paha biçilmez şehir dokusunu değil, baştan başa mahalle topluluklarını, uzun yıllar içinde oluşmuş toplumsal bütünleşme ağlarını da akıl almaz bir biçimde parçalayan yıkım karşısında bu gruplar nihayet Jane Jacobs'un çağrısı etrafında bir araya geliyordu.¹⁵ Gelgelelim Paris ve New York örneğinde devletin zor kullanarak gerçekleştirdiği istimlaklere '68 hareketinin başarıyla karşı koyması ve bunların önünü almasının ardından çok daha sinsî ve kanser

14. Friedrich Engels, *The Housing Question*, New York: International Publishers (1935), 74-77; Türkçesi: *Konut Sorunu*, çev. Güneş Özduval, İstanbul: Sol, 1992.

15. Marshall Berman, *All That Is Solid Melts Into Air*, Londra: Penguin, 1988; Türkçesi: *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ, İletişim: İstanbul, 1994.

gibi ilerleyen bir dönüşüm süreci ortaya çıktı. Bu yeni süreç demokratik kent yönetimlerinin, arsa piyasası ve gayrimenkul spekülasyonunun mali disiplin altına alınmasına, ve arsaların "en yüksek düzeyde ve en iyi şekilde istifade edilerek" azami oranda kazanç sağlayacak kullanımlara tahsis edilmesine dayanıyordu. Engels bu sürecin de ne anlama geldiğini gayet iyi anlamıştı:

Büyük modern şehirlerde görülen büyüme şehrin bazı kısımlarına, özellikle merkezi bir konumda bulunan arsalarla suni ve akıl almaz bir değer artışı getiriyor. Üzerlerinde bulunan binalar ise, değişen şartlarla uyumlu olmadığından, bu arsaların değerini artırmak yerine aşağı çekiyor. Bu binalar yıkılarak yerlerine yenileri yapılmakta. Özellikle merkezde bulunan ve kirasını artırmanın mümkün olmadığı —azami sayıda insanla doldurulsa bile kirayı belli bir asgari düzeyin üzerine çıkarmanın çok zor olduğu— işçi evleri için geçerli bu durum. Yıkılan binaların yerine dükkânlar, mağazalar ve kamu yapıları inşa edilmekte.¹⁶

Bütün bunların 1872'de yazılmış olduğunu düşünmek iç karartıcı, zira Engels'in tarif ettiği durum, bugün Asya'nın büyük bölümünde (Delhi, Seul, Mumbai) görülen kentsel süreçler için olduğu kadar, sözgelimi New York'un Harlem ve Brooklyn semtlerinde son dönemde yürütülen mutenalaştırma girişimleri için de birebir geçerlidir. Kısacası, mülksüzleştirme ve yerinden etme süreci, kapitalist kentsel süreçlerin çekirdeğini oluşturur. Sermayenin kentsel yenileme aracılığıyla söğrulmasının aksetmesidir bu. Mumbai'yi ele alalım; resmi kayıtlarda gecekondu sakini olarak görünen 6 milyon kişi toprak üzerinde büyük oranda tapusuz olarak yerleşmiş durumdadır (ikamet ettikleri yerler bütün şehir haritalarında boş görünür). Mumbai'yi Şanghay'a rakip bir finans merkezi haline getirme girişimiyle birlikte gayrimenkul furyası hız kazanmış ve gecekonduların işgal ettiği arazinin değeri giderek artmıştır. Mumbai'nin en göz önündeki gecekondu alanlarından Dharavi'deki arsalar 2 milyar dolar fiyat biçilmeye başlanmıştır, gecekonduların temizlenmesi yönündeki baskı ise (arsa talanını maskeleyerek için çevresel ve toplumsal gerekçeler ileri sürülerek) her geçen gün artmaktadır. Devletten destek alan finans güçleri, gecekondu bölgelerini zor kullanarak temizlemek için baskı yapmakta, bazı durumlarda gecekondu sakinlerinin

bir nesildir üzerinde yaşadıkları bir arsanın mülkiyeti zorla geri alınmaktadır. Toprak neredeyse bedelsiz olarak alındığı için inşaat faaliyeti aracılığıyla toprak üzerinden elde edilen sermaye astronomik düzeylere varır. Peki yerinden edilen insanlara tazminat ödenmekte midir? İşlerinden şanslı olanlar cüzi bir tazminat alırlar. Gelgelelim Hindistan anayasasına göre devlet, sınıf ve kastı ne olursa olsun bütün ülke nüfusunun yaşamını ve refahını korumakla, ve herkese yaşamını idame ettirebileceği bir ev ve barınak sağlamakla yükümlü kılındığı halde, Hindistan Anayasa Mahkemesi gerek verdiği hükümsüzlük kararları gerekse hükümler aracılığıyla bu anayasal zorunluluğu fiilen değiştirmiştir. Gecekondu sakinleri yasadışı işgalci konumunda olduklarından ve belli bir arsa üzerinde uzun süredir ikamet ettiklerini çoğu kez kanıtlayamadıklarından tazminat hakları yoktur. Onlara bu hakkı vermek, Anayasa Mahkemesinin ifadesiyle, yankeşicileri ödüllendirmekle eşdeğerdir. Sonuçta gecekondu sakinleri ya direnerek mücadeleye devam eder veya kendilerine ait iki-üç parça eşyayı yanlarına alarak otoyol kenarlarında veya bulabildikleri herhangi bir yerde kamp kurarlar.¹⁷ Benzer mülksüzleştirme örneklerine (daha insafli ve hukuki de olsa) devletin istimlak yetkisini suistimal ederek ucuz konut bölgelerinde yerleşik kiracıları evlerini terk etmeye zorladığı, böylece bu alanları getirisi daha yüksek arazi kullanımlarına (rezidanslar, hipermarketler gibi) tahsisettiği ABD'de de rastlanabilir. Yüksek Mahkeme'nin reddiyle karşılaşan liberal yargıçlar, bölge mahkemelerinin bu şekilde davranmasının son derece yasal olduğunu, bu sayede mahalli emlak vergisi havuzunu genişlettiklerini, vb. savunarak muhafazakârları bile geride bıraktılar.

1990'larda Seul'deki inşaat şirketleri, suma güreşçisi gibi iriyarı tiplerden oluşan çeteler kurarak bunları mahalleleri boydan boya işgal etmekle görevlendirmişlerdi. Bu çeteler 1950'lerde şehrin yamaçlarında, yani o sırada değer kazanmış olan arsalar üzerinde kendi imkânlarıyla ev kurmuş olan mahalle sakinlerinin konutlarını yıkmakla kalmayıp, sahip oldukları bütün eşyayı da parçalıyorlardı. Bugün bu yamaçların çoğunu kaplamış olan yüksek kulelerin inşası için başvuru zorbaca arazi temizliğinden tek bir iz yok. Çin'de

17. Usha Ramanathan "Illegality and the Urban Poor", *Economic and Political Weekly*, 22 Temmuz 2006; Rakesh Shukla, "Rights of the Poor: An Overview of Supreme Court", *Economic and Political Weekly*, 2 Eylül 2006.

milyonlarca kişi, uzun süredir ikamet ettikleri mekânların ellerinden alınmasıyla karşı karşıya. Mülkiyet hakkına sahip olmadıklarından, yönetimin basit bir emri onları topraklarından sökmeye yetiyor, sonra da (boşalan arsa yüksek kâr oranlarıyla müteahhit firmalara devredilmeden önce) yola devam edebilmeleri için ellerine cüzi bir nakit yardımı veriliyor. Bazı durumlarda bu kişiler kendi rızalarıyla taşınırsalar da, kitlesel direnişler söz konusu; Komünist Parti ise bu direnişlere çoğu kez şiddetle karşılık veriyor. Çin örneğinde yerinden edilenler çoğu kez kırsal bölgenin kıyısında kalmış olan nüfus, ki bu da Lefebvre'in 1960'larda büyük bir ileri görüşlülükle ortaya attığı savın önemine işaret ediyor: Kent ve kır arasında bir zamanlar varolan belirgin ayırım, sermaye ve devletin egemen idaresi altında gitgide silikleşir ve eşitsiz coğrafi gelişim sergileyen, geçirgen bir ilişkiyle birbirine bağlı bir dizi mekân biçimini alır. Çin'de kent çeperlerindeki kırsal nüfus, lahana üreticiliği gibi meşakkatli ve nankör bir işten —deyim yerindeyse— rezidans üreticiliğine, yani kentli rantıye gibi keyfe keder bir konuma bir gecede terfi etti (en azından parti liderleri için öyle oldu). Aynı durum, son dönemde gerek merkezi gerekse yerel hükümetin destek verdiği özel ekonomik bölgeler uygulamasının, tarım üreticilerine karşı şiddete yol açtığı Hindistan'da da geçerli. Bu şiddet vakalarının en korkuncu, Batı Bengal eyaletinin Nandigram şehrinde, endüstriyel gelişim kadar kentsel gayrimenkule de ilgi duyan büyük ölçekli Endonezya sermayesine yer açmak için iktidardaki Marksist parti eliyle düzenlenen katliamdı. Bu örnekte özel mülkiyet hakları dahil hiçbir şey mekânın kullanıcılarının korunmasını sağlayamadı.

Gecekondu nüfusa tapu dağıtma ve böylelikle yoksulluktan kurtulmalarını sağlayacak bir mülk sunma fikri de, ilk bakışta ilercici gibi görünmekle birlikte, bir yanılsamadır. Rio de Janeiro'nun favelaları için de şu an üzerinde durulan bir öneridir bu. Fakat sorun şu ki, güvenli bir gelire sahip olmayan ve sık sık mali güçlüklerle yüz yüze kalan yoksulları, görece düşük bir değer karşılığı ellerindeki mülkü nakit paraya çevirmeye ikna etmek işten bile değildir (zengin mal sahipleri ise değerli taşınmazlarını herhangi bir ücret karşılığında elden çıkarmayı genellikle reddederler, bu yüzden ki Moses alt gelirli tabakanın yaşadığı Bronx'a "elinde satırla" girebilmiş fakat Park Avenue'ya dokunamamıştır). Tahminim o ki, mevcut

eğilimler devam ederse, şu an favelalarla kaplı olan bütün o yamaçlar on beş yıl içerisinde Rio körfezinin nefis manzarasına hâkim, yüksek rezidanslarla dolacak, eski favela sakinleri ise ayıklanarak şehrin ücra bir bölgesine taşınacaklar.¹⁸ Margaret Thatcher döneminde Londra'nın merkezinde bulunan sosyal konut alanlarının özelleştirilmesi sonucunda metropoliten alan çapında kira ve gayrimenkul fiyatları uzun vadede öylesine yükselmişti ki alt gelirli, hatta giderek orta gelirli kimseleri şehir merkezine yakın herhangi bir yerde ikamet etmekten alıkoyacak hale gelmişti. Böylece yoksulluk ve hizmetlere erişilebilirlik sorunu gibi, gelir düzeyine uygun konut sorunu da şehir içinde yer değiştirmiş oluyordu.

Bütün bu örnekler, sorunun salt yerini değiştirmekle kalmayıp, mağdur ve marjinalleşmiş bir nüfusu sermaye dolaşımının ve birikiminin yörüngesine hapseden zinciri sağlamlaştıran ve uzatan, sözde "ilerici" bir dizi çözüme karşı bizi uyarıyor. Hernando de Soto, güney ülkelerinde yoksulların, yasalarla açık seçik düzenlenmiş mülkiyet haklarının olmaması nedeniyle sefaletle hapsedildiğini ikna edici bir biçimde ortaya koyar (mülkiyet haklarının açıkça ortaya konduğu toplumlarda da yoksulluğun bolca gözleendiği gerçeğini gözardı ederek). Elbette Rio'nun favelalarında veya Lima'nın gecekondualarında bu tür hakların dağıtılması bazı durumlarda bireysel enerjileri ve girişimleri özgürleştirerek kişisel gelişimin önünü açacaktır. Fakat bu tür girişimler çoğunlukla, kolektif, kâr amacı gütmeyen toplumsal dayanışma ve destek biçimlerinin çözünmesine yol açmakta; yeterli ücret ödeyen, güvenceli istihdamın olmaması nedeniyle, elde edilen kazanımlar da neredeyse her zaman sifıra inmektedir. Örneğin Elyachar, ilerici gibi görünen bu politikaların Kahire'de nasıl bir mülksüzleştirme piyasası yarattığını, ve bu sayede, karşılıklı saygıya ve karşılıklı bir ilişkiye dayanan eski ahlaki ekonominin değerlerini vantuzlayarak oyunu nasıl kapitalist kurumlar lehine çevirdiğini ortaya koyuyor.¹⁹

18. Burada büyük ölçüde Hernando de Soto'nun yapıtının izinden gidiyorum. *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, New York: Basic Books, 2000. Kitap hakkında eleştirel bir yorum için bkz. Timothy Mitchell, "The Work of Economics: How a Discipline Makes its World", *Archives Européennes de Sociologie* 46: 2 (2005): 297-320.

Söylediklerimizin büyük bölümü, küresel yoksulluğa karşı bir çözüm olarak Washington finans kurumları tarafından son günlerde ikna edici bir dille ve sıkça gündeme getirilen mikrokredi ve mikrofinans çözümleri için de geçerlidir. Toplumsal bir kılığa bürünmüş haliyle mikrokredi (Nobel ödüllü iktisatçı Yunus'un aslen tasarladığı biçimiyle) hakikaten yeni olanaklar açtı; kadın-erkek ilişkileri üzerinde önemli etkileri oldu, özellikle Hindistan ve Bangladeş gibi ülkelerde kadınlar açısından olumlu sonuçlar getirdi. Fakat borcun geri ödenmesi için şart koştuğu kolektif sorumluluk sistemi, kişileri özgürleştirmek yerine tutsak da edebilir. Washington menşeli kurumlarca tasarlanan mikrofinans âleminde ise sonuç, (Yunus'un önerdiği daha toplumsal, yardımseverlik yönelimli mikrokreditinin aksine) küresel finans kurumları için yüksek kazançlı (en az %18, çoğu kez de daha yüksek faiz oranlarıyla) birer gelir kaynağı yaratmak; ayrıca yeni beliren bu pazarlama organizasyonu içinde günde 2 doların altında ücretle geçinen 2 milyar kişiden oluşan koca bir piyasanın kavramını çokuluslu şirketlerin erişimine açmak oldu. İş çevrelerinde kullanılan tabirle, "piramidin en aşağısındaki bu dev pazar" (çoğu kadın) satış elemanlarından oluşan kılcal şebekeler ve bunların bağlandığı, çokuluslu devasa mağazalardan seyyar satıcılara uzanan pazarlama zinciri aracılığıyla büyük şirketlerin emrine amade hale getirilir.²⁰ Satış elemanları toplumsal ilişkilere dayalı bir topluluk oluşturur, her biri diğerinden sorumludur, bu sayede borcun faiziyle birlikte ödenmesi güvence altına alınır, ki bu da daha sonra o kişinin perakende olarak pazarlayacağı malları almasını sağlar. Özel mülkiyet haklarının dağıtımında olduğu gibi, burada da bazı kimse-lerin (bu örnekte çoğu kadın) durumunun iyileşeceği kuvvetle muhtemeldir, ancak diğer taraftan yoksulların tüketim mallarına makul fiyatlarla erişimi gibi bildik zorluklar daha da derinleşecektir. Sonuç olarak, şehirden kaynaklanan yoksulluğa çözüm getirilmiş olmaz. Mikrofinans sistemi katılımcılarının çoğu borcu ödemek için köle

19. Julia Elyachar, *Markets of Dispossession: NGOs, Economic Development, and the State in Cairo*, Chapel Hill, NC: Duke University Press, 2005.

20. Ananya Roy, *Poverty Capital: Microfinance and the Making of Development*, New York: Routledge, 2010; C. K. Prahalad, *The Fortune at the Bottom of the Pyramid: Eradicating Poverty Through Profits*, New York: Pearson Prentice Hall, 2009.

gibi çalışmak zorunda kalacak, çokuluslu şirketler ile yoksul gecekondulu nüfus arasında bir köprü konumuna sıkışacaktır; onların düşük bir ücret karşılığında yerine getirdikleri bu görevden kazançlı çıkan daima çokuluslu şirketler olacaktır. Böyle bir yapı, daha üretken seçeneklerin araştırılmasının önünü keser. Hele de şehir hakkını koruduğu kesinlikle söylenemez.

Artı sermayenin emilmesi sürecinde kentleşmenin önemli bir roloynadığı ve bunu da giderek büyüyen bir coğrafi ölçekte gerçekleştirdiği, ancak bu sürecin kentli kitleleri şehir üzerinde her tür haktan mahrum bırakan ve giderek yaygınlaşmakta olan yaratıcı yıkım süreçleri pahasına gerçekleştiği sonucuna varabiliriz. Bu durum dönem dönem başkaldırıya yol açar, tıpkı mülksüzleştirilen kitlelerin yitirdikleri şehri geri almak için ayaklandığı 1871 Paris'i'nde olduğu gibi. 1968'lerde Paris'ten Bangkok'a, México'dan Chicago'ya uzanan kentsel hareketler de kapitalist inşaat şirketleri ve devlet tarafından dayatılardan farklı bir şehir yaşantısı tarif etmeyi amaçlıyordu. İçinde bulunduğumuz bağlamda mali güçlükler artacak olursa, kapitalist üretim fazlasının kentleşme aracılığıyla söğrulması sürecinde bugüne dek geçerli olan neoliberal, postmodern, tüketime dayalı evrenin sonu geldiyse, ve eğer daha geniş çaplı bir kriz patlak verecek olursa, karşımıza çıkacak olan soru şudur: Bizim '68'imiz nerede, hatta daha ileri giderek, nerede bizim Komünümüz?

Mali sistemdeki dönüşümlerle analoji kuracak olursak, günümüzde verilmesi gereken siyasi yanıt da çok daha karmaşıktır, çünkü kentsel süreçler bugün küresel bir boyut taşıyor ve pek çok çatlakla, güvensizlikle ve gelişmişlik düzeyleri arasında coğrafi eşitsizlikle malul. Fakat sistemin çatlaklarından, Leonard Cohen'in bir şarkısında dediği gibi, "ışık süzülüyor". Her tarafta başkaldırının işaretleri mevcut (Hindistan ve Çin'deki kronik huzursuzluk, Afrika'da süregiden iç savaşlar, çalkantı içinde bir Latin Amerika, dört bir yanda ortaya çıkan otonomi hareketleri ve ABD'de bile nüfusun çoğunluğunun eşitsizlik vebası karşısında "artık yeter" dediğini gösteren siyasi işaretler). Bu başkaldırılarından herhangi biri birdenbire bulaşıcı hale gelebilir. Gelgelelim finans sisteminin aksine, kentsel ve kent civarından muhalif hareketler, ki dünya çapında çok sayıdalar, birbirine hiç de sıkıca kenetlenmiş değil. Hatta çoğunun birbiriyle hiçbir bağlantısı yok. Dolayısıyla, Weather Underground'un bir za-

manlar düşlediği gibi, tek bir kıvılcımın bütün bir kır yangınına dönüşmesi ihtimal dışı. Bunun için çok daha sistematik bir şey gerekiyor. Fakat bu çeşitli muhalif hareketler bir araya gelecek —örneğin şehir hakkı sloganı etrafında birleşecek— olursa ne tür bir taleple ortaya çıkmalıdırlar?

Bunun yanıtı oldukça basit: artı ürünün üretimi ve kullanımı üzerinde daha fazla demokratik denetim. Kentsel süreç bunun başlıca kanallarından biri olduğundan, şehir hakkı artı değerın kentleşme yoluyla kullanımı üzerinde demokratik kontrolü sağlayarak tesis edilir. Artı ürüne sahip olmak ille de kötü bir şey değildir: İşin aslına bakarsanız, böyle bir artı pek çok durumda beka için elzemdir. Kapitalizmin tarihi boyunca, devlet yaratılan artı değerın bir kısmını vergi olarak almış, sosyal demokrasinin hükmünün geçtiği evrelerde bu vergi oranı bir hayli artmış, dolayısıyla artı değerın büyük bir kısmı devletin kontrolüne girmiştir. Son otuz yıldır, neoliberal projenin başlıca yönelimi artı değer üzerindeki kontrolü özelleştirmektir. Ancak ekonomik işbirliği ve kalkınma örgütü OECD'ye üye bütün ülkelerin verileri, devletin gayri safi üretimden aldığı payın 1970'lerden beri pek düzenli olmadığını gösteriyor. Öyleyse liberal saldırının başlıca başarısı, devletin aldığı payı 1960'lardaki gibi artırmasını önlemek olmuştur. Bir diğeri ise devlet ve şirketlerin çıkarlarını bütünleyen yeni yönetim sistemleri yaratmak, ve paranın gücünü kullanarak, artı değerın devlet aygıtı yoluyla harcanması üzerindeki kontrolün, kentsel süreç şekillendirilirken şirket sermayesinin ve üst sınıfların çıkarlarını ön planda tutmasını sağlama almak olmuştur.

Şehir hakkının giderek özel veya yarı-özel çıkar gruplarının eline geçtiğine tanık oluyoruz. Örneğin New York şehrinde bir milyoner, Michael Bloomberg, şehri müteahhit firmaların, Wall Street'in ve ulusaşırı sermayenin istekleri doğrultusunda yeniden şekillendirirken, bir yandan da yüksek kazançlı yatırımlar için ideal bir konum ve turistler için harikulade bir uğrak olarak pazarlıyor. Böylelikle Manhattan'ın tamamı zenginler için dev bir güvenlik kontrollü yaşam alanı haline geliyor (Bloomberg'in imar faaliyetleri için seçtiği slogan, ironik biçimde, "Jane Jacobs'ı hatırd tutarak Moses gibi inşa etmek" idi²¹). Seattle'da Paul Allen gibi bir milyarder kozları elinde tutuyor, México'da ise dünyanın en zengin adamı, Carlos Slim,

şehir merkezindeki sokakları turistlerin gözüne hoş görünsün diye arnavut kaldırımını döşetiyor. Bu şekilde gücünü doğrudan sergileyenler yalnızca varlıklı bireylerle sınırlı değil. Kentsel yatırım için gereken kaynaklardan yoksun olan New Haven şehrinde, dünyanın en varlıklı üniversitelerinden biri olan Yale Üniversitesi, şehir dokusunun büyük bir kısmını kendi ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tasarlıyor. Johns Hopkins Üniversitesi aynısını Baltimore'da yapıyor, Columbia Üniversitesi ise New York'ta yapmayı planlıyor (her iki durumda da mahalle çapında direniş hareketleri baş gösterdi, tıpkı Dharavi'deki arazi istimlakinde olduğu gibi). Şehir hakkı, halihazırda uygulandığı biçimiyle, son derece dar bir alana kısıtlanmış durumda, çoğu kez de şehri gittikçe kendi ihtiyaçları ve arzuları doğrultusunda şekillendirme gücüne sahip, küçük bir siyasi ve iktisadi elitin elinde.

Gelin bu duruma daha yapısal bir çerçeveden bakalım. Her yılın ocak ayında Wall Street'te finans çalışanlarının bir yıl önceki fedakârane çalışmaları sonucunda kazandıkları toplam ikramiyeye dair bir tahmin yayımlanır. 2007'de, ki finans piyasasında her bakımdan felaketlerle dolu bir yıldır (her ne kadar bir sonraki yıl bu bir öncekini arattıysa da) ikramiyelerin toplamı 33,2 milyar dolara ulaşıyordu, yani bir önceki yıla göre yalnızca %2 oranında düşüş göstermişti (dünya finans sistemini altüst etmenin karşılığında fena bir mükâfat sayılmaz). 2007 yazının ortasında ABD ve Avrupa merkez bankaları finans sisteminde istikrarı sağlamak için milyarlarca dolar kısa vadeli kredi pompaladı ve ABD Merkez Bankası, yıl içerisinde Wall Street borsasında ciddi bir düşüş tehdidinin baş gösterdiği her defasında faiz oranlarını düşürdü. Bu esnada 2 veya 3 milyon kişi —çoğu hane halkına kadının tek başına baktığı aileler, şehir merkezlerindeki siyahiler, şehir çeperindeki marjinalleşmiş beyaz Amerikalılar olmak üzere— bankaların ipotek borçlarını iptal etmesi nedeniyle evlerini kaybettiler veya kaybetmek üzereler. Finans kurumlarının talancı kredi verme politikaları yüzünden ABD'de şehir merkezindeki, hatta kent çeperine yakın pek çok semtte evler boşaltıldı ve tahrip oldu. Evlerini kaybedenler hiçbir tazminat alamadılar. Hatta,

21. Scott Larson. "Building Like Moses with Jane Jacobs in Mind", doktora tezi. Earth and Environmental Sciences Program, City University of New York, 2010.

ipoteğin iptal edilmesi borçların affı anlamına geldiği ve bu da gelir hanesine yazıldığı için, evlerini kaybedenlerin pek çoğu, hiçbir zaman sahip olmadıkları bir paranın vergisi olarak, gelir vergisi pusulalarında yüklü meblağlarla karşılaştı. Bu vahim asimetri şu soruyu gündeme getiriyor: İpotek piyasası yeniden yapılandırılarak makul oranlara gerileyene ve böylelikle sorun büyük oranda çözülene kadar ABD Merkez Bankası ve hazinesi ipoteğin iptali tehdidiyle karşı karşıya olan ailelere yardım etmek için niçin orta vadeli nakit rezervini devreye sokmadı? Kredi krizinin harareti böylelikle kontrol altına alınabilir, yoksul insanlar ve onların bulunduğu mahalleler de bu şekilde korunabilirdi. Dahası, küresel finans sisteminin, bir yıl sonra olduğu gibi, toptan bir iflasın eşiğine gelmesine mani olunurdu. Elbette bu Merkez Bankası'nın her zamanki yetki sınırlarının ötesine geçmesi anlamına gelirdi ve neoliberal ideolojinin temel bir kuralını, yani bir finans kurumu ile halkın yararı çeliştiği vakit insanların bir kenara bırakılmasını salık veren kuralı çiğnemek olurdu. Aynı zamanda, gelir dağılımına ilişkin kapitalist sınıf tercihlerini ve kişisel mesuliyet hakkındaki neoliberal görüşü hiçe saymak anlamına gelirdi. Oysa bu tür kurallara ve onlardan kaynaklanan nafi bir yaratıcı yıkım şiarına riayet etmek için ödenen bedele bakın. Bu siyasi tercihleri tersine çevirmek için elden gelen ve yapılması gereken bir şeyler olmalı, değil mi?

Fakat 21. yüzyılda, bütün bunlar karşısında tutarlı bir muhalif hareketin ortaya çıktığını görmedik henüz. Elbette, çok çeşitli kentsel mücadeleler ve toplumsal hareketler (kelimenin geniş anlamıyla, kırsal art bölgedeki hareketleri de kapsayacak biçimde) hali hazırda mevcut. Sürdürülebilir çevre, göçmenlerin kültürel entegrasyonu ve sosyal konut alanlarının kentsel tasarımı gibi konularda dünyanın pek çok yerinde gerçekleşmekte olan deneyleri gözlemek mümkün. Fakat bütün bunların artı değer kullanımı üzerinde daha fazla kontrol elde etmek gibi belirli bir amaç etrafında birleşmelerine daha vakit var gibi görünüyor (artı değer üretiminin koşulları üzerinde kontrolden bahsetmiyoruz bile). Bu mücadeleleri birleştirme yolunda atılabilecek adımlardan biri —nihai adım değilse de— servet birikimine dayalı ekonominin, mülksüzleştirme ekonomisinin sırtına bindiği ve mülksüzleştirilenlerin şehir üzerindeki hakkını —dünyayı değiştirme, yaşamı değiştirme ve şehri gönüllerince

yeniden icat etme hakkını— onlar adına talep ettiği şu sözümona yaratıcı yıkım anlarına odaklanmak olmalı. Hem bir slogan hem de siyasi bir ideal olarak, bu kolektif hak, kentleşme ile artı değer üretimi ve kullanımı arasındaki içsel bağ üzerinde kimin söz sahibi olduğu sorusuna getiriyor bizi. Belki de Lefebvre, bundan kırk küsur yıl önce, çağımızda kentten doğmayan bir devrimin beyhude bir çaba olacağını söylerken haksız değildi.

İKİNCİ BÖLÜM

Kapitalist Sistemin Krizlerinin Kentsel Kökenleri

PEK ÇOKLARINCA ABD'nin büyük konut uzmanı addedilen, Case-Shiller konut fiyatı endeksinin müelliflerinden, iktisatçı Robert Shiller, 5 Şubat 2011 tarihinde *New York Times*'da yayımlanan "Konut İnşaatı Fıyısı Nadir Bir Olgudur" başlıklı makalesinde, son dönemde konut piyasasında yaşanan şişmenin, "önümüzdeki onyıllar boyunca tekrarı görülmeyecek nadir bir vaka" olduğu konusunda teminat veriyordu. 2000'lerin başında görülen "devasa konut balonu", "tarih boyunca ne ulusal ne de uluslararası hiçbir konut döngüsüyle kıyas kabul etmez. Önceki balonlar daha küçük ve bölgesel ölçekliydi". Bir paralellik aranacaksa, bu ancak ABD'de 1830'ların sonu ve 1850'lerde yaşanan arazi fırtınasında bulunabilir.¹

Burada, birazdan açıklayacağım üzere, kapitalizmin tarihinin şaşırtıcı derecede hatalı ve tehlikeli bir yorumuyla karşı karşıyayız. Böyle bir iddianın hiçbir yankı uyandırmamış olması, çağdaş iktisadi düşüncedeki ciddi bir kör noktaya delalet eder, ve maalesef, Marksist siyasal iktisat da aynı kör nokta ile malüldür. ABD'de 2007-10 aralığında konut sektöründe yaşanan kriz, önceki pek çok krizden kuşkusuz daha derin ve daha uzun süreli oldu; hatta ABD iktisat tarihinde bir devrin kapanışına işaret ettiği söylenebilir. Ancak dünya piyasalarında neden olduğu makro-iktisadi çalkantılar bakımından tarihte bir ilk sayılamaz; kaldı ki tekrar edeceğine dair de birçok işaret mevcuttur.

1. Robert Shiller, "Housing Bubbles are Few and Far Between", *New York Times*, 5 Şubat 2011.

Anaakım iktisat, mimari çevreye yapılan yatırımların genelini ve bilhassa da konut ve kentleşme alanındaki yatırımları daima, "ulusal ekonomi" diye adlandırılan farazi bir düzlemde süregiden daha önemli faaliyetlerin kıyısında kalmış bir alan olarak ele alır. "Kent ekonomisi" alanı daha düşük nitelikli iktisatçıların ilgilendiği bir arenadır; alanın duayenleri ise makro-iktisat hünerlerini başka yerde konuşturur. Bu grup iktisatçılar kentsel süreçleri dikkate aldıklarında bile, mekânsal düzenlemeler, bölgesel kalkınma ve şehirlerin inşasını, daha büyük ölçekli süreçlerden kaynaklanan ve bu süreçler üzerinde etkisi olmayan pratik birer sonuç gibi gösterirler.²

İktisadi coğrafya ve kent gelişimini ilk kez ciddiyetle ele alan 2009 Dünya Bankası Kalkınma Raporu'nun yazarları, konut sektöründeki bir kıvılcımın ekonominin bütününde bir krize yol açması gibi bir felaketi akıllarına dahi getirmiyorlardı. İktisatçılar tarafından (ne coğrafyacılar, ne tarihçilere, ne de kent sosyologlarına danışarak) kaleme alınan raporun amacı "coğrafyanın iktisadi olanaklar üzerindeki etkisi"ni araştırmak ve "belirlenecek politikalarda mekân ve mahalli ikincil kaygılar olmaktan çıkarıp temel birer odak haline getirmek" biçiminde ifade edilmişti.

Raporun yazarları aslında neoliberal iktisadın alışlageldik çarelerini kentsel meselelere uygulamanın (devletin arazi ve gayrimenkul piyasasında herhangi bir ciddi düzenlemeyle iştigal etmesine son vermek; toplumsal adalet ve bölgesel eşitlik adına girişilecek kentsel, bölgesel ve mekânsal planlama müdahalelerini asgariye indirmek vb.), iktisadi büyümeyi (yani sermaye birikimini) hızlandırmanın en iyi yolu olduğunu göstermek için kolları sıvamışlardı. Sundukları önerinin toplum ve çevre açısından sonuçlarını ayrıntılı olarak araştırarak zaman ve yerleri olmadığı için "esef" duyduklarını nı dile getirme nezaketini her ne kadar gösterecekler de şuna düpedüz inanıyorlardı:

esnek bir arazi ve gayrimenkul piyasasına ve diğer destekleyici kurumlara —mülkiyet haklarının korunması, akitlerde belirtilen müeyyidelerin yerine getirilmesi ve konut finansmanının sağlanması gibi— sahip olan şehir-

2. "Macroeconomics and Housing: A Review of the Literature" adlı makalesinde Charles Leung, "makro-iktisat ile konut sektörü literatürü arasında bu denli az çakışma ve etkileşim olması hakikaten hayret verici," diye yazar. *Journal of Housing Economics* 13 (2004): 249-67.

ler zaman içerisinde, piyasanın ihtiyaçlarındaki değişime paralel olarak gelişmeye daha yatkındır. Daha yüksek getirili kullanımların kıymetli arsalarla talip olmasına olanak tanıyan gevşek arazi kullanımı yasalarına sahip ve zaman içerisinde değişen rollerine uyum göstermelerini sağlayan arazi kullanımı düzenlemelerini benimsemiş şehirler başarılı şehirlerdir.³

Gelgelelim toprak sıradan bir meta değildir. Gelecekte oluşacak rantın beklentisinden doğan, farazi bir sermayedir. Araziden azami getiriyi elde etme saiki son birkaç yıl içerisinde düşük, hatta orta gelirli haneleri Manhattan'ı ve Londra'nın merkezini terk etmeye zorlamış, sınıflar arası eşitlik ve mağdur nüfusun refahı açısından felaket sonuçlara yol açmıştır. Mumbai'nin Dharavi semtindeki (gecekondu mahallesi denilen bu yer raporda doğru biçimde verimli bir beşeri ekosistem olarak tanımlanmış) kıymetli araziler üzerinde böylesine yoğun baskı yaratan da budur. Kısacası, daha yüksek getiriye sahip arazi kullanımlarına yer açmak için mutenalaştırma, mahalle ölçeğinde yıkım, istimlak gibi (veya daha zorbaca) yöntemler aracılığıyla mahalle sakinlerinin tahliye edilmesine karşı kentsel toplumsal hareketlerin yükselişte olduğu bir dönemde kaleme alınan rapor, henüz içinden geçmekte olduğumuz makro-iktisadi deprem (ki artçı sarsıntıları devam etmektedir) müsebbibi olan serbest piyasa tutuculuğunun avukatlığını yapmaktadır.

1980'lerin ortalarından bu yana neoliberal kent politikaları (örneğin Avrupa Birliği çapında uygulananlar), geri kalmış mahalle, şehir ve bölgelere servet aktarımının nafile bir çaba olduğuna, bunun yerine, kaynakların dinamik, "girişimci" büyüme odaklarına kanalize edilmesi gerektiğine hükmetti. Yukarıdan aşağı "süzülme etkisi" denen şeyin mekânsal bir biçimi böylelikle o hep gelmesi beklenen (ve bir türlü gelmeyen) "uzun vadede" bütün o huzur kaçıracı bölgesel, mekânsal ve kentsel eşitsizliklerin çaresine bakacaktı. Şehri müteahhitlere ve spekülâtör finansçılara devretmek herkesin yararınadır! Çinliler şehirlerinde arazi kullanımını serbest piyasa güçlerine bırakmış olsalardı, Dünya Bankası raporuna göre, ekonomileri şimdi olduğundan da hızlı büyürdü!

3. *World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography*, Washington, DC: World Bank, 2009; David Harvey, "Assessment: Reshaping Economic Geography: The World Development Report", *Development and Change Forum* 2009, 40: 6 (2009): 1, 269-78.

Dünya Bankası apaçık biçimde spekülâtif sermayeye insanlar karşısında öncelik tanıyor. Şehrin, içinde yaşayanlar ve doğal çevreyi mağdur etmek pahasına (sermaye birikimi açısından) refaha ulaşabileceği fikri asla sorgulanmıyor. Daha da kötüsü, rapor 2007-2009 krizinin kökeninde yatan politikalarla derinden bir uzlaşma içinde. Raporun Lehman şirketinin iflasından altı ay, ABD konut piyasasında işlerin bozulmasından iki yıl sonra ve ipotek tsunamisinin ufukta açıkça belirdiği bir tarihte yayımlanmış olması durumu daha da tuhaf kılıyor. Örneğin, eleştirel bir yorumun kırıntısını dahi içermeyen şu satırlardan öğreniyoruz ki,

1980'lerin ikinci yarısında finans sistemi üzerindeki denetimlerin gevşetilmesinden bu yana, piyasa temelli konut finansmanı hızla gelişmiştir. Bugün gelişmiş ülkelerde konut ipotek piyasası gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYH) %40'ını oluşturur; gelişmekte olan ülkelerde ise çok daha düşük olan bu oran, GSYH'nın ortalama %10'una tekabül eder. Kamu sektörüne düşen görev, iyi denetlenen özel girişimleri desteklemek olmalıdır... Basit, yaptırım gücü olan ve makul ipotek akitleri için gereken yasal zeminin hazırlanması iyi bir başlangıç olacaktır. Herhangi bir ülke daha gelişkin ve uygun bir sisteme sahip olduğu vakit, kamu sektörü ikincil ipotek pazarını destekleyebilir, yenilikçi finans düzenlemeleri geliştirebilir ve ipoteğin sigortalılaşmasını yaygınlaştırabilir. İçinde oturanların mal sahibi olduğu bir konut modeli —konutun çoğu kez bir hanenin en büyük mal varlığı olduğu da düşünülürse— gerek servet oluşumu, gerekse toplum güvenliği ve siyaset açısından önemlidir. Oturdıkları evin sahibi olan veya istikrarlı bir kira akdi olan kişiler, içinde yaşadıkları topluluğa daha müdahil olurlar; bu sayede, suçun azaltılması, daha güçlü bir yönetim ve daha iyi çevre koşulları için kulis faaliyeti yürütmeye de daha yatkın olurlar.⁴

4. *World Development Report*: 2006. Raporun müelliflerinden üçü, daha sonra coğrafyacılar gelen eleştirilere yanıt verdiler, ancak benim dile getirdiğim kökten eleştirilere (toprağın bir meta olmadığı, makro-iktisadi krizler ile konut ve kentleşme politikaları arasındaki ilişkinin irdelenmemiş oluşu gibi) değinmekten kaçındılar. Buna gerekçe olarak da benim aslında "ABD'deki 'çürük' ipotek krizinin, gelişmekte olan ülkelerde yoksulların barınma ihtiyaçlarına çözüm üretmekte konut finansmanının hiçbir işe yaramayacağını kanıtladığını" iddia ettiğimi söylediler; onların görüşüne göre bu, raporun kapsamı dışında" kalıyordu. Böylelikle eleştirimin temel dayanağını tamamen gözardı ettiler. Bkz. Uwe Deichmann, Indermit Gill and Chor-Ching Goh, "Texture and Tractability: The Framework for Spatial Policy Analysis in the *World Development Report 2009*", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 4: 2 (2011): 163-74. "Emlak değerleri ve inşaat sektörünün, büyük ekonomik buhranların hemen öncesinde nasıl zirveye

Yakın dönemdeki olaylar ışığında bu ifadeleri okurken hayrete kapılmamak elde değil. Herkesin ev sahibi olmasının faydaları üzerine efsanelerle pompalanan, ve durumdan bihaber yatırımcılara satılacak olan, risk derecesi bir hayli yüksek teminatlandırılmış borç yükümlülüklerindeki zehirli ipotekleri boş verin. Dünyanın insan yerleşimleri tarafından sürdürülebilir şekilde kullanılması için makul olan düzeylerin fersah fersah ötesinde toprak ve enerji israfına yol açan hudutsuz banliyöleşmeyi boş verin! Raporun yazarları kentleşme hakkındaki görüşleri ile küresel ısınma arasında bağlantı kurmak gibi bir görevleri olmadığını ikna edici biçimde savunabilirler. Alan Greenspan'le birlikte, 2007-2009 aralığındaki olayların kendilerini gafil avladığını, çizdikleri pembe tabloyu bozacak herhangi bir öngöründe bulunmalarının beklenemeyeceğini öne sürebilirler. "Makul", "iyi denetlenmiş" gibi sözcükleri aralara serpiştirmek suretiyle iddialarını muhtemel eleştirilere karşı "sigortalamış" sayılabilirler.

Fakat yazarlar madem neoliberal reçetelerini perçinlemek için "makul biçimde seçilmiş" tarihsel örneklere başvuruyorlar, 1973 krizinin küresel emlak piyasasında yaşanan ve birçok bankayı batıran çöküşten kaynaklandığını nasıl olup da ıskaladılar? 1980'lerin sonunda ABD'de ticari mülk sektöründen kaynaklanan Mevduat ve Kredi (Savings and Loan) krizi sırasında tepetaklak olan yüzlerce finans kurumunun ceremesinin Amerikan vergi müelliflerine 200 milyar dolar olarak ödetildiğini nasıl olup da fark etmediler (dönemin Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun [TMSF] yöneticisi olan William Isaacs bu durum karşısında öylesine hiddetlenmişti ki, 1987 yılında Amerikan Bankalar Birliği'ni kendilerine çeki düzen vermedikleri takdirde kamulaştırmakla tehdit etmişti)? Yahut 1990'ların sonunda Japonya'daki yükselişin sona ermesinin arsa fiyatlarındaki (halen

ulaşmış olduğunu", gerek patlamayı gerekse takip eden çöküşü yaratmakta oynadığı önemli rolü, bir grup iktisatçı uzun bir süredir kavramış durumda. Ancak Henry George'un takipçisi olan bu grup da maalesef genelgeçer iktisatçılar tarafından tümüyle yok sayılıyor. Bkz. Fred Foldvary, "Real Estate and Business Cycles: Henry George's Theory of the Trade Cycle", Lafayette College'da düzenlenen Henry George Konferansı'nda sunulan bildiri, 13 Haziran 1991.

* "Sigortalama"nın karşılığı olarak yazar burada ipotek piyasasında fonlar için kullanılan ve İngilizcede tel örgü, çit veya hendekle etrafını çevirmek anlamına gelen *hedg*e sözcüğünü kullanıyor. -ç.n.

sürmekte olan) çöküşe tekabül ettiğini? Yahut emlak piyasasındaki aşırılıklar nedeniyle İsveç'in 1992 yılında tüm banka sistemini kamulaştırmak zorunda kaldığını? 1997-98 aralığında Doğu ve Güneydoğu Asya'daki çöküşün nedenlerinden birinin Tayland'daki aşırı kentsel gelişim olduğunu?⁵

Bütün bunlar olup biterken Dünya Bankası iktisatçıları neredeydi? 1973'ten bu yana yüzlerce finans krizi meydana geldi (bu tarihten önce ise yalnızca pek az) ve bunların büyük bölümü emlak sektörü veya kentsel gelişimden kaynaklandı. Kaldı ki konu üzerine kafa yoran hemen herkes —anlaşılan Robert Shiller de bu herkese dahil— ABD konut piyasalarında 2001 sonrasında bir şeylerin fena halde ters gitmekte olduğunu gayet açıklıkla görüyordu (tabii Shiller'e göre bu sistematik değil, arızı bir durumdu).⁶

Elbette Shiller yukarıdaki örneklerin hepsinin salt bölgesel hadiseler olduğunu pekâlâ iddia edebilirdi. Fakat o zaman, Brezilyalıların ve Çinlilerin bakış açısından, 2007-2009 krizi de böyle görülebilir. Krizin merkez üssü ABD'nin güneybatısı, Florida (Georgia'da da etkisi bir miktar hissedildi) ve birkaç hareketli bölgeyle daha sınırlıydı (1990'ların ikinci yarısında, Baltimore ve Cleveland gibi eski şehirlerin yoksul semtlerinde baş gösteren ipotek krizleri ise fazlasıyla yerel ve "ehemmiyetsizdi", zira krizden etkilenenler siyahiler ve azınlıklardı). Uluslararası düzlemde İspanya ve İrlanda krize fena yakalandı, İngiltere o derece değilse de etkilendi. Fakat Fransa, Almanya, Hollanda veya Polonya'nın, hatta Asya ülkelerinin emlak piyasalarında ciddi bir sorun yoktu.

1990'ların başında Japonya veya İsveç'te yaşanan krizlerin aksine, ABD merkezli bölgesel krizin küresel çapta yayıldığı şüphe götürmez bir gerçek. Ancak 1987 yılında görülen Mevduat ve Kredi krizinin de benzer biçimde küresel yankıları olmuştu (ciddi bir bor-

5. Graham Turner, *The Credit Crunch: Housing Bubbles, Globalisation and the Worldwide Economic Crisis*, Londra: Pluto, 2008; David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Basil Blackwell, 1989: 145-6, 169; Türkçesi: *Post-modernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis, 1997

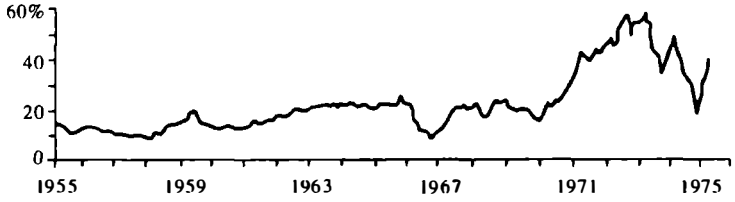
6. Ayrıca bkz. David Harvey, *The New Imperialism*, Oxford: OUP, 2003: 113. Kitabın bu bölümünde ipotegin yeniden finansmanının ABD Gayrisafi Yurtiçi Hâsılasının yaklaşık %20'lik bir kısmını oluşturduğuna ve "emlak balonundaki muhtemel bir patlamanın" daha o dönemde "son derece ciddi endişelere yol açtığı"na işaret ediyordum.

sa krizinin yaşandığı o yıl hep yapıldığı gibi, ve hatalı biçimde, tümüyle münferit bir vaka olarak görülmüştü). Aynısı 1973'ün başında yaşanan ve üzerinde pek durulmayan küresel emlak piyasasındaki çöküş için de geçerlidir. Genelgeçer yargıya göre kayda değer olan yalnızca 1973 sonbaharında petrol fiyatlarındaki ani artıştır. Oysa emlak krizi, petrol fiyatındaki artıştan altı ay, hatta daha da uzun bir süre önce baş göstermiş, sonbahara gelindiğinde ekonomideki gerileme çoktan almış başını yürümüştü (bkz. Şekil 1). Takip eden 1975 yılındaki New York mali krizi son derece önemliydi, zira o sırada New York dünya çapında en geniş kamu bütçesine sahip merkezlerden biriydi (öyle ki Fransa cumhurbaşkanı ve Batı Almanya başbakanı, finans piyasalarında küresel bir felaketi önlemek için New York'un borçlarının silinmesi ricasında bulunuyorlardı). New York bu sırada yatırım bankalarına akıllarına estiği gibi risk alma imkânı balışetmek ve bunun bedelini de belediye taahhüt ve hizmetlerini yeniden yapılandırarak halka ödetmek gibi neoliberal uygulamaların icat edildiği bir merkez haline geldi. Son dönemde emlak piyasasındaki krizin etkileri California gibi eyaletlerin hemen hemen iflasına kadar uzandı, ABD'nin dört bir yanında eyalet ve belediye yönetimlerinin maliyesi ve kamu sektöründeki istihdam üzerinde büyük gerilimlere yol açtı. New York şehrinin 1970'lerde geçirdiği mali krizin hikâyesi, bugün dünyanın sekizinci büyük kamu bütçesine sahip olan California eyaletinin durumu ile tekinsiz bir benzerlik arz eder.⁷

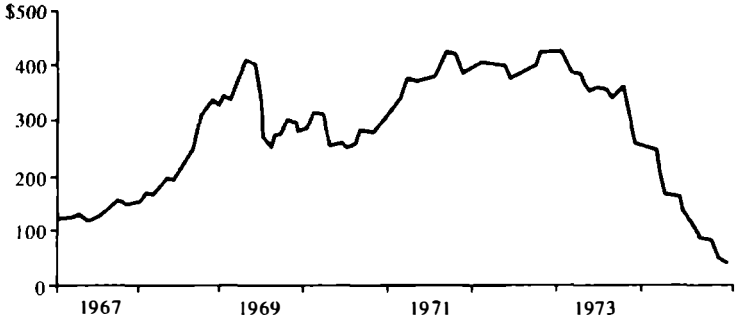
Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu yakın dönemde, emlak balonlarının kapitalizmin derin krizlerinin kıvılcımını oluşturmada oynadığı rolün bir başka örneğini ortaya çıkardı. 1920'lerdeki gayrimenkul verilerini inceleyen Goetzmann ve Newman, "kamunun piyasaya sunduğu gayrimenkul sigortalarının 1920'lerdeki yapı faaliyetini etkilediği, ve gayrimenkul değerlerindeki krizin, ipotek döngüsü mekanizması aracılığıyla, takip eden 1929-30 borsa krizine yol açmış olabileceği sonucuna vardı" Konut sektörü açısından Flori-

7. William Tabb, *The Long Default: New York City and the Urban Fiscal Crisis*, New York: Monthly Review Press, 1982; David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: OUP, 2005; Ashok Bardhan ve Richard Walker, "California, Pivot of the Great Recession", UC Berkeley, CA: Institute for Research on Labor and Employment, 2010.

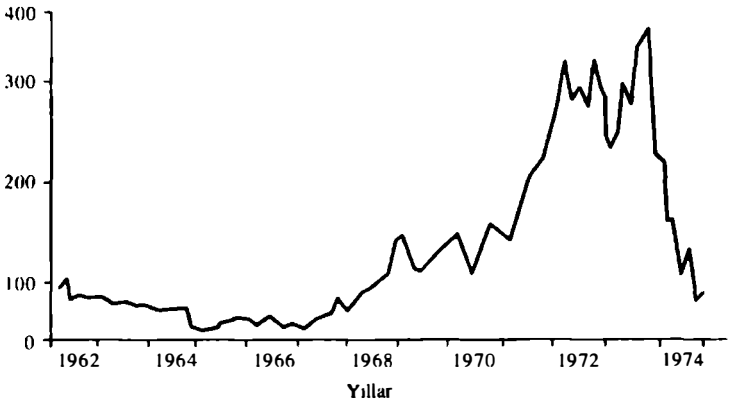
İpotekli konut kredisi borçlarının yıllara göre değişim oranı, ABD, 1955-76

Gayrimenkul yatırım şirketlerinin hisse senedi fiyatları, ABD, 1966-75

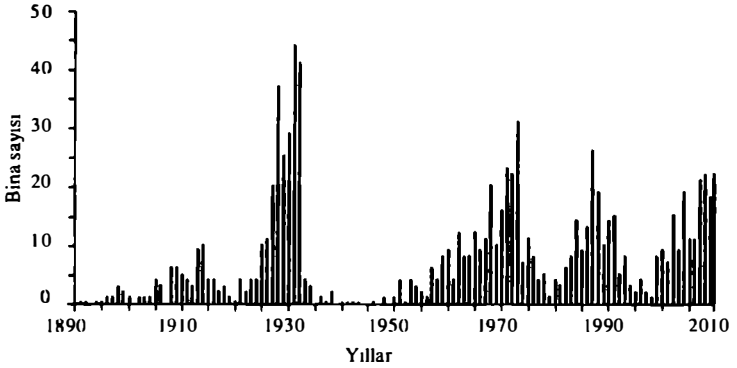

Gayrimenkul sigortası fiyat endeksi, BK, 1961-75

Kaynak: ABD Ticaret Bakanlığı

Şekil 1 1973 Gayrimenkul Piyasası Krizi

Kaynak: William Goetzmann ve Frank Newman, "Securitization in the 1920s", NBER Working Paper 15650.

Şekil 2 New York şehrinde inşa edilen yüksek yapılar (1890-2010)

da, bugün olduğu gibi o dönemde de yoğun spekülasyonun yapılaşmanın görüldüğü bir merkezdi; inşaat izninin nominal değeri 1919 ile 1925 arasında yüzde 8000 artmıştı. Ulusal ölçekte aynı dönemlerde konut değerlerindeki artış tahminen yüzde 400 civarındaydı. Fakat neredeyse tümüyle New York ve Chicago'da yoğunlaşan ticaret gelişimiyle kıyaslandığında bu yalnızca tali bir gelişmeydi. Bu iki şehirde o dönemde gerçekleşen, "ancak 2000'lerin ortalarıyla kıyaslanabilecek" büyümeyi besleyebilmek için her tür finans desteği ve sigortalama yöntemi seferber edilmişti. Goetzmann ve Newman'ın yüksek bina inşaatlarına dair grafiği daha da çarpıcı (bkz. Şekil 2). 1929, 1973, 1987 ve 2000 krizlerini önceleyen gayrimenkul patlamaları birer mızrak gibi öne çıkıyor. New York şehrinde etrafa bakınca gördüğümüz binalar "mimari bir faaliyetten öte, yaygın bir finansal olguya delalet eder" Goetzmann ve Newman, 1920'lerdeki gayrimenkul sigortalarının tıpkı bugünküler kadar zehirli olduğunu belirttikten sonra ekliyor:

New York silüeti, sigorta yöntemlerinin spekülasyonun bir sermayedar grubundan elde ettikleri sermaye ile inşaat sektörü girişimcileri arasında bağlantı kurma yeteneğinin çarpıcı bir tezahürüdür. Erken dönem sigorta piyasasını daha iyi anlamak, geleceğe dair en kötü ihtimal senaryoları oluşturun-

mak için kıymetli bir girdi sunabilir. Finans piyasalarındaki olumlu hava, çeliği yükseltmeye kadirdir, fakat bir binadan ücret tahsil edemezsiniz.⁸

Gayrimenkul piyasasındaki çıkış ve inişlerin spekülatif finans akışlarıyla ayrılmaz biçimde bağlı olduğu su götürmez; bu iniş-çıkışlar makro-iktisadın bütününde ciddi sonuçlara yol açmanın yanı sıra, kaynakların tüketilmesi ve çevrede yaratılan tahribat gibi çok çeşitli dışsal etkileri de beraberinde getirir. Dahası, gayrimenkul piyasalarının GSYH içindeki payı ne kadar yüksekse, finans ile inşaat sektörüne yapılan yatırımlar arasındaki bağlantının makro bir kriz yaratma etkisi de o oranda kuvvetli olacaktır. Tayland gibi gelişmekte olan ülkelerin durumunda —ki Dünya Bankası raporu doğruysa, konut ipoteği GSYH içinde yalnızca %10'luk bir paya sahiptir— gayrimenkul piyasasındaki bir çöküş, toptan makro-iktisadi bir çöküşte elbette rol oynayabilir ancak tek başına buna sebep olamaz. İpotek borcunun GSYH'nın %40'ına tekabül ettiği ABD'de ise, 2007-2009 krizinin açıkça kanıtladığı gibi, gayrimenkul piyasası böyle bir krizi tetikleme gücüne sahiptir.

Marksist Perspektif

Kentsel gelişmelerin makro-iktisat alanındaki çalkantılarla ilişkisi söz konusu olduğunda, burjuva teorinin tümüyle kör değilse bile bu ilişkiyi kuracak kavrayıştan yoksun olduğunu bildiğimize göre, Marksist eleştirmenler, o pek övündükleri tarihsel materyalist yöntemleri kuşanarak bir alan araştırmasına çıkmaları; astronomik düzeylere

8. William Goetzmann ve Frank Newman, "Securitization in the 1920s", *Working Papers*, National Bureau of Economic Research, 2010; Eugene White, "Lessons from the Great American Real Estate Boom and Bust of the 1920s", *Working Papers*, National Bureau of Economic Research, 2010; Kenneth Snowden, "The Anatomy of a Residential Mortgage Crisis: A Look Back to the 1930s", *Working Papers*, National Bureau of Economic Research, 2010. Bu yazarların hepsi önemli bir nokta üzerinde birleşiyorlar: O devrin olayları eğer daha iyi kavranmış olsaydı, siyaset belirleyicilerin son dönemde yaşanan kronik hataları bertaraf etme şansı olurdu. Dünya Bankası iktisatçıları bu tespitten kendilerine pay çıkarsalar lına olmaz. 1940'ta yayımlanan bir makalede Karl Pribam, I. Dünya Savaşı öncesinde "Almanya ve İngiltere'de yapı sektörünün, iş hacmindeki genişleme ve daralmalara bir ila üç yıl öncesinden işaret ettiğini" gösterir. "Residual, Differential and Absolute Urban Ground Rents and Their Cyclical Fluctuations", *Econometrica* 8 (1940): 62-78.

varan kiralari, ticaret sermayesi ve toprak sahipleri tarafından işçi sınıfının yaşam alanlarında girişilen —Marx ve Engels'in tabiriyle sömürünün tali biçimini oluşturan— vahşi mülksüzleştirme kısıya eleştirmeleri beklenebilirdi. Yine bu Marksist kuramcılardan, mutenalaştırma, üst gelir grubuna hitap eden rezidans inşaatları ve "Disneyleştirme" faaliyetleri ile, nüfusun büyük çoğunluğunun yüz yüze olduğu acımasız evsizlik sorunu, bütçeye uygun konut arzının yokluğu ve kentsel çevrenin (gerek hava kalitesi gibi fiziksel kıstaslar, gerekse okulların bakımsızlıktan dökülüyor oluşu, eğitimin ihmal edilmesi gibi toplumsal kıstaslar açısından) giderek niteliksizleşmesi arasında bir tezat kurmaları beklenebilirdi. Marksist şehirciler ve eleştirel teorisyenlerden oluşan (kendimi de dahil ettiğim) kısıtlı bir çevre içinde böyle çalışmalar yapılmadı değil.⁹ Fakat aslında Marksizmin geneline hâkim olan düşünüş yapısı, burjuva iktisadi ile endişe verici bir benzerlik arz ediyor. Şehirciler özel bir alanın uzmanları olarak görülürken, Marksist teorinin odaklanması gereken asıl önemli makro-iktisadi çekirdeğin başka yerde olduğu varsayılıyor. Bir kere daha, ulusal iktisada dair farazi düşünce öncelik kazanıyor, zira verilere ulaşmanın en kolay olduğu alan burası, ve doğrusunu söylemek gerekirse, politikalarla ilgili bazı önemli kararlar da burada belirleniyor. Gayrimenkul piyasasının 2007-2009 aralığındaki krizin ve onu takip eden işsizlik ve kemer sıkma politikalarının ortaya çıkmasında oynadığı rol tam olarak kavranamıyor, çünkü kentleşme ve yapıli çevrenin oluşum süreçlerini sermaye hareketinin genel yasalarıyla ilişkilendirme yönünde ciddi bir çaba mevcut değil. Sonuç olarak, kriz tutkunu Marksist kuramcılarının çoğu, son dönemde yaşanan çöküşü, pek sevdikleri Marksist kriz teorisinin apaçık bir somutlaşması olarak ele alıyorlar (kâr oranlarında düşüş, tüketimin gerilemesi, vb.).

Bu durumun oluşmasında Marx'ın kendisinin de bir dereceye kadar suçu var, her ne kadar o farkında olmasa da. *Grundrisse*'nin "Giriş" kısmında, *Kapital*'i yazma amacının sermayenin hareketinin ge-

9. Brett Christophers'in itidalli değerlendirmeleri ve katkıları örnek verilebilir: "On Voodoo Economics: Theorising Relations of Property, Value and Contemporary Capitalism", *Transactions, Institute of British Geographers, New Series*, 35 (2010): 94-108; "Revisiting the Urbanization of Capital", *Annals of the Association of American Geographers* 101 (2011): 1-18.

nel yasalarını izah etmek olduğunu ifade ediyor Marx. Bunun anlamı, salt artı değerın üretimi ve gerçekleşmesine odaklanmak ve — Marx'ın kendi ifadesiyle— dağıtımın "tikel koşulları"nı (faiz, rant, vergiler ve hatta reel ücret ve kâr oranları) soyutlamak ve tartışmanın dışında bırakmaktır; zira berikiler, arızı, bağlamsal ve zaman ve mekâna bağımlıdır. Benzer biçimde, mübadele ilişkisinin özgül koşulları, yani arz, talep ve rekabet durumu da soyutlanacaktır. Talep ve arz eğer dengedeysen, Marx'a göre, zaten açıklayıcı bir niteliği yoktur; rekabetin zorlayıcı yasaları ise sermayenin hareketine ilişkin genel yasaların belirlenmesinde değil, ancak yürürlüğe konmasında rol oynar. Burada ilk akla gelen soru, bu yaptırım mekanizmasının yokluğunda, örneğin tekelleşmenin söz konusu olduğu bir durumda neyle karşılaşacağımızdır. Veya mekânsal rekabeti, ki daima (şehirler arasındaki rekabette olduğu gibi) tekelci bir rekabet biçimi olduğu çoktandır bilinmektedir, düşüncemize dahil edersek ne olur? Son olarak Marx, tüketimi bir "tekillik" olarak tarif etmektedir — bir araya geldiğinde ortak bir yaşam biçimi oluşturan biricik hadiseler— ki kaotik, önceden kestirilemez ve denetlenemez olduğundan Marx'a göre siyasal iktisat alanının genel olarak dışındadır (*Kapital*'in ilk sayfasında Marx, kullanım değerinin incelenmesi siyasal iktisadın değil tarihin işidir, der) ve dolayısıyla sermaye için potansiyel bir tehlike taşır. Bu yüzdendir ki Hardt ve Negri son dönemde bu kavramı canlandırmak için ellerinden geleni yaptılar, çünkü onlara göre, müşterek olanın çoğalmasından doğan ve daima müşterek olana işaret eden tekillikler, direnişin kil it bir unsurunu oluşturur.

Marx aynı zamanda başka bir düzey tanımlıyordu — doğayla olan metabolik ilişki. Bu ilişki, tüm insan toplumlarının evrensel koşulu olduğundan, özgül bir toplumsal ve tarihsel kurgu olan sermayenin hareketinin genel yasaları açısından bir şey ifade etmiyordu. Bu nedenle *Kapital* boyunca çevreyle ilgili meseleler gölge gibi, varla yok arası bir yerde durur (Marx'ın bu konulara önem vermediği anlamına gelmez bu, nasıl ki tüketimi daha büyük bir çark içerisinde ehemmiyetsiz olduğu gerekçesiyle bir kenara bıraktığı söylenemezse).¹⁰

10. Karl Marx, *Grundrisse*, Londra: Penguin, 1973: 88-100; Türkçesi: *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim, 2008.

Kapital boyunca Marx, *Grundrisse*'de çizdiği çerçeveye büyük oranda bağlı kalır. Artı değer üretiminin genel koşullarına belirgin biçimde odaklanır ve diğer her şeyi dışarıda tutar. Bu yöntemin sorunlar barındırdığını zaman zaman teslim eder. Arazi, emek, para ve metalar, üretimin olmazsa olmaz unsurlarıdır; faiz, rant, ücret ve kâr ise bölüşümün tikel koşulları addedilerek dışarıda tutulur.

Marx'ın yaklaşımının başarısı, sermayenin dolaşımına ilişkin genel yasaları, dönemin özgül ve tikel koşullarından (1847-48 ve 1857-58 buhranları gibi) soyutlayarak çok açık biçimde ortaya koymayı mümkün kılmasıdır. Bu sayede onu bugün hâlâ okuyor, kendi dönemimiz için açıklayıcı buluyoruz. Fakat bu yaklaşımın bedelleri de yok değil. Öncelikle, Marx'ın açıkça belirttiği üzere, reel bir kapitalist toplum veya durumun analizi, toplumun evrensel, genel, tikel ve tekil veçhelerinin diyalektik olarak birbiriyle bütünleştirilerek, işleyen, organik bir bütün olarak kurgulanmasını gerektirir. Dolayısıyla halihazırdaki olayları (2007-2009 krizi gibi) salt sermayenin dolaşımının genel yasalarına başvurarak açıklamayı ümit edemeyiz (bu benim, mevcut krize ilişkin verileri, kâr oranının düşmesine dair bir teoriye yamamaya çalışanlara getirdiğim itirazlardan bir tanesi). Öte yandan, böyle bir açıklama yaparken sermayenin dolaşımının genel yasalarına başvurmadan da edemeyiz (gerçi Marx'ın kendisi *Kapital*'de 1847-48'deki finans ve ticaret sermayesinin "bağımsız ve otonom" krizine dair açıklamasında tam da böyle yapar; veya *18 Brumaire* ve *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* gibi, sermaye dolaşımının genel yasalarına hiç değinilmeyen tarihsel incelemelerinde bu daha da çarpıcı bir biçimde görülür).¹¹

İkinci olarak, *Kapital*'deki tartışma ilerledikçe, Marx'ın seçtiği genelleme düzeyine ait soyutlamalarda çatlaklar belirmeye başlar. Buna pek çok örnek verilebilir, içlerinden en bariz ve bizim savımız açısından en doğurgan olanı, Marx'ın kredi sistemini ele alış biçimidir. Marx 1. Cilt'te birkaç kez ve 2. Cilt'te defalarca kredi sisteminin söz açar, fakat her seferinde bunun bölüşüme ilişkin bir mesele olduğunu ve henüz sırasının gelmediğini söyleyerek bir kenara bırakır. 2. Cilt'te tartıştığı genel hareket yasaları, bilhassa sabit sermaye

11. Daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. David Harvey, "History versus Theory: A Commentary on Marx's Method in *Capital*", *Historical Materialism*, no. 20, Ocak 2012.

yenin dolaşımı (yapılı çevreye yapılan yatırımlar buna dahildir) ve çalışma dönemi, üretim dönemi, dolaşım süresi ve devir süresine ilişkin yasalar, kredi sistemine delalet etmekle kalmayıp bunu bilfiil *gerekli kılar*. Marx bu konuda nettir. Ortaya konan para cinsinden sermayenin artı değer üretiminde kullanılandan daima fazla olması gerektiği, böylelikle devir sürelerindeki farklılıkların tolere edilebileceği üzerine yorumda bulunurken Marx, devir sürelerindeki değişiklikler nedeniyle ilk başta ortaya konan paranın bir kısmının "serbest kalabileceği"ni belirtir. "Devir mekanizması tarafından açığa çıkarılan bu para sermayesi, kredi sisteminin oluştuğu andan itibaren önemli bir rol oynayacaktır, ancak *aynı zamanda bu sistemi oluşturacak temellerden de birini teşkil eder*."¹² Bu ve benzer yorumlarda, kredi sisteminin sermayenin dolaşımı için mutlak surette gerekli hale geldiğini, kredi sistemine dair bir izahatın sermayenin hareketine ilişkin genel yasaların parçası olarak ele alınması gerektiğini açıkça belirtir. Oysa 3. Cilt'te kredi sisteminin analizine ulaştığımızda (bir tikellik olan) faiz oranının arz-talep ve rekabet düzeyi tarafından birlikte belirlendiğini görürüz, ki bunlar daha önce Marx'ın analiz için seçtiği teorik genelleme düzeyinin tamamen dışında tutulmuş olan iki özgül koşuldur.

Bunun üzerinde duruyorum, çünkü Marx'ın *Kapital*'deki soruşturmaya esas aldığı kurallar büyük oranda gözardı edilmektedir. Bu kurallar, kredi ve faiz tartışmalarında olduğu gibi, zorunluluktan eğilip büküldüğü ve hatta ihlal edildiğinde, Marx'ın ortaya koyduğu kavrayışın ötesine geçen yeni teorik perspektifler açılır. Aslında Marx böyle bir açılımın ihtimal dahilinde olduğunu girişiminin ta başında teslim eder. Örneğin *Grundrisse*'de, içerdiği tekillikler nedeniyle analize konu olan kategoriler içerisinde en inatçısı olan tüketimden bahsederken, kullanım değeri gibi bunun da "aslında iktisat dışında tutulması gerektiği" halde, tüketimin "başlangıç noktası (üretim) üzerinde bir etki yaratarak bütün süreci en baştan harekete geçirmesi" ihtimalinin bulunduğunu söyler.¹³ Bu durum bilhassa tüketim, yani emek süreci için geçerlidir. Dolayısıyla, Mario Toronti ve onun izinden giden Toni Negri gibi teorisyenler emek

12. Karl Marx, *Kapital*, 2. Cilt, Londra: Penguin, 1978: 357. Vurgu bana ait.

13. Marx, *Grundrisse*: 89.

sürecinin kendisini, sermaye hareketinin genel yasaları dahilinde teşekkül etmiş bir tekillik olarak görmekte son derece haklıdır.¹⁴ Sermayedarların artı değer yaratma sürecinde işçilerin "hayvani ruhlarını" harekete geçirebilmek için katlandıkları o dillere destan güçlükler, bu tekilliğin üretim sürecinin ortasında durduğuna işaret eder (bunun en bariz olduğu yer, az ileride göreceğimiz gibi, inşaat sanayisidir). Eğer Marx'ın teorik aygıtını güncel olaylarla daha yakından ilişkilendirmek istiyorsak, kredi sistemini ve faiz oranları ile kâr oranları arasındaki ilişkiyi de, sermayenin üretimi, dolaşımı ve gerçekleşmesine ilişkin genel yasaların parçası haline getirmek için gelenek üzerinde benzer tahrifatlar gereklidir.

Gelgelelim kredinin genel teoriyle eklemelenmesinde dikkatli olunmalı, halihazırda kazanılmış olan teorik kavrayış, dönüşüme uğratılmakla birlikte muhafaza edilmelidir. Örneğin kredi sistemini salt kendi içinde bir kalem gibi, Wall Street'te veya Londra'da peyda olmuş ve Ana Cadde'nin* ayakları yere basan faaliyetleri üzerinde serbestçe salınan uçucu bir madde gibi ele alamayız. Krediyle ilişkili faaliyetlerin pek çoğu hakikaten spekülatif bir köpükten ibarettir, altın ve saf paranın gücüne duyulan beşeri arzunun tiksinti verici bir ifratıdır. Fakat yine büyük bir kısmı da sermayenin işleyişi için temel teşkil eder ve zaruridir. Zaruri olanla, a) zorunlu bir faraziye (devlet ve ipotek borcu gibi) ve b) büsbütün fuzuli olan arasındaki sınırları tanımlamak kolay değildir.

Son dönemdeki kriz ve sonrasında olanları kredi sistemine (ABD' de GSYH'nın %40'ını oluşturan ipotekler dahil), tüketim kültürüne (ki ABD ekonomisinde büyüme güçlerinin %70'ine tekabül eder, Çin'deki %35'lik orana karşı) ve rekabet düzeyine (finans, gayrimenkul, perakende ve diğer piyasalarda tekellerin gücü) referans olmaksızın analiz etmeye kalkışmanın gülünç bir girişim olacağı aşîkârdır. ABD'de çoğu zehirli olmak üzere 1,4 trilyon dolarlık ipotek-

* İngilizcedeki *Main Street* tabiri, özellikle 2007-2009 finans krizi bağlamında Wall Street'in temsil ettiği spekülatif iktisadi faaliyetlerin karşıtı olan "reel sektör"ü ifade ediyor. -Ç.n.

14. Mario Tronti, "The Strategy of Refusal", Torino: Einaudi, 1966, İngilizce tercümesi Libcom.org adresinde bulunabilir; Antonio Negri, *Marx Beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*, Londra: Autonomedia, 1989; Türkçesi: *Marx Ötesi: Marx: Grundrisse Üzerine Dersler*, çev. Münevver Çelik, İstanbul: Otonom, 2006.

li konut kredisi senedi Fannie Mae ve Freddie Mac'in* ikincil piyasalarında beklemekte ve muhtemel bir banka kurtarma operasyonu için hükümeti 400 milyar dolarlık bir bütçe ayırmaya mecbur kılmaktadır (halihazırda 142 milyar dolar harcanmış durumdadır). Bunu anlamak için Marx'ın "farazi sermaye" kategorisi ve onun arazi ve emlak piyasalarıyla olan bağından söz ederken neyi kastetmiş olabileceğini irdelememiz gerekiyor. Goetzmann ve Newman'ın ifade ettikleri gibi, sigortalama aracılığıyla "sermayenin spekülatif bir topluluktan inşaat girişimcilerine" aktarımının nasıl mümkün olduğunu anlamamız gerekiyor. Krizin oluşumunda temel rolü oynayan şey, arsa ve konut fiyatları ve rant değerleri üzerindeki spekülasyon değil miydi?

Marx'a göre farazi sermaye, Wall Street'teki kafası kokainden bir dünya olmuş bir simsarın uydurduğu bir şey değildir. Bir fetiş olduğu doğrudur, yani Marx'ın Kapital'in ilk cildindeki fetişizm tanımını düşünecek olursak, gerçek olmasına gerçektir, ancak altta yatan toplumsal ilişkilere dair önemli bir şeyi gizleyen, yüzeysel bir olgudur. Bir banka devlete borç verdiğinde ve karşılığında faiz aldığı anda, devlet içerisinde doğrudan üretken bir faaliyet gerçekleşiyor ve değer üretiliyormuş gibi görünür, oysa devletin içinde olup biten şeyin büyük kısmının (tümü olmadığını az sonra göstereceğim) değer üretimiyle hiçbir ilgisi yoktur (savaşlar gibi). Bir banka bir müşteriye ev satın alması için kredi verdiğinde ve karşılığında belli bir dönem boyunca faiz aldığı anda, evin içinde doğrudan değer üreten bir faaliyet varmış gibi gösterir, oysa gerçek bu değildir. Bankalar hastane, üniversite, okul ve benzeri bir şey inşa etmek için piyasaya faiz karşılığı bono sürdüğünde, bu kurumlar içinde değer üretiliyormuş gibi görünür, oysa üretilmemektedir. Bankalar rant elde etme amacıyla arsa ve emlak satın almak isteyenlere kredi verdiğinde, bir yenisinden dağıtım kategorisi olan rant, farazi sermayenin dolaşımına dahil edilmiş olur.¹⁵ Bankalar diğer bankalara veya Merkez Bankası ticari bankalara kredi verdiğinde ve onlar da bu krediyi rant elde

ABD'nin ikincil ipotekli konut kredisi piyasasının en önemli oyuncularından Federal National Mortgage Association, yani Federal Ulusal İpotekli Konut Kredisi Birliği ile Federal Home Loan Mortgage Corporation, Federal İpotekli Konut Kredisi Kurumu'nun kısaltması. Ayrıca bkz. bu kitapta s. 98-99. -y.n.

15. Karl Marx, *Capital*, 3. Cilt, Londra: Penguin, 24 ve 25. Bölüm.

etmeyi amaçlayan arsa spekülâtörlerine ödünç verdiğinde ise farazi sermaye giderek kurgunun üzerine binen kurgulardan oluşan sonsuz bir regresyon biçimini almaya başlar. Giderek artan oranlarda risk almak (kasada mevcut paranın üç değil de otuz katı kadar borç vermeye başladığında) dolaşım halinde olan farazi para sermayesi miktarını kat be kat artırır. Bütün bunlar farazi sermayenin oluşum ve dolaşımına örnektir. İşte gerçek değerleri hayali değerlere tahvil eden de bu mekanizmalardır.

Marx ödenen faizin başka bir yerdeki üretimden geldiğini söyler. Bu ise vergi yoluyla yahut doğrudan artı değer üretiminden veya ciro (ücret ve kâr) üzerinden kesilen harç aracılığıyla olabilir. Tabii Marx için değer ve artı değer üretildiği tek yer, üretim içindeki emek sürecidir. Farazi sermayenin dolaşımında karşımıza çıkan şey kapitalizmin idamesi için toplumsal olarak zaruri olabilir. Üretim ve yeniden üretimin zorunlu maliyetinin parçası olabilir. Perakende sektöründe, bankalar veya hegde fonlarında istihdam edilen işçilerin sömürülmesi yoluyla kapitalist teşebbüsler artı değer üretir. İkincil biçimlerini yaratabilir. Fakat Marx'a göre üretimin genelinde değer ve artı değer üretilmiyorsa, bu sektörler kendi başlarına ayakta kalamaz. Gömlek ve ayakkabı üretilmezse, perakendeci ne satacak?

Gelgelelim burada son derece önemli bir şerh koymak gerekiyor. Farazi sermaye gibi görünen şeyin bir kısmının akışı hakikaten değer üretiminde rol oynayabilir. İpoteklenmiş evimi bir atölyeye çevirerek yasadışı göçmenleri istihdam edersem, ev üretim halindeki bir sabit sermayeye dönüşür. Devlet sermaye için üretimin kolektif araçları olarak işlev gören yol ve altyapı inşaatı gerçekleştirdiğinde, bunların "üretken devlet harcamaları" olarak sınıflandırılması gerekir. Hastane veya üniversite, yeni ilaçların, araç-gerecin vb. icat edildiği ve tasarlandığı bir yer haline geldiğinde bir üretim sahasına dönüşmüş olur. Bu çekinceler Marx'ı hiç de şaşırtmayacaktır. Sabit sermaye için söylediği gibi, bir şeyin sabit sermaye gibi işlev görüp görmemesi onun fiziksel niteliğine değil, kullanım şekline bağlıdır.¹⁶ Çatı katlarındaki tekstil atölyeleri üst sınıfa ait konutlara dönüştüğünde sabit sermayede bir azalma meydana gelir, mikro-fi-

nans ise köylü kulübelerini (çok daha ucuza) üretime katarak sabit sermayeye çevirir!

Üretimde elde edilen değer ve artı değerın çoğu emilir ve bir sürü karmaşık yol izleyerek farazi kanallara sevk edilir. Bankalar diğer bankalara kredi verdiği, hatta birbiri üzerinden spekülasyon yaptığı zaman, oynak menkul değerlerin durmadan kayan zemini üzerine inşa edilen gerek toplumsal açıdan fuzuli yan ödemeler, gerekse spekülatif hareketlerin her türlü mümkün hale gelir. Söz konusu menkul değerler, Marx'ın farazi sermaye oluşumunun bir biçimi olarak ele aldığı kritik bir "kapitalizasyon" (anaparaya çevirme) sürecine tabidir:

Düzenli aralıklarla kazanılan herhangi bir gelir, ortalama faiz oranı üzerinden, bu faiz oranıyla ödünç verilen sermayenin getireceği toplam miktar biçiminde hesaplanarak anaparaya çevrilebilir... Bu mülkiyet hakkını alan kişinin yıllık olarak eline geçen para, yatırdığı sermayenin faize çevrilmesini temsil eder. Böylelikle sermayenin değerlenmesini sağlayan fiili süreçle olan bütün bağlantı, tek bir iz bile kalmamacasına, kopar ve *sermayenin kendi gücüyle otomatik olarak değer kazandığı görüşü teyit edilmiş olur*.¹⁷

Arsa, emlak, borsa hissesi ve benzeri menkul ve gayrimenkulden düzenli olarak elde edilen kazanç, para piyasasındaki arz ve talep koşulları tarafından belirlenen faiz ve indirim oranlarına bağlı olarak, bu mülkün ne kadara satılacağını belirleyen bir anapara değerine çevrilir. Bu tür mülk için bir piyasa olmadığında değerlerinin nasıl hesaplanacağı ise 2008'de büyük bir sorun olarak karşımıza çıktı, ve hâlâ da çözülmüş değil. Fannie Mae'nin elindeki "zehirli" varlığın ne kadar zehirli olduğu meselesi hemen herkesin başını ağrıtmaya devam ediyor. (İpoteği iptal edilmiş ve piyasası olmayan bir evin değeri nedir?) Burada 1970'lerin ilk yarısında baş gösteren — ve işimize gelmeyen bütün hakikatler gibi, genelgeçer iktisat teorisi içerisinde derhal örtbas edilen — sermayenin değeri tartışması ile önemli paralellikler bulabiliriz.

Kredi sisteminin barındırdığı pürüz, bir yandan sermaye akışlarının üretim, dolaşım ve realizasyonu için yaşamsal önem taşıması,

17. Marx, *Capital*, 3. Cilt: 597; Türkçesi: *Kapital*, 3. Cilt, çev. Alaattin Bilgi. Ankara: Sol, 1978; Geoffrey Harcourt, *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, Cambridge: CUP, 1972. Vurgu yazara ait.

fakat diğer yandan, akla gelebilecek her tür spekülâtif biçimin ve diğer "akıl almaz biçimler" in doruğunu oluşturmaktadır. İşte, kardeşi Émile ile birlikte Hausmann idaresinde Paris'in spekülâtif yöntemlerle yeniden inşasının üstatlarından Isaac Péreire'i, Marx'ın "dolandırıcı ile peygamberin hoş bir karışımından menkul bir karakter" diye nitelemesinin sebebi budur.¹⁸

Kentleşme Üzerinden Sermaye Birikimi

Kentleşme, benim uzunca bir süredir savunmakta olduğum üzere, kapitalizmin tarihi boyunca sermaye ve emek fazlasının soğrulmasını sağlayan kilit yöntemlerden biri olagelmıştır.¹⁹ Mimari çevreye yapılan yatırımların çoğu, çalışma ve sermaye devri sürelerinin uzun oluşu ve nihai ürünün uzun ömürlü oluşu nedeniyle, sermaye birikimi dinamiklerinde çok kendine has bir işleve sahiptir. Aynı zamanda, coğrafi bir özgülüğe de sahiptir, çünkü mekânın ve mekânsal tekellerin üretimi, birikim dinamiklerinin parçası haline gelir. Salt meta hareketlerinin mekânda izlediği güzergâhın değişimi değil, aynı zamanda bu hareketler sırasında katedilen mekân ve yerlerin niteliği de bu durumda etkilidir. Ancak tam da uzun vadeli olmasından ötürü, bütün bu faaliyetin —ki değer ve artı değer yaratılmasında son derece önemli bir saha teşkil eder— yaşama geçebilmesi için belli oranlarda finans sermayesi ve devlet müdahalesinin katılımı zaruridir. Uzun vadede apaçık spekülâtif bir niteliğe sahip olan bu faaliyet, başlangıçta bertaraf edilmesini sağladığı aşırı birikim koşullarını, çok daha ileri bir tarihte ve ölçeği büyümüş olarak, yeniden üretme tehlikesini daima barındırır. Kentsel ve diğer fiziksel altyapıya ilişkin yatırımların (kıtalararası demiryolları, karayolları, barajlar, vb.) krize meyyal oluşu bu yüzdendir.

Bu tür yatırımların döngüsel karakteri, Brinley Thomas'ın 19. yüzyıla odaklanan titiz çalışmasında gayet iyi belgelenmiştir (bkz.

18. Marx, *Capital*, 3. Cilt: 573. Ne tesadüftür ki her iki kardeş de 1848 öncesinin ütopyacı Saint Simon hareketine mensuptu.

19. David Harvey, *The Urbanisation of Capital*, Oxford: Blackwell, 1985; ve *The Enigma of Capital. And the Crises of Capitalism*, Londra: Profile Books, 2010; Brett Christophers, "Revisiting the Urbanization of Capital", *Annals of the Association of American Geographers* 101: 6 (2011): 1-11.

şekil 3).²⁰ Fakat inşaat sektöründeki döngülere ilişkin teori 1945 sonrasında ihmal edildi; bunun bir nedeni, devlet eliyle gerçekleşen Keynezyen müdahalelerin bu döngüleri etkin biçimde ortadan kaldırdığı görüşü idi.

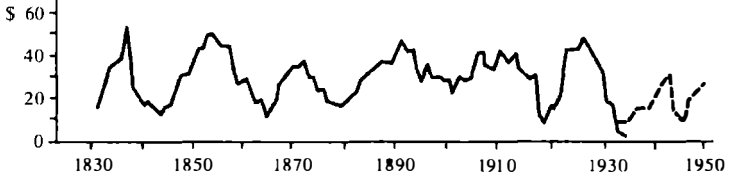
Robert Gottlieb, pek çok yerel inşaat döngüsünü ayrıntılı olarak incelediği çalışmasında (yayın yılı 1976), konut inşaatı döngülerinde uzun vadeli dalgalanmalar tespit etti; bunların ortalama 19, 7 yıllık sürelerle gerçekleştiğini ve 5 yıl gibi bir standart sapmaya sahip olduğunu ortaya koydu. Fakat elindeki veriler aynı zamanda bu salınımların II. Dünya Savaşı sonrasında tümüyle ortadan kalkmadıysa bile yumuşadığını gösteriyordu.²¹ Gelgelelim döngüsel salınımları önlemeyi amaçlayan sistematik Keynezyen müdahalelerin 1970'lerin ortalarından itibaren dünyanın pek çok yerinde terk edilmesi, benzer bir döngüsel davranışın geri gelmesinin hiç de düşük bir ihtimal olmadığı anlamına gelir. Karşılaştığımız tablo bu varsayımı doğrulamaktadır; gerçi yakın dönemdeki salınımların oynak gayrimenkul balonlarıyla geçmişte olduğundan çok daha fazla ilişkili olduğu iddia edilebilir (fakat burada da Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu NBER'in 1920'lere ilişkin verileri bunun aksini kanıtlar). Bu döngüsel hareketler aynı zamanda daha karmaşık bir coğrafi dağılım göstermeye başlamıştır, ki bir o kadar önemlidir bu da. Bir yerde yükseliş görülürken (1980'lerde ABD'nin batı ve güney kesiminde olduğu gibi) başka bir yerde iniş yaşanabilmektedir (aynı dönemde orta batının sanayisini kaybetmekte olan eski şehirleri gibi).

Bu tür bir genel perspektif olmaksızın, 2008'de ABD'nin bazı bölge ve şehirlerinin yanı sıra İspanya, İrlanda ve İngiltere'de konut piyasası ve şehirleşme alanında yaşanan felakete yol açan dinamikleri anlamamız mümkün değildir. Aynı şekilde, aslen başka bir yerde yaratılmış olan bir kargaşadan çıkmak için bugün özellikle Çin'de izlenmekte olan bazı yolları da anlamak mümkün olmaz. Brinley Thomas'ın belgelediği gibi, 19. yüzyılda İngiltere ve ABD'deki döngüler nasıl birbirine zıt bir seyir izlemişse, Atlantik'in bir yakasında konut inşaatının yükselişe geçtiği esnada karşı yakada nasıl gerile-

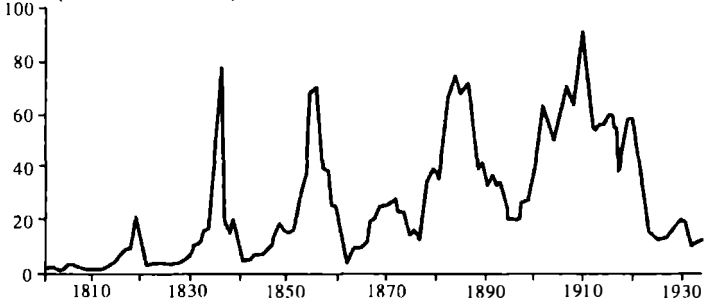
20. Brinley Thomas, *Migration and Economic Growth: A Study of Great Britain and the Atlantic Economy*, Cambridge: CUP, 1973.

21. Leo Grebler, David Blank ve Louis Winnick, *Capital Formation in Residential Real Estate*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1956.

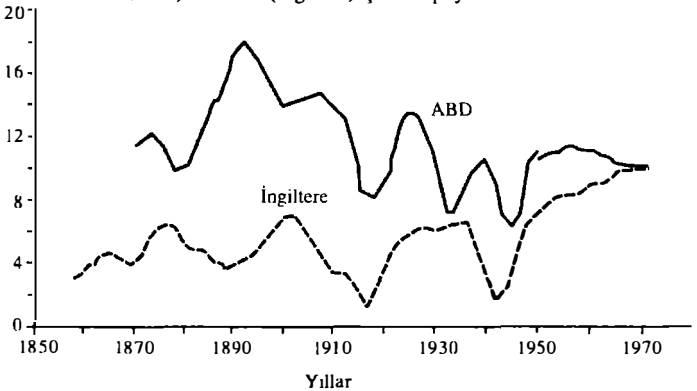
1810-1950 arası dönemde ABD'de kişi başına düşen inşaat faaliyeti
(1913'ün dolar değerleriyle)

1800-1930 arası dönemde ABD'de kamuya ait arazilerin satışı
(1000 km² cinsinden)

1860-1970 İmar Yatırımlarının ABD ve İngiltere'de İzlediği Farklı Ritimler
— GSMH (ABD) ve GSYH (İngiltere) içindeki payı cinsinden

Kaynak: Brinley Thomas, *Migration and Economic Growth: A Study of Great Britain and the Atlantic Economy*, Cambridge, Cambridge University Press.

Şekil 3 İngiltere ve ABD'de Uzun Vadede İş Döngüleri

me yaşanmışsa, aynı biçimde bugün de ABD'de ve Avrupa'nın büyük kısmında inşaat sektöründe görülen durgunluğun, Çin'i merkez alan (başta BRIC* ülkeleri olmak üzere diğer yerlere de sıçramış olan) devasa bir kentleşme ve altyapı yatırımı patlaması ile dengelendiğini görüyoruz. Makro resimle olan bağlantıyı doğru kurmak açısından, ABD ve Avrupa'nın düşük büyüme oranlarına saplanıp kaldığı bu dönemde, Çin'in %10'luk bir büyüme hızı kaydettiğini (ve diğer BRIC ülkelerinin onu yakından takip ettiğini) de hemen belirtelim.

ABD'de sermayenin aşırı birikiminin konut piyasası ve kentsel gelişim sektörlerindeki spekülasyon faaliyetleri aracılığıyla absorbe edilmesi yönündeki baskı 1990'ların ortasında artmaya başladığı sıralarda, Başkan Clinton, evsahibi olmakla özdeşleştirilen nimetleri düşük gelirli ve azınlık nüfusa bahşetmek için Evsahipliği Ulusal Ortaklığı girişimini ortaya attı. Bu girişimi mümkün kılmak için, ipotekli konut kredisi senedi pazarlayan devlet destekli işletmeler olan Fannie Mae ve Freddie Mac gibi muteber finans kuruluşlarına kredi verme ölçütlerini aşağı çekmeleri yönünde siyasi baskı uygulandı. İpotek kurumları bu talebi büyük bir memnuniyetle karşıladı, keyfi krediler dağıtıldı, denetimler devre dışı bırakıldı. Bu arada kurum yöneticilerinin kişisel servetlerinin haddi hesabı yoktu, üstelik bütün bunları mağdur kimselerin evsahipliğinin sözde nimetlerinden nasiplenmelerini sağlamak gibi hayırlı bir işe vesile oluyor edasıyla yapıyorlardı. Bu süreç, yüksek teknoloji balonunun son bulduğu ve borsanın çöktüğü 2001 yılı sonrasında inanılmaz bir hız kazandı. Bu dönemde Fannie Mae'nin başı çektiği konut lobisi, gidererek büyüyen, özerk bir refah, nüfuz ve güç merkezi halini almış, Meclis'ten denetleme kurullarına, hatta faaliyetlerinin çok düşük risk taşıdığını ispatlamak için sayfalar dolusu araştırma yayımlayan muteber akademisyen iktisatçılara (Joseph Stiglitz dahil) varana dek herkesi manipüle etmeye kadir hale gelmişti. Bu kurumların nüfuzu, o sırada Merkez Bankası'nın başında bulunan Greenspan'ın idaresindeki düşük faiz oranlarıyla birlikte, konut üretimi ve satışındaki patlamayı hiç kuşkusuz körükledi.²² Goetzmann ve New-

* Ekonomik gelişme düzeyleri birbirine yakın sayılan Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin için kullanılan, ülkelerin İngilizce isimlerinin baş harflerinden oluşan kısaltma.

man'ın ifade ettiği gibi, finans kurumları (devlet desteğiyle) şehirler ve banliyöler inşa edebilir, fakat onlardan para tahsil edemez. Peki öyleyse talebi körükleyen şey neydi?

Farazi Sermaye ve Faraziyelerin Gelip Dayandığı Yer

Bu dinamikleri anlayabilmek için, gayrimenkul piyasası bağlamında üretken ve farazi sermaye dolaşımının kredi sistemi içerisinde nasıl bir araya geldiğini anlamamız gerekir. Finans kurumları müteahhit firmalara, arazi sahiplerine ve inşaat şirketlerine San Diego'da müstakil evlerden oluşan banliyö siteleri yahut Florida'da veya İspanya'nın güneyinde apartman daireleri inşa etmeleri için kredi verir. Bu sektörün ayakta kalması, değerin yaratılabileceği görüşünün yanı sıra piyasada paraya da çevrilebileceği varsayımına dayanır. Farazi sermaye işte burada devreye girer. Paranın ödünç verildiği müşterilerin, aldıkları borcu kazançları ile (ücret veya kâr) geri ödeyebilecekleri varsayılır. Kazanç, ödünç verilen sermayenin faizi olarak hesaplanır. Gerek konut gerekse ticari taşınmaz değerlerinin üretim ve satış sürecini tamamlamak için farazi sermaye akışına ihtiyaç vardır.

Bu fark, Marx'ın *Kapital*'de tartıştığı, üretimde kullanılan "ödünç sermaye" ile, varlıkların piyasa değerine tahvil edilmesini kolaylaştırmak amacıyla senetlerin kırılması arasındaki farka benzer. Sözgelimi Güney California veya Florida'da konut ve apartman dairesi inşaatı söz konusu olduğunda, aynı finans kurumu hem inşaat için gereken finansmanı, hem de bitmiş inşaatların satın alınabilmesi için gereken finansmanı sağlayabilir. Bazı durumlarda finans kurumu henüz inşa edilmemiş apartmanlarda dairelerin önceden satışını organize eder. Dolayısıyla sermaye bir yere kadar yeni konut ve ticari gayrimenkullerin hem talep hem de arzını manipüle eder ve denetler (Dünya Bankası Raporunun varsaydığı serbestçe hareket eden piyasa fikriyle taban tabana zıt bir durumdur bu).²³

22. Bütün bu olayların tahripkâr ve yakışık almaz ayrıntılarını dile getiren bir çalışma için bkz. Gretchen Morgenson ve Joshua Rosner, *Reckless Endangerment: How Outsized Ambition, Greed and Corruption Led to Economic Armageddon*, New York: Times Books, 2011.

Fakat arz-talep ilişkisi tepetaklak durumdadır, zira konut ve ticari amaçlı gayrimenkulün üretim ve dolaşım süresi diğer pek çok metaya kıyasla çok daha uzundur. Marx'ın *Kapital*'in ikinci cildinde büyük bir öngörüyle analiz ettiği, üretim, dolaşım ve devir süreleri arasındaki farklar işte bu noktada önem kazanır. İnşaatın finansmanını sağlayan sözleşmeler satışın başlamasından çok önce imzalanır. Arada çoğu kez kayda değer bir zaman farkı bulunur. Bu özellikle ticari gayrimenkullerin durumu için geçerlidir. New York'taki Empire State binası 1931 yılının 1 Mayıs'ında açıldığında borsa krizinin üzerinden neredeyse iki yıl, emlak krizinin üzerinden ise üç yıldan fazla zaman geçmişti. İkiz kulelerin planlaması 1973 krizinden önce yapılmış ancak binalar krizden sonra açılmıştı (ve yıllarca kiracı bulamadı). 11 Eylül sahası üzerindeki yeni yapılaşmanın hisseleri, ticari emlak değerlerinin dip yaptığı bir dönemde satışa sunulmak üzere!

Halihazırdaki satılabilir emlak stoğu (ki bazılarının yapını yılı antika denebilecek kadar eskidir) yeni üretilebilecek olana kıyasla büyüktür. Dolayısıyla toplam konut arzı, talepteki geçici oynamalara kıyasla katıdır. Gelişmiş ülkelerde herhangi bir yıl içinde konut stoğundaki büyümeyi taş çatlasa %2 veya 3'ün üzerine çıkarmanın son derece güç olduğunu tarihsel veriler ortaya koymaktadır (gerçi Çin'in, her alanda olduğu gibi, bu sabit eşiği de aşması beklenebilir).

Vergi indirimleri, kamusal politikalarda yapılacak manevralar ve diğer bazı teşviklerle (çürük ipotek hacmini artırmak gibi) talebi artırma çabasının, arzdeki bir artışı beraberinde getireceğinin garantisi yoktur. Yalnızca fiyatları artırır ve spekülasyonu teşvik eder. Bu durumda mevcut konut stoğunun finansal alım-satımından elde edilecek kazanç, yeni inşaatlardan elde edilebilecek olana denk, hatta belki ondan fazladır. Piyasaya şaibeli ipotek süren, Country-wide benzeri kurumlara finansman sunmak, fiili konut inşaatından daha kârlı hale gelir. Daha da cazip olanı ise, şaibeli derecede yüksek değer biçilmiş bir yatırım aracında toplanmış ipotek demetlerin-

23. Marx da benzer şekilde artı emeğin hem arz hem de talep cephesinin sermaye tarafından nasıl manipüle edildiğine, yatırım ve teknolojinin yol açtığı işsizliğin nasıl bu manipülasyonun araçları olarak kullanıldığına değiniyor. *Kapital*, 1. Cilt, Londra: Penguin, 1973: 793; Türkçesi: *Kapital*, 1. Cilt, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam, 2011.

den oluşan ipotekli borç yükümlülüklerine (sözde "ev almak kadar güvenli"dir) yatırım yapmaktır. Burada ev sahiplerinden gelen faiz, yatırımcıya düzenli bir gelir temin eder (ev sahipleri kredibiliteye sahip olsun veya olmasın). Çürük ipotek furyası istimini aldığı anda ABD'de olup biten işte buydu. Konut finansmanına akan astronomik meblağlarda farazi sermaye, talebi körükledi, fakat bunun sadece bir kısmı yeni konut inşaatı için kullanıldı. 1990'ların ortalarında 30 milyar dolar civarında olan çürük ipotek piyasası hacmi, 2000'lere gelindiğinde 130 milyar doları buldu ve 2005'te 625 milyar dolarla o güne kadarki en yüksek seviyesine ulaştı.²⁴ Müteahhitler ellerinden geleni yapsa dahi bu derece hızlı bir talep artışına arzdaki büyümenin yetişmesi olanaksızdı. Dolayısıyla fiyatlar yükseldi ve sanki sonsuza dek böyle yükselebilirmiş gibi bir hava oluştu.

Fakat bütün bunlar farazi sermaye akışının sürekli olarak artışı-na ve sermayenin "kendi gücüyle otomatik olarak değer kazandı-ğı"²⁵ yönündeki fetiş inancın diri tutulmasına bağlıydı. Tabii Marx'ın iddiası, üretim aracılığıyla yaratılan değer yeterli düzeyde olmadı-ğı takdirde, bu fantezinin kaçınılmaz olarak yapış yapış bir biçim-de son bulacağıydı. Nitekim öyle de oldu.

Öte taraftan, üretim cephesinde işin içine giren sınıf çıkarları da altüst olmuş durumdadır ve bu da "yapış yapış olan ucun" kimin elinde kalacağını etkiler. Bankacılar, müteahhitler ve inşaat şirketleri birleşerek kolaylıkla bir sınıf ittifakı oluşturur ("kentsel büyümenin lokomotif" tabir edilen şeye gerek iktisadi gerekse siyasi açıdan hâkim olan bir ittifaktır bu).²⁶ Tüketicie yönelik konut ipotekleri ise münferit ve dağınıktır; borçlanan kişiler çoğu kez farklı sınıflara, veya ABD özelinde, farklı ırksal ve etnik kökenlere mensuptur. İpoteğin sigortalanması sayesinde bir finans şirketi, her tür riski kolaylıkla bir başkasına devredebilir (örneğin Fannie Mae şirketi büyüme stratejisinin parçası olarak bu tür riskleri temin etmek konusunda hevesliydi), nitekim başlangıç ücreti ve yasal harçların kaymağını aldıktan sonra tam da öyle yaptılar. Bir finansör, verdiği

24. Michael Lewis, *The Big Short: Inside the Doomsday Machine*, New York: Norton, 2010: 34.

25. Marx, *Capital*, 3. Cilt: 597.

26. John Logan ve Harvey Molotch, *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*, Berkeley, CA: University of California Press, 1987.

sözü yerine getirmeyen müteahhidin iflası ile, ev satın alan birinin iflası ve ipoteğinin iptali arasında tercih yapmak zorunda kaldığında, finans sisteminin hangi yöne meyledeceği oldukça aşikârdır (bilhassa evi satın alan kişi alt sınıftan biriyse veya etnik bir azınlığa mensupsa ve ipotek zaten bir başkasına devredilmişse). Sınıf ve ırk temelli önyargılar istisnasız her durumda karşımıza çıkar.

Spekülasyon açısından, konut ve arsadan oluşan gayrimenkul değer piyasalarının Ponzi numarasından tek eksiği, başında bir Bernie Madoff figürü olmayışıdır. Bir mülk satın alırım, emlak fiyatları yükselir ve yükselen piyasa başkalarını da mülk satın almaya teşvik eder. Kredibilitesi yüksek alıcılar tükenince, daha alt gelir tabakalarına inmek ve daha yüksek risk barındıran müşterilere seslenmek için bir engel yoktur. Bunun sonu, fiyatlar yükseldiğinde gayrimenkulü ellerinden çıkararak kâr elde etme beklentisinde olan, hiçbir gelire ve hiçbir varlığa sahip olmayan alıcılara kadar uzanır. Bu şişme, balon patlayana dek böylece devam eder. Finans kurumları balonu ellerinden geldiğince uzun süre devam ettirmek yönünde çok büyük motivasyona sahiptir, çünkü bu sayede mümkün olan en yüksek ücretleri toplarlar. Sorun şudur ki tren devrilmeden önce kaçmayı çoğu kez başaramazlar, çünkü tren çok hızlı ivme kazanmaktadır. Sermayenin "kendi gücüyle değer kazandığı" aldanmacası, en azından bir süreliğine, kendi kendini besler ve haklı çıkarır. Michael Lewis'in *The Big Short* (Büyük Açık) kitabında uzağı gören ve çöküşü çok önceden fark eden bir finansal analistten aktardığı sözlerle: "Allah kahretsin, bu basit bir kredi değil. Bu uydurmaca bir Ponzi dalaveresi."²⁷

İlikâyenin başka bir katmanı daha var. Yükselen konut fiyatları ABD'de ekonominin genelinde etkin talebi artırdı. Yalnız 2003 yılında piyasaya toplam değeri 3,7 trilyon tutarında 13,6 milyon adet ipotek sürüldü (on yıl önceki rakam bunun yarısından daha azdı). Bunun 2,8 trilyon dolarlık kısmı yeniden finansman amaçlıydı (muhtemelen için, aynı dönemde ABD'nin toplam GSYH'sının 15 trilyon dolardan az olduğunu belirtelim). Haneler sahip oldukları mülkün bulunduğu değer artışını kendilerine tahvil ediyorlardı. Ücretlerin düştüğü bu dönemde böyle bir değer artışı pek çokları için gerek

zaruri ihtiyaçlar (sağlık sigortası gibi) gerekse tüketim mallarına (yeni bir araba veya tatil gibi) harcayabilecekleri ek bir gelir getiren bir yol haline geldi. Ev, adeta sağılacak bir inek, şahsa özel bir bankamatik makinesi halini aldı ve böylece toplam talep körüklenmiş oldu, ki buna daha fazla konut talebi de dahildi elbette. *The Big Short*'un yazarı Michael Lewis bunun nasıl gerçekleştiğini açıklıyor. Ana karakterlerinden birinin bebek bakıcısı, kız kardeşiyle birlikte, New York'un Queens semtinde 6 tane ev sahibi olur. "İlk evi aldıktan ve evin değeri yükseldikten sonra kredi kurumları gelip bu parayı yeni bir ev satın almak için kullanmalarını ve 250 bin dolar daha borçlanmalarını salık verdi." Bu ikinci evin de değeri yükseldi ve aynı deneyi tekrar ettiler. "İşleri bittiğinde beş ev sahibi olmuşlardı, fakat bu arada piyasa düşüşe geçtiğinden borçlarının hiçbirini ödeyemediler."²⁸ Emlak fiyatları sonsuza dek yükselecek değildir, nitekim yükselmez de.

Değerin Üretimi ve Kentsel Krizler

Gelgelelim burada, üretim cephesinde hesaba katılması gereken daha uzun vadeli ve derin meseleler söz konusu. Gayrimenkul piyasasını şekillendiren şey büyük oranda salt spekülasyon idiyse de, üretim faaliyeti de ekonominin genelinde önemli bir paya sahipti: İnşaat sektörü GSYH'nın %7'sini oluşturuyordu, yeni üretime eşlik eden bir dizi yan üretim kolu da (mobilyadan otomotive) bunun iki katından daha fazla bir paya sahipti. NBER belgeleri doğruysa, 1928'den sonra inşaat sektöründeki çöküş, konut inşaatında 2 milyar dolarlık bir düşüş olarak ortaya çıkıyordu (o dönem için çok büyük bir rakamdı bu). Büyük şehirlerdeki yeni konut inşaatlarının daha önceki hacminin %10'una gerilemesi, 1929 krizinde —bugün bile henüz tam olarak anlaşılamamış olan— önemli bir rol oynadı. Bir Wikipedia maddesi şöyle diyor: "İnşaat işkolunda yüksek ücret ödeyen 2 milyon adet işin ortadan kaybolması, bunun yanı sıra pek çok ev sahibi ve emlak yatırımcısının süngüsünü düşüren kâr ve kira gelirlerindeki kayıplar sektörü tarumar etmişti."²⁹ Bu durum kuşkusuz borsa genelinde güven sarsıcı bir etki yaratmış olmalı.

Bunu müteakip 1930'larda Roosevelt yönetiminin umutsuzca giriştiği konut sektörünü canlandırma çabaları şaşırtıcı olmasa gerek. Bu amaçla ipotek yöntemiyle konut finansmanında bir dizi reform uygulamaya kondu; bunun vardığı nokta, ikincil bir ipotek pazarı oluşturmak amacıyla 1938'de Fannie Mae'nin kurulmasıydı. Fannie Mae'nin amacı ipotekleri sigortalamak ve bankaların ve diğer ipotek kurumlarının ipotegi piyasaya sürmesini sağlamaktı, yani konut piyasasının fazlaca ihtiyaç duyduğu likiditeyi sağlamaktı. Bu kurumsal reformlar daha ileride, ABD'de II. Dünya Savaşı sonrasındaki banliyö gelişimine finansman sağlamakta hayati bir rol oynayacaktı. Fakat her ne kadar gerekli olsa da bu reformlar, konut inşaatını ABD ekonomik kalkınması içinde farklı bir düzleme taşımak için yeterli değildi. Çeşitli vergi muafiyetleri (ipotek faizi vergi muafiyeti gibi), yanı sıra savaş gazileri için çıkarılan yasa ve bütün Amerikalıların nezh bir evde ve nezh bir yaşam çevresinde" yaşama hakkını beyan eden, 1947 tarihli son derece olumlu konut yönetmeliği, ev sahipliğini gerek siyasi gerekse ekonomik saiklerle teşvik etmek için tasarlanmıştı. Ev sahipliği, Amerikan Rüyasının çekirdeğini oluşturduğu gerekçesiyle yaygın biçimde teşvik ediliyordu. 1940'larda nüfusun %40'ından biraz fazla bir bölümüne tekabül eden konut sahipliği, 1960'larda %60'ın üzerine çıkmıştı; 2004'te ise %70'e yaklaşılarak en üst seviyesine ulaşmıştı (2010 itibarıyla bu oran tekrar %66'ya düşmüştür). Ev sahipliği ABD'de derin köklere sahip bir kültürel değer olabilir, ancak kültürel değerlerin kökleşmesini sağlayan şey, bunları teşvik ve sübvans eden devlet politikalarıdır. Bu tür politikaların ifade edilen gerekçeleri, Dünya Bankası raporunda sıralanan gerekçelerdir. Asıl siyasi nedenler ise bugün artık pek sık dile getirilmiyor. 1930'larda açıkça dile getirildiği gibi, ev sahibi olmak için borca gömülen bir hane halkı greve kalkışamaz.³⁰ II. Dünya Savaşı'ndan dönen askeri personel kendisini işsizliğin ve buhranın ortasında bulmuş olsaydı, toplumsal ve siyasi açıdan tehdit oluşturacaktı. Bir taşla iki kuş vurmak için bundan iyi fırsat olabilir miydi? Entellel konut üretimi ve banliyöleşme yoluyla ekonomiyi canlandırırken, bir yandan da iyi kazanan işçileri borç yükünün altına soka-

³⁰ Bkz. Wikipedia'daki "Cities in the Great Depression" (Büyük Buhranda Kentler) maddesi, wikipedia.org.

³¹ Martin Boddy, *The Building Societies*, Londra: Macmillan, 1980.

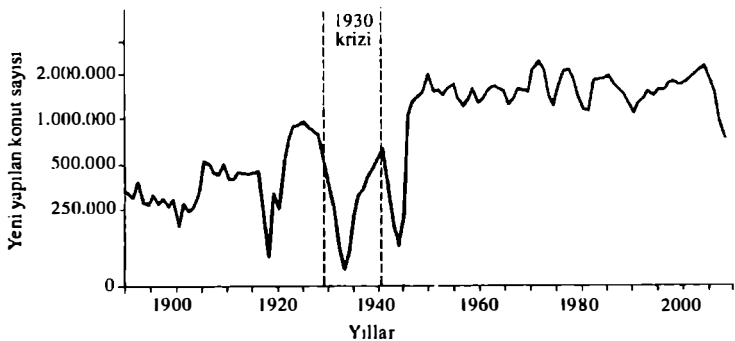
rak muhafazakâr bir siyasi duruşa ikna etmek! Dahası kamu politikaları aracılığıyla talebin körüklenmesi, ev sahibi olanların mülklerinde istikrarlı bir değer artışı sağladı, ki onlar açısından bu durum memnuniyet verici olmakla birlikte, arazi ve mekân kullanımından bir felaketti.

1950'ler ve 1960'lar boyunca bu siyaset işe yaradı; hem siyasi hem de makro-iktisadi açıdan, ABD'de yirmi yıl boyunca çok güçlü bir büyümenin temelini oluşturdu ve bunun etkileri dünya ölçeğinde hissedildi. Konut üretiminin ekonomik büyümeyle ilişkisi bakımından bambaşka bir düzleme taşınmış oldu (bkz. Şekil 4). Binyamin Applebaum'a göre "bu uzun süredir tekrar eden bir modeldir, Amerikalılar krizlerden çıkmak için daha çok ev inşa eder, sonra da bu evlerin içini eşyalarla doldururlar."³¹ 1960'lardaki sorun şuydu ki yayılan kentleşme dinamik bir süreçti, ancak hem çevre açısından sürdürülebilir değildi hem de coğrafi açıdan dengesiz bir dağılım gösteriyordu. Dengesiz dağılım işçi sınıfının farklı kesimlerinin gelir dağılımından farklı pay alıyor oluşundan kaynaklanıyordu. Banliyöler gelişirken, şehir merkezi duraklama ve çöküş yaşadı. İşçi sınıfının beyaz kesimi refaha kavuştu, ancak şehir içindeki mağdur azınlıklar —özellikle siyahiler— bundan payını almadı. Sonuçta şehir merkezlerinde ardı ardına bir dizi ayaklanma baş gösterdi; Detroit ve Watts'taki ayaklanmalarla başlayan bu çalkantı, 1968'de Martin Luther King'in öldürülmesinin ardından ülke çapında kırk kadar şehirde, önceden planlanmış olmayan, kendiliğinden patlak veren ayaklanmalara dönüştü. "Kentsel kriz" diye anılmaya başlayan bu süreç herkesin malumuydu (gerçi söz konusu olan, bugün bahsettiğimiz anlamda makro-iktisadi bir kentleşme krizi değildi). Bu sorunla baş etmek için 1968 sonrasında muazzam federal kaynaklar ortaya döküldü, ta ki Başkan Nixon 1973 resesyonu sırasında, krizin (mali nedenlerden ötürü) sona erdiğini ilan edene kadar.³²

Bütün bunlar olup biterken, Fannie Mae 1968'de devletin mali desteğini alan özel bir teşebbüs haline gelmişti. 1970'te karşısında rakibi Freddie Mac'in belirmesinden sonra her iki kuruluş birlikte,

31. Binyamin Appelbaum, "A Recovery that Repeats Its Painful Precedents" *New York Times*, Business Section, 28 Temmuz 2011.

32. The Kerner Commission, *Report of the National Advisory Commission on Civil Disorders*, Washington, DC: Government Printing Office, 1968.

Şekil 4 ABD'de yeni başlayan konut inşaatları 1890-2008

neredeyse elli yılı aşkın bir dönem boyunca evsahipliğinin teşvik edilmesi ve konut yapımının sürdürülmesi yönünde son derece önemli ve son kertede tahripkâr bir rol oynadı. Bugün konut ipoteği borcu ABD ekonomisi içerisinde özel borçların %40'ına tekabül ediyor, ki bunun büyük kısmı —görmüş olduğumuz gibi— zehirli. İlk Fannie Mae hem de Freddie Mac'e devlet tarafından el konmuş durumda. Akıbetlerinin ne olacağı, ABD'de borç meselesinin peneline referansla hararetle tartışılan siyasi bir sorun olarak duruyor (tıpkı evsahipliği talebinin devletçe desteklenip desteklenmeyeceği meselesi gibi). Atılacak adım her ne olursa olsun, bilhassa konut sektörü ve daha genelde kentleşme ve her ikisinin ABD'de sermaye birikimiyle ilişkisi açısından önemli sonuçlara yol açacak.

ABD'de yakın dönemdeki göstergeler cesaret kırıcı. Konut sektöründe canlanma gözlenmiyor, yeni konut üretimi gerilemenin ardından duraksamaya girdi. Federal bütçe suyunu çekmişken ve işsizlik hâlâ yüksek değerlerde seyrederken, en çok korkulan çift dip mesesyona doğru gidildiği yönünde işaretler var. Yeni konut inşaatları ilk defa 1940'lardaki seviyesinden aşağı düştü (bkz. Şekil 4). 2011 Mart ayı itibariyle inşaat sektöründeki işsizlik %20'nin üzerinde seyrediyor, ki imalat sektöründe ulusal ortalamaya çok yakın seviyeden %9,7'lik oranla kıyaslandığında hayli yüksek bir oran. Hatta ev boş dururken yeni ev yapıp içini eşyalarla doldurmanın gereği yok. San Francisco Merkez Bankası'na göre, "inşaat faaliyet-

lerinin şişmeden önceki ortalama seviyeye ulaşması 2016'dan önce ihtimal dahilinde değil", ki bu da krizden çıkma çabasında "böylesine temel bir sektörün devredışı kalması" demek.³³ Büyük Buhran sırasında inşaat işçilerinin dörtte birinden fazlası 1939 yılına kadar işsiz kalmıştı. Onların işbaşı yapmasını sağlamak, kamu müdahalelerinin önemli hedeflerinden biriydi (WPA gibi).^{*} Bugün ise Obama yönetiminin altyapı yatırımlarına odaklanan bir canlandırma paketi girişimi Cumhuriyetçi muhalefet tarafından engelleniyor. Daha da kötüsü, ABD'de bugün eyalet yönetimlerinin ve yerel yönetimlerin mali durumu, işten çıkarmalar veya zorunlu izne ayrılmalara, kentsel hizmetlerde acımasız kesintilere yol açacak denli kötü. Konut piyasasının çöküşü ve konut fiyatlarındaki %20'lik gerileme, ağırlıkla emlak vergisinden beslenen yerel bütçelerde büyük bir gedik açtı. Eyalet ve belediye yönetimlerinin kamu hizmetlerinde kesintiye gittiği ve inşaat sektörünün durakladığı bu süreçte kentsel bir mali kriz pusuda bekliyor. Bütün bunları birleştirdiğimizde, II. Dünya Savaşı sonrasının banliyöleşme, konut ve gayrimenkul gelişimine dayalı birikim ve makro-iktisadi istikrar döneminin sonuna geldiği izlenimi belirginleşiyor.

Bütün bunların üzerine, ekonomik olmaktan ziyade siyasi saiklerle ve sınıf siyasetinin parçası olarak devreye sokulan kemer sıkma politikaları geliyor. Radikal sağcı Cumhuriyetçi yönetimler sözümona borç krizini bahane ederek eyalet ve belediye düzeyinde hükümet programlarını ortadan kaldırmaya, eyalet ve belediyelerde kamu istihdamını azaltmaya girişiyorlar. Tabii bu daha genelde sermayeden feyzalarak hükümet programlarına düzenlenen saldırının uzun zamandan beri uygulanmakta olan bir taktiği. Reagan varlıklı kesimden alınan vergileri %72'den %30'lara indirmiş ve silahlanma alanında Sovyetler Birliği ile borca dayalı bir yarışa girmişti. Sonuçta borçlar Reagan döneminde ayyuka çıktı. Bütçe danışmanı David

^{*} *Works Progress Administration*. Roosevelt hükümetinin buhranın yol açtığı istihdam sorunuyla baş etmek için "Yeni Düzen" çerçevesinde kurduğu kamu girişimlerindendir. Önemli kamu projeleri başlatarak istihdam yaratmada başarılı olan kuruluş, aynı zamanda düzenli bir işi olmayan yazar ve sanatçıları da desteklemiş, aralarında Ralph Ellison, Zora Neale Hurston, Richard Wright gibi yazarların da bulunduğu siyahi edebiyat ve sanat camiasından isimlerin çiraklık döneminde önemli rol oynamıştır. —Ç.n.

33. Appelbaum, "A Recovery that Repeats Its Painful Precedents"

Stockman'ın daha sonraları belirttiği gibi, borç biriktirmek, devlet denetimi (örneğin çevreye ilişkin denetim) ve toplumsal programların gevşetilmesinin bahanesi haline geldi, ki bu aslında çevresel maliyetlerin ve toplumsal yeniden üretim maliyetlerini dışarıda bırakmaktan başka bir şey değildi. Başkan Bush Jr. ise aynı yolun sadık bir takipçisiydi. Yardımcısı Dick Cheney, "Reagan bize bütçe açıklarının bir önemi olmadığını öğretti," beyanında bulunuyordu.³⁴ Zenginlere getirilen vergi muafiyetleri, Afganistan ve Irak'ta neyle ödeneceği belli olmayan iki savaş, büyük ilaç şirketlerine büyük bir hediye olarak sunulan devlet tarafından ödenen reçeteli ilaç programı, Clinton dönemindeki bütçe fazlasını tam bir borç deryasına çevirdi; Cumhuriyetçi parti ve muhafazakâr demokratlar, büyük sermayedarların ekmeğine yağ sürerek sermayenin asla yüklenmek istemediği çevresel kirlilik ve toplumsal yeniden üretim maliyetlerini toplumun sırtına yüklemek konusunda olabildiğince ileri gitti. Çevreyi ve halkın refahını hedef alan saldırı hissedilir boyutlara varmış durumdadır; üstelik ABD'de ve Avrupa'nın büyük kısmında iktisadi değil siyasi gerekçelere dayanmaktadır. David Stockman'ın yakın dönemde belirttiği gibi bu apaçık bir sınıf savaşı durumunu tetikliyor. Warren Buffet ise bu durumu şöyle tarif ediyor: "Tabii ki sınıf savaşı var, savaşı açan benim sınıfını, yani zenginler, ve kazanan da biziz."³⁵ Tek soru: Halk karşı taarruzu ne zaman başlatacak? Şehir yaşamının hızla bozulan niteliği, bankalar tarafından iptal edilen ipotekler, konut piyasalarındaki akbaba taktikleri, hizmetlerde kesintiler, ve hepsinden önemlisi, neredeyse bütün şehirlerin kentsel emek piyasaları için yaşamsal olan istihdam olanaklarının yokluğu, hatta bazı şehirlerin bir istihdam beklentisinden tümüyle yoksun oluşu (Detroit burada en hazin örnektir) gibi meselelere odaklanmak bir başlangıç noktası olabilir. Şimdiye kadar olduğu gibi bugün de kriz, kentsel bir krizdir.

34. Jonathan Weisman, "Reagan Policies Gave Green Light to Red Ink", *Washington Post*, 9 Haziran 2004: A11; William Greider, "The Education of David Stockman", *Atlantic Monthly*, Aralık 1981.

35. Warren Buffett, Ben Stein ile röportaj, "In Class Warfare, Guess Which Class Is Winning", *New York Times*, 26 Kasım 2006; David Stockman, "The Bipartisan March to Fiscal Madness", *New York Times*, 23 Nisan 2011.

Kentsel Uygulamalarda Akbaba Taktikleri

Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da değindikleri gibi "işçi, ücretini nakit para olarak alır almaz burjuvazinin diğer kesimleri, yani ev sahibi, esnaf ve tefeci onun üzerine çullanır".³⁶ Marksistler geleneksel olarak sömürünün bu biçimini ve bunlar etrafında kaçınılmaz olarak doğan sınıf mücadelelerini (çünkü bunlar birer sınıf mücadelesidir) teorinin karanlık köşelerine ve siyasetin kıyısına atmışlardır. Ben ise burada, bu sömürü biçimlerinin, en azından gelişmiş kapitalist ekonomilerde, mülksüzleştirme yoluyla birikim için büyük bir saha teşkil ettiğini ve paranın farazi sermayenin dolaşımı içine çekilmesini sağlayarak finans sistemi içinde muazzam bir servetin yaratılmasını mümkün kıldığını iddia edeceğim.

Konut piyasası genelinde ve çürük ipotek piyasası özelindeki çöküşün öncesinde, süreklilik misali uygulamalar her tarafta ayyuka çıkmıştı. Büyük krizin patlak vermesinden önce, düşük gelirli siyahi nüfusun üstüne akbaba gibi çullanan çürük ipotek uygulamaları nedeniyle 71 ile 93 milyar dolar arası zararda olduğu tahmin ediliyordu.³⁷ Mülksüzleştirme iki dalga halinde baş gösterdi: ilk küçük dalga, Clinton'ın 1995'te ilan ettiği girişimden Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi'nin 1998'deki çöküşüne kadar geçen sürede yaşandı, ikincisiyse 2001'den sonra. İkinci dalgayla eş zamanlı olarak, Wall Street'teki ikramiyeler ve ipotekli kredi sektöründeki kazançlar astronomik düzeylere varıyordu. Salt finansal manipülasyonlardan, bilhassa yüksek maliyetli ancak aynı zamanda yüksek risk taşıyan ipoteklerin sigortalanmasıyla ilişkili girişimlerden elde edilen kârlar duyulmadık oranlara ulaşıyordu. Buradan anlaşılan, Countrywide gibi ipotek kuruluşlarının krizden bu yana düpedüz şaibeli ve çoğu kez de yasadışı olduğu belgelenen uygulamalarının ötesinde, çeşitli gizli kanallardan, finansal manipülasyonlar aracılığıyla yoksullar-

36. Karl Marx ve Friedrich Engels, *The Communist Manifesto*, Londra: Pluto Press, 2008: 4; Türkçesi: *Komünist Manifesto*, çev. Levent Kavas, İstanbul: İthaki, 2003.

37. Barbara Ehrenreich ve Dedrich Muhammad, "The Recession's Racial Divide", *New York Times*, 12 Eylül 2009.

38. Morgenson ve Rosner, *Reckless Endangerment*.

dan zenginlere devasa bir varlık aktarınının gerçekleşmekte olduğunu.³⁸

Krizden sonra yaşananlar daha da şaşkınlık verici. İptal edilen ipoteklerin çoğunun (sayısı 2010 yılında bir milyonun üzerindeydi) yasadışı ve hatta düpedüz sahtekârlık olduğu ortaya çıkıyor. Floridalı bir milletvekili, Florida Yüksek Mahkemesine hitaben bir dilekçede "eğer bana ulaşan raporlar doğruysa, gerçekleşmekte olan yasadışı ipotek iptalleri bankalar ve devlet mercilerinin bugüne dek teşebbüs ettiği en büyük özel mülk gaspı hareketidir," diye yazıyordu.³⁹ Elli eyaletin hepsinde başsavcılar şu anda sorunu araştırıyor, fakat (tahmin edileceği üzere) çoğu, davayı olabildiğince kestirme yoldan, birkaç ufak mali tazminatla (hukuka aykırı biçimde el konmuş olan mülkün iadesini gerçekleştirmeden) kapatmak konusunda telaşlı. Hele de bunun için kimsenin hapse girmeyeceği kesin, her ne kadar sistematik olarak naylon evrak düzenlendiğine dair açık kanıtlar bulunsa da).

Bu tür akbaba taktikleri uzun süredir mevcut. Baltimore'dan birkaç örnek verelim. 1969'da bu şehre vardıktan kısa bir süre sonra şehir içi konutların temininde çeşitli aktörlerin rolünü konu alan bir çalışmaya katılmışım — Martin Luther King cinayetinin ardından ayaklanmalarla sarsılan bu şehir içi semtlerde, fare istilasına altında dehşet verici yaşam koşullarının üretilmesinde rol alan mal sahipleri, kiracılar, oturduğu evin sahibi olanlar, simsarlar ve tefeciler, Federal Konut İdaresi, belediye yetkilileri (bilhassa İmar İşleri birimi) vb. Düşük gelirli siyahi nüfusun oturduğu ve bankalar tarafından girilmez bölge ilan edilen alanlar şehir haritasında bariz olarak seçiliyordu; fakat o dönemde dışlayıcı pratikler ırk temelli ayrımcılıkla değil, sözde yüksek kredi riskine karşı tedbir alma zorunluluğu gibi meşru bir gerekçeyle temellendirilmekteydi. Şehrin birkaç bölgesinde azınlıkların sayısının arttığı söylentisi yayılarak beyaz nüfusun rayicin altında fiyatlara evlerini satarak mahalleyi terk etmesi sağlanıyor, böylelikle acımasız emlak şirketleri için yüksek kâr olanakları doğuyordu. Fakat bu sistemin işleyebilmesi için, toplu halde yüksek kredi riski taşıyan bir grup olarak sınıflandırılan siyah nüfu-

³⁹. Kevin Chiu, "Illegal Foreclosures Charged in Investigation" *Housing Predictor*, 24 Nisan 2011.

sun, şu veya bu şekilde ipotek finansmanına erişimi sağlanmalıydı. Bu ise Arazi Taksitlendirme Sözleşmesi adı verilen bir yöntemle yapılabilirdi. Mal sahipleri siyahi Amerikalılara "yardım etmek" için, onlarla kredi piyasası arasında bir aracı görevi üstleniyor ve ipoteği kendi üstlerine alıyorlardı. Birkaç yıl sonra, ana para ile faizin bir kısmı ödenip ailenin kredibilitesi kanıtlandığında, dostane mal sahibinin ve yerel ipotek kuruluşunun yardımıyla, tapu kiracıya devrediliyordu. Bazı kiracılar bunda başarılı da oldu (her ne kadar değeri düşen semtlerde olsa da). Ancak sahtekârlığa meyilli ellerde (ki Baltimore'da bunlardan çokça mevcuttu, aynı sistemin yaygın olduğu Chicago'da ise durum daha iyiydi) bu yöntem, mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimi için kullanılan bir akbaba taktiğine dönüşebilmekteydi.⁴⁰ Mal sahibi emlak vergisi, idari ve yasal harçlar vb. için ücret tahsil etme yetkisine sahipti. Bu ücretler (ki bazı durumlarda astronomik boyutlara varıyordu) ipoteğin ana parasına eklenebilmekteydi. Borçlarını yıllarca düzenli olarak ödedikten sonra pek çok aile, kendisini başlangıçtakinden daha yüklü bir borç altında buluyordu. Faiz oranları yükseldikten sonra, yalnızca bir kez ödemeyi aksattıklarında sözleşme iptal ediliyor ve aileler evlerinden tahliye ediliyordu. Bu tür uygulamalar fiyaskoyla sonuçlandı. En kötü mal sahipleri hakkında bir Medeni Haklar davası açıldı. Ancak dava başarısız oldu çünkü arazi taksitlendirme sözleşmesine imza koymuş olan taraflar küçük puntolarla yazılan maddeleri okumamışlardı veya avukatları (ki yoksullar nadiren avukata başvurur) onlara okumamıştı. (Her halükârda küçük puntolarla yazılmış maddeler sıradan bir ölümlünün anlayabileceği şeyler değildir — siz hiç kredi kartı sözleşmenizdeki maddeleri okudunuz mu?).

Bu tür akbaba taktikleri hiçbir dönemde ortadan kalkmadı. Arazi taksitlendirme sözleşmesinin yerini 1980'lerde "al-satçılık" yöntemi aldı. Burada, bir emlak simsarı yıkık dökük bir evi ucuza alarak, göstermelik birkaç tamirat yaptırıyor — fazlasıyla pahalı göstererek — ve "avantajlı" bir ipotek finansmanı düzenleyerek durumdan habersiz müşterilere sunuyordu. Evi satın alan kişi de çatı başı-

40. Lynne Sagalyn, "Mortgage Lending in Older Neighborhoods", *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 465 (Ocak 1983): 98-108; Manuel Aalbers (haz.), *Subprime Cities: The Political Economy of Mortgage Markets*, New York: John Wiley, 2011.

na yıkılmadıkça ve kazan dairesi patlamadıkça evde oturmaya devam ediyordu. 1990'larda Clinton'ın girişimine yanıt olarak çürük ipotek piyasası oluşmaya başladığında, Baltimore, Cleveland, Detroit, Buffalo ve benzeri şehirler gitgide büyüyen bir mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimi dalgasının (ülke çapında 70 milyar dolar veya daha fazla) başlıca merkezleri haline geldi. Nihayeti Baltimore şehri, 2008 krizinden sonra Wells Fargo şirketine, çürük kredilerde izlediği ayrımcı politikalar nedeniyle bir Medeni Haklar davası açtı (burada siyahi Amerikalılar ve ailesine tek başına bakan kadınlar sıradan bir kredi yerine çürük krediye kanalize edilerek sistematik olarak sömürüye maruz kalmıştı). Davanın kaybedileceğine hemen hemen kesin gözüyle bakılıyor, çünkü eylemlerin gerisindeki niyetin kredi riskine değil ırk kökenine dayandığını ispat etmek neredeyse imkânsız. Her zaman olduğu gibi, ne dediği anlaşılmayan küçük puntolar pek çok şeye cevaz veriyor (tüketiciler dikkat!). Cleveland ise daha incelikli bir yol izleyerek finans şirketlerini kamuya verdikleri rahatsızlık için dava etti, zira ipotek nedeniyle boşaltılan evler bütün bir mahalle peyzajı için tehlike yaratıyordu ve belediyenin müdahalesi ile mühürlenmeleri gerekmişti!

Yoksul, hayatı pamuk ipliğine bağlı ve zaten mağdur kesimleri vuran akbaba taktiklerinin haddi hesabı yok. Ödemesi aksamış en ufak fatura (bir trafik cezası veya su faturası olabilir bu) hacze neden olabilir, oysa mülk sahibi, ta ki bir avukat haczi üstlenip sözleşimi 100 dolarlık bir faturayı 2500 dolara katlayıncaya kadar her ne hikmetse (ve hukuka aykırı bir biçimde) bundan haberdar edilmemiş olabilir. Çoğu yoksul kimse için mülkün elden çıkması anlamına gelir bu. Baltimore'daki haciz satışlarının son turunda bir grup avukat, 6 milyon dolar değerindeki hacizli emlağı belediye yönetiminden satın aldı. %250 oranında değer biçildiğini farz etsek, haczin ödenmesi durumunda kayda değer bir servet elde edecekler demektir; eğer haciz ödenmezse ileride değeri yükselecek bir mülke sahip olmuş olacaklar.

Bütün bunların yanı sıra, 1960'lardan bu yana Amerikan şehirlerinde yoksulların daha düşük kaliteli temel mallara, örneğin gıda ürünlerine daha fazla ücret ödediği, düşük gelirli semtlere kamu hizmetlerinin yeterli düzeyde götürülmeyişinin bu nüfusa mali ve pratik açıdan ek külfet yüklediği sistematik olarak kanıtlanmıştır.

Mağdur nüfusun mülksüzleştirilmesine dayalı ekonomi etkin olduğu kadar sürekli de. Daha da şaşırtıcı olanı, New York, Chicago ve Los Angeles gibi büyük şehirlerin düşük ücretli iş kollarında çalışan pek çok geçici ve güvencesiz işçinin belli derecelerde gayri hukuki bir ücret kaybına maruz kalmasıdır. Asgari ücretin altında ücretler, fazla mesainin ücretlendirilmemesi veya ücretin bazı durumlarda aylarca geciktirilmesi buna örnektir.⁴¹

Sömürü ve mülksüzleştirmenin bütün bu farklı biçimlerini söz konusu etmekteki amacım, pek çok metropoliten alanda mağdur nüfusun sistematik olarak bu tür kitlesel uygulamalara maruz kaldığını ortaya koymak. İşçilere reel ücret cinsinden verilen tavizlerin, tüketim alanındaki akbaba taktikleri ve sömürüye dayalı faaliyetler aracılığıyla sermayedar sınıfının bütünü lehine nasıl tek bir pençe darbesiyle kolaylıkla geri alındığının farkına varmak önemlidir. Düşük gelirli kentli nüfusun büyük kesimi açısından, hem emeğin aşırı düzeyde sömürüsü, hem de kıyıda köşede kalan mal varlıklarının ellerinden alınması, bu grupların toplumsal yeniden üretimin asgari koşullarını sağlama yetisini sürekli olarak azaltmaktadır. Bunlar şehir çapında örgütlenmeyi ve yine şehir çapında siyasi tepki ortaya koymayı gerektiren koşullardır (bkz. bir sonraki bölüm).

Çin Hikâyesi

Kapitalizmin küresel krizinden bu defa bir kaçış varsa, Çin'deki konut ve gayrimenkul patlamasının, dev bir borca dayalı altyapı yatırımları dalgasıyla birlikte, bu kaçışta öncü rolünü oynaması dikkat çekicidir. Bu dinamik yalnızca ülke içi pazarı canlandırmakla (ve ihracata yönelik sektörlerdeki işsizliği emmekle) kalmayıp, Çin'le sıkı bir ticaret ilişkisi bulunan, sözgelimi Avustralya ve Şili gibi Çin'e hammadde satan veya Almanya gibi mekanik gereçler ve otomotiv ihraç eden ekonomileri de olumlu etkiledi. Öte yandan ABD' de ise inşaat sektöründeki canlanma ağır ilerliyor, ve daha önce be-

41. Annette Bernhardt, Ruth Milkman, Nik Theodore, Douglas Heckathorn, Michael Auer, James DeFillippis, Ana Gonzalez, Victor Narro, Jason Perelshteyn, Diana Polson ve Michael Spiller, *Broken Laws, Unprotected Workers: Violations of Employment and Labor Laws in America's Cities*, New York: National Employment Law Project, 2009.

lirttiğimiz gibi bu sektördeki işsizlik oranı ülke ortalamasının iki katından daha yüksek.

Kentsel yatırımların sonuçlanması doğası gereği uzun süre alır, olgunlaşması içinse daha da uzun bir süreye ihtiyaç vardır. Bu nedenle de sermayenin aşırı birikiminin, mimari çevreye yapılan yatırımlardaki bir aşırı birikimine dönüştüğü âni tespit etmek her zaman güçtür. 19. yüzyıl demiryolu inşaatlarında ve yapı sektöründeki dönü ve krizlerin (2007-2009 felaketi dahil) uzun tarihçesinde görüldüğü gibi, fazla yüksekte uçma riski çok yüksektir.

Çin ulusal coğrafyasını baştan başa yeniden şekillendirmekte olan alelacele ve gözü kara kentleşme ve altyapı yatırımları furyasının dayanak noktalarından bir tanesi, bir şeylerin yolunda gitmediği her defasında merkezi hükümetin bankacılık sistemine keyfi müdahalede bulunma yetkisine sahip oluşudur. 1990'ların ikinci yarısında Şanghay gibi önde gelen şehirlerdeki emlak piyasasında yaşanan nispeten ılımlı gerileme, bankaların kasasında çok büyük miktarda, ve çoğu kentsel ve emlak gelişimine ait olan (ve bizim "zehirli" tabir ettiğimiz) "gelir getirmeyen varlıklar"ın birikmesine neden oldu. Gayriresmi tahminler banka kredilerinin %40'a varan kısmını "gelir getirmeyen" varlıklar biçiminde sınıflandırıyordu.⁴² Merkezi hükümet buna karşılık olarak zengin döviz rezervlerini bankaların sermaye yapısının güçlendirilmesi için kullandı (ABD'de daha ileride Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı —TARP— olarak anılacak şaibeli girişimin Çin versiyonuydu bu). 1990'ların sonlarında Çin hükümetinin döviz rezervinin yaklaşık 45 milyar dolarlık bir kısmını bu amaçla harcadığı biliniyor, ki dolaylı yollardan yapılan harcamalar dahil edildiğinde rakam çok daha yüksek olabilir. Gelgelelim Çin'in kurumları küresel finans piyasalarına uyum yönünde evrimleşirken, merkezi hükümetin finans sektöründe olup bitenleri kontrol etmesi de gittikçe güçleşiyor.

Bugün Çin'den gelen haberler Amerika'nın güneybatısı ve Florida'da 2000'lerde yaşananlarla veya yine Florida'da 1920'lerde yaşananlarla ürkütücü bir benzerlik sergiliyor. Çin'de 1998 yılında konut sektörü genelindeki özelleşmenin ardından konut spekülasyonu ve

42. Keith Bradsher, "China Announces New Bailout of Big Banks", *New York Times*, 7 Ocak 2004.

inşası göze çarpan bir yükselişe geçti. Konut fiyatlarının 2007'den bu yana ülke çapında %140 oranında, Pekin ve Şanghay gibi önde gelen şehirlerde ise son beş yıl içerisinde %800 oranında arttığı bildiriliyor. Şanghay'da emlak fiyatlarının daha geçen yıldan bu yana ikiye katlandığı herkesçe malum. Bu şehirde ortalama bir dairenin fiyatı bugün 500 bin dolar (kişi başına GSYH'nın 2010 itibariyle 7518 dolar olduğu bir ülkede) ve ikinci kademedeki bulunan şehirlerde bile sıradan bir ev "şehir sakinlerinin ortalama yıllık gelirinin 25 katı fiyata" sahip, ki bu durumun sürdürülebilir olmadığı aşîkâr. Bütün bunlar konut ve ticari gayrimenkul inşasının, her ne kadar hızlı ve devasa olsa da, efektif talebin ne fiili düzeyi ne de beklenen düzeyi ile eşgüdüm içerisinde gitmediğine işaret ediyor.⁴³ Bunun etkilerinden biri, yüksek enflasyonun baskısı sonucu, merkezi hükümetin kontrolden çıkan yerel yönetim harcamalarını kısıtlamak üzere bir dizi yöntemi devreye sokması oldu.

Merkezi hükümet kaygılarını açıkça şöyle beyan ediyor:

Ülkenin büyümesi bugün hâlâ büyük oranda gayrimenkul yatırımları ve hükümetin yol, demiryolu ve milyar dolar düzeyindeki diğer altyapı projelerine yaptığı yatırımlar gibi enflasyon yaratan harcamalara dayalıdır. 2011'in ilk çeyreğinde, sabit varlıklara —inşaat faaliyetinin genel bir ölçütü— yapılan yatırım geçen yıl aynı döneme oranla %25 sıçrama gösterdi ve emlak yatırımları %37 yükseldi.⁴⁴

Bu yatırım "bugün ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasının neredeyse %70'ine denktir", Başka hiçbir devlet modern zamanlarda böyle bir orana yaklaşmış değildir. "Japonya bile 1980'lerdeki inşaat furyası sırasında sadece %35 gibi bir orana ulaşmıştı, ABD'de ise bu rakam yıllardır %20'ler düzeyinde seyrediyor."

"Şehrin çabaları, hükümetin altyapı ve gayrimenkul alanındaki harcamalarının, Çin'in büyümesinde en yüksek paya sahip sektör

43. Genel bir değerlendirme için bkz. Thomas Campanella, *The Concrete Dragon: China's Urban Revolution and What it Means for the World*, Princeton, NJ: Princeton Architectural Press, 2008. Ben de *A Brief History of Neoliberalism*'in 5. Bölüm'ünde Çin'in kentleşmesine dair genel bir resim oluşturmaya çalıştım.

44. David Barboza, "Inflation in China Poses Big Threat to Global Trade" *New York Times*, 17 Nisan 2011; Jamil Anderlini, "Fate of Real Estate Is Global Concern", *Financial Times*, 1 Haziran 2011; Robert Cookson, "China Bulls Reined in by Fears on Economy", *Financial Times*, 1 Haziran 2011.

olan dış ticareti bile geçmesini sağladı."⁴⁵ Yaygın arazi istimlakleri ve büyük şehirlerde görülmedik düzeyde tahliyeler (son on yıl zarfında Pekin'de 3 milyona varan kişi tahliye edildi) aktif olarak mülksüzleştirmeye dayalı ekonominin, Çin genelindeki dev kentleşme luryasına paralel olarak gelişmekte olduğunu gösteriyor. Zoraki tahliyeler ve mülksüzleştirmeler, yükselmekte olan kitlesel ve kimi zaman şiddet içeren protesto dalgasının en önemli nedenlerinden biri.

Müteahhit şirketlere arazi satışı, sağlayacak bir inek gibi yerel yönetimlerin kasalarını doldurmaya yaradı. Fakat 2011'in başlarında merkezi hükümet, emlak piyasasının denetimden çıkmasını, ve çoğunlukla şiddete başvurularak gerçekleştirilen ve bir hayli direnişçi yol açan istimlakleri önlemek amacıyla bu satışların kısıtlanması emrini verdi. Bu durum pek çok belediye açısından mali güçlükler yarattı. "Yerel yönetim borçlarındaki keskin yükseliş ve yatırımcı firmaların (ki pek çoğu yerel yönetimlerce desteklenmektedir) verilen kredileri denetlemekteki yetersizliği" bugün Çin ekonomisi için büyük bir tehdit olarak görülüyor, ve bu da salt Çin'de değil, dünya çapında gelecekteki büyüme ihtimallerine koyu bir gölge düşürüyor. 2011 itibariyle Çin hükümeti belediyelerin borçlarının 2,2 trilyon dolar civarında olduğunu tahmin ediyordu, yani "ülke gayrisafi yurtiçi hasılasının neredeyse 3'te 1'i". Bu borcun muhtemelen %80'lik kısmı, belediyelerce desteklenen ama teknik olarak yerel yönetimin parçası olmayan kayıt dışı yatırım firmalarının elindedir. Bu kuruluşlar inanılmaz bir hızla gerek yeni altyapı yatırımlarını gerekse Çin şehirlerini seyirlik bir karaktere büründüren karakteristik binaları inşa etmektedir. Gelgelelim belediyelerin kümülatif borç yükümlülükleri çok fazladır. Bir iflas dalgasının baş göstermesi halinde, "halihazırda kendisi de 2 trilyon dolar civarında bir borcun üzerinde oturmakta olan merkezi hükümet devasa bir yükümlülüğü altına girebilir".⁴⁶ Bir çöküş ve ardından "Japonya benzeri" uzun bir duraklama dönemi ihtimali son derece gerçektir. Çin ekonomisinin büyüme çarkının 2011'deki yavaşlaması daha şimdiden ithalat-

15. Keith Bradsher, "China's Economy is Starting to Slow, but Threat of Inflation Looms", *New York Times*, Business Section, 31 Mayıs 2011.

16. Wang Xiaotian, "Local Governments at Risk of Defaulting on Debt", *China Daily*, 28 Haziran 2011; David Barboza, "China's Cities Piling Up Debt to Fuel Boom", *New York Times*, 7 Temmuz 2011.

ta azalmaya yol açıyor ki bunun yankıları, özellikle hammadde açısından Çin pazarının sırtından gelişmiş olan dünyanın bütün bölgelerinde hissedilecek.

Öte yandan Çin'in iç kısımlarında henüz ne bir ahaliye ne de herhangi bir faaliyete evsahipliği etmeye başlamamış yepyeni şehirler kurulmakta. ABD'de iş hayatına odaklanan basın, yatırımcı ve şirketleri küresel kapitalizmin bu yeni sınır bölgesine çekmeye yönelik bir reklam kampanyası yürütmekte.⁴⁷ 19. yüzyılın ortalarından, hatta belki daha evvelinden beri, kentsel gelişim hep spekülatif bir faaliyet olagelmıştır, ancak Çin'deki spekülatif gelişme insanlık tarihinde gelmiş geçmiş bütün benzerlerinden farklı bir düzey sergiliyor. Bununla beraber, küresel ekonomi içerisinde geometrik artış gösteren ve soğrulması gereken nakit fazlası da daha önce hiç bugünkü düzeylere ulaşmamıştı.

ABD'de II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan banliyöleşme furyasında olduğu gibi, elektrikli ev aletleri benzeri bütün yardımcı sanayi kolları da eklendiğinde, Çin'deki kentsel patlamanın otomobil hariç tüketim mallarını içeren geniş bir yelpazede küresel ekonomik büyümeyi canlandırmakta kilit bir rol oynadığı açıkça görülür (otomotiv sektöründe ise Çin bugün dünyanın en büyük pazarına sahip olmakla övünmektedir). "Bazı tahminlere göre Çin, çimento, çelik ve kömür gibi küresel ölçekte kilit öneme sahip bazı mal ve malzemelerin %50'ye varan kısmını tüketmektedir; Çin emlak sektörü bu talebin büyük bölümünü oluşturur."⁴⁸ Çelik tüketiminin en az yarısı mimari çevrede kullanıldığına göre, dünya çapında çelik üretiminin dörtte birinin Çin'deki emlak faaliyetine harcandığı ortaya çıkar. Emlak patlamasının gözlemlendiği tek ülke Çin değildir. BRIC ülkelerinin tümü Çin'in peşi sıra gidiyor gibi görünmektedir. Geçen yıl hem Sao Paulo hem de Rio'da emlak fiyatları ikiye katlandı, Hindistan ve Rusya'da da benzer koşullar hâkim. Fakat bütün bu ülkelerin güçlü enflasyon dalgasının yanı sıra yüksek büyüme hızlarına sahip olduğunu belirtmek gerekir. 2007-2009 krizinin etkilerini bu denli

47. David Barboza, "A City Born of China's Boom, Still Unpeopled", *New York Times*, 20 Ekim 2010.

48. Jamil Anderlini, "Fate of Real Estate is Global Concern", *Financial Times*, 1 Haziran 2011.

hızlı atlatabilmiş olmalarında güçlü bir kentleşme akımının payı inkâr edilemez.

Buradaki soru, krizin atlatılmasında başvurulmuş ve büyük ölçüde spekülâtif kentsel gelişime dayanan bu yöntemlerin ne derece sürdürülebilir olduğudur? Çin merkezi hükümetinin bu patlamayı denetleme ve bankalarda aranan rezerv şartlarını yükseltmek suretiyle enflasyon baskısını durdurma girişimlerinde pek başarılı olduğu söylenemez. Arsa ve gayrimenkul yatırımlarıyla yakından ilişkili olarak ortaya çıkan, izlemenin ve denetlemenin güç olduğu bir "gölge bankacılık sistemi" yeni yatırım araçlarını elinde tutuyor (1990'lar da ABD ve İngiltere'de ortaya çıkanların muadilleri bunlar). İvme kazanan arsa istimlakleri ve enflasyon toplumsal huzursuzluğun çoğalmasına yol açmakta. Şu sıralarda taksi şoförleri ve kamyoncuların Şanghay'da düzenledikleri eylemlerin haberleri geliyor, yanı sıra Guangdong'un sanayi bölgelerinde düşük ücret, kötü çalışma koşulları ve artan fiyatlara tepki olarak gerçek anlamda fabrika grevleri gerçekleşiyor. Ayaklanmalara ilişkin resmi haberlerde belirgin bir artış var. Ücret düzenlemelerinin yanı sıra, büyüyen huzursuzluğu yatıştırmak ve daha riskli ve durağan dış pazarları ikame etmek üzere iç pazarı canlandırmayı amaçlayan hükümet politikaları tasarlanıyor (Çin'de tüketim GSYH'nın %35'ine tekabül ediyor, ABD'de ise bu oran %70).

Ancak bütün bunları Çin hükümetinin 2007-2009 kriziyle baş edebilmek için aldığı somut tedbirler ışığında değerlendirmek gerekiyor. Krizin Çin'de yarattığı başlıca etki, dış pazarların (özellikle ABD pazarının) aniden çöküşü ve 2009 başlarında ihracatta görülen %20'lik düşüştü. Bazı güvenilir tahminlere göre ihracat sektöründe istihdam kaybı, 2008-2009 arası kısacık dönemde 30 milyona yaklaşıyordu. IMF ise 2009 sonbaharı itibariye Çin'deki net istihdam kaybını yalnızca 3 milyon olarak ilan ediyordu.⁴⁹ Brüt ve net istihdam kaybı değerleri arasındaki farkın bir kısmı, kırsal kesimden kente göçen işçilerin işlerini kaybettikten sonra kırsal bölgelere geri dönüşü ile açıklanabilir. Diğer bir kısmı ise, kuşkusuz, ihracatın

49. International Monetary Fund/International Labour Organization, *The Challenges of Growth, Employment and Social Cohesion*, Cenevre: International Labour Organization, 2010.

hızlı biçimde yeniden canlanması sonucunda işten çıkarılanların yeniden işe alınmasıyla açıklanabilir. Fakat emek arzı fazlasının geri kalan kısmının hükümetin uyguladığı kentsel yatırımlar ve altyapı yatırımlarından oluşan kitlesel ölçekte Keynezyen canlandırma programı sayesinde söğrulduğu kesin gibidir. Merkezi hükümet 600 milyar dolarlık bir ek bütçeyi, halihazırda büyük bir ölçekte sürmekte olan altyapı yatırımları programlarını desteklemek üzere ortaya sürmüştü (toplamda 750 milyar dolarlık bir meblağ, 13 bin km uzunluğunda bir hızlı tren hattı ile 18 bin km uzunluğunda geleneksel demiryolu hattının inşasına ayrıldı, fakat hızlı tren hattında yaşanan bir kazanın ifşa ettiği tasarım hataları, hatta yolsuzluk gibi sorunlar yüzünden bu yatırımlar şu an zora girmiş durumda).⁵⁰ Aynı sıralarda merkezi hükümet artı emeğin söğrulması amacıyla, bankalara her tür yerel gelişim projesine (emlak ve altyapı sektörleri dahil) bolca kredi vermeleri yönünde talimat verdi. Bu büyük ölçekli program ekonomik canlanmaya öncülük etmek üzere tasarlanmıştı. Çin hükümeti bugün 2008 ile 2010 arası dönemde yaklaşık 34 milyon yeni kentsel iş yarattığını iddia etmektedir. Eğer net istihdam kaybına dair IMF rakamları doğruysa, hükümetin kitlesel emek fazlasının büyük bölümünü absorbe etme konusunda kuşkusuz oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

Tabii buradaki büyük soru, bu devlet harcamalarının "üretken" kategorisine girip girmediğidir; ve girdiği kabul edilebilirse, hangi alanda ve kimin için üretken olduğudur? Dongguan yakınındaki dev alışveriş merkezi benzeri pek çok yatırım, keza dört bir yanda kentsel peyzajın üzerine lekeler gibi dağılan yüksek apartmanlar neredeyse bomboş duruyor. Bunlardan başka, yeni boş şehirler sanayinin ve nüfusun gelip yerleşmesini beklemektedir. Öte yandan Çin ulusal coğrafyasının daha sıkı ve etkin bir entegrasyondan fayda göreceği şüphe götürmez, ki az gelişmiş iç bölgeleri daha müreffeh kıyı bölgelerine ve su fakiri kuzey kesimleri suyun bol olduğu güneye bağlayan dev altyapı yatırımları dalgası ve kentsel projeler, en azından ilk bakışta, tam da bunu gerçekleştirir gibi görünüyor. Metropoliten alan düzeyinde, kentsel büyüme ve kentsel yenileme

50. Keith Bradsher, "High-Speed Rail Poised to Alter China, but Costs and Fares Draw Criticism", *New York Times*, 23 Haziran 2011.

süreçleri bir yandan da kentleşmeye modernist teknikler kazandırmakta ve faaliyet çeşitliliğini artırmaktaymış gibi görünüyor (ABD ve Avrupa'da neoliberal kentleşmeye karakterini vermiş olan, ve Şanghay'ın göz alıcı Expo Fuarının timsali olduğu bütün o olmazsa olmaz kültür ve bilgi endüstrisi kurumları buna dahildir).

Çin'in gelişimi bir anlamda, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin geçirdiği deneyimin abartılı bir taklidi olarak düşünülebilir. O dönemde eyaletler arasında inşa edilen karayolu sistemi ABD'nin güney ve batı bölgelerini entegre etmiş, ve banliyöleşme ile birleşen bu süreç gerek istihdamı gerekse sermaye birikimini güvenceye almakta yaşamsal bir rol oynamıştı. Amerika ile olan bu paralelliği başka alanlarda da gözlemek mümkündür. ABD'de 1945 sonrası gelişim enerji ve arazi kullanımı açısından mürşif olmakla kalmayıp, marjinalleştirilmiş, dışlanmış ve asi kent nüfusları için belirgin bir krize yol açmış, ve buna karşı koymak için 1960'ların sonlarında bir dizi kamu politikası ortaya atılmıştı. Bütün bunlar 1973 krizi sırasında Başkan Nixon'ın Ulusa Sesleniş konuşmasında kentsel krizin sona erdiğini ve bununla mücadeleye ayrılan federal bütçenin geri alınacağını beyan etmesiyle birlikte geri plana itildi. Bunun belediyeler düzleminde yarattığı etki, ABD'de 1970'lerin sonundan itibaren kentsel hizmetlerde yeni bir krizin patlak vermesi ve beraberinde devlet okulları, devlete bağlı sağlık sistemi ve ucuz konut sistemindeki yozlaşma oldu.

Çin'de uygulanan, kente ve altyapıya yönelik hızlandırılmış yatırımlar stratejisi bu iki eğilimi birkaç yıla sığdırıyor. Şanghay ve Pekin arasında yapılacak bir hızlı tren hattı işadamları ve üst orta sınıf için hoş olabilir, ama Çin Yeni Yılı geldiğinde işçileri doğup büyüdüğü kırsal bölgelere taşımayı amaçlayan ucuz bir toplu taşıma seçeneği sunmuyor. Benzer şekilde, ne yüksek apartman blokları, giriş-çıkışın kontrol edildiği siteler, ne de zenginlere hitap eden golf sahaları veya pahalı markaların boy gösterdiği alışveriş merkezleri, baskı altında yaşanan yoksullaştırılmış kitleler için gündelik yaşamın onarılarak tatminkâr hale getirilmesine hizmet etmiyor. Kentsel gelişmenin sınıf ekseni boyunca yarattığı asimetri, aslında küresel bir mesele. Son dönemde Hindistan'da da aynı sorunun baş gösterdiği-
ne tanık oluyoruz. Dünyanın sayısız başka şehrinde de olduğu gibi, marjinalleştirilmiş bir nüfusun yoğunlaştığı alanlar, refah düzeyi

gittikçe artan bir azınlığa hitap eden ultra modern bir kentleşme ve tüketim kültürünün yanı başında beliriyor. Bugün pek çok kentte çoğunluğa sahip ve hâkim kabul edilebilecek iktidar bloğunu teşkil eden yoksullaştırılmış, güvenceden yoksun ve dışlanmış işçilerle nasıl başa çıkılacağı önemli bir siyasi sorun haline geliyor. Bunun sonucunda askeri planlamanın bugün yoğun biçimde odaklandığı sorun, sabırsız ve devrimci potansiyele sahip kent menşeli hareketlerle nasıl baş edileceği.

Fakat Çin örneğinde bu hikâyenin ayrı bir katmanı daha var. 1979'da liberalleşmenin başlamasından beri gelişmenin izlediği çizgi, ademimerkeziyetçiliğin, merkezi denetim uygulamanın en iyi yollarından biri olduğu görüşüne dayanıyordu. Buradaki temel fikir, merkezi bir kontrol ve piyasayla eşgüdüm çerçevesinde, bölge ve belediye yönetimlerini kendi yararlarına olan siyasetler izlemek konusunda serbest bırakmaktı. Yerel girişimler yoluyla elde edilen başarılı çözümler daha sonra merkezi yönetimin siyasetini yeniden tanımlamasına temel oluşturacaktı.

Çin'den gelen haberler 2012'de gerçekleşmesi beklenen iktidar değişiminin ikircikli bir tercihle karşı karşıya olduğuna işaret ediyor. Dikkatler Chongqing şehrine yoğunlaşmış durumda, piyasa temelli siyasetten tekrar devlet öncülüğünde bir sosyalist dağılıma — ki ilginç biçimde, büyük oranda Maoizmden feyzalan bir retorikle desteklenmekte— dönüş gibi radikal bir değişim bir süredir yürürlükte. Bu modelde "her şey yoksulluk ve eşitsizlik sorununa bağlanıyor" Hükümet "devlete ait işletmelerin piyasa kârlarını geleneksel sosyalist projelere aktarıyor, buradan elde edilen ciroyu ucuz konut inşası ve ulaşım altyapısının finansmanında kullanıyor". Konut girişimi "devasa bir inşaat programı" ile "şehrin mücavir alanında yerleşik 30 milyon nüfusun üçte birine ucuz ev sağlanması"nı içeriyor. "Belediye, her biri 300 bin nüfusa sahip 20 uydu kent inşa etmeyi tasarlıyor. Bunların her birinde 50 bin kişi devlet sübvansiyonlu evlerde oturacak." Bu inanılmaz derecede azimli projenin amacı (Dünya Bankası'nın tavsiyeleri hilafında) son yirmi yıldır ulus çapında ortaya çıkan ve giderek derinleşen toplumsal eşitsizlikleri azaltmak. Özel inşaat şirketlerinin zenginler için inşa ettiği güvenli konut bölgesi projelerine bir panzehir. Fakat bunun dezavantajı arazinin kırsal kullanımların elinden alınmasını hızlandırarak

köylü nüfusu zoraki bir kentleşmenin içine itmesi. Bu durum karşısında duyulan hoşnutsuzluk ve yükselen itiraza ise hükümetten basıkcı, hatta otoriter bir tepki geliyor.

Bu tür bir sosyalist yeniden bölüşüm gündeminin geri dönüşü ve özel sektörün kamusal amaçlarla kullanılması, şimdi merkezi hükümetin de izleyebileceği bir model sunuyor. Merkezi yönetim 2010'dan başlayarak beş yıl zarfında 36 milyon ucuz konut birimi üretmeyi planlıyor. Bu yolla Çin'in artı sermayesinin emilimi sorununu çözmeyi öneriyor, aynı zamanda kırsal nüfusun kentleşme oranını artırarak emek fazlasını absorbe etmeyi ve durumu iyi olmayanlara makul fiyatlarla konut güvencesi sunarak halk arasında yaygınlaşan hoşnutsuzluğunu gidermeyi amaçlıyor.⁵¹ Burada 1945 sonrası Amerikan kentsel politikalarının yankılarını bulabiliriz: bir yandan ekonomik büyümeyi sürdürürken, bir yandan da isyana meyilli nüfusu konut güvencesi vererek pasifize etmek. Buradaki tek dezavantaj, zorunlu arazi istimlaklerine karşı yükselen ve bazen de şiddete başvuran itirazlardır (her ne kadar Çinliler Mao'nun "yumurtaları kırmadan omlet yapılmaz" şiarına sadık kalsalar da).

Piyasa temelli rakip kalkınma modelleri ise Çin'in diğer kısımlarında, özellikle Shenzen gibi kıyı ve güney şehirlerinde ortaya çıkıyor. Burada önerilen çözüm çok farklıdır. Siyasi liberalleşmeye ve burjuva kentsel demokrasisine, ve buna paralel serbest piyasa girişimlerinin sağlamlaşmasına vurgu yapılır. Bu durumda artan toplumsal eşitsizlik, istikrarlı ekonomik büyüme ve rekabet gücünün kaçınılmaz maliyeti olarak kabul edilir. Merkezi hükümetin hangi tarafa meyledeceğini şimdiden kestirmek imkânsız. Buradaki kilit nokta, kent temelli girişimlerin bu tür farklı gelecek tercihlerine giden yolun öncülüğünü yapıyor olması; fakat bu geleceğe ulaşmanın yolu, devlet ve piyasa arasında kutuplaşmış bir tercihe kati surette bağlı olacağı benzer.

Çin'in son yirmi-otuz yıllık kentleşme serüveni kelimenin tam anlamıyla bir hadisedir, hem de sonuçları dünyayı sarsan türden bir hadise. Likidite fazlası ve sermayenin aşırı birikiminin kentleşme aracılığıyla emilmesi, kârlı seçeneklerin nadir olduğu bir dönemde

51. Peter Martin ve David Cohen, "Socialism 3.0 in China", the-diplomat.com; Anderlini, "Fate of Real Estate is Global Concern"

kuşkusuz yalnız Çin'de değil, dünyanın geri kalanında da son kriz yıllarında sermaye birikimini mümkün kılan şeydi. Böyle bir çözümün ne derece istikrarlı olduğu ise tartışmaya açık. Artan toplumsal eşitsizlik (Çin bugün ülke içindeki milyarder sayısında dünya 3.'sü), çevrenin tahribatı (ki bizzat Çin hükümeti bunu açıkça kabul etmektedir), varlıklarının aşırı genişlemesi ve aşırı değerlenmesiyle birleştiğinde, Çin modelinin hiç de sorunsuz olmadığını ve bir gecede kapitalist gelişimin garantörlüğünden kapitalizmin sorunlu çocuğuna kolaylıkla dönüşebileceğine işaret ediyor. Eğer bu model de başarısızlığa uğrarsa, kapitalizmin geleceği hakikaten zora girmiş demektir. Bu ise tek çıkar yolun antikapitalist seçenekleri araştırmaya daha yaratıcı biçimde yaklaşmak olduğu anlamına gelir. Eğer kapitalist tarzda kentleşme, sermayenin yeniden üretiminde böylesine zaruri bir rol oynuyorsa, alternatif kentleşme biçimleri de antikapitalist bir seçeneğin aranmasında merkezi bir konuma sahip olsa gerektir.

Sermayenin Kent(li)leşmesi

Yeniden üretimi sırasında sermaye, çeşitli şekillerde kentleşme sürecinden geçer. Sermayenin kentlileşmesi, kapitalist sınıf güçlerinin kentleşmeye hâkim olma kapasitesini varsayar. Bu ise sermayedar sınıfın yalnızca devlet aygıtları (özellikle devlet gücünün mekânsal yapılar içinde toplumsal ve altyapıya ilişkin koşulları yöneten cephesi) üzerinde değil, topyekûn nüfus (yaşam tarzının yanı sıra emek gücü, kültürel ve siyasi değerlerin yanı sıra dünya görüşleri) üzerinde hâkimiyet kurması anlamına gelir. Bu düzeyde bir denetim ise kolay kolay elde edilmez, hatta hiç mümkün olmayabilir. Şehir ve onu meydana getiren kentsel süreçler bu nedenle toplumsal ve sınıfsal mücadelelerin başlıca sahasını oluşturur. Buraya kadar bu mücadelelerin dinamiklerini sermayenin konumundan bakarak irdeledik. Öyleyse sıra şimdi de kentsel süreçleri —disipliner aygıtların yanı sıra özgürleştirici, antikapitalist pratikleri— bu süreçlerin tam ortasında geçimlerini sağlamaya ve gündelik yaşantılarını idame ettirmeye uğraşan tüm kesimlerin bakış açısından irdelemeye geliyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kentsel Müşterek Alanların Yaratılması

ŞEHİR HERTÜRDEN ve sınıftan insanın —her ne kadar gönülsüzce ve agonistik bir biçimde de olsa— yan yana gelerek durmadan değişen, gelip geçici, ama yine de müşterek bir yaşantıyı ürettiği bir mekândır. Bu ortak yaşantı, kent üzerine çalışan uzmanları evvelden beridir meşgul etmiş, bu yaşantının (veya belli bir dönemde belli bir şehre has bir yaşam tarzının) karakterini ve daha derindeki anlamlarını yakalamaya çalışan geniş bir yelpazeden yazı ve temsillerin (romanlar, filmler, resimler, videolar vb.) vazgeçilmez konusunu oluşturmuştur. Şehir ütopyalarının uzun tarihçesi ise şehre farklı bir görünüm vermek, Park'ın deyimiyle şehri "gönlümüze göre şekillendirmek" uğrunda sarf edilen insan çabasının bir arşivini içerir. Yitirilmiş olduğu düşünülen kentsel müştereklerin son dönemde yeniden vurgulanır olması, yakın zamanda deneyimlenen özelleştirme, ortak alanların kamuya kapatılışı, mekânsal denetim ve polis gözetiminin derin etkilerine delalet eder. Son dönemde belirginleşen bir gözetim dalgası, genel olarak kentsel yaşamı, özelde de kapitalist sınıf çıkarlarının etkisi (hatta hâkimiyeti) altındaki kentsel süreçlerin içinden yeni toplumsal ilişki biçimleri (yeni bir tür ortak alan) meydana getirme potansiyelini hedef almıştır. Örneğin Hardt ve Negri şehri müşterek olanın üretildiği bir fabrika gibi görmemiz gerektiğini iddia ederken, bunu antikapitalist eleştiri ve siyasi eylem için bir başlangıç noktası olarak ortaya atar. Tıpkı şehir hakkı gibi, bu görüş de cezbedici ve merak uyandırıcı görünüyor. Fakat gerçekte tam olarak ne ifade eder? Ortak mal addedilen kaynakların yaratılması ve kulla-

nımı üzerine süregiden uzun tartışma ve münakaşaların geçmişiyle nasıl eklemlenebilir?

Garret Hardin'in "Ortak Alanların Trajedisi" isimli klasik çalışmasının, arazi ve kaynakların kullanımında özel mülkiyetin daha verimli koşullar doğurduğu fikrini destekleyen sağlam bir kanıt, dolayısıyla özelleştirmenin tartışma götürmez bir dayanağı olarak kullanıldığına kim bilir kaç kez rast gelmişimdir.¹ Bu yanlış yorumun nedenlerinden biri, Hardin'in kullandığı büyükbaş hayvan metaforudur: Her biri kendi bireysel yararını artırmak isteyen kişilerin şahsi malı olan bu hayvanlar, ortak bir mera üzerinde otlatılmaktadır. Her bir hayvan besicisi daha çok sayıda hayvanı meraya çıkarmakla şahsi kazancını artırmış olurken, toprağın maruz kaldığı verimlilik kaybından bütün kullanıcılar payını alır. Sonuç olarak bütün besiciler hayvan sayısını artırmaya devam ederler, ta ki meranın verimliliği tamamen tükenene dek. Hayvanların mülkiyeti de ortak olsaydı, bu metafor kuşkusuz geçerliliğini yitirecekti. Öyleyse sorunun kaynağı, meranın ortak mal oluşunda değil, hayvanların şahsa ait oluşu ve şahsi kazancı artırmaya dönük davranış biçiminde aranmalıdır. Fakat bunların hiçbiri Hardin'in ilgilendiği temel konu değildi. Onu ilgilendiren şey, nüfus artışıydı. Çocuk sahibi olmak yönündeki kişisel tercihin, nihayetinde dünya üzerindeki müşterek kullanım alanlarının tahribatına ve ne kadar kaynak varsa hepsinin tüketilmesine (Malthus'un da iddia ettiği gibi) yol açacağından endişe ediyordu. Ona göre tek çözüm, nüfusun otoriter biçimde denetlenmesiydi.²

Bu örneği vermekteki amacım, bizzat ortak alanlar üzerine geliştirilen düşüncenin ne denli dar bir alana hapsediğini, ve fazlasıyla dar bir dizi varsayım çerçevesinde, büyük oranda İngiltere'de Ortaçağ sonlarından itibaren görülen çitleme hareketini model aldı-

1. Garrett Hardin, "The Tragedy of the Commons", *Science* 162 (1968): 1. 2438; B. McCay ve J. Acheson (haz.), *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*, Tucson, AZ: University of Arizona Press, 1987.

2. Sol cenahtan bu kadar çok sayıda analistin Hardin'i bu noktada tamamen yanlış anlaması hayret verici. Örneğin Massimo de Angelis, *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*, Londra: Pluto Press, 2007: 134'te Hardin'in "sözde doğal bir zorunluluğa dayandırarak ortak mekânların özelleştirilmesi için bir gerekçe oluşturduğunu" söylüyor.

ğını göstermek. Bunun sonucunda siyasi düşünce çoğu kez, özel mülkiyete dayalı çözümler ile otoriter devlet müdahalesi arasında yapılacak bir tercih biçiminde kutuplaşmıştır. Siyasi bir perspektiften baktığımızda, tamamen reflekse dayalı bir tepkinin bütün tartışmayı gölgelediğini görürüz. Tartışmanın tarafları (bir zamanlar ortak eylemin sahip olduğu varsayılan ahlaki ekonomiye duyulan yüksek dozda nostaljiye batmış olarak) çitlemenin ya lehinde konumlanır ya da (solda daha yaygın olduğu üzere) aleyhinde.

Governing the Commons (Ortak Alanların Yönetimi) kitabında Elinor Ostrom bu varsayımlardan bazılarını çürütmeye girişiyor.³ Uzun bir geçmişe sahip olan antropolojik, sosyolojik ve tarihsel kanıtları sistematize eden Ostrom, hayvan besicilerinin, eğer birbirleriyle konuşmuş (veya paylaşma dönük kültürel normlara sahip) olsalardı, herhangi bir ortak sorunu kolaylıkla çözebilecek olduklarını gösteriyor. Çok sayıda örnekten yola çıkan yazar, bireylerin ortak mülkiyet altındaki kaynakları, hem bireysel hem de kolektif fayda getirecek biçimde hep birlikte yönetmenin zekice ve makul yollarını bulabileceklerini ve çoğu kez de bulduklarını gösteriyor. Ostrom'un üzerinde durduğu temel soru, bunun nasıl olup da bazı durumlarda başarıldığı ve hangi koşulların buna engel oluşturduğu. Yazarın incelediği örnekler, "ortak kaynaklara ilişkin sorunların tek çözüm yolunu dışsal bir yetke tarafından özel mülkiyet yapısının dayatılmasında veya merkezi denetimde gören pek çok siyasal analistin varsayımlarını altüst ediyor" Çünkü bu örnekler "özel ve kamuya ait araçların zengin bir karışımı"na işaret ediyor. Çalışmadan çıkan bu sonuç, siyaset alanını devlet ve piyasa arasında iki seçenekli bir tercih olarak gören iktisadi tutuculukla mücadelede yazarın elini güçlendiriyor.

Gelgelelim Ostrom'un seçtiği örneklerin çoğu, sadece yüz kadar kullanıcıyı içeriyor. Bunun çok üzerinde rakamlar (örneklerden en geniş olanı 15 bin kişiyi içeriyordu) söz konusu olduğunda ise yazar, "kademeli" bir karar mekanizmasının zorunlu hale geldiği, çünkü bütün bireylerin birbiriyle yüz yüze müzakere etmesinin olanaksız olduğu sonucuna varıyor. Bunun anlamı, sözgelimi küresel ısın-

3. Elinor Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: CUP, 1990.

ma gibi büyük ölçekli sorunları ele alırken kademeli, yani bir anlamda "hiyerarşik" örgütlenme biçimlerine ihtiyaç olduğudur. Ancak maalesef "hiyerarşi" yaygın düşüncede bir günah keçisi konumundadır (Ostrom da bu kavramı kullanmaktan kaçınıyor) ve son dönemde solun büyük kesiminde hararetle mahkûm edilmektedir. Pek çok radikal çevrede siyasi açıdan kabul edilebilir görülen yegâne örgütlenme biçimi, devlet dışı, hiyerarşik olmayan, yatay bir yapıdır. Bir tür kademeli hiyerarşik düzenlemenin gerekli olabileceği sonucundan kaçınmak için, küçük ve yerel ölçek haricindeki ortak alanların (örneğin Hardin'in ele aldığı küresel nüfus sorunu gibi) nasıl idare edileceği sorusundan uzak durmak âdet halini almıştır.

Burada açıkça analitik bir güçlük ifade eden ve dikkatle değerlendirilmeyi bekleyen (ama bir türlü değerlendirilmeyen) bir "ölçek sorunu" ile karşı karşıyayız. Belli bir ölçekteki ortak kaynakların makul biçimde yönetilmesinde geçerli olan imkânlar (küçük bir nehir havzasındaki yüz çiftçinin suyun kullanımı üzerindeki ortak hakkı gibi), küresel ısınma veya güç santrallerinin yaydığı asidin bölgesel yayılımı gibi bir sorunun çözümüne tatbik edilemez. Coğrafyacılara sevdiği tabirle, "ölçek atladığımızda", ortak alanlar sorununun karakteri ve çözüm olasılığı büsbütün değişir.⁴ Bir ölçeğin sorunlarını çözmek için iyi bir yol gibi görünen şey, başka bir ölçekte geçerliliğini yitirir. Daha da kötüsü, belli bir ölçek (diyelim "mahalli" ölçek) için kati surette iyi olan çözümleri üst üste koymakla bir üst ölçek (diyelim ki küresel) için iyi sonuçlar üretilmiş olmaz. Hardin'in kullandığı metaforun bu denli yanıltıcı olması bu yüzden dir: ortak bir mera üzerinde iş gören özel sermayeye ilişkin küçük ölçekli bir örneği, küresel bir sorunu açıklamakta kullanmaktadır. sanki ölçekler arasında sorunsuzca geçiş yapılabilirmiş gibi.

Yine aynı nedenden dolayıdır ki, ortak mülkiyet esasına dayalı küçük ölçekli dayanışma ekonomilerinin kolektif örgütlenmesinden edinilen kıymetli bilgiler, "kademeli," dolayısıyla hiyerarşik örgütlenme tarzlarına başvurmaksızın küresel çözümlere tercüme edilemez. Maalesef, yukarıda da belirttiğim gibi, hiyerarşi fikri bu günlerde muhalif solun pek çok kesiminde yasaklı muamelesi gör

4. Eric Sheppard ve Robert McMaster (haz.), *Scale and Geographic Inquiry*, Oxford: Blackwell, 2004.

mektedir. Örgütsel tercihin bu şekilde fetişleştirilmesi (salt yatay ilişkiler, gibi) uygun ve etkin çözüm arayışına çoğu kez engel olmaktadır.⁵ Daha net olmak gerekirse, yataylığın kötü bir şey olduğunu söylemiyorum, bilakis harika bir amaç olduğu düşüncesindeyim, fakat demek istediğim, hâkim bir örgütlenme ilkesi olarak ele alındığında yataylığın barındırdığı kısıtların farkına varmamız ve gerektiğinde bunun ötesine geçmeye hazır olmamız gerektiği.

Ortak alanlar ile peşinen fena bir şey olduğuna hükmedilen sınırlandırma ve kapatma eylemi arasındaki ilişkiye dair de bir hayli kafa karışıklığı mevcut. Makro resme bakıldığında sınırlandırma ve kapatmanın belli biçimleri, (özellikle küresel düzeyde) bazı kıymetli ortak alanları korumanın çoğu kez en iyi yoludur. Bu, kulağa çelişkili gibi geliyorsa, hakikaten çelişkili bir durumu yansıttığı içindir. Sözgelimi Amazonlarda hem biyolojik çeşitliliği *hem de* yerli toplulukların kültürlerini dünya çapındaki doğal ve kültürel ortak alanımızın parçası sıfatıyla korumak, çok sıkı bir sınırlandırma eylemini gerekli kılar. Bu ortak alanları ticari grupların kısa vadeli çıkarlarından, soya fasulyesi ve büyükbaş hayvan çiftliklerinin toprağı talan etmesinden ve sığ görüşlü demokrasi anlayışından korumak için devlet otoritesi şart gibi görünüyor. O halde sınır koyma biçimlerini topyekûn kötü olarak niteleyip bir kenara atmak yanlış olur. Her geçen gün fütursuzca ticari bir çehreye bürünen bir dünyada ticaret dışı mekânların üretim ve kullanımının sınırlandırılması kuşkusuz iyi bir şeydir. Fakat burada başka bir problem söz konusu olabilir: Biyolojik çeşitliliği korumak için yerli toplulukları orman alanlarından tahliye etmek (*World Wide Fund for Nature*'ın [Doğa için Dünya Çapında Fon] sıklıkla savunduğu gibi) gerekli görülebi-

5. Bu sorunu ciddiyetle ele alan anarşist teorisyenlerden biri Murray Bookchin'dir: *Remaking Society: Pathways to a Green Future*, Boston, MA: South End Press, 1990; ve *Urbanization without Cities: The Rise and Decline of Citizenship*, Montreal: Black Rose Books, 1992; Türkçesi: *Kentsiz Kentleşme*, çev. Burak Özvalçın, İstanbul: Ayrıntı, 1999. Marina Sitrin, *Horizontalism: Voices of Popular Power in Argentina* adlı kitabında (Oakland, CA: AK Press, 2006), hiyerarşi karşıtı düşüncesinin hararetle bir savunusunu ortaya koyuyor. Ayrıca bkz. Sara Motta ve Alf Gunvald Nilson, *Social Movements in the Global South: Dispossession, Development and Resistance*, Basingstoke, Hants: Palgrave Macmillan, 2011. Sola hâkim olan bu hiyerarşi aleyhtarı görüşün önde gelen teorisyenlerinden biri John Holloway'dir: *Change the World without Taking Power*, Londra: Pluto Press, 2002.

lir. Bir ortak alanı, diğeri pahasına korumak gerekebilir. Doğal bir sit alanına sınır çekildiğinde, orası kamunun erişimine kapatılmış olur. Ancak bir tür ortak alanın korunması için diğerini yok saymanın şart olduğunu varsaymak tehlikelidir. Örneğin, orman ortak idaresi düzenlemelerinin bize sunduğu çok sayıda kanıtın gösterdiği gibi, bir yandan habitatın ve ormanın gelişimi için çaba harcarken, diğer yandan geleneksel kullanıcıların orman kaynaklarına erişimini teminat altına almak çoğu kez her iki tarafın da yararına sonuçlanmaktadır. Ortak alanları sınırlandırma yoluyla koruma fikrinin, kapitalizm karşıtı bir strateji olarak aktif biçimde araştırılması gerektiği halde, bunu dile getirmek her zaman kolay olmayabilir. Oysa solda yaygın olan "yerel özerklik" talebi de gerçekte bir tür sınırlandırmayı içerir.

Ortak alanlara dair soruların çelişkili ve bu yüzden de daima mücadele gerektiren sorular olduğuna hükmedebiliriz. Bu soruların ardında birbiriyle çelişen toplumsal ve siyasi çıkarlar yatar. Nitekim siyaset, Jacques Rancière'in tarifıyla, "ancak ihtilafli olabilen bir ortak alanın faaliyet alanıdır".⁶ Son kertede analist çoğu zaman basit bir tercihle karşı karşıya kalır: Kimin tarafındasın; kimin ortak çıkarını korumayı ve bunu hangi araçlarla gerçekleştirmeyi amaçlıyorsun?

Sözgelimi günümüzde zengin kesim, dışlayıcı bir ortak alanı ifade eden, giriş-çıkışın denetlendiği konut bölgelerinde kendisini yalıtılmaktadır. Temelde bu, elli çiftçinin ortak bir su kaynağını kendi aralarında pay edip, kendileri dışında kimseyi kaynağa yaklaştırmadıkları durumdan farksızdır. Üstelik, zenginler kendilerine ait dışlayıcı kentsel mekânların reklamını yaparken, bunları bir köyün geleneksel ortak alanına benzetecek kadar da cüretkârdırlar. Örneğin Arizona eyaletinin Phoenix şehrinde bulunan Kierland Commons'ın "perakende ticaret, lokantalar, ofisler vb.'den oluşan kentsel bir köy" olarak tanımlanışı gibi.⁷ Radikal gruplar da (bazen özel mülkiyete

6. Jacques Rancière, aktaran Michael Hardt ve Antonio Negri, *Commonwealth*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009: 350; Türkçesi: *Ortak Zenginlik*, çev. Barış ve Efla Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı, 2011.

7. Elizabeth Blackmar, "Appropriating 'the Common': The Tragedy of Property Rights Discourse", *The Politics of Public Space* içinde, Setha Low ve Neil Smith (haz.), New York: Routledge, 2006.

dayanarak, örneğin ilerici bir amaca hizmet etmek üzere bir binayı toplu olarak satın alarak) mekânları, ortak bir eylem siyasetine dayanak olarak kullanmak üzere ele geçirebilirler. Veya korunaklı bir mekânın içerisinde bir komün veya sovyet kurabilirler. Margaret Kohn'un 20. yüzyıl başı İtalyası'nda siyasi eylemin merkezi olarak tarif ettiği "halk evleri" buna iyi bir örnektir.⁸

Ortak alanın her türü kısıtsız erişime açık değildir. Bazı ortak alanlar (soluduğumuz hava gibi) kısıtsızken, diğerleri (şehirlerimizin sokakları gibi) ilkesel olarak herkesin kullanımına açıktır ancak denetlenebilir, polis gözetimine alınabilir ve hatta ticaret geliştirme bölgeleri biçiminde özel bir idareye devredilebilir. Bunların da dışında, daha başından belli bir zümreye ait olan ortak alanlar vardır (elli çiftçinin kontrol ettiği ortak bir su kaynağı gibi). Ostrom'un ilk kitabındaki örneklerin çoğu bu son gruba dahildir. Ayrıca yazar başlangıçta araştırmasını, güya "doğal" kaynaklar olan (güya diyorum çünkü bütün kaynaklar teknolojik, iktisadi ve kültürel birer değerdir ve o ölçüde de toplumsal olarak tarif edilir) toprak, orman, su, balık avı bölgeleri vb. ile sınırlı tutmuştu.

Birçok meslektaşı ve çalışma arkadaşı gibi Ostrom da daha sonraları genetik malzeme, bilgi, kültürel sermaye ve benzer türden ortak alanlar üzerine araştırmalar yürüttü. Bu ortak alanlar da günümüzde metalaşma ve sınırlandırma yönünden yoğun saldırı altındadır. Sözgelimi kültürel müşterekler, bütün mekânları Disney World'e benzetmeye odaklanmış bir kültürel miras endüstrisinin marifetiyle bir metaya dönüştürülmekte ve makaslanmaktadır. Genetik malzeme ve daha genel olarak bilimsel bilgi üzerindeki fikri mülkiyet ve patent hakları günümüzün en hararetli tartışma konularından birini oluşturur. Yayıncılık şirketlerinin bilimsel ve teknik dergilerde yayımlanan makalelere erişim için ücret talep etmesi, herkese açık olması gereken ortak bilgiye erişimin nasıl problem haline geldiğine apaçık bir örnektir. Yaklaşık son yirmi yıldır, erişime tümüyle açık bir ortak bilgi havuzu oluşturma yönündeki çalışmalar ve uygulamaya dönük önerilerin yanı sıra, kıran kırana hukuki mücadelelerde de bir patlama yaşandı.⁹

8. Margaret Kohn, *Radical Space: Building the House of the People*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2003.

Bu türden kültürel ve fikri ortak alanlar çoğunlukla doğal kaynakların pek çoğu için geçerli olan kıtlık mantığına veya dışlayıcı kullanıma tabi değildir. Hepimiz aynı radyo yayınına veya televizyon programını aynı anda dinleyebiliriz ve bu durum yayından hiçbir şey eksiltmez. Hardt ve Negri kültürel ortak alanları "dinamik" olarak niteleyip ekliyorlar:

hem emeğin ürettiği bir şeydir, hem de gelecekteki üretimin araçlarını içerir. Bu ortak alan paylaştığımız yeryüzünden ibaret değildir, aynı zamanda meydana getirdiğimiz dilleri, tesis ettiğimiz toplumsal pratikleri, ilişkilerimizi tanımlayan toplumsallık tarzlarını ve benzer unsurları da içerir.

Bu ortak alanlar zaman içerisinde oluşur ve ilkesel olarak herkese açıktır.¹⁰

Bir şehrin insani niteliği, şehrin çeşitli mekânlarındaki pratiklerimizden doğar, bu mekânlar her ne kadar kısıtlanmış, toplumsal kontrole tabi ve gerek özel gerekse kamu/devlet çıkarlarının emrine sunulmuş olsa da. Burada kamusal mekânlar ve kamu yararı ile ortak alanlar arasında önemli bir fark vardır. Şehrin kamusal mekânları ve kamu yararı oldum olası devletin gücü ve kamu yönetimiyle ilgili bir meseledir; bu mekân ve yararların bir ortak alan meydana getirmesi şart değildir. Kentleşme tarihi boyunca kamusal mekânların ve kamu yararının (hıfzıssıhha, halk sağlığı, eğitim ve benzerleri gibi) temin edilmesi, ister devlet ister özel şirketler eliyle olsun, kapitalist gelişme için vazgeçilmez olmuştur.¹¹ Şehirler şiddetli sınıf çatışmaları ve mücadelelerine sahne olduğu ölçüde, kent yönetimleri de kentlileşmiş bir işçi sınıfına kamusal mal ve hizmetleri (ucuz konut, sağlık hizmetleri, eğitim, asfalt caddeler, hijyen ve su gibi) sunmaya mecbur kalmıştır. Bu kamusal mekânlar ve mal ve hizmetler ortak alanların niteliğine büyük ölçüde katkı yapmış olmakla birlikte, bunlardan faydalanmak şehir sakinlerinin siyasal eylemini gerektirir. Devlet eğitiminin müşterek bir alan haline gelmesi, toplumsal güçlerin onu sahiplenmesi, koruması ve ortak fayda için geliştirmesi ile mümkündür (Okul Aile Birliği için üç defa "sağ ol"!). Atina'daki

9. Charlotte Hess and Elinor Ostrom, *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice*, Cambridge, MA: MIT Press, 2006.

10. Hardt ve Negri, *Commonwealth*: 137-9.

11. Martin Melosi, *The Sanitary City: Urban Infrastructure in America from Colonial Times to the Present*, Baltimore, MD: Johns Hopkins, 1999.

Sintagma Meydanı, Kahire'de Tahrir Meydanı, Barselona'da Plaza de Catalunya'yı birer müşterek alan haline getiren şey, insanların siyasi görüşlerini ifade etmek ve taleplerde bulunmak üzere bu mekânlarda toplanmasıdır. Sokak, tarihte pek çok kez toplumsal eylem aracılığıyla devrimci bir hareketin ortak alanına dönüştürüldüğü gibi, kanlı bastırma hareketlarına da sahne olmuş bir kamusal mekândır.¹² Kamusal mekânın üretiminin, bu mekâna ve kamusal hizmetlere erişimin ne yoldan, kim tarafından ve kimin çıkarları doğrultusunda denetleneceğine dair bir mücadele her zaman süregider. Şehirdeki kamusal mekânları ve kamusal hizmetleri ortak bir amaç için sahiplenmek için süregiden bir mücadele vardır. Fakat ortak alanı korumak için ona niteliğini veren kamusal mal ve hizmet akışının devamlılığını sağlamak gerekir. Neoliberal siyaset kamusal mal ve hizmetlerin finansmanını kısmakla ortak alanı da daraltmış olur ve toplumsal grupları bu ortak alanı desteklemek için farklı çareler bulmaya zorlar (eğitim örneğinde olduğu gibi).

O halde müşterek alan, belli bir nesne, varlık ve hatta toplumsal bir süreç olarak değil, kalıcı olmayan, her türlü dış etkiye açık bir toplumsal ilişki biçiminde tasavvur edilmelidir. Kendi kendine tanımlanan bir toplumsal grup ile, onun yaşantısı ve kendini idame ettirmesi için elzem kabul edilen, ister mevcut isterse tasarı boyutundaki toplumsal ve/veya fiziksel çevresine dair özellikler arasındaki ilişkidir bu. Aslında toplumsal bir edim olarak *ortaklaştırmadan* yahut *iştirakten* söz etmeliyiz. Böyle bir edim ortak bir alanla toplumsal bir ilişki tesis eder; bu alan ister belli bir toplumsal gruba tahsis edilmiş olsun, isterse istisnasız herkese tümüyle açık. Ortaklaştırma/iştirak pratiğinin özündeki ilke, toplumsal grup ile bir ortak alan olarak kullanılan çevre unsuru arasındaki ilişkinin hem kolektif hem de gayri ticari —piyasa mübadelesi ve piyasa değerlerinin mantığının dışında— olmasını şart koşar. Bu son nokta önemlidir, çünkü devletin üretken harcamaları olarak anlaşılan kamusal mal ve hizmetler ile, tümüyle farklı biçimde ve bambaşka amaçlarla kurulan veya kullanılan —onu talep eden toplumsal grubun servetine ve gelirine son kertede dolaylı olarak katkı yapsa dahi— ortak alan

12. Anthony Vidler, "The Scenes of the Street: Transformations in Ideal and Reality, 1750-1871", *On Streets: Streets as Elements of Urban Structure* içinde, Stanford Anderson (haz.), Cambridge, MA: MIT Press, 1978.

arasındaki ayrımı görmemizi sağlar. Mahallelinin ortak kullanımına tahsis edilmiş bir bahçe, içinde her ne yetiştirilirse yetiştirilsin, bir ortak alandır. Bu durum, orada yetiştirilen sebzelerden bazılarının satışına engel değildir.

Açıktır ki pek çok farklı toplumsal grup farklı nedenlerle ortak kullanım pratiğine girişebilir. Bu da bizi, ortak kullanım mücadelelerinde hangi toplumsal grupların desteklenip hangilerinin desteklenmemesi gerektiği sorusuyla karşı karşıya getiriyor. Ne de olsa aşırı zenginler de kendi iskan bölgelerindeki ortak alanların korunması söz konusu olduğunda herkes kadar hararetli bir korumacı tavır gösterirler; üstelik bu tür alanları meydana getirmek ve korumak için çok daha fazla istim gücü ve nüfuza sahiptirler.

Ortak alan, sınırlandırılması mümkün olmadığı durumda bile, hatta bilhassa o durumda, kendisi her ne kadar bir meta olmasa dahi ticarete her zaman zemin sağlayabilir. Örneğin bir şehrin atmosferi ve cazibesi, şehrin sakinlerinin ortak olarak ürettikleri bir şeydir, fakat turistik ticaret bu ortak alandan kendisine paye çıkararak tekelci rant elde eder (bkz. 4. Bölüm). Bireylerin ve toplumsal grupların gündelik faaliyetleri ve mücadeleleri şehrin toplumsal hayatını yaratır; böylelikle içinde herkesin yaşayabileceği müşterek bir çerçeve meydana gelir. Kültürel açıdan yaratıcı özelliğe sahip bu müşterek alan, kullanım sonucunda tahrip edilemez belki, ancak aşırı istismar nedeniyle niteliğini yitirip bayağılaşabilir. Trafikten tıkanan sokaklar bu kamusal mekânı sürücüler için neredeyse kullanılamaz hale getirir (yayalar ve eylemcilerden bahsetmiyoruz bile). Belli bir noktada bu durum, kullanımı kısıtlamak ve böylelikle daha verimli işleyişi sağlamak amacıyla aşırı yoğunluğun ve kullanımın ücretlendirilmesine varır. Böyle bir sokak ortak bir alan sayılmaz. Oysa arabanın henüz sahneye çıkmadığı dönemde sokaklar birer ortak alandı — halkın kaynaştığı, çocukların oyun oynadığı bir yer (çocukken hiç durmadan sokakta oynadığımız günleri hatırlamak için yaşım müsait). Fakat bu ortak alan yok edildi ve yerini otomobilin egemenliğindeki bir kamusal alan aldı. Bu durum belediyeleri, "daha uygar" bir ortak geçmişin bazı unsurlarını geri getirmek amacıyla yaya bölgeleri, kaldırım boyunca dizilen kafeler, bisiklet yolları, çocukların oynaması için cep parkları vb. düzenlemeye itti. Fakat yeni tür kentsel ortak alanlar yaratmaya dönük bu çaba da kolaylık-

la sermayeye çevrilebilir. Hatta bu mekânlar tam da bu düşünceyle tasarlanmış olabilir. Kentsel parklar hemen her zaman civardaki gayrimenkul fiyatlarını artırır (tabii parka ayak takımı ve uyuşturucu satıcılarının girişini önlemek için gereken denetim ve gözetimin yapıldığını varsayarak). Örneğin, New York şehrinde yeni oluşturulan High Line, civardaki emlak değerleri üzerinde inanılmaz bir etki yarattı ve böylelikle şehir sakinlerinin pek çoğunun bu bölgede ucuz konut bulabilme şansı ortadan kalktı. Bu tür bir kamusal alanın oluşturulması çok zengin kesim dışında kalan herkesin ortak kullanım potansiyelini artırmak şöyle dursun, ciddi ölçüde kısıtlar.

Hardin'in ahlaki meselinde olduğu gibi burada da asıl sorun, ortak alanın kendisinden değil, bireysel mülkiyet haklarının ortak çıkarları korumakta yetersiz kalışından kaynaklanır. Öyleyse temel sorunu meranın ortak oluşunda aramak yerine, büyükbaş hayvanların şahsa ait oluşunda ve bu şahısların bireysel faydalarını artırma davranışında aramamız gerekmez mi? Ne de olsa, liberal teoride özel mülkiyetin meşruiyeti, adil ve serbest pazar mübadelesi kurumlarıyla toplumsal olarak bütünleştirildiği takdirde kamu yararını en üst düzeye çıkaracağı varsayımına dayanır. Hobbes'a göre, birbiriyle rekabet halindeki şahsi çıkarların güçlü bir devlet gücü çerçevesinde özelleştirilmesi devleti oluşturan şeydir. John Locke ve Adam Smith gibi liberal teorisyenler tarafından rafine edilen bu görüş bugün halen vazedilmektedir. Günümüzde bu konumu sürdürmenin püf noktası, güçlü bir devletin varlığına olan ihtiyacı pek fazla telaffuz etmeden devlete yaslanmaya —örneğin zora başvurmayı gerektiren durumlarda— devam etmekten geçiyor. Küresel yoksulluğun çaresi, Dünya Bankası'nın (büyük oranda de Soto'nun teorilerine yaslanarak) bizi temin ettiği üzere, bütün gecekondu sakinlerine tapu dağıtılması ve mikro-finans yolunun açılmasıdır. Oysa dünya çapında finansörlere cömert kazançlar sağlayan bu uygulama, öte yanda borç sarmalına hapsolan kredi kullanıcılarının ağımsanmayacak bir kısmını intihara sürüklemektedir.¹³ Buna rağmen, efsane yaygın olarak kabul görür: Fukaranın müteşebbis güçlülere doğal bir güç olarak bir kez serbest bırakıldığında, her şey yo-

13. *World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography*, Washington, DC: World Bank, 2009; Ananya Roy, *Poverty Capital: Microfinance and the Making of Development*, New York: Routledge, 2010.

luna girecek, kronik yoksulluk sorunu aşılmış olacak ve ortak servet artacaktır. Ortaçağ sonlarında Britanya'da ilk kez ortaya çıkan çitleme hareketini savunmak için ortaya atılan sav işte tam budur. Bütünyle yanlış da sayılmaz.

Lock'a göre şahsi mülk, kişilerin emeklerini toprakla birleştirmesinden doğan tabii bir haktır. Emeklerinin meyvesi yalnızca kişilerin kendilerine aittir. Bu, Locke'un kendine özgü emek-değer teorisinin özünü oluşturur.¹⁴ Piyasadaki mübadele, bu hakkı toplum-sallaştırır; her bir birey kendi yarattığı değeri, bir başkasının ürettiği denk bir değerle takas etmek yoluyla, aslında, geri almış olur. Bireyler, ürettikleri değer sayesinde, serbest ve adil olduğu varsayılan piyasa mübadelesi aracılığıyla, sahip oldukları mülkiyet haklarını muhafaza eder, genişletir ve toplumsallaştırırlar. Adam Smith'e göre bu, ulusların servetini yaratmanın en kolay yolu olduğu gibi ortak yararı gözetmenin de en iyi şeklidir. Smith de bütünyle haksız sayılmaz.

Gelgelelim burada piyasaların adil ve serbest olabileceği varsayılmaktadır; dahası, klasik siyasal iktisat piyasanın bu varsayımına uyması için devletin müdahalesini öngörür (en azından Adam Smith' in siyasilere tavsiye ettiği şey budur). Fakat Locke'un kuramının na-hoş bir sonucu da vardır. Değer yaratmayan bireyler mülk üzerinde hakka sahip değildir. Kuzey Amerikalı yerlilerin toprağına "üretken" sömürgeciler tarafından el konması meşruydu, çünkü yerli toplulukları değer üretmiyorlardı.¹⁵

Peki Marx bütün bu sorunları nasıl ele alıyor? *Kapital*'in ilk bölümlerinde Marx, Lock'un kurgusunu kabul eder (gerçi kinaye yüklü bir argüman kullandığı hemen sezilir; örneğin Robinson Crusoe efsanesinin siyasal-iktisadi düşüncede oynadığı tuhaf rolü ele aldığı bölümde, doğal durumun içine düşmüş birinin doğuştan müteşebbis bir İngiliz gibi davranmasını tasvir ettiği bölümü hatırlayalım).¹⁶ Fakat Marx'ın emek gücünün adil ve serbest piyasalarda alınıp satılan, bireyselleşmiş bir metaya dönüşmesini ele aldığı noktada, Lock'un kurgusunun altında yatan gerçeği görürüz: Değer mü-

14. Ronald Meek, *Studies in the Labour Theory of Value*, New York: Monthly Review Press, 1989.

15. Ellen Meiksins Wood, *Empire of Capital*, Londra: Verso, 2005.

16. Karl Marx, *Capital*, I. Cilt, New York: Vintage, 1977: 169-70.

badelesinde eşitliğe dayalı bir sistem, üretim araçlarının sahibi olan sermayedara canlı emeğin üretim sırasında sömürülmesi dolayısıyla artı ürün sağlar (sömürünün gerçekleştiği yer, burjuva hakları ve anayasal düzeninin hâkim olduğu piyasa değildir).

Marx'ın kolektif emeği ele aldığı noktada ise Locke'un formülasyonu daha da bariz biçimde altüst olur. Kendi üretim araçlarının denetimini elinde tutan münferit zanaatkârların nispeten serbest piyasalarda serbest mübadeleye girişebildikleri bir dünyada, Locke'un kurgusunun belli bir kıymeti olabilir. Ancak 18. yüzyıl sonlarından itibaren fabrika üretiminin ortaya çıkışı, Locke'un teorik formülasyonunu geçersiz kılmıştır (başlangıçta geçerli olduğunu kabul etsek bile). Fabrikada emek kolektif olarak örgütlenmiştir. Bu çalışma biçiminden türetililecek herhangi bir mülkiyet hakkı varsa, bu bireysel değil, kolektif veya toplu bir mülkiyet hakkı olmalıdır kuşkusuz. Locke'un özel mülkiyet teorisine temel teşkil eden, değer üreten emek tanımı, bundan böyle birey için geçerliliğini yitirmiş, kolektif emekçiye aktarılmıştır. Öyleyse komünizm, "ortaklaşa sahip olunan üretim araçlarıyla iş gören ve sahip oldukları çok çeşitli biçimlerdeki emek gücünü tek bir emek gücü olma bilinciyle sarf eden özgür kişilerden oluşmuş bir birliktir".¹⁷ Marx devlet mülkiyetini değil, ortak yarar için üretim yapan kolektif emekçide toplanan bir mülkiyet türünü savunur.

Bu mülkiyet biçiminin nasıl meydana geleceğini, Locke'un değer üretimine ilişkin savını bizzat bu savın aleyhine çevirerek açıklar. Varsayalım, der Marx, bir sermayedar 1000 dolarla üretime başlamış olsun; ilk yıl, onun için çalışan işçilerin emeklerini toprakla birleştirmeleri sonucunda 200 dolar artı değer elde etsin ve bu artı değeri kişisel tüketime harcasın. Böylelikle beş yıl sonra, başlangıçtaki 1000 dolar artık kolektif emekçilere ait olmalıdır, çünkü emeğini toprakla birleştiren onlardır. Sermayedar başlangıçtaki sermayesinin tümünü harcayıp bitirmiştir.¹⁸ Bu mantığa göre, tıpkı Kuzey Amerika yerlileri gibi, sermayedar da haklarının elinden alınmasını hak etmiştir, çünkü bizzat ürettiği hiçbir değer yoktur.

Bu fikir çılgınlık gibi gelse de, 1960'larda İsveçli Meidner'in ortaya attığı plan tam da bu fikre dayanıyordu.¹⁹ Sendikaların ücreti

sınırlandırmasına mukabil şirket kârlarına konan vergi, kontrolü işçilerin elinde olan bir fona yatırılacak, bu fon şirketin hisselerine yatırım yapacak ve nihayet şirketin tüm hisseleri satın alınacaktı. Böylece şirket işçi birliğinin denetimine girecekti. Sermaye cephesi bu fikre var gücüyle karşı çıktı ve plan uygulanamadı. Fakat bu fikrin yeniden düşünülmesinde fayda var. Buradan çıkan ana fikir şu: Değeri üreten kolektif emek, bireysel değil kolektif mülkiyet hakkının temeli olmalı. Değer, yani toplumsal olarak gerekli olan emek zamanı, kapitalist bir müşterek alandır ve ortak servetin ölçüsü, evrensel denklik olan parayla temsil edilir. O halde müşterek alan, bir zamanlar varolan ve sonra yitirilmiş bir şey değil, tıpkı kentsel ortak alanlar gibi, sürekli üretilmekte olan bir şeydir. Ancak sorun, kolektif emeğin sürekli üretmekte olduğu bu ortak alanları, metalaşmış ve parasallaşmış biçimiyle sermayenin bir yandan sürekli sınırlandırması ve onlara el koymasıdır.

Şehir bağlamında ortak alanlara el konmasının başlıca yolu gayrimenkulden elde edilen rantlardır.²⁰ Herhangi bir mahallenin etnik çeşitliliğini muhafaza etmek ve mutenalaştırmaya direnmek için mücadele eden yerel bir grup, mahallenin çokkültürlü, canlı bir sokak yaşantısına ve çeşitliliğe sahip "karakteri"ni zengin kesime pazarlayan emlakçılar marifetiyle, aniden emlak fiyatlarının (ve vergilerinin) arttığına tanık olabilmektedir. Piyasa tahripkâr vazifesini tamamladığında, yalnızca mahallenin eski sakinleri kendi yarattıkları ortak alandan mahrum edilmekle kalmaz (artan kiralar ve emlak vergileri nedeniyle çoğu kez taşınmaya mecbur kalırlar), ortak alanın kendisi de tanınmayacak denli yozlaşmaya maruz kalır. Baltimore'un güneyinde mutenalaştırma aracılığıyla mahallelerin yenilenmesi, mahalle sakinlerinin ılık yaz akşamlarında kapı önlerinde oturup komşularıyla sohbet ettiği canlı sokak yaşantısını tahliye ederek, yerine klimalı, hırsıza karşı güvenli, önünde BMW'lerin park ettiği, çatısında gökyüzü penceresi olan fakat sokakta kimselerin görünmediği konutları getirdi. Sözümona canlandırma, eski sakinlerinin nezdinde, mahallenin yaşantısına son vermek anlamına geldi.

19. Robin Blackburn, "Rudolph Meidner, 1914-2005: A Visionary Pragmatist", *Counterpunch*, 22 Aralık 2005.

20. Hardt ve Negri bu önemli fikrin yeniden ilgi görmesini sağladı (*Commonwealth*: 258).

Aynı kader Kopenhag'ın Christiana semtinden Hamburg'un St. Pauli' sine, Williamsburg'dan New York'un DUMBO bölgesine* kadar pek çok yeri hâlâ tehdit etmektedir. New York'un SoHo bölgesini tahrip eden de buydu.

Bu hikâye günümüzde kentsel ortak alanların asıl trajedisini kuşkusuz çok daha iyi açıklıyor. İlgi uyandırıcı ve dikkat çekici bir gündelik mahalle hayatı meydana getiren kimseler, şehre dair herhangi bir toplumsal tasavvurdan yoksun, akbaba taktığı güden gayrimenkul müteşebbislerine, finansörler ve üst sınıf tüketicilere kaptırıyorlar bunu. Bir toplumsal grubun meydana getirdiği ortak nitelikler ne kadar iyiye, kâr amacı güden özel çıkar gruplarının bu ortak alanı işgal ederek ele geçirmesi ihtimali de o derece yüksek oluyor.

Fakat burada dikkat etmemiz gereken bir analitik nokta daha var. Marx'ın tasavvur ettiği kolektif emek, büyük oranda fabrikayla sınırlıydı. Bu kavramsallaştırmayı genişleterek, Hardt ve Negri'nin önerdiği gibi, metropolün kendisini, şehir mekânında ve bu mekân üzerine sarf edilen kolektif emeğin ürettiği dev bir müşterek alan olarak düşünmeye kalksak ne olur? Bu durumda bu ortak alanı kullanma hakkı onun üretiminde payı olan herkese ait olmalıdır. Şehri meydana getiren kolektif emekçilerin şehir hakkı talebine temel oluşturan da zaten budur. Şehir hakkı mücadelesi, başkalarının ürettiği ortak yaşamı dur durak bilmeksizin sömüren ve ondan rant devşiren sermayenin iktidarını hedef alır. Bu da bize asıl sorunun mülkiyet hakkının kişiye özel oluşunda yattığını, ve bu hakkın malikine, başkalarının yalnız emeğine değil, ortaya çıkardıkları kolektif ürüne de el koyma hakkını verdiğini hatırlatır. Bir başka deyişle, sorunun ortak alanda değil, onu çeşitli ölçeklerde üreten veya kullananlar ile şahsi çıkarları için ona el koyanlar arasındaki ilişkidir. Kentsel siyasette karşılaşılan yolsuzlukların çoğu, kamu yatırımlarının, ortak alan gibi görünen ama aslında imtiyazlı mal sahipleri için özel aktif değerlerinde artışı destekleyen alanlara tahsis edilmesiyle ilişkilidir. Kentsel kamusal mal ve hizmetlerle kentsel ortak alanlar arasındaki ayrım hem kaypaktır, hem de tehlikeli biçimde geçişkendir. Devletin kamu yararı adına desteklediği kalkınma pro-

* Manhattan yarımadasını Harlem Nehri üzerinden Brooklyn'e bağlayan iki köprüden biri olan Manhattan Köprüsü'nün altında kalan bölgeyi tanımlayan "Down Under Manhattan Bridge" tabirinin kısaltmasıdır. -ç.n.

jelerinden asıl istifade edenlerin bir avuç arazi sahibi, finansör ve müteahhit olması pek sık rastladığımız bir durum değil midir?

O halde kentsel ortak alanların bütün bir metropoliten alan çapında üretilmesi, örgütlenmesi, kullanımı ve temellük edilmesi nasıl mümkün olmaktadır? Ortak kullanımın mahalle ölçeğinde nasıl işlediği sorusunun yanıtı karmaşık değildir. Bireysel ve özel inisiyatiflerin karışımından oluşan bir irade, dışsallık etkilerini düzenleyerek bunlara el koyar ve belli bir çevresel unsuru piyasa işleyişinin dışına taşır. Yerel yönetim getirdiği düzenlemeler, yönetmelikler, standartlar ve gerçekleştirdiği kamu yatırımları aracılığıyla buna dahil olurken, resmi veya gayriresmi bir mahalle örgütlenmesi (örneğin koşullara bağlı olarak militan olan veya olmayan bir mahalle derneği) ona eşlik eder. Pek çok durumda bölgesel stratejiler ve kentsel çevre içinde bazı bölgelerin sınırlandırılması siyasal solun davasını yürütmesinin aracı haline gelir. Baltimore'da düşük ücretle çalışan güvencesiz emeği örgütleyenler İç Liman bölgesinin tamamını bir "insan hakları bölgesi", yani bir tür ortak alan ilan etmiş ve bu bölge içinde çalışan her işçinin yaşanabilir bir ücret almasını şart koşmuşlardı. El Alto'da mekânla tanımlanmış olan Mahalle Birliği Federasyonu ise 2003 ve 2005'te hâkim siyasal güçlere karşı bütün bir şehrin kolektif olarak harekete geçtiği ayaklanmaların kilit üslerinden biri haline geldi.²¹ Belli bir alanı sınırlandırma, ortak bir siyasi amacı hedef alan geçici bir siyasi araçtır.

Bununla birlikte, Marx'ın tarif ettiği genel sonuç hâlâ geçerlidir: rekabetin zorlayıcı koşulları tarafından kârını azamiye çıkarmaya zorlanan sermaye — Hardin'in öyküsündeki büyükbaş hayvan sahipleri gibi,

yalnızca işçiyi değil toprağı da soyma sanatını ilerletir; toprağın verimliliğini belli bir süreliğine artırma yolunda kaydedilen her gelişme, verimliliğin dayandığı daha uzun vadeli kaynakların mahvedilmesine doğru bir ilerleyiştir aslında. Bir ülkenin kalkınması büyük sanayiye ne ölçüde yaslanıyorsa — ABD örneğinde olduğu gibi — bu yıkım süreci de o denli hızlıdır.

21. United Workers Organization and National Economic and Social Rights Initiative, *Hidden in Plain Sight: Workers at Baltimore's Inner Harbor and the Struggle for Fair Development*, Baltimore ve New York, 2011; Sian Lazar, *El Alto, Rebel City: Self and Citizenship in Andean Bolivia*, Durham, NC: Duke University Press, 2010.

Öyleyse kapitalist üretim, toplumsal üretim süreçlerinin tekniklerini ve bunların bileşim oranlarını geliştirirken, bir yandan da bütün servetin ilk kaynağı olan emek ve toprağı tahrir eder.²²

Kapitalist kentleşme toplumsal, siyasal, yaşamaya elverişli bir müşterek alan olan şehri sürekli tahrir etme eğilimindedir.

Bu trajedi, Hardin'in tarif ettiğine benzer olmakla birlikte bambaşka bir mantıktan kaynaklanır. Bireyselleşmiş sermaye birikim süreci düzenlemeye tabi tutulmadığı taktirde bütün üretim biçimlerinin altında yatan en temel iki ortak mülkiyet kaynağını, emekçi ve toprağı yok etme tehdidini devamlı taşır. Fakat bugün üzerinde oturduğumuz toprak da kolektif insan emeğinin ürünüdür. Kentleşme, kentsel bir ortak alanın (veya onun gölge biçimleri olan kamusal alanlar ve kamu mallarının) hiç durmadan üretilmesi, ve özel çıkarların buna hiç durmadan el koyması ve bunu yok etmesi sürecidir. Üstelik sermaye birikimi bileşik büyüme oranında gerçekleştiğinden (yeterli kabul edilen asgari büyüme düzeyi genellikle %3'tür) çevreye (hem "doğal" hem de yapılı çevreye) ve emeğe yönelik bu çifte tehdit, zaman içerisinde ölçeğini ve şiddetini artırır.²³ Bu sürecin ne kadar tahripkâr olabileceğini görmek için Detroit'in nasıl bir yıkıntıya döndüğüne bakmak yeterli.

Kentsel ortak alanların en ilgi çekici yanı, ortak alanlara dair bütün çelişkileri hayli yoğunlaşmış olarak sergilemesidir. Örneğin mahalleler ve yerel siyasi örgütlerden metropoliten bölge geneline doğru ilerlediğimiz ölçek sorununu ele alalım. Geleneksel olarak, metropoliten ölçekteki ortak alana dair sorunlar devletin şehir ve bölge planlama mekanizmaları tarafından ele alınır, çünkü kent nüfusunun etkin bir işleyişe sahip olabilmesi için gerekli olan ortak kaynakların, örneğin su temini, ulaşım, kanalizasyon ve dinlenme amaçlı açık alanların metropoliten bölge ölçeğinde sunulması gerektiği kabul edilir. Fakat bu türden meseleleri birbirine bağlamak söz konusu olduğunda sol analiz hep muğlaklaşır; yerel eylemler arasında mucizevi bir eşgüdümün oluşmasından ve bunun bölgesel veya küresel düzeyde etkin olmasından medet ummaya başlar veya eşgüdüm sağ-

22. Karl Marx, *Capital*, 1. Cilt: 638

23. David Harvey, *The Enigma of Capital, And the Crises of Capitalism*. Londra: Profile Books, 2010.

lamanın önemli bir sorun olduğunu not ettikten sonra, en rahat hissettiği ölçeğe —ki genelde mikro ve yerel ölçektir— geri dönmekle yetinir.

Bu noktada siyasi açıdan daha ılımlı çevrelerde yakın dönemde ortak alanlar üzerine geliştirilen düşünüşe bakmak öğretici olabilir. Örneğin Nobel Ödülü törenindeki konuşmasında Ostrom, küçük ölçekli örnekler üzerinde uzun uzun durduktan sonra, "Karmaşık İktisadi Sistemlerin Çok-Merkezli Yönetimi" başlığı altında ortak alan sorununa çeşitli ölçeklerde geçerli olacak bir çözüm önerisi ortaya koyar. Aslında bütün yaptığı, "ortak havuz yapısı arz eden bir kaynağın, daha büyük bir toplumsal-ekolojik sistemle sıkı sıkıya bağlı olması durumunda, yönetim faaliyetlerinin çok sayıda iç içe geçmiş katmandan oluşacağı" fikrine, umutla, işaret etmektir. Bunun tek merkezli ve hiyerarşik herhangi bir yapıya başvurmaksızın gerçekleşeceğinde ısrar eder.²⁴

Buradaki en önemli mesele, çok-merkezli bir yönetim sisteminin (yahut bunun analogu olan, örneğin Murray Bookchin'in liberter belediyeler konfederasyonu gibi bir yapının) fiiliyatta nasıl işleyeceğine çözmek ve bunun arkasında bambaşka bir şey gizlemediğinden emin olmaktır. Bu ise yalnızca Ostrom'un ileri sürdüğü savlar için değil, ortak alan sorununu ele alan çok geniş yelpazeden radikal sol komünalist öneriler için de sıkıntı yaratan bir meseledir. Bu nedenle eleştiriyi doğru anlamak önemli.

Küresel İklim Değişikliği hakkındaki bir konferans için hazırladığı bildiride Ostrom, iddiasının daha açık bir izahatına dayanak olarak —buradaki tartışmamız açısından elverişli bir şekilde— belediyelerin yetki alanı içerisinde kamusal mal ve hizmetlerin dağıtımını üzerine uzun vadeli bir çalışmanın sonuçlarına başvurur.²⁵ Burada önceden beri geçerli olan varsayım, kamu hizmetlerinin teminini büyük ölçekli metropoliten yönetimler elinde toplamanın, çok sayıda kaotik görünümlü yerel yönetim biçiminde örgütlenmeye kıyasla verimliliği ve etkinliği artıracığı yönündedir. Ancak araştırmalar

24. Elinor Ostrom, "Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems", *American Economic Review* 100 (3): 200, 641-72.

25. Elinor Ostrom, "Polycentric Approach for Coping with Climate Change", Background Paper to the 2010 World Development Report, Washington, DC: World Bank, Policy Research Working Paper 5095, 2009.

bunun böyle olmadığını ikna edici biçimde gösteriyor. Bunun nedenleri, küçük bir idari birimde, işbirliğine dayalı kolektif bir eylemi, o yerin sakinlerinin tam katılımına dayalı olarak örgütlemenin ve yaşama geçirmenin çok daha kolay oluşu, ve tersine, idari birimin ölçeği büyüdükçe katılım kapasitesinin ona kıyasla hızlı düşüş göstermesidir. Ostrom bildirisini Andrew Sancton'dan bir alıntıyla bitirir:

Belediyeler salt hizmet sunan kuruluşlar değildir. Belli bir alanda yerleşik bir insan topluluğunun kendi kendisini yerel düzlemde yönetmesinin aracı olan demokratik mekanizmalardır... Belediyeleri birbirleriyle bütünleşmeye zorlayanlar daima amaçlarının belediyeleri daha güçlü kılmak olduğunu iddia ederler. Ancak bu tür bir yaklaşım, ne kadar iyi niyetli olursa olsun, liberal demokrasimizin temellerini erozyona uğratar, çünkü merkezi yönetim kurumlarının dışında kendi kendini yönetme biçimleri olabileceği görüşüne zarar verir.²⁶

Piyasanın verimliliği ve etkinliğinin ötesinde, küçük ölçeği tercih etmek için ticari olmayan bir gerekçe de mevcut.

"Büyük ölçekli birimler metropoliten bölgelerin etkin yönetiminin parçası olmakla birlikte," Ostrom, "küçük ve orta ölçekli birimlerin de zaruri bileşenler" olduğu sonucuna varır. Bu daha küçük birimlerin yapıcı rolü, ona göre, "ciddiyetle yeniden düşünülmelidir" Bu noktada daha küçük birimler arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendirileceği sorusu doğar. Yanıt, Vincent Ostrom'a göre, "pek çok unsurun kendisini ayarlayarak birbirleriyle olan ilişkilerini genel bir kurallar sistemi içinde düzenlediği ve her bir unsurun diğerlerinden bağımsız hareket ettiği" "çok-merkezli bir düzen"dir.²⁷

Peki bu tabloda sorunlu olan ne var? Bütün bu savların kökleri "Tiebout hipotezi"ne uzanıyor. Tiebout, pek çok farklı idari birimden oluşan parçalanmış bir metropol öneriyordu. Bu birimlerin her biri, müstakbel semt sakinlerine belli bir vergi rejimine mukabil belli bir kamu hizmetleri paketi sunacak ve kent nüfusu da "ayaklı

26. Andrew Sancton, *The Assault on Local Government*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 2000: 167 (aktaran Ostrom, "Polycentric Approach for Coping with Climate Change").

27. Vincent Ostrom, "Polycentricity-Part 1", *Polycentricity and Local Public Economics* içinde, Michael McGinnis (haz.), Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1999 (cited in Ostrom, "Polycentric Approach for Coping with Climate Change").

oy pusulası" gibi hareket edip kendi ihtiyaç ve tercihlerine en uygun vergi ve hizmet kombinasyonunu seçerek o bölgeye yerleşecekti.²⁸ İlk bakışta çok cazip bir öneri gibi duruyor. Sorun şu ki ayaklı oy pusulası gibi hareket edebilmek ve yeni bir bölgeye taşınmak için gereken emlak ve arazi bedelinin peşinatını ödeyebilmek kişinin ne kadar zengin olduğuna bakar. Yüksek emlak fiyatları ve vergileri karşılığında devlet okulları daha iyi bir eğitim sunabilir, ancak yoksullar bu iyi eğitimden mahrum kalacak, fakir bir idari birim içinde kötü bir eğitim alarak yaşamaya mahkûm olacaktır. Sonuçta sınıf imtiyazı ve iktidarının çok merkezli yönetim aracılığıyla yeniden üretilmesi, neoliberal toplumsal yeniden üretimin sınıf stratejisiyle gayet uyumludur.

Daha radikal pek çok ademimerkeziyetçi özerklik önerisi gibi Ostrom'un önerisi de bu tuzağa düşme tehlikesi taşır. Neoliberal siyaset aslında hem idari ademimerkeziyetçiliğin hem de yerel özerkliğin azami düzeye çıkarılmasını destekler. Bu bir yandan radikal güçlerin daha devrimci bir gündemin tohumlarını ekebileceği bir yer açarken, karşı-devrimci güçlerin 2007'de Cochabamba'da olduğu gibi özerklik adına ortak alanları ele geçirmesi (ta ki halk ayaklanmasıyla püskürtüldükleri âna dek), solun büyük kısmında saf bir strateji olarak yerellik ve özerkliğe kucak açmanın sorunlu olduğuna işaret eder. ABD'de otonom komüniteryanizmin fiiliyata geçmiş bir örneği olarak anılan Cleveland girişiminin lider kadrosu valilik seçimlerinde aşırı sağcı, sendika aleyhtarı cumhuriyetçi bir adayı desteklemiştir.

Ademimerkeziyetçilik ve özerklik, neoliberalleşme dalgasının daha derin eşitsizlikler yaratmakta kullandığı başlıca vasıtalarıdır. Bu minvalde, New York eyaletinde mahkemeler, mali olanakları birbirinden bir hayli farklılaşan idari birimler arasında devlet okullarında verilen eğitim açısından ortaya çıkan eşitsizliğin anayasaya aykırı olduğuna hükmettiler. Eyalet, eğitim hizmetini daha eşitlikçi düzeylere getirmesi yönünde mahkemeden talimat aldı. Ancak bu talimatı yerine getiremedi ve bu yönde adım atmakta gecikmesine bahane olarak mali aciliyetleri ileri sürüyor. Fakat dikkat edin, daha

28. Charles Tiebout. "A Pure Theory of Local Expenditures", *Journal of Political Economy* 64: 5 (1956): 416-24.

eşit muamele görmenin anayasal bir hak olduğunu ortaya koymak-ta kilit rol üstlenen kurum, üst düzey ve hiyerarşik olarak belirlen-miş devlet mahkemelerinin talimatıdır. Ostrom da bu tür bir üst dü-zey kural koyucu mekanizmayı bütünüyle dışlamıyor. Bağımsız ve özerk olarak işleyen topluluklar arasında ilişkiler kurulmalı ve bun-lar şu veya bu şekilde denetlenmelidir (Vincent Ostrom'un "verili kurallar"a atıfta bulunması da bundandır). Fakat bu tür üst düzey kuralların nasıl ve kim tarafından oluşturulacağı ve demokratik de-netime açık hale nasıl getirileceğine dair sorularımız karanlıkta ka-lıyor. Metropoliten alanın geneli için bu türden kurallar (veya gele-nekselleşmiş uygulamalar) hem gerekli hem de önemlidir. Üstelik bu kuraların sadece yazılı olması yetmez; bir yaptırım gücüne sahip olması ve (herhangi bir ortak alan gibi) etkin biçimde denetlenmesi de gereklidir. İşlerin nasıl ters gidebileceği ve bir felakete dönüşebi-leceğine bir örnek olarak yanı başımızdaki "çok merkezli" Avro-bölgesine bakmak yetecektir: Burada bütün üyeler bütçe açıklarını kısıtlayan kurallara uyma sözü vermişlerdi; fakat üyelerin çoğu ku-ralları ihlal ettiğinde, ne onları kurallara uymaya mecbur edecek, ne de devletler arasında beliren mali dengesizliklerle baş etmeyi sağla-yacak bir yöntem bulunabildi. Üye devletleri karbon salımı kotala-rına uymaya mecbur kılmak da bir o kadar umutsuz bir girişim gibi görünüyor. "Ortak Pazar'ın içine 'ortak' olan şeyi kim ekleyecek?" sorusuna tarihsel olarak verilen yanıt, hiyerarşik yönetim biçimleri-nin bütün yanlışlarını ortaya seriyor gibi görünse de, binlerce özerk belediyeden her birinin kendi özerkliğini ve kendi sahasını var gü-cüyle savunduğu, bir yandan da Avrupa çapındaki işbölümü içeri-sinde kendi konumunu diğerleriyle müzakere ettiği alternatif bir tablo da pek iç açıcı sayılmaz.

Radikal bir ademimerkeziyetçiliğin —ki hiç şüphesiz uğraş ver-meye değer bir amaçtır— üst düzey bir hiyerarşik otoriteye yol aç-madan işlemesi nasıl mümkün olabilir? Güçlü hiyerarşik kısıtların ve etkin yaptırımların yokluğunda, çok merkezliliğin veya ademi-merkeziyetçiliğin başka bir türünün işleyebileceğine inanmak saf-dillik olur. Radikal solun, başta anarşist ve otonomist cenah olmak üzere, büyük bölümünün bu soruya verecek yanıtı yoktur. Devlet müdahaleleri (devletin yaptırımları ve denetiminden bahsetmiyoruz hile) kabul edilebilir değildir, burjuva anayasal düzeninin meşruiye-

ti ise toptan reddedilir. Bunların yerine, yerel ortak alanlarıyla olan ilişkilerini istenen biçimde düzenlemeyi başaran toplumsal grupların doğru olan ne ise yapacağına, müzakere ve etkileşim aracılığıyla gruplararası makul bir pratik üzerinde uzlaşılacağına dair muğlak ve safdil bir umut beslenir. Bunun olabilmesi için, yerel gruplar kendi eylemlerinden doğacak dışsallıkların kendilerinden başkasını nasıl etkilediğini umursamamalı; yakınlarında bulunan başkaları gerek yanlış kararlar gerekse şanssızlık nedeniyle açlık ve sefalete düştüğünde onları yeniden refaha kavuşturmak veya desteklemek adına, kendi paylarına düşen ve toplumsal grup içerisinde demokratik olarak dağıtılmış olan avantajlardan vazgeçmelidirler. Tarih bize bu tür yeniden dağıtım şemalarının istisnai durumlar dışında işleyebildiğine dair pek az kanıt sunuyor. Dolayısıyla topluluklar arasındaki toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesini önlemek için elimizde hiçbir araç kalmıyor. Bu ise sınıfsal güç yapılarının salt muhafaza edilmekle kalmayıp daha da pekiştirilmesini öngören neoliberal projeye son derece uyumludur (New York eyaletinde okulların finansmanı-na ilişkin skandalda çok açıkça görüldüğü gibi).

Murray Bookchin bu tür tehlikelerin gayet farkındadır: "Liberter belediyeciliğin kolaylıkla içi boşaltılabilir, daha da kötüsü bu biçim son derece tutucu amaçlara alet edilebilir," diye yazar. Kendi önerisi "konfederalizm"dir. Doğrudan demokrasiyle işleyen belediye meclisleri politikaları belirlemenin temelini oluştururken, devletin yerini "belediye meclislerinden oluşan konfedere bir şebeke" alır; ticari ekonomi hakiki bir siyasal iktisada indirgenir ve bunun içinde belediyeler, birbirleriyle siyasi açıdan olduğu kadar iktisadi açıdan da etkileşime girerek, açık meclislerde toplanan bir yurttaş toplulukları olarak sorunları çözerler" Bu konfedere meclisler, belediye meclislerinde belirlenen siyasetin yönetiminden ve uygulanmasında sorumlu olacaktır ve herhangi bir zamanda belediye meclislerinden birinin isteği doğrultusunda bu delegelerin herhangi biri çağrılarak kendisinden hesap sorulabilecektir. Konfedere meclisler:

köy, kasaba, mahalle ve şehirleri konfedere şebekeye bağlamanın aracı olacaktır. Böylelikle güç tepeden aşağı doğru değil, tabandan yukarıya yayılır. ve konfederasyonlarda tabandan yukarı doğru güç akışı, federal meclisin mahalli birimler ve bölgelerden giderek daha büyük sahalara dek uzanan erimi sayesinde ortadan kalkar.²⁹

Bookchin'in önerisi, çeşitli ölçeklerde ortak alanların oluşturulması ve kolektif kullanımını ele alan radikal öneriler içinde en gelişkin olanıdır ve kapitalizm karşıtı radikal bir gündem konusunun parçası olarak irdelenmeyi fazlasıyla hak eder.

Son otuz yıldır, belki daha da uzun bir süredir devlet eliyle sunulan amme hizmetlerinin maruz kaldığı şiddetli saldırı, konuya aciliyet kazandırıyor. Bu aynı zamanda, 1970'lerde örgütlü emeğin haklarına ve gücüne yönelik olarak (Şili'den İngiltere'ye kadar) başlatılan topyekûn saldırıya tekabül eder; fakat beriki doğrudan emeğin toplumsal yeniden üretim maliyetine odaklanmıştır. Sermaye oldum olası toplumsal yeniden üretimin maliyetini bir dışsallık gibi görmeyi tercih etmiş ve bunun piyasa bedelini ödemekten kaçınmıştır. Ancak sosyal demokrat hareket ve komünist alternatifin etkin tehdidi, ileri kapitalist dünyada 1970'lere kadar sermayeyi bu maliyetlerden bazılarını, çevreye verilen tahribatın dışsal maliyetiyle birlikte, karşılamaya zorlamıştır. 1980'lerden itibaren neoliberal politikaların amacı, bu maliyetleri toplumsal yeniden üretim ve çevre gibi küresel müştereklere devretmek ve böylelikle, tabir yerindeyse, negatif bir müşterek yaratmak olmuştur. Bugün büyük nüfus grupları bu negatif müşterek içerisinde yaşamaya mecbur edilmektedir. Dolayısıyla toplumsal yeniden üretim, toplumsal cinsiyet ve ortak alanlara ilişkin sorular birbiriyle bağlantılıdır.³⁰

Sermayenin 2007 sonrasındaki küresel krize tepki olarak küresel ölçekte uyguladığı kemer sıkma siyaseti, gerek toplumsal yeniden üretim; gerekse çevrenin ıslahını destekleyen kamu hizmetlerini tırpanlamış, dolayısıyla her iki ortak alanın niteliğini geriletmiştir. Sermaye ayrıca kriz bahanesiyle, iktisadi büyümeyi canlandırmanın zaruri bir önkoşulu olarak ortak alanlara özel şahıslarca el konmasını sağlayan akbaba taktiklerine hız kazandırmıştır. Örneğin istimlak kanununun (bu yasaların asıl kastı olan "kamu yararı" adına değil de) özel çıkarlar adına mekânlara el koymakta kullanılması, kamu yararı kavramının, devletin öncülüğünde ticari gelişmenin

29. Murray Bookchin, *Urbanization Without Cities: The Rise and Decline of Citizenship*, Montreal: Black Rose Books, 1992: 8 ve 9. Bölüm.

30. Silvia Federici, "Women, Land Struggles and the Reconstruction of the Commons", *Working USA: The Journal of Labor and Society* 14 (2011): 41-56.

finans edilmemesi biçiminde yeniden tanımlanmasına klasik bir örnektir.

Kriz, California'dan Yunanistan'a kentsel mülk değerlerinde olduğu gibi, nüfusun büyük kısmı için haklar alanında da kayıplara neden oldu. Akbaba taktiği izleyen kapitalizmin, düşük gelirli ve zaten marjinalleşmiş nüfus üzerinde nüfuzunu genişletmesi buna eşlik etti. Kısacası toplumsal yeniden üretime ve çevreye dair ortak alanlara yönelik topyekûn bir saldırı gerçekleşti. Günde 2 dolardan daha az ücretle geçinen 2 milyarı aşkın küresel nüfus, şimdi de onlar üzerinden kazanacağı servetle (ABD konut piyasasına hâkim olan güvencesiz akbaba krediler ve onları izleyen ipotek iptalleri ve tahliyelerde olduğu gibi) zenginlerin MacMalikânelerini altınla kaplamayı tasarlayan, "çürük kredi sistemlerinin en çürüğü" mikro-finance tuzağına düşüyor. Doğal çevre müşterekleri de aynı derecede tehdit altında; bu açmazdan çıkmak için çare diye sunulan (örneğin karbon takası ve yeni çevre teknolojileri), bu müşkülâtın içine düşmemizin müsebbibi olan sermaye birikimi ve spekülâtif piyasa mübadelesi araçlarının ta kendisidir. Dolayısıyla yoksulların hâlâ yanımızda yöremizde oluşuna şaşmamak gerek, üstelik sayıları zamanla eksilmek şöyle dursun giderek artıyor. Örneğin son kriz sürecinde takdire şayan bir büyüme oranı yakalayan Hindistan'da milyarderlerin sayısı son üç yıl içinde 26'dan 69'a fırlarken, gecekondusakinlerinin sayısı son on yılda iki katına çıktı. Bunun kentsel sonuçları da akla durgunluk verici: Lüks, klimalı rezidanslar kaderine terk edilmiş kentsel yoksunluğun ortasında yükselirken, yoksul düşmüş halk kitleleri bu çöküntünün içerisinde ehven bir hayat kurmak için var güçleriyle uğraşıyor.

Akbaba misali pusuya yatmış olan kapitalist birikim pratiklerine duyulan iştah —yetersiz düzeyde de olsa— kesmeye yönelik düzenleyici mevzuat ve denetimlerin sökülüp atılması, dizginsiz birikim ve finansal spekülasyonun "benden sonrası tufan" mantığını ayyuka çıkardı. Düpedüz bir sele dönüşmüş olan bu yaratıcı yıkım furyası kapitalist kentleşmeyi de önüne katıyor. Bu tahribatın önünü almak ve süreci tersine çevirmek, ancak artı ürün üretim ve dağıtımının toplumsallaştırılması ve herkesin kullanımına açık yeni bir ortak servetin oluşturulmasıyla mümkün.

İşte bu bağlamda ortak alanlara dair teori ve retorik'in canlanma-

sı apayrı bir önem kazanıyor. Eğer devletin sunduğu kamusal hizmetlerde gerileme görülür veya bunlar ticari birikime hizmet eden birer araç haline gelirse (eğitim alanında olduğu gibi), ve devlet bunların temininden geri adım atacak olursa, buna verilecek tek bir karşılık olabilir: Halk grupları kendi kendine örgütlenerek kendi müştereklerini tedarik etmelidir (Bolivya'da bunun nasıl gerçekleştiğini 5. Bölüm'de göreceğiz). Müşterek alanların toplum yararı için üretilebileceğine, korunup kullanılabileceğine dair siyasi bir farkındalık, sermayenin gücüne karşı koymanın ve antikapitalist bir geçişin çerçevesini sunar.

Fakat burada önemli olan, kurumsal düzenlemelere özel teşebbüs ve devlet kuruluşlarının tam olarak hangi oranlarda katılacağı değil —kimi yerde sınırlandırılmış ortak alanlar, kimi yerdeyse çok çeşitli kolektif ve müşterek mülkiyet düzenlemeleri— siyasi eylemin birleşik etkisinin, sermayenin elinde emeğin ve toprak kaynaklarının ("ikinci doğa" tabir ettiğimiz mimari çevre kaynakları da buna dahildir) maruz kaldığı artan nitelik kaybı sorununa seslenmesidir. Bu minvalde, Elinor Ostrom'un tanımlamaya başladığı "araçlar çokluğu" —yalnızca kamu ve özel değil, kolektif yapılar ve dernekler, iç içe geçmiş, hiyerarşik ve yatay, dışlayıcı ve açık— üretim, dağıtım, mübadele ve tüketimin insan istek ve ihtiyaçlarını antikapitalist bir temelde karşılayacak biçimde örgütlenmesinde kilit bir rol oynayacaktır. Bu zengin karışımın hazır bir formülü yoktur, inşa edilmesi gerekir.

Yapılması gereken, sırf birikim için birikim güdüsüyle hareket eden ve ortak serveti onu üreten sınıfın elinden alan sınıfın isteklerini karşılamak değildir. Müşterek alanların siyasi bir mesele geri olarak dönüşü, kapitalizmle mücadelenin bir parçası haline getirilmelidir. Maalesef, mevcut iktidar (şehir hakkı fikri gibi) müşterek alan fikrine de kolaylıkla ele koyabilmektedir, tıpkı fiilen mevcut bir kentsel ortak alandan elde edilecek değere emlak acenteleri tarafından el konması gibi. Öyleyse bu durumu toptan değiştirmek, kolektif emeğin gücünü ortak yarar için kullanmanın yaratıcı yollarını bulmak ve üretilen değeri onu üreten emekçilerin denetiminde tutmak gerekir.

Bu ise çift koldan siyasi taarruzu gerektirir. Bir yandan devlet giderek daha fazla kamu hizmeti sunmaya zorlanmalıdır, diğer yan-

dan kentli nüfuslar kendi kendine örgütlenerek bu hizmetleri sahip lenmeli, onlardan faydalanmalı, ve toplumsal yeniden üretim ve çevreye ait metalaşmamış müşterek alanları genişletmek ve iyileştirmek yönünde bu hizmetlere katkı yapmalıdır. Kamu hizmetleri ve kentsel ortak alanların üretimi, korunması ve kullanımı Mumbai, Sao Paolo, Johannesburg, Los Angeles, Şanghay ve Tokyo gibi şehirlerde demokratik toplumsal hareketlerin üzerinde durması gereken merkezi bir meseledir. Bu ise ortak alanlar üzerine halihazırda tedavülde olan hâkim radikal teorilerin sunduğundan çok daha fazla hayal gücü ve derinlik ister, özellikle de kapitalist kentleşmenin bu ortak alanları sürekli olarak üretmekte ve onlara el koymakta olduğu düşünülürse. Ortak alanların şehir oluşumu ve kentsel politikadaki rolünün yeni yeni farkına varılıyor ve gerek teorik olarak gerekse radikal pratiklerde üzerinde çalışılıyor. Henüz yapılması gereken çok iş var, fakat dünya çapında cereyan eden kentsel toplumsal hareketler bunları başarmak için çok sayıda insanın ve kritik politik enerji eşliğinin varolduğuna dair pek çok ipucu veriyor.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Rant Sanatı

KÜLTÜREL ÜRETİM ve faaliyetlerde çalışanların sayısı son yirmi-otuz yıl zarfında kayda değer bir artış gösterdi (New York metropoliten alanında 1980'lerin başında 150 bin kayıtlı sanatçı bulunurken bugün bu rakam muhtemelen bunun iki katından fazladır) ve bu artış devam ediyor. Daniel Bell'in "kültürel kitle" (kültürü üreten değil, ancak medya ve başka yollarla aktarımını sağlayan kişiler)¹ adını verdiği şeyin yaratıcı çekirdeğini oluşturan bu grubun siyasi durumu yıllar içerisinde yön değiştirmiştir. 1960'larda sanat okulları radikal tartışmanın kızıştığı yerlerdi, ancak bunların giderek pasifleşmesi ve profesyonelleşmesiyle birlikte ajitasyona dayalı siyaset de ciddi oranda geriledi. Bugün sosyalist strateji ve düşüncenin kendisinin de belki yeniden şekillenmesi gerekiyor, fakat bu tür kurumları siyasi angajman merkezleri olarak yeniden canlandırmak ve kültür üreticilerinin siyasi ve ajitasyonel gücünü harekete geçirmek sol açısından kuşkusuz uğraşmaya değer bir amaçtır. Ticarileşme ve piyasa teşvikleri, içinde yaşadığımız döneme tartışmasız biçimde hâkim olsa da, kültür üreticileri arasındaki muhalif alt akımlar ve hoşnutsuzluk düzeyi, bu ortamı yeni bir tür ortak alanın üretilmesine dönük eleştirel ifade ve siyasi ajitasyon için verimli bir alan haline getirmeye yeterlidir.

1. Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York: Basic Books, 1978: 20; David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Basil Blackwell, 1989: 290-1, 347-9; Türkçesi: *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis, 1997; Brandon Taylor, *Modernism, Postmodernism, Realism: A Critical Perspective for Art*, Winchester: Winchester School of Art Press, 1987: 77.

Kültürün ortak alanın biçimlerinden biri olduğu ve bir tür meta haline gelmiş olduğu inkâr edilemez. Ancak aynı zamanda, bazı kültürel ürünlerin ve olayların (ister sanat, tiyatro, müzik, sinema, mimari alanına ait olsun, isterse daha geniş anlamda yerel yaşam tarzları, kültürel miras, kolektif hafıza ve duygusal cemaatlerle ilişkili olsun) sıradan metalden ayırt edilmelerini sağlayan çok özel bir yanı olduğuna dair de yaygın bir kanı mevcuttur. Bu iki tür meta arasındaki sınır (belki giderek artan biçimde) hayli geçişken olmakla birlikte, aradaki analitik ayrımı muhafaza etmek için yeterli neden vardır. Kültürel yapıtlara ve olaylara ayrı bir önem atfetmemizin nedeni belki de, onları fabrika mekânında konumlanmış seri üretim ve tüketimden daha ulvi bir insan yaratıcılığı ve anlam ifade eden, sahiden farklı yapıtlar gibi görmekten vazgeçemeyişimizdir. Fakat her tür hayal kırıntısından (ki çoğu kez güçlü ideolojilerle perçinlenir) arındırdığımızda dahi, "kültürel" olarak isimlendirilen ürünlere has çok özel bir şey geriye kalır. Sanat stüdyoları ve galerilerinin, müzisyenlerin bir araya gelip müzik icra ettiği kafe ve barların şehirde varolabilmesi, kirayı ödemeye yetecek kadar kâr getirip getirmediğine bağlı olsa da, onları giysi mağazalarıyla aynı kefeye koymayız. Öyleyse, bu gibi pek çok olgunun meta statüsü ile özel niteliği birbiriyle nasıl bağdaştırılabilir?

Tekel Rantı ve Rekabet

Genellikle duygusal değerler, toplumsal yaşam ve hissiyatla, estetikle ilgili meselelere daha fazla ilgi duyan (hatta kimi zaman sanat, sanat içindir idealine bağlanan) kültür üreticilerine, "tekel rantı" gibi bir terim, finansörlerin, müteahhitlerin, gayrimenkul spekülörleri ve mal sahiplerinin hesaplarından öte bir anlam ifade etmeyen, fazlasıyla teknik ve kuru bir söz gibi gelebilir. Fakat bu terimin çok daha geniş bir alanda geçerli olduğunu, ve doğru biçimde kavrandığında kapitalist küreselleşme, yerel siyasi-iktisadi gelişmeler, kültürel anlamlar ve estetik değerlerin evrimleşmesi eksenlerinde yer alan pek çok pratik ve kişisel ikileme dair zengin açılımlar sunacağını göstermeyi ümit ediyorum.²

2. Burada işaret ettiğim genel rant kuramı için bkz. David Harvey, *The Limits to Capital*, Oxford: Basil Blackwell, 1982; 11. Bölüm.

Rantın tüm biçimleri, özel mülk sahiplerinin bazı mallar üzerindeki tekелci gücüne dayanır. Tekel rantı, önemli bazı özellikler açısından eşsiz veya kıyaslanmaz olan bir malın denetimini tek başına elinde tutan bir toplumsal aktörün, bu malın doğrudan veya dolaylı yoldan mübadelesi yoluyla uzun bir süre boyunca katmerli bir gelir elde edebilmesinden kaynaklanır. Tekel rantı kategorisinin öne çıktığı iki durum vardır. Bunların ilkinde, toplumsal bir aktör, kendi denetimi altında bulunan özel niteliğe sahip bir kaynağı, metayı veya mekânsal konumu belli bir faaliyet için kullanmak isteyenlerden tekел rantı elde eder. Üretim alanında bunun en açık örneği, Marx'ın belirttiği gibi, tekелci bir fiyattan satılabilecek denli olağanüstü nitelikte şaraplar üreten bir bağıdır. Bu durumda, "rantı yaratan şey, tekел fiyatıdır".³ Mekânsal konuma bağlı olan rant ise merkezietten (örneğin ticaret sermayesi için), sözgelimi ulaşım ve iletişim şebekelerine yakınlıktan veya (örneğin bir otel için) yoğun bir faaliyet alanına yakınlıktan doğar. Tüccar ve otelci, ulaşımı kolay bir arsa için şerefiye ücreti ödemeye razıdır.

Bunlar tekел rantının dolaylı biçimleridir. Mübadele edilen şey eşsiz niteliğe sahip toprak, kaynaklar veya konumun kendisi değil, bunların kullanımı yoluyla üretilen mal veya hizmetlerdir. İkinci durumda ise toprak, kaynaklar veya varlıklar doğrudan ticarete konu olur (bir bağın veya birinci sınıf bir gayrimenkulün spekülatif amaçlarla çokuluslu sermayedar ve finansörlere satışında olduğu gibi). Kıtık toprağın, kaynağın veya varlığın cari kullanımdan alınarak gelecekteki değeri üzerine speküstasyon yapılması yoluyla yaratılabilir. Bu türden tekелci rant, Rodin veya Picasso gibi yatırım amaçlı olarak alınıp satılabilecek (ve giderek de bu şekilde satılan) sanat yapıtlarının mülkiyetini de kapsar. Burada tekел rantının zemini Picasso'nun veya arsanın eşsiz olma özelliğidir.

Tekel rantının iki biçimi çoğu kez iç içe geçer. Üzümleriyle meşhur bir bağ (eşsiz bir şato ve hoş bir fiziksel peyzajla birlikte) doğrudan tekелci bir fiyata satılabileceği gibi, üzerinde yetişen eşsiz lezzetdeki üzümlerin de aynı şekilde satılması mümkündür. Bir Picasso sermaye olarak satın alınıp sonra da onu tekелci bir fiyata sergiye koyacak birine satılabilir. Bir finans merkezine olan yakınlık doğrudan

satışa çıkarılabileceği gibi, bundan kendi amaçları doğrultusunda faydalanacak birine, sözgelimi bir otel zincirine de satılabilir. Fakat bu iki rant biçimi arasındaki fark önemlidir. Örneğin Westminster Abbey ve Buckingham Sarayı'nın doğrudan satışa çıkarılması (imkânsız olmasa da) pek kuvvetli bir olasılık sayılmaz (özelleştirme- nin en hararetli savunucuları bile bundan imtina eder). Gelgelelim turizm endüstrisinin (veya Buckingham örneğinde, Kraliçenin) kendine has pazarlama pratikleri aracılığıyla bu konumlar *üzerinden* ticari kâr elde etmek mümkündür ve edilmektedir de.

Tekel rantı kategorisi iki çelişki barındırır. Bunların her ikisi de aşağıda ileri süreceğim sav açısından önem arz ediyor. İlk olarak, eşsizlik ve müstesnalık vasfı "özel nitelikler" in tanımı için kilit olmakla birlikte, takas edilebilir olma şartı hiçbir kalemin mali hesapların tümüyle dışında tutulacak denli eşsiz veya özel olamayacağı anlamına gelir. Picasso'nun parasal bir değeri olmak zorundadır, tıpkı Manet, Monet veya Aborjin sanatı, arkeolojik bulgular, tarihi binalar, antik heykeller ve Budist tapınaklarının veya Colorado Nehri'nde rafting yapmanın, İstanbul'da veya Everest Dağı'nın zirvesinde olmanın da parasal bir karşılığı olduğu gibi. Bu listeden açıkça görüldüğü üzere, burada "piyasa oluşumu" bir parça güçlük arz eder. Sanat yapıtları ve bir dereceye kadar arkeolojik bulgular için bir piyasamevcut olmakla birlikte, bu listedeki pek çok kalemi bir piyasaya dahil etmesi zordur (Westminster Abbey örneği gibi). Yine pek çok kalemin dolaylı olarak ticarete konu edilmesi dahi güçtür.

Buradaki çelişki, bu kalemlerin, ne kadar pazarlanabilir hale gelirse, eşsiz ve özel olma vasıflarını da o ölçüde kaybetmesidir. Bazı durumlarda pazarlamanın kendisi eşsiz özellikleri tahrip eder (bilhassa bu eşsizlik, yabanlık, uzaklık, estetik bir deneyimin saflığı gibi özelliklerden kaynaklanıyorsa). Daha genel olarak, bu tür nesne veya hadiselerin pazarlanması (ve kalp, sahte, taklit veya kopyalarının yapılması) ne kadar kolaysa, tekелci ranta zemin oluşturma olasılıkları o derece azalır. Burada Avrupa'da geçirdiği deneyimin Disney World'dekine kıyasla sönük kaldığından şikâyet eden bir öğrencinin sözleri aklıma geliyor:

Disney World'de bütün ülkeler birbirine çok daha yakın, size her ülkenin en güzel yanlarını gösteriyorlar. Avrupa ise sıkıcı bir yer. İnsanlar tuhaf diller konuşuyor, etraf pis. Avrupa'da gezerken bazen günlerce ilginç hiçbir

şeye rastlamıyor insan, oysa Disney World'de her dakika farklı bir şey oluyor, insanlar keyif alıyor. Çok daha eğlenceli. İyi tasarlanmış.⁴

Bu gülüp geçilecek bir yargı gibi görünse de, Avrupa'nın kendisini Disney ölçütlerine göre tasarlamak için ne kadar uğraştığı (üstelik bunu salt Amerikalı turistler için de yapmıyor) üzerine düşünmek zihin açıcı olabilir. Avrupa Disney'e ne kadar benzerse —ki çelişki de burada yatıyor— eşsizliğinden o ölçüde yitirmektedir. Metalaşmaya eşlik eden ruh törpüsü yeknesaklık, tekel olmanın sağladığı avantajları ortadan kaldırır; kültürel ürünlerin sıradan metallerden farkı kalmaz. Wolfgang Haug, "tüketim mallarının estetik değer tekeline sahip birer 'marka ürün'e dönüşmesi" sonucunda "temel veya jenerik ürünlerin büyük oranda ortadan kalktığı", böylelikle "meta estetiği"nin, sınırlarını "giderek kültür endüstrisinin sahasına doğru" genişlettiği tespitinde bulunmaktadır.⁵ Diğer taraftan, her sermayedar, kendi sattığı malın benzersiz ve taklit edilemez olduğuna tüketicileri ikna etmeye çalışır (isim markalar, reklam vb. bunun içindir). Her iki yönden gelen baskı, tekel rantını meydana getiren eşsiz özellikleri aşındırma eğilimindedir. Bu özelliklerin korunması ve piyasa değerine tahvil edilebilmesi için, bazı malların veya mekânların *yeterince* eşsiz ve şahsına münhasır kalmasını sağlayacak yollar bulunmalıdır ki çoğu kez kıran kırana bir rekabetin hüküm sürdüğü metalaşmış bir ekonomide tekelci avantaj elde tutulabilsin.

Peki ama, güya rekabetçi piyasaların hâkim olduğu neoliberal bir ekonomide, tekelin herhangi bir türüne niçin göz yumulsun, hatta tekel arzulanır bir şey addedilsin? İşte burada ikinci çelişkiyle karşılaşyoruz, ki kökeninde ilk çelişkinin bir aksi olduğu görülür. Marx'ın uzun süre önce tespit ettiği üzere rekabet, daima monopol (veya oligopol) yönünde bir eğilim gösterir, çünkü herkesin herkeşe karşı savaşında en uygun olanın hayatta kalması daha zayıf şirketleri eler.⁶ Rekabet ne kadar vahşi ise oligopole, hatta tekele dönüşme eğilimi de o kadar hızlıdır. Şu halde, son yıllarda piyasaların

4. Aktaran Douglas Kelbaugh, *Common Place*, Seattle: University of Washington Press, 1997: 51.

5. Wolfgang Haug, "Commodity Aesthetics", Working Papers Series, Department of Comparative American Cultures, Washington State University, 2000: 13.

6. Marx'ın tekel rantı üzerine görüşlerinin bir özeti için bkz. Harvey, *The Limits to Capital*: 5. Bölüm.

liberalleşmesi ve göklere çıkarılan piyasa rekabetinin inanılmaz boyutlarda sermaye birikimine yol açması şaşırtıcı değildir (Microsoft, Rupert Murdoch, Bertelsmann, finans hizmetleri, yanı sıra havayolu şirketleri, perakende ticaret ve hatta otomotiv, petrol vb. eski sanayilerde görülen şirket devirleri ve birleşmeler). Bu eğilimin kapitalist dinamiklerin sorunlu bir veçhesi olduğu çok uzun zamandan beri bilinmektedir — ABD'deki tröst karşıtı mevzuat ve İngiltere'de Tekeller ve Şirket Birleşmeleri Komisyonu'nun varlığı buna kanıttır. Ancak bunlar kuşatıcı bir güç karşısında alınmış zayıf tedbirlerdir.

Sermayedarlar tekелci güç elde etmek için bu kadar gayret etmeseydi, bu yapısal dinamik bu derece önemli olmayabilirdi. Tekelci güç sermayedara üretim ve pazarlama üzerinde geniş denetim imkânı sağlar, böylelikle iş ortamını istikrarlı hale getirerek akılcı hesaplamalara ve uzun vadeli planlamaya, risk ve belirsizliği azaltmaya ve daha genel olarak kendisi için nispeten huzurlu, dertsiz tasasız bir yaşam alanı açmaya olanak verir. Dolayısıyla Alfred Chandler'ın şirketin görünen eli adını verdiği şey, kapitalizmin tarihsel coğrafyası açısından, Adam Smith'in üzerinde bunca durduğu ve son yıllarda neoliberal ideolojinin küreselleşmenin rehber gücü diyerek bıkmadan usanmadan önümüze getirdiği piyasanın görünmez elinden daima çok daha önemli olmuştur.⁷

Fakat yukarıda bahsettiğimiz ilk çelişki işte bu noktada en açık biçimde akseder: Piyasa süreçleri, (her türden) sermayedarın üretim araçları üzerindeki —ki buna finans ve arazi dahildir— mülkiyetinden kaynaklanan bireysel tekeline dayanır. Hatırlayalım, rantın bütün türleri, örneğin bir arazi veya patent gibi kilit bir varlığa sahip olmaktan doğan tekелci gücün tahsil ettiği bir bedeldir. Dolayısıyla özel mülkün sahip olduğu tekелci güç, her tür kapitalist faaliyetin hem başlangıç hem de bitiş noktasıdır. Kapitalist mübadelenin her biçiminin temelinde yatan şey, başkasına devredilmesi söz konusu olmayan hukuki bir haktır, ki bu da mübadele dışında kalma seçeneğini (hiç harcamadan biriktirme, elde tutma, cimrilik) kapitalist piyasalar açısından önemli bir sorun haline getirir. Saf piyasa re-

7. Alfred Chandler, *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977.

kabeti, malların serbest mübadelesi ve mükemmel piyasa rasyonalitesi gibi, üretim ve tüketim kararları arasında eşgüdüm sağlayacağı varsayılan mekanizmalar, gerçekte son derece nadir rastlanan ve kronik olarak istikrarsızlık sergileyen araçlardır. Mesele, iktisadi ilişkilerin *yeterince* rekabetçi kalmasını sağlarken, bir yandan da özel mülkiyetten doğan ve siyasal-iktisadi bir sistem olarak kapitalizmin temelini oluşturan kişisel ve sınıfsal tekel imtiyazlarını idame ettirmektedir.

Bu son noktayı biraz daha açmak bizi meselenin özüne yaklaştıracak. Yaygın fakat hatalı bir varsayıma göre, heybetli ve doruğa ulaşmış bir tekелci gücün en açık işareti, sermayenin mega-şirketler elinde toplanarak yoğunlaşmasıdır. Bunun aksine, küçük şirket ölçeğinin ise, yine yaygın ancak yanlış bir varsayıma göre, rekabetçi bir piyasaya delalet ettiği sanılır. Bu hesaba göre bir zamanlar rekabetçi olan kapitalizm zaman içerisinde giderek tekelleşmiştir. Bu hata kısmen, Marx'ın "sermayenin merkezileşme eğilimine dair yasa"ya ilişkin olarak ileri sürdüğü savlarının çok yüzeysel biçimde uygulanmasından kaynaklanır. Burada Marx'ın karşı argümanı, yani "sürekli bir merkezkaç etkisine sahip olan karşıt eğilimler olmasaydı [merkezleşmenin] pek yakında kapitalist üretimin sonunu getireceği" gözardı edilir.⁸ Mekân ve konum bağlamını sıkça gözardı eden iktisadi şirket kuramı da —her ne kadar (konuyu ele almaya lütfettiği nadir anlarda) konumdan gelen avantajın "tekелci rekabet"e yol açtığını kabul etse de— bu hatayı pekiştirir.

Sözgelimi 19. yüzyılda, bira imalatçısı, fırıncı ve şamdan imalatçısı, ulaşım maliyetinin yüksek olması nedeniyle yerel pazarlardaki rekabetten büyük ölçüde korunmuşlardı. Yerel tekel güçleri, enerjiden gıda teminine her alanda hâkimdi (şirket ölçeği küçük olduğu halde). Bu ölçüte göre 19. yüzyıl kapitalizmi şu ankinden çok daha az rekabetçiydi. İşte bu noktada, değişen ulaşım ve iletişim koşulları belirleyici öneme sahip değişkenler olarak devreye giriyor. Kapitalizmin "zaman aracılığıyla mesafenin ortadan kaldırılması"na duyduğu açlık sayesinde mekânsal engeller ortadan kalkınca sanayi ve hizmet alanındaki pek çok yerel şirket, yerelliğin koruma-

8. Marx, *Capital*, 3. Cilt: 246. Ayrıca bkz. Harvey, *The Limits to Capital*: 5. Bölüm.

cı zırhından ve tekel imtiyazlarından mahrum kaldı.⁹ Bunlar başka yerlerdeki üreticilerle, ilkin yakın civardakiler fakat daha sonra çok daha uzaktakilerle de rekabete mecbur kaldı.

Bu açıdan bira imalatının tarihsel coğrafyası çok öğreticidir. 19. yüzyılda çoğu kişi yerel bira içiyordu çünkü başka seçenekleri yoktu. 19. yüzyılın sonuna doğru, İngiltere'de bira üretimi ve tüketimi kayda değer oranda bölgeselleşmişti, ve 1960'lara kadar da öyle kaldı (ithal biraların, Guinness hariç, adı dahi duyulmamıştı). Fakat daha sonra piyasa ulusal bir nitelik kazandı (Newcastle Brown ve Scottish Youngers, Londra'da ve güney bölgelerde görünmeye başladı) ve nihayet ithal biralar birden rağbet kazandı. Bugün yerel bir bira içmek tercih meselesidir, bir yöreye duyulan bağlılıkla o yerin birasının onu diğerlerinden ayıran (teknîge, kullanılan suya veya başka bir şeye bağlı olarak) kendine has lezzetinin karışımı bir tercihtir bu. Manhattan'daki bazı birahanelerde dünyanın dört bir yanından yerel biralar içebilirsiniz!

Rekabetin iktisadi mekânının zaman içerisinde hem ölçek hem de biçim değiştirdiği aşîkârdır. Son küreselleşme dalgası, yüksek ulaşım ve iletişim maliyetlerinin tarihsel olarak sağladığı tekel korumasını ortadan kaldırdı. Öte yandan ticaretin önündeki kurumsal engellerin (korumacılığın) kaldırılması, dış rekabeti dışarıda tutarak elde edilen tekel rantlarını asgariye indirdi. Ancak kapitalizm tekeldi güçler olmadan yapamaz ve onları bir araya getirmek için yollar arar. Dolayısıyla gündemdeki soru, "doğal tekeller" tabir edilen mekân ve konumdan ileri gelen korumaların, ulusal sınırlar ve ticaret kotalarının sağladığı siyasi korumanın ciddi ölçüde azaldığı, hatta ortadan kalktığı bir durumda tekel gücünün nasıl elde edileceğidir.

Bunun basit yanıtı, sermayeyi mega-şirketler elinde toplamak veya daha gevşek ittifaklar kurarak pazara hâkim olmaktır (havayolu ve otomotiv sektörlerinde olduğu gibi). Bunun pek çok örneğini gördük. İkinci bir yol, bütün küresel ticareti denetleyen uluslararası

9. Karl Marx, *Grundrisse*, Harmondsworth: Penguin, 1973: 524-39. Bu argümanın daha geniş bir çerçevede ele alınışı için bkz. Harvey, *The Limits to Capital* 12. Bölüm; ve David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, 3. Kısım; kavramın uygulanışına özgül bir örnek için bkz. William Cronon, *Nature's Metropolis*, New York: Norton, 1991.

ticaret yasaları aracılığıyla, özel mülkiyetten gelen tekel haklarını daha da sıkı güvenceye almaktır. Bunun sonucunda patentler ve "fikri mülkiyet hakkı" denen şey, tekel güçlerinin daha yaygın biçimde ortaya konduğu kilit bir mücadele alanı haline gelmiştir. Paradigmatik bir örnek vermek gerekirse, ilaç sanayisi olağanüstü bir tekel gücünde etmiştir, bunu kısmen devasa bir sermaye yoğunlaşması ve kısmen de patentler ve lisans anlaşmalarının sağladığı koruma sayesinde başarmıştır. Üstelik aç gözlü bir tavırla daha da fazla tekel gücü peşinde, her çeşit genetik malzeme üzerinde mülkiyet hakkı tesis etmeye çalışmaktadır (buna tropik yağmur ormanlarında yerli halkın geleneksel olarak topladığı ender bitkiler de dahildir). Bir kaynaktan sağlanan tekel imtiyazları eridikçe, bunları başka yollardan koruma ve oluşturma yönünde bir dizi çabaya tanık olunmaktadır.

Burada bütün bu eğilimleri özetlemem mümkün değil. Ancak bu sürecin yerel gelişim ve kültürel faaliyetler üzerindeki doğrudan etkilerine daha yakından bakmak istiyorum. İlk in, konum ve yerelliğe atfedilebilecek tekel güçlerinin tanımı üzerindeki mücadelelerin halen sürmekte olduğunu ve kültürün bu türden tekel güçleri üzerinde hak iddia etme çabalarına gitgide daha fazla bulaştığını göstermek istiyorum, çünkü eşsiz ve otantik olma iddiasını ifade etmenin en iyi yolu, tam da kültürel bir ayrıcalık ve taklit edilemezlik iddiası biçimini almaktadır. İlk olarak, tekel rantının en bariz örneği olan "olağanüstü kalitede şarap üreten ve bunu tekel fiyatına satan bağ" örneğiyle başlamak istiyorum.

Şarap Üreticiliğinin Serüveni

Şarap üreticiliği de, bira imalatı gibi, son otuz yıl içerisinde gitgide uluslararası bir çehre kazandı ve uluslararası rekabetin yarattığı gerilim de beklenmedik sonuçları beraberinde getirdi. Örneğin Avrupa Birliği'nden gelen baskı sonucunda uluslararası şarap üreticileri (uzun kavgalar ve yoğun müzakerelerin ardından) şarap etiketlerinde geleneksel ifadelerin, yani "chateau", "domain" gibi terimlerin, keza "şampanya", "bourgogne", "chablis" veya "sauterne" gibi jenerik terimlerin kullanımına son verme konusunda uzlaştılar. Bu yol-
la, Fransa liderliğindeki Avrupa şarap sanayisi, Fransızca "terroir"

sözcüğünde bir araya gelen toprak, iklim ve geleneğin eşsiz meziyetleri ve bir isimle sertifikalanmış ürününün ayrıcalığında ısrar ederek tekel rantlarını muhafaza etmek istiyor. "Köken kontrolü" gibi kurumsal denetimlerden de güç alan Fransız şarap sektörü, ürününün otantik ve orijinal niteliğinde ısrar ediyor, ki bu da tekelci ranta dayanak oluşturan eşsizliğin temelidir.

Avustralya bu kararı kabul eden ülkeler arasındaydı. Victoria eyaletinde bulunan Chateau Tahlbik firması, "chateau" sözcüğünü etiketinden çıkarmayı kabul ederek üstten bakan bir tonda "biz Avustralyalı olmaktan gurur duyuyoruz, başka ülkelere ve geçmişte kalmış kültürlerden miras terimleri kullanmaya ihtiyacımız yok" beyanında bulunuyordu. Bunu telafi etmek için iki etken belirlediler; bunlar bir araya geldiğinde "şarap piyasasında benzersiz bir konum kazanacak"lardı. Bulundukları konum, iç suların şarap yetiştirilen kesimdeki iklimi derinden etkilediği (çok sayıdaki göl ve lağün iklimi ılımanlaştırır ve soğutur) dünya çapındaki altı şarap bölgesinden biridir. Sahip oldukları toprak da kıvırmalı/kırmızı, çok yüksek demir oksit içeriğine sahip, "üzüm kalitesi üzerinde olumlu bir etkisi olan ve şaraplara ayırt edici bir bölgesel karakter katan" özelliğiyle benzersiz türdendir (Victoria eyaletinde yalnız bir yerde daha bulunur). Bu iki özellik birleşerek "Nagambie Göller Bölgesi"ni eşsiz bir bağcılık bölgesi haline getirir (özgünlüğünü tescilletmek için muhtemelen Avustralya çapında bağcılık bölgelerini tanımlamak üzere kurulmuş olan Avustralya Şarap ve Brendi Şirketleri Coğrafi Köken Tescil Komitesi'ne başvuracaktır). Böylelikle Tahlbik bulunduğu bölgedeki çevre koşullarının eşsiz bileşiminden hareketle tekel rantı için bir karşı talepte bulunur. Bunu Fransız şarap üreticilerinin ileri sürdüğü "terroir" ve "domaine"e dayalı eşsizlik iddialarına paralel ve rakip olarak yapar.¹⁰

Fakat burada ilk çelişki karşımıza çıkıyor. Her şarap alınıp satılabilir, öyleyse bir anlamda mukayeseye açıktır, her nerede üretilmiş olursa olsun. Burada Robert Parker ve onun yayımladığı *Wine Advocate* dergisi çıkar sahneye. Parker, "terroir" veya benzer herhangi bir kültürel-tarihsel iddiayı dikkate almaksızın, şarapları tadı-

10 . Tahlbik Wine Club, *Wine Club Circular* 15 (Haziran 2000), Tahlbik Winery and Vineyard, Tahlbik, Victoria, Avustralya.

na göre değerlendirir. Bağımsız bir yayıncı olarak isim yapmıştır (diğer şarap rehberlerinin çoğu ise sektörün nüfuzlu kesimlerinden destek görmektedir). Şarapları bizzat kendi beğenisine göre sıraya koyar. ABD gibi önemli bir pazarda geniş bir takipçi kitlesine sahiptir. Bordeaux'da üretilmiş bir Chateau şarabına 65 puan verip bir Avustralya şarabına 95 puan verecek olsa fiyatlar sarsılır. Bordeauxlu şarap üreticilerinin ondan ödö kopar. Hakkında davalar açıldı, aşağılandı, hakarete uğradı ve hatta fiziksel saldırıya maruz kaldı. Parker onların ellerinde tuttıkları tekel rantına temelden meydan okuyor.¹¹

Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Tekel olma iddiası, ürünün niteliğinin bir yansıması olmanın yanı sıra, söylemin ürettiği bir etki ve mücadelenin de bir sonucudur aynı zamanda. Fakat eğer "terror" ve geleneğin dili terk edilecek olursa yerine nasıl bir söylem gelebilir? Parker ve şarap işiyle uğraşan diğer pek çok kişi son yıllarda şarapları tarif etmek için yeni bir dil icat etti: "Şeftali ve erik aroması yanında çok hafif kekiği ve beктаşi üzümünü andırıyor." Bu dil kulağa tuhaf gelse de, şarap sektöründe artan uluslararası rekabet ve küresel ticarete tekabül eden söylemsel kayma, şarap tüketiminin standartlaşarak meta haline gelmesinde önemli bir rol üstleniyor.

Fakat şarap tüketimi kârlı bir kullanıma dönüştürmeye elverişli pek çok boyut barındırıyor. Çoğu kimse için şarap içmek estetik bir deneyim. Doğru yemekle içilen iyi bir şarabın (kimilerine) verdiği hazzın yanı sıra, Batı geleneği içinde mitolojiden (Dionysos ve Bakkhos), dine (İsa'nın kanı ve aşai rabbani ritüelleri), festivaller, şiir, şarkı ve edebiyatta göklere çıkarılan geleneklere uzanan çok çeşitli göndermeleri var. Şaraplar hakkında bilgi sahibi olmak ve şaraptan "anlamak" çoğu kez (Bourdieu'nün deyiimiyle) "kültürel" sermayenin bir türü olarak analiz edilebilecek sınıfsal bir nişan anlamı taşıyor. Şarabı doğrusu içmek kim bilir kaç büyük iş anlaşmasını bağlamaya yardımcı olmuştur. (Şarap seçmesini bilmeyen birine güvenirmiydiniz?) Şarap tarzı yöresel mutfakla ilişkilidir; bölgesel özellikleri, kendine has duygu yapılarının öne çıktığı bir yaşam tarzına çeviren pratiklerin bir parçasıdır (Yunanlı Zorba'yı California Mon-

11. William Langewiesche, "The Million Dollar Nose", *Atlantic Monthly* 286: 6 (Aralık 2000): 11-22.

davi şarabı içerken hayal etmek güçtür, her ne kadar bu şarap Atina limanında satışta olsa da).

Şarap üretimi para ve kârla ilgili bir mesele olduğu kadar her anlamda kültürü de içerir (ürünün kültüründen tüketimini çevreleyen kültürel pratiklere, gerek üreticiler gerekse tüketiciler arasında gelişen kültürel sermayeye dek). Tekel rantı elde etme yönündeki sürekli arayış, bütün bu alanlarda özellik, benzersizlik, özgünlük ve otantiklik ölçütlerini aramayı gerektirir. Benzersizlik "terroir" ve gelenek gibi kıstaslara başvurarak veya doğrudan şarabın tadının tarifiyle tespit edilemediğinde, tekel olma iddiasını ve bu iddianın doğruluğunu garantilemek için geliştirilmiş olan söylemleri kanıtlamak için diğer ayırım tarzlarına başvurulur (baştan çıkarmayı sağlayan şarap veya şömine ateşinin yanında nostaljiye eşlik eden şarap şu an ABD'de reklam amaçlı kullanılan söylemsel araçlardandır). Aslında şarap üreticiliğinde karşımıza çıkan şey, ürünün eşsizliği hakkında her biri farklı doğruluk iddialarıyla ortaya çıkan, birbiriyle rekabet halindeki bir dizi söylemdir. Fakat, başlangıç noktama dönecek olursam, bütün bu söylemsel kaymalar ve çalkantıların, yanı sıra uluslararası şarap piyasasına hâkim olma stratejisinin getirdiği pek çok manevranın kökeninde yalnızca kâr arayışı değil, aynı zamanda da tekel rantı arayışı yatar. Burada otantiklik, orijinallik, benzersizlik ve taklit edilemeyecek özel nitelikler üzerine kurulu dil hâkim olur. Küresel pazarın genel kapsayıcılığı, yukarıda tarif ettiğim ikinci çelişkiyle tutarlı bir biçimde, salt özel mülkiyetten kaynaklanan tekel imtiyazlarının devamını değil, malları kıyas kabul etmez nitelikte sunmaktan doğan tekel rantlarını da garantileme peşindeki bir erki üretir.

Kentsel Girişimcilik ve Tekel Rantı Arayışı

Şarap sektöründe son dönemdeki mücadeleler, küreselleşmenin güncel evresi dahilindeki bir dizi olguyu anlamak için yararlı olabilecek bir model sunuyor. Tekel rantları elde etme çabası sonucunda yerel kültürel gelişmelerin ve geleneğin nasıl siyasal iktisadın hesaplarına dahil edilebildiğini anlamak açısından bilhassa zihin açıcı. Günümüzde yerel kültürel yeniliklere, yerel geleneklerin yeniden canlandırılmasına ve icadına duyulan ilginin ne ölçüde bu türden

rantları yaratma ve el koyma arzusundan kaynaklandığı sorusunu da gündeme getiriyor. Sermayedarların her çeşidi tekel gücünden kaynaklanan geniş olanaklara teşne olduğundan üçüncü bir çelişkiyi hemen fark ediyoruz: En aç gözlü kürselleşme yanlıları, tekel rantı yaratma potansiyeli olan yerel gelişmeleri destekler, bunun yarattığı etki küreselleşmeye düşman bir yerel siyasi atmosfer meydana getirecek bile olsa. Bali Adaları yerel kültürünün benzersizliğini ve safliğini vurgulamak, otel, havayolu ve turizm sektörü için yaşamsal olabilir, peki ama ya ticarileşmenin yarattığı "kirliliğe" şiddetle direnen bir Bali hareketi bundan cesaret alırsa? Bask Bölgesi benzersizliğinden ötürü potansiyel değer taşıyan bir kültürel yelpazeye sahip olabilir, fakat ETA'nın özerklik talebi ve zaman zaman şiddete başvurmaya göze alması, ticarileşmeyle kolay bağdaşır şeyler değildir. Ancak ticari çıkar gruplarının cüreti de azımsanacak cinsten değildir. Rio'nun favelalarındaki uyuşturucu savaşlarını en ince ayrıntısına kadar capcanlı resmeden *Cidade de Deus / Tanrı Kent* filminin gösterime girmesinden sonra, gözüpek turizm endüstrisi tehlikeli mahallelerden bazılarına (kendinize uygun risk düzeyine göre tur güzergâhını seçmenize imkân tanıyan) turistik geziler pazarlamaya başladı. Kentsel gelişim siyasetine yakından etkisi olan bu çelişkiye daha yakından bakalım. Fakat bunu yapabilmek için bu siyasetin küreselleşmeyle olan ilişkisine kısaca değinmemiz gerekiyor.

Kentsel girişimcilik son yıllarda gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde önem kazandı. Bundan kastım, devlet gücünü (yerel, metropoliten, bölgesel, ulusal veya ulusaşırı) sivil toplum içerisindeki bir dizi örgütsel yapı (ticaret odaları, sendikalar, kiliseler, eğitim ve araştırma kurumları, mahalle grupları, STK'lar, vb.) ve özel çıkar grupları (şirket veya şahıs) ile karıştırarak, şu veya bu tür bir kentsel veya bölgesel gelişimi teşvik etmek veya yönetmek amacıyla koalisyon kurmayı sağlayan bir kentsel yönetim. Şimdilerde bu konuda geniş bir literatür var. Bu yönetim sistemlerinin ("kentsel rejimler", "büyüme makineleri" veya "bölgesel büyüme koalisyonları" gibi çeşitli isimlerle anılıyorlar) biçimi, faaliyetleri ve amaçları yerel koşullara ve içlerinde etkin olan güçlerin karışımına bağlı olarak büyük oranda farklılaşabiliyor.¹² Kentsel girişimciliğin neoliberal küreselleşme içerisinde oynadığı rol de özellikle yerel ile küreselin ilişkileri ve "mekân-konum diyalektiği" çerçevesinde uzun uza-

dıya irdelendi. Sorunu ele alan çoğu coğrafyacı, haklı olarak küreselleşmeyi yerel gelişme üzerinde etkili olan nedensel bir güç olarak ele almanın hatalı olduğu sonucuna vardılar. Bu coğrafyacıların doğru biçimde ortaya koydukları gibi, gerçekte ölçekler arasında çok daha karmaşık bir ilişki söz konusudur, öyle ki yerel inisiyatifler yukarıya, küresel ölçeğe doğru olgunlaşabilir veya tersi de mümkündür; tanımlı bir ölçek içindeki süreçler —şehirlerarası ve bölgeler arası rekabet bunun en bariz örneğidir— küreselleşmenin içeriğini yerel ve bölgesel dağılımda yeniden şekillendirebilir.

Öyleyse küreselleşme, yekpare bir bütünden ziyade, küresel kapitalist faaliyet ve ilişkilerin coğrafi olarak birbirine eklemelenmesinden doğan bir örüntü gibi görülmelidir.¹³ Peki "coğrafi olarak eklemleme örüntüsü" tam olarak ne anlama gelir? Eşitsiz coğrafi gelişime dair çeşitli ölçeklerde pek çok kanıt ve bunun ardındaki kapitalist mantığı anlamaya çalışan en azından birkaç makul teori mevcuttur. Bu durum kısmen, artı değerın üretimi ve sahiplenilmesinde avantaj elde etme arayışı içindeki mobil sermayenin (finans, ticaret ve imalat sermayesi bu açıdan farklı kapasitelere sahiptir) yer değiştirmesi olarak alışıldık biçimde yorumlanabilir. Hakikaten, sermaye hareketi ve yatırım kararlarının, en ucuz ve sömürüye en açık işgücüne hücum ettiği "dibe doğru yarış" modeline oturan temayüller tespit etmek mümkündür. Fakat tek başına bu açıklamayı eşitsiz coğrafi gelişim dinamiklerinin yegâne nedeni olarak ele almanın kaba bir indirgemecilik olduğuna işaret eden aksi yönde de çok sayıda kanıt vardır. Genel olarak bakıldığında sermaye, ücretin düşük olduğu bölgelere kayabildiği gibi, pekâlâ yüksek olduğu yöne doğru da hareket edebilmekte; coğrafi tercihlerinde çoğunlukla, gerek burjuva gerekse Marksist siyasal iktisadın ortaya koyduğu, bildik kıstaslardan çok farklı birtakım kıstasları rehber alıyor gibi görünmektedir.

12. Bob Jessop, "An Entrepreneurial City in Action: Hong Kong's Emerging Strategies in Preparation for (Inter-)Urban Competition", *Urban Studies* 37: 12 (2000): 2, 287-313; David Harvey, "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation of Urban Governance in Late Capitalism", *Geografiska Annaler* 71 B (1989): 3-17; Neil Brenner, *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2003.

13. Bkz. Kevin Cox (haz.), *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*, New York: Guilford Press, 1997.

Sorun kısmen, bir kategori olarak toprak sermayesini ve tanımı gereği coğrafi konum itibariyle sabit olan mimari çevreye yapılan uzun vadeli yatırımların önemini gözardı etme alışkanlığından kaynaklanır. Bu tür yatırımlar, özellikle de spekülatif nitelikte olanlar, ilk seferinde kârlı olması durumunda yeni yatırım dalgalarını peşi sıra getirir (kongre merkezini doldurmak için otellere ihtiyacımız vardır ki bunlar da daha iyi bir ulaşım ve iletişim ağı gerektirir, bunlar da kongre merkezinin kapasitesini artırma imkânı yaratır, vb...). Öyleyse metropoliten alana yapılan yatırımlarda, döngüsel ve kümülatif bir nedensellik söz konusudur (örneğin Londra rıhtım bölgesindeki bütün o yeniden gelişimi, Canary Wharf'ın gerek kamu gerekse özel sektör eliyle gerçekleştirilen yeni yatırımlar etrafında dönen finansal canlılığını göz önüne getirin). "Kentsel büyüme makinesi" tabir edilen şey bundan ibarettir — yatırım sürecine hâkim olan dinamikler arasında uyum sağlamak, bunun yanı sıra şehirler ve bölgeler arası rekabette başarıya destek olacak kilit kamu yatırımlarını doğru yer ve zamanda gerçekleştirmek.¹⁴

Fakat bunu bu kadar cazip kılan şey bir yandan da tek el rantı elde etmeye olanak vermesidir. Örneğin büyük müteahhitlerin, bir proje alanı içerisindeki en seçme ve rantabl arsayı proje bitimine kadar elde tutmak ve sonrasında bu arsadan tek el rantı sağlamak gibi bir stratejiye başvurdukları malumdur. Yeterli güce sahip kumaz yönetimler de aynı uygulamaya girişebilir. Anlaşıldığı kadarıyla Hong Kong yönetimi bütçesinin büyük kısmını, kamu arazilerinin çok yüksek tek elci fiyatlara kontrollü satışı yoluyla sağlamaktadır. Bu ise gayrimenkul üzerinden tek el rantına dönüşerek Hong Kong'u gayrimenkul piyasalarında iş gören uluslararası finans yatırımı sermayesi açısından çok cazip hale getirmektedir. Tabii, Hong Kong konumu itibariyle başka yönlerden de benzersiz olma iddiasına sahiptir ve bunun sunduğu tek elci avantajları piyasaya sürer. Singapur ise tek el rantı elde etmeye kalkışmış ve bunda kısmen benzer biçimde ancak farklı siyasal-iktisadi araçlar kullanarak büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Bu tür bir kentsel yönetim büyük oranda yalnızca ulaşım ve ile-

14. John Logan ve Harvey Molotch, *Urban Fortunes: The Political Economy of Place*, Berkeley: University of California Press, 1988.

tişim, liman yapıları, kanalizasyon ve su gibi alanlarda fiziksel altyapının yanı sıra, eğitim, bilin ve teknoloji, toplumsal kontrol, kültür ve yaşam kalitesi gibi toplumsal altyapı alanlarında da yerel yatırım modelleri inşa etme yönelimindedir. Amaç, kentleşme süreci içinde gerek özel teşebbüs gerekse devlet güçleri tarafından tekel rantlarının yaratılmasına ve bunlara el konmasına olanak verecek sinerjiyi üretmektir. Bu tür çabalar her zaman başarıya ulaşmaz tabii, fakat başarısız örnekler bile tekel rantı elde etme konusundaki başarısızlıkları üzerinden kısmen veya büyük ölçüde anlaşılabilir. Ancak tekel rantı arayışı gayrimenkul inşaatı, ekonomik inisiyatifler ve hükümet finansmanına has pratiklerle sınırlı değildir. Çok daha geniş bir uygulama alanına sahiptir.

Kolektif Simgesel Sermaye, Ayrıcalık İbareleri ve Tekel Rantları

Tekel rantı elde edebilmenin koşulu benzersiz, otantik, münferit ve özel olma iddiası ise, bu türden bir talep için tarihsel olarak oluşmuş kültürel ürün ve edimler ile çevrenin kendine has niteliklerinden (mimari, toplumsal ve kültürel çevre de tabii ki dahil olmak üzere) daha iyi bir alan olabilir mi? Şarapçılıkta da olduğu gibi, bu türden iddialar daima, maddi gerçeklikten temellenmenin yanı sıra, söylemsel yapıların ve mücadelelerin de sonucudur. Çoğunlukla tarihsel anlatılar, kolektif hafızaya ilişkin yorumlar ve anlamlar, kültürel pratiklere özgü göndergeler ve benzerlerine dayanır: Tekel rantı elde etmek için dayanılan gerekçelerin üretiminde daima güçlü bir toplumsal ve söylemsel unsur iş başındadır, zira eşsiz olduğu varsayılan bir yere özgü olan o şey her neyse, ona ulaşmak için —çoğu insana göre— Londra, Kahire, Barselona, Milan, İstanbul, San Francisco vb. ne gitmekten başka yol yoktur.

En bariz örnek turizmdir, ama meseleyi bununla sınırlamanın yanlış olacağı kanısındayım. Çünkü burada söz konusu olan kolektif simgesel sermayenin gücü, belli bir yere atfedilen ayrıcalık ibareleridir, ki bunlar genel olarak sermaye hareketleri üzerinde önemli bir çekim gücüne sahiptir. Bu tabirin genel kullanımını borçlu olduğumuz Bourdieu, bunları maalesef bireylerle sınırlı tutar (adeta yapılandırılmış estetik yargılar denizinde yüzen atomlar gibi), oysa bana öyle geliyor ki kolektif biçimler (ve bireylerin bu biçimlerle

ilişkisi) daha fazla ilgiye mahzar olsa gerektir.¹⁵ Paris, Atina, New York, Rio de Janeiro, Berlin ve Roma gibi yer isimlerine eşlik eden simgesel sermaye son derece önemlidir ve bu şehirlere, sözgelimi Baltimore, Liverpool, Essen, Lille ve Glasgow gibi yerler karşısında büyük ekonomik avantaj sağlar. Bu ikinci grup şehirler açısından sorun, tekel rantı sağlayan benzersizlik iddiasını daha iyi temellendirebilmek için simgesel sermaye katsayılarını yükseltmek ve ayrıcalık ibarelerini çoğaltmaktır. Şehirlerin birer "marka"ya dönüştürülmesi büyük bir iş kolu haline gelmiştir.¹⁶ Ulaşım ve iletişimin kolaylaşması ve ticaretin önündeki diğer engellerin azaltılmasıyla birlikte tekel gücünde genel olarak görülen azalma ile birlikte, kolektif simgesel sermaye elde etmek için verilen bu çaba tekel rantının zemini olarak daha da önem kazanır. Bilbao'daki Guggenheim Müzesi'nde Gehry'nin karakteristik mimarisiyle yarattığı sansasyonu başka nasıl açıklayabiliriz? Uluslararası arenada kayda değer yatırımlara sahip tanınmış finans kuruluşlarının sanatçının imzası gibi şahsına münhasır projelere destek sunma konusundaki heveskârlığını başka nasıl açıklayabiliriz?

Bir başka örneği ele alacak olursak, Barselona'nın Avrupa şehir sistemi içerisinde kazandığı ün, kısmen, düzenli olarak simgesel sermaye ve ayrıcalık ibareleri biriktirmesi sayesinde olmuştur. Katalanlara özgü tarih ve gelenek içerisinde kazılar yapılması, bölgenin güçlü sanatsal başarıları ve mimari mirasının (başta Gaudí olmak üzere), yaşam tarzı ve edebi geleneklere ait belirgin ibarelerin pazarlanması bunda büyük rol oynadı; bu nevi şahsına münhasırlığı kutlamak için hazırlanan kitaplar, sergiler ve kültürel faaliyetler seli de buna destek oldu. Bütün bunlar yeni göz alıcı mimari dekorla (Norman Foster'ın radyo verici istasyonu Torre de Collserola ve eski şehrin biraz viran haldeki dokusunun ortasında yükselen Meier'in bembeyaz ve göz alıcı Museu d'Art Contemporani de Barcelona'sı), yanı sıra liman ve sahilin açılması, çorak arazilerin Olimpiyat Köyü için geri kazanılması (İkarya ütopyasına sevimli bir gönderme) gibi bir dizi yatırım aracılığıyla öne çıkarıldı. Bir zamanlar epeyce şa-

15. Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1984.

16. Miriam Greenberg, *Branding New York: How a City in Crisis Was Sold to the World*, New York: Routledge, 2008.

ibeli, hatta tehlikeli olan şehrin gece hayatı, açık bir kentsel temaşa panoramasına dönüştü. Tekel rantları elde etmek için dev olanaklar açan Olimpiyat Oyunları da bütün bu gelişmelere aracı oldu (tesadüf bu ya, Uluslararası Olimpiyat Komitesi başkanı Samaranch da Barselona'da büyük gayrimenkul yatırımlarına sahipti).¹⁷

Gelgelelim Barselona'nın başlangıçtaki bu başarısı ilk çelişkinin derinliklerine doğru yol alıyor gibi görünmektedir. Bir şehir olarak Barselona'nın sahip olduğu kolektif simgesel sermaye temelinde tekel rantını cebe indirmek için sınırsız fırsatlar kendini gösterdikçe (İngiliz Mimarlar Kraliyet Enstitüsü'nün bütün şehre mimari başarı madalyasını takdim etmesinden bu yana emlak fiyatları astronomik düzeylere ulaşmıştır), bu karşı konulmaz cazibe çokuluslu şirketler eliyle metalaşmanın neden olduğu yeknesaklığı da peşi sıra getirmektedir. Kıyı gelişiminin son evreleri batı dünyasındaki benzerlerinden farksızdır: insanı şaşkına çeviren trafik yoğunluğu eski şehir dokusunun içinden bulvarlar açılmasını mecbur kılar, çokuluslu mağazalar yerel dükkânların yerini alır, mutenalaştırma eski sakinleri yerinden eder ve eski kent dokusunu tahrip eder; sonuçta Barselona ayrıcalık ibarelerini bir bir kaybetmeye başlar. Hatta Disneyleşme yönündeki işaretler de gözardı edilemeyecek denli belirginleşmiştir.

Bu çelişki, sorular ve direnişle belirgin hale gelir. Burada onurlandırılacak olan kimin kolektif hafızasıdır — Barselona'nın tarihinde öylesine önemli bir rol oynamış olan İkaryalılar gibi anarşistlerin mi, Franco'ya karşı var güçleriyle savaşan cumhuriyetçilerin mi, Endülüs muhacirleri olan Katalan milliyetçilerin mi, yoksa uzun dönem Franco'nun müttefiki olan Samaranch'ın mı? Kimin estetiği söz sahibi olacaktır — Barselona'nın Bohigas gibi gücüyle ün salmış mimarlarının mı? Disneyleşmenin herhangi bir biçimini kabullenmek için ne neden var? Bu gibi tartışmaları susturmak pek kolay değildir, çünkü Barselona'nın sahip olduğu kolektif simgesel sermaye birikiminin otantiklik, eşsizlik ve taklit edilemezlik gibi tikel niteliklere dayandığı herkesçe malumdur. Yerel ayrıcalığa ilişkin bu tür ibarelerin biriktirilmesi ister istemez yerel aktörlerin güç-

17. Donald McNeill, *Urban Change and the European Left: Tales from the New Barcelona*, New York: Routledge, 1999.

lenmesini ve hatta muhalif halk hareketleri mevzusunu gündeme getirir. O noktada kolektif simgesel ve kültürel sermayenin bekçileri —müzeler, üniversiteler, hami sınıfı ve devlet aygıtı— her zamanki gibi kapıyı kapayarak ayak takımını dışarıda tutmakta ısrar ederler (gerçi Barselona'daki Museu d'Art Contemporani, muadili olan pek çok kurumun aksine, şaşırtıcı ve yapıcı bir biçimde halkın beğenilerine hitap etmeyi sürdürmüştür). Eğer bu başarısız olacak olursa, devlet devreye girerek New York şehri belediye başkanı Giuliani'nin şehirde kültürel beğenileri izlemek amacıyla kurduğu "makuliyet komitesi"nden, düpedüz polis baskısına varan seçenekler arasında herhangi birini uygular. Gelgelelim burada yüksek getiriler ve götürüler söz konusudur. Gerek halihazırda gerekse geçmişte oluşumuna herkesin kendi üslubunca katkıda bulunduğu kolektif simgesel sermayeden nüfusun hangi kesiminin en fazla faydalana- cağını belirlemek söz konusudur. Simgesel sermayeden doğan tekel rantına salt çokuluslu şirketlerce veya yerel burjuvazinin güçlü, azınlık bir kesimi tarafından el konmasına neden izin verilsin? Singapur gibi (temelde konumunun sağladığı avantajdan doğan) tekel rantını yıllar içinde öylesine hoyratça ve başarılı biçimde yaratan ve sahiplenilen bir şehir bile, elde edilen kazancın konut, sağlık hizmetleri ve eğitim aracılığıyla geniş bir tabana dağıtılmasını güvence altına almıştır.

Barselona'nın yakın tarihinde örneğini gördüğümüz nedenlerden dolayı, bilgi ve miras endüstrileri, kültürel üretimin yarattığı canlılık ve hareket, kendine özgü bir mimarinin ve estetik beğenilerin geliştirilmesi pek çok yerde (özellikle Avrupa'da) kentsel girişimcilik siyasetinin güçlü kurucu unsurları olarak öne çıkmaktadır. Son derece rekabetçi bir dünyada ayrıcalığa dair ibareler ve kolektif simgesel sermaye biriktirme çabası sürmektedir. Gelgelelim bu durum peşi sıra bir dizi yerel soruyu da getirmektedir: Kimin kolektif hafızasına, kimin estetiğine ve kimin yararına öncelik tanınacaktır? Barselona'daki mahalle hareketleri, simgesel sermayelerini dayanak alarak tanınma ve siyasi güç talebiyle ortaya çıkmakta ve sonuç olarak şehirde siyasi varlıklarını ortaya koyabilmektedirler. Gerek müteahhitler gerekse turizm endüstrisi tarafından el konmakta olan, onların kentsel müşterekleridir. Fakat bu müştereklere sadece belli kesimlerin el koyması, yeni siyasi mücadele kanallarını hare-

kete geçirebilmektedir. Liverpool'daki Albert Rıhtımı'nın yeniden inşası sırasında köle ticaretine dair her tür referansın silinmesi, dışlanan Karayip kökenli nüfusun protestolarına yol açtı ve bu marjinalleştirilmiş topluluk içerisinde yeni siyasi dayanışma tarzları yarattı. Keza Berlin'deki Yahudi Soykırımı Müzesi uzun münakaşalara yol açtı. Anlamı üzerinde uzlaşmaya varılmış olduğunu varsayacağımız Atina Akropolü gibi antik çağ yapıtları bile anlaşmazlıklara konu olabiliyor.¹⁸ Bu türden tartışmalar dolaylı yollardan da olsa geniş siyasi etkilere yol açabiliyor. Yeni kentsel ortak alanların halk katılımıyla üretilmesi, kolektif simgesel sermayenin biriktirilmesi, kolektif bir hafıza ve efsanelerin harekete geçirilmesi, özgül kültürel geleneklere başvurulması, gerek sağ gerekse sol siyasi eylemlerin her biçiminin önemli veçhelerini oluşturur.

Örneğin Almanya'nın birleşmesinden sonra Berlin'in yeniden inşası etrafında dönen tartışmaları hatırlayın. Berlin'in simgesel sermayesinin nasıl tanımlanacağına dair tartışma ilerledikçe çok çeşitli güçler birbiriyle karşı karşıya geldi. Berlin, bariz biçimde, doğu ve batı arasında arabuluculuk yapma potansiyeli üzerinden bir benzersizlik iddiası geliştirebilir. Günümüz kapitalizminin eşitsiz coğrafi gelişimi içerisindeki stratejik konumu (eski Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle birlikte) şehre bariz avantajlar bahşediyor. Fakat kolektif hafıza, efsaneler, tarih, kültür, estetik ve gelenek üzerinden sürmekte olan bir başka kimlik savaşımı daha var. Bu mücadelenin yalnızca tek bir sorunlu boyutunu ele alacağım — pek de başat sayılamayacak olan bu boyutun küresel rekabette tekel rantı iddialarını temellendirmeyi ne derece başaracağı da belirsiz. Yerel mimar ve plancıların bir kısmı (yerel yönetim aygıtının bazı kısımlarının da desteğiyle), 18. ve 19. yüzyıl Berlini'ne ait mimari biçimleri yeniden tedavüle sokma, özellikle de —pek çok şeyi gözardı etmek pahasına— Schinkel'e özgü mimari geleneği öne çıkarma arayışına girdi. Bu tavır, seçkin estetik tercihlerden ibaret bir mesele olarak görülebilir, ancak şehrin kolektif hafızası, anıtsallık, tarihin gücü ve siyasi kimliğe ilişkin bir dizi anlarla yüklüdür. Ayrıca, kimin Berlinli olup kimin olmadığını ve kimin şehre hakkı olduğunu dar an-

18. Argyro Loukaki, "Whose Genius Loci: Contrasting Interpretations of the Sacred Rock of the Athenian Acropolis", *Annals of the Association of American Geographers* 87: 2 (1997): 306-29.

lamda soykütüğü veya belli bazı değer ve inançlara bağlılık temelinde tarif eden (ve çeşitli söylemlerde ifadesini bulan) düşünce iklimiyle de bağlantılıdır. Böyle bir tavır, ulusalcı ve romantik çağrışımlarla yüklü bir yerel tarihi ve mimari mirası kazıp çıkarmak anlamına gelir. Göçmenlere kötü muamele edildiği ve şiddetin yaygın olduğu bir bağlamda bu tür eylemlere sessiz bir meşruiyet dahi sağlayabilir. Bugün çoğu Berlin doğumlu olan Türk nüfusu pek çok onur kırıcı tutumla karşı karşıya kalmış ve bu insanların büyük kısmı şehir merkezinden tahliye edilmiştir. Onların Berlin şehrine yaptıkları katkı gözardı edilmektedir. Dahası, romantik/milliyetçi mimari üslup geleneksel anıtsallık yaklaşımıyla uyumludur, ki bu da çağdaş planlarda (her ne kadar açık olarak atıfta bulunulmasa da, hatta belki farkında olmaksızın) Albert Speer'in 1930'larda Reichstag'a anıtsal bir ön zemin sunmak amacıyla Hitler için çizdiği planları tekrar etmektedir.

Neyse ki Berlin'in kolektif simgesel sermaye arayışı bundan ibaret değildir. Örneğin Norman Foster'ın Reichstag'ı yeniden inşasının veya çokuluslu şirketlerin Potsdamer Platz'a hâkim olmak için (büyük oranda yerel mimarlara muhalif) uluslararası modernist mimarlar koleksiyonunu şehre getirtmesinin yukarıda bahsedilen tavırla tutarlı olduğunu söylemek zordur. Çokuluslu şirketlerin şehre hâkim olma yönündeki tehdidine verilen bu romantik yerel tepkinin, şehir için üretilen çok çeşitli ayrıcalık ibareleri arasında ilgi çekici masum bir unsurdan ibaret olarak kalması da olasıdır (ne de olsa Schinkel kayda değer bir mimari değere sahiptir, yeniden inşa edilen bir 18. yüzyıl kalesi ise Disneyleşme temayülleri açısından elverişli olabilir).

Fakat hikâyenin olası arka yüzü de, tekel rantından doğan çelişkilerin nasıl kolaylıkla ortaya çıkabileceğini vurgulaması açısından ilgiye mazhurdur. Bu dar görüşlü planlar, dışlayıcı estetik anlayış ve söylemsel pratikler şehre hâkim olsaydı, yaratılacak kolektif simgesel sermayenin serbestçe pazarlanması güç olacaktı, çünkü tam da özel nitelikleri onu küreselleşmenin dışında ve küreselleşmeyi büyük oranda reddeden dışlayıcı bir siyasi kültürün içerisinde konumlandıracaktı; en iyi ihtimalle içe kapanarak tutucu bir milliyetçiliğe yönelecek, daha da kötüsü, belki yabancıların ve göçmenlerin hoyratça reddi biçimini alacaktı. Kentsel yönetim elinde tuttuğu kolek-

tif tekel gücünü, çokuluslu küreselleşmenin bayağı kozmopolitizmine karşı bir muhalefete yönlendirebilir, ancak bu kez de yerel ulusalcılığın temelini oluşturma riski vardır. Yunanlılara borç krizini atlatabilmeleri için yapılacak yardımın Alman kamuoyunun geniş kesiminde reddedilmesiyle sonuçlanan kültürel çerçeve, bu tür yerel ulusalcılıkların pekişmesinin ciddi küresel sonuçları olabileceğine işaret ediyor. Bir şehrin başarıyla markaya dönüştürülmesi, bu markaya uymayan herkesin ve her şeyin ihraç edilmesini veya kökünün kazınmasını gerektirebilir.

Topyekûn bir ticarileşmeye fazlaca yaklaşıp tekel rantının kaynağı olan ayrıcalık ibarelerini kaybetmek ile, pazarlamanın güç olacağı fazlasıyla özel ayrıcalık ibareleri yaratmak arasındaki açmaz her daim mevcuttur. Fakat şarap üreticiliğinde de olduğu gibi, bir ürün, yer, kültürel bir biçim, gelenek veya mimari bir mirasa dair neyin bu denli özel olduğunu tanımlamak daima güçlü söylemsel manevraları gerektirir. Söylemsel savaşlar oyunun parçası haline gelir ve taraftarlar (örneğin medyada ve akademide) dinleyici kitlesini de, mali desteği de bu süreçler aracılığıyla devşirirler. Örneğin moda atıfta bulunarak pek çok şey elde edilir (nedense, moda merkezi olmak şehirlerin kayda değer miktarda kolektif simgesel sermaye biriktirmesinin yollarından biridir). Sermayedarlar bunun gayet farkındadır; bu yüzden de kültür savaşlarının ve çok-kültürlülük, moda ve estetiğin dikenli çalılarının arasına girmeleri icap eder, çünkü tekel rantını bir süreliğine de olsa elde etmenin yolu tam da bu araçlardan geçer. Ve eğer iddia ettiğim gibi, tekel rantı daima kapitalist arzunun nesnesiyse, o zaman kültür, tarih, miras, estetik ve anlam alanına yapılacak müdahalelerle onu elde etmek her çeşit sermayedar için çok önemli olsa gerektir. Bu noktada ortaya çıkan soru, bu kültürel müdahalelerin kendisinin sınıf mücadelesinin güçlü bir silahı haline nasıl gelebileceğidir.

Tekel Rantı ve Umut Vadeden Mekânlar

Bu noktada eleştirmenler iddiamın ekonomik açıdan indirgemeci görüldüğünden şikâyet edebilir. Bizzat kapitalizmin yerel kültürleri ürettiği, estetik anlamları şekillendirdiği ve yerel girişimler üzerinde hâkimiyet kurarak sermayenin dolaşımı içerisinde sindirile-

meyen herhangi bir farklılığın gelişimine peşinen engel olduğu gibi bir izlenim uyandırdığını söyleyeceklerdir. Bu yorumu önlemek elimden gelmez, ancak böyle bir yorumun mesajımı çarpıtmak olacağını söyleyebilirim. Zira tekel rantı kavramını sermaye birikimi mantığı çerçevesinde gündeme getirmekteki amacım, sermayenin yerel farklar, yerel kültürler arasındaki varyasyonlar ve kökeni her ne olursa olsun estetik anlamlara el koymak ve bunlardan artı değer devşirmek için yöntemlerinin eksik olmadığını göstermektir. Avrupa'lı turistler bugün New York'un Harlem semtinde ticari turlara katılabilmektedir (tura eşlik eden bir kilise korosu da cabası), tıpkı "yoksulluk turizmi"nin Güney Afrika, Mumbai'nin Dharavi semti ve Rio'nun favelaları gibi yoğun yoksulluk bölgelerine gezi çıkırtkanlığı yaptığı gibi. ABD'de müzik endüstrisi çok çeşitli üsluplardan müzisyenlerin kökenden, yerelden gelen yaratıcılıklarına el koymakta parlak başarılar elde etmektedir (neredeyse istisnasız olarak müzisyenlerden ziyade müzik şirketlerinin yararınadır bu ilişki). Ezilenlerin uzun tarihine seslenen, siyasi vurguya sahip müzik bile (rap'in bazı biçimleri, Jamaika'nın reggae'si veya Kingston menşeli dancehall müziği) metaya dönüşmektedir. Her şeyin metalaşması ve ticarileşmesi, zamanımıza damgasını vuran bir yönelimdir.

Gelgelelim tekel rantı çelişkili bir yapıya sahiptir. Tekel rantı arayışı küresel sermayeyi ayrıcalıklı yerel girişimlere değer atfetmeye sevk eder. Hatta bazı açılardan, yerel girişim ne kadar ayrıcalıklı ve ne kadar ihlalcı ise değeri o derece yükselir. Bunun yanı sıra, benzersizlik, otantiklik, münferitlik, orijinallik ve toplumsal yaşamda meta üretiminin yol açtığı yeknesaklıkla bağdaşmayan ne kadar özellik varsa hepsinin değerli kılınmasına yol açar. Sermaye eğer tekel rantının temelini oluşturan benzersizliği toptan yok etmek istemiyorsa (ki sermayenin bilfiil bunu gerçekleştirdiği, karşılığında da herkesçe lanetlendiği pek çok vaka vardır), farklılığın belli biçimlerini desteklemeli ve farklılaşan, hatta bir dereceye kadar kontrol dışına çıkan yerel kültürel gelişmelere de kendi pürüzsüz işleyişine düşmanca bir tavır alması muhtemel olsa dahi izin vermeli-dir. Hatta ihlalcı kültürel pratikleri dahi, temkinli bir biçimde ve endişeyle de olsa, destekleyebilir; çünkü bu, özgün, yaratıcı, otantik ve aynı zamanda da eşsiz olmanın yollarından biridir.

İşte böyle mekânlar, muhalif hareketlerin şekillenmesi için elve-

rişlidir; hatta çoğu kez, muhalif hareketlerin bu tür yerlerde çok önceden kök salmış olması da muhtemeldir. Sermaye açısından sorun, kültürel farklılıkları ve kültürel müşterekleri bunların üzerinden tekel rantı elde etmesine elverecek ölçüde edilgenleştirme, içirme, metalaştırma ve ticarileştirmenin yollarını bulmaktır. Bu esnada sermaye, kültür üreticilerinin ortaya koyduğu yaratıcılığı ve başkalarının ekonomik yararını gözetken siyasi angajmanını sömürmesi nedeniyle çoğu kez yabancılaşıma ve hınca yol açar. Bir halkın, kendi tarih ve kültürünün metaya dönüştürülerek sömürülmesinden topluca esef duyması durumunda olduğu gibi. Muhalif hareketler açısından sorun, kendi kültürel müştereklerinin böylesine yaygın biçimde ele geçirilmesine ses çıkarmak, ve münferitlik, eşsizlik, sahicilik, kültür ve estetik anlamlar üzerinden elde edilen meşruiyeti yeni olanak ve alternatifler açacak şekilde kullanmaktır.

En asgarisinden bu, sahicilik, yaratıcılık ve özgünlüğün, işçi sınıfı, köylü veya kapitalist olmayan herhangi bir başka tarihsel coğrafyanın değil de salt burjuvazinin ürünü olduğu fikrine direnmek anlamına gelir. Aynı zamanda bu, günümüz kültür üreticilerini, öfkelerini yeniden metalaşma, piyasa hâkimiyeti ve daha genel olarak kapitalist sisteme yöneltmeleri için ikna etmeyi gerektirir. Cinsellik, din, toplumsal ahlak ve sanatsal veya mimari alanındaki genel geçer kurallar hakkında ihlalcilik olmak bir şeydir, kapitalist tahakkümün kurum ve pratikleri (ki bunlar aslında kültür kurumlarının derinliklerine nüfuz eder) konusunda ihlalcilik olmak başka bir şey. Kapitalist temellük biçimleri ile geçmiş ve günümüzdeki kültürel yaratıcılık arasında cereyan eden parçalı olmakla birlikte geniş çaplı mücadeleler, kültür işleriyle uğraşan topluluğun bir kesimini çokuluslu kapitalizme karşı bir siyasetin yanında yer almaya ve farklı toplumsal ve ekolojik ilişkilere dayalı, daha ikna edici bir alternatiffe yönlendirebilir.

Bu, sahiciliğe, orijinalliğe ve tikellik estetiğine dair "saf" değerlerin kendi başına ilerici bir muhalif siyaset için yeterli temel oluşturacağı anlamına gelmez. Bunun yerel, bölgesel veya ulusal kimlik siyasetinin yeni faşist biçimlerine sapması işten bile değildir. Gerek Avrupa'nın büyük kısmında gerekse başka yerlerde bugün bunun endişe verici işaretlerine bolca rastlıyoruz. Solun cebelleşmek zorunda olduğu temel bir çelişkidir bu. Dönüştürücü siyasetin mekân-

ları kendini var eder çünkü onları feshetmeye sermayenin gücü yetmez. Bu mekânlar sosyalist muhalefet için olanak sağlar. Farklı yaşam tarzlarının hatta farklı toplumsal felsefelerin yeşerdiği mekânlar olabilir bunlar (Brezilya'nın Curitiba bölgesinin kentsel ekolojik sürdürülebilirlik konusundaki öncülüğü sayesinde edildiği ün gibi). Bu yerler, 1871 Paris Komünü veya 1968'de dünya çapında görülen şehir temelli çok sayıda hareket gibi, Lenin'in uzun zaman önce "halk şenliği" tabir ettiği devrimci çalkantının merkezi bir unsuru haline gelebilir. Seattle, Prag, Melbourne, Bangkok ve Nice'de ve sonra daha yapıcı biçimde 2001'de Porto Allegre'de tezahürlerini gördüğümüz neoliberal küreselleşme karşıtı parça parça hareketler böyle bir alternatif siyasete işaret etmektedir. Bu siyaset tümüyle küreselleşme düşmanı değil, ancak çok farklı koşullarda gerçekleşecek başka bir küreselleşmeye taraftardır. Belli bir tür kültürel özerklik, kültürel yaratıcılık ve farklılaşma için sarf edilen çaba bu siyasi hareketlerin oluşumunda güçlü bir unsur teşkil eder.

Bu tür muhalif seçeneklere kendini açan şehrin Barcelona, Berlin, San Francisco veya Milan değil de Porto Allegre olması elbette tesadüfi değil.¹⁹ Çünkü burada tarih ve kültürden gelen güçler siyasi bir hareket tarafından (Brezilya İşçi Partisi'nin önderliğinde), Bilbao'daki Guggenheim Müzesi veya Londra Tate Galerisi'nin ek binasında caka satandan farklı bir kolektif simgesel sermaye arayışı içinde, çok farklı bir biçimde devindirilmektedir. Porto Allegre'de biriktirilmekte olan ayrıcalık ibareleri özelde tekel rantlarını pazarlamaya ve daha genelde çokuluslu kapitalizm önünde diz çökmeye karşı alternatif bir küreselleşme meydana getirme çabasından kaynaklanır. Halk hareketine vurgu yapması sayesinde yeni kültürel formlar ve sahiplik, orijinallik ve geleneğin yeni tanımlarını etkin biçimde inşa eder. Önceki örneklerin, 1960'lar ve 1970'lerde Kızıl Bologna'da gerçekleşen ve hafızalarda yer eden deneylerin gösterdiği gibi bu, izlenmesi zor bir yoldur. Tek bir şehirde sosyalizm yaşam şansı olan bir kavram değildir, fakat tekel rantlarının üretimi ve temellük edilmesi için gerekli şartların en yoğun olarak bulunduğu yerler, hem fiziksel yatırımlar hem de kültürel hareketler bakımın-

19. Rebecca Abers, "Practicing Radical Democracy: Lessons from Brazil", *Plurimondi* 1:2 (1999): 67-82; Ignacio Ramonet, "Porto Alegre", *Le Monde Diplomatique* 562: 1 (Ocak 2001).

dan, şehirlerdir. Küreselleşmenin çağdaş biçiminin alternatifi gökten zembille inmeyeceğine göre, bunun birçok yerel mekân, özellikle de kentsel mekânlar içerisinden oluşması, ve birleşerek daha geniş bir hareket oluşturması gerekecek. Tekel rantı arayışı sırasında kapitalistlerin karşılaştığı çelişkilerin yapısal bir önem kazandığı nokta işte burasıdır. Otantiklik, yerellik, tarih, kültür, kolektif hafıza ve gelenek gibi değerleri pazarlama arayışındaki sermayedarlar, siyasi düşünce ve eylem için yer açmakta ve buralarda sosyalist alternatiflerin tasarlanıp uygulamaya konmasına imkân vermekteler. Böyle bir müşterek alan, kültür üreticilerini ve kültürel üretimi siyasi stratejisinin kilit bir unsuru olarak gören muhalif hareketler tarafından yoğun biçimde araştırılmayı ve geliştirilmeyi bekliyor. Yüksek kültüre ait güçlerin bu şekilde harekete geçirilmesinin pek çok tarihsel öncülü vardır (Rus Devrimi'nin yaratıcı yılları olan 1918-26 arası dönemde konstrüktivizmin oynadığı rol, çok sayıdaki tarihi örnekten yalnızca biridir). Fakat gündelik hayatın sıradan ilişkileri içerisinde üretilen popüler kültür de bu açıdan yaşamsal önem taşır. İşte burada alternatif küreselleşme biçimlerinin ve metalaşma aleyhtarı canlı bir siyasetin inşa edilmesi için umut vadeden kilit bir mekân yatıyor: Kültürel üretim ve dönüşümün ilerici güçlerinin, sermayenin güçlerine mağlup olmak bir yana, bu güçleri ele geçirerek sekteye uğratmasına elverişli bir mekân.

İKİNCİ KISIM

Asi Şehirler

Antikapitalist Mücadele İçin Şehri Yeniden Sahiplenmek

MADENKİ KENTLEŞME sermaye birikimi tarihi açısından bu derece önemlidir ve mademki sermaye güçleri ve sayısız müttefiki şehir yaşamını kökten değiştirmek için düzenli aralıklarla gözünü kırpmadan seferber olmaktadır, sınıf mücadelesi de —şu veya bu biçimde, açıkça bu sıfatla anılsın veya anılmasın— kaçınılmaz olarak bu sürece dahil demektir. Buna sebep, sermaye güçlerinin kendi istemlerini kentsel süreçler ve nüfusun tamamı üzerinde hâkim kılmak için var güçleriyle çabalamak zorunda oluşudur; zira en elverişli koşullar altında bile sermaye, bütün nüfusu denetimi altına almayacaktır değildir. Burada önemli bir stratejik siyasi soru ortaya çıkıyor: Antikapitalist mücadelelerin şehrin tanımladığı geniş sahaya odaklanması ve bu temelde örgütlenmesi ne derece gereklidir? Eğer gerekliyse, bu nasıl ve tam olarak hangi gerekçeyle başarılabilir?

Kent menşeli sınıf mücadeleleri hayret verici bir tarihe sahiptir. Paris'te 1789'dan, 1830 ve 1848'e, ve oradan da 1871 Komünü'ne dek birbiri ardına sıralanan devrimci hareketler 19. yüzyıldaki en bariz örneği oluşturur. Dahasonraki hadiseler arasında, Petrograd Sovyeti, 1927 ve 1967 Şanghay Komünü, 1919 Seattle Genel Grevi, Barcelona'nın İspanyol İç Savaşı'nda oynadığı rol, 1969 Córdoba ayaklanması, ve 1960'larda ABD'de genelinde baş gösteren kentsel ayaklanmalar, 1968'in kent temelli hareketleri (Paris, Chicago, Mexico, Bangkok, "Prag Baharı" tabir edilen hareket ve aynı sıralarda İspanya'da Franco karşıtı hareketin ön saflarında yer alan Madrid mahalle derneklerinin yükselişi) sayılabilir. Daha yakın dönemde ise,

1999'da Seattle'daki küreselleşme karşıtı gösterilerde bu daha eski mücadelelerin yankılarına tanık olduk. Bunu Quebec'te ve pek çok başka şehirde gerçekleşen ve geniş çaplı bir alternatif küreselleşme hareketinin parçası olan benzer protestolar izledi. Yine çok kısa bir süre önce, Kahire'nin Tahrir Meydanı'nda, ABD'nin Wisconsin eyaletine bağlı Madison şehrinde, Madrid'deki Puerta del Sol ve Barselona'daki Plaza del Sol ile Plaza de Catalunya ve Atina'nın Sintagma Meydanı'nda kitlesel protesto hareketlerine tanık olduk; bunların yanı sıra Mexico'nun Oaxaca eyaleti, Bolivya'nın Cochabamba (2000, 2007) ve El Alto (2003, 2005) bölgeleri devrimci hareketler ve ayaklanmalara; Buenos Aires (2001-2002) ve Şili'nin Santiago şehri de (2006, 2011) içeriği farklı olmakla birlikte diğerleri kadar önemli siyasi patlamalara sahne oldu.

Burada rol oynayan etken, tarihin gösterdiği gibi, sadece tekil kent merkezleri değildir. Birçok vakada başkaldırı ve ayaklanma ruhunun kentsel şebekeler üzerinden adeta bulaşıcı bir virüs biçiminde yayılması dikkat çekicidir. 1848'in devrimci hareketi her ne kadar Paris'te ortaya çıktıysa da, başkaldırı ruhu Viyana, Berlin, Milan, Budapeşte, Frankfurt ve daha nice Avrupa kentine yayılmıştı. Rusya'daki Bolşevik Devrimi'ne, Berlin, Viyana, Varşova, Riga, Münih ve Torino'daki işçi konseyleri ve "sovyet"lerin oluşumu eşlik etmişti. Tıpkı 1968'de Paris, Berlin, Londra, Mexico, Bangkok, Chicago ve sayısız diğer şehirde yaşanan —ve bazılarında şiddet kullanılarak bastırılan— "öfke günleri" gibi. ABD'de 1960'larda ortaya çıkan kentsel kriz de pek çok şehri aynı anda etkilemişti. Yine dünya tarihinde hayret verici bir an olmasına karşın fazlasıyla ihmal edilen 15 Şubat 2003 günü, milyonlarca kişi eşzamanlı olarak Roma, Madrid, Londra, Barselona, Berlin ve Atina'da ve daha az ancak dişe dokunur sayıda kişi de New York ve Melbourne'de, yine binlerce kişi de Asya (Çin hariç), Afrika ve Latin Amerika'nın 200 kadar şehrinde sokaklara çıkarak Irak'a karşı savaş tehdidine karşı gösteriler düzenledi. O dönemde küresel kamuoyunun belki de ilk ifadelerinden biri olarak tanımlanan hareket hızla hafızalardan silindiyse de, küresel kent ağının, ilerici hareketler tarafından henüz değerlendirilmemiş siyasi olanaklarla yüklü olduğu hissini ardında bıraktı. Şu an dünya çapında gençlerin önderliğinde büyüyen ve Kahire'den Madrid'e, Santiago'dan Londra'daki sokak ayaklanmalarına, New York'tan ABD'nin

ve giderek dünyanın sayısız şehrine yayılan Wall Street'i İşgal Et hareketine uzanan eylemlilik dalgası, şehir havasında dile getirilmeyi bekleyen siyasi bir şeyler olduğuna işaret ediyor.¹

Kent menşeli siyasi hareketlere dair bu kısa tarihçe, karşımıza iki soruyu çıkarıyor. İlk, şehir (veya şehirlerden oluşan sistem) daha derinden işleyen siyasi mücadelelerin ifade bulduğu, edilgen bir sahadan (veya önceden verili bir şebekeden) ibaret bir görünür-lük mekânı mıdır? Yüzeysel bir bakışla durum böyle görünebilir. Ancak bazı kentsel çevrelerin diğerlerine kıyasla isyan ve protesto için daha elverişli olduğu da aşikârdır — örneğin Tahrir, Tiananmen veya Sintagma Meydanları'nın merkezi konumu, Londra veya Los Angeles'a kıyasla Paris caddelerinin barikat kurmaya çok daha elverişli yapısı veya El Alto'nun La Paz'a mal akışını sağlayan ana güzergâhlara hâkim bir konumda oluşu gibi.

Bu nedenle siyasi erk çoğu zaman kentsel altyapıyı ve şehir yaşıntısını, isyankâr nüfus gruplarını denetlemesine olanak verecek biçimde yeniden düzenleme peşindedir. Haussmann'ın Paris'te açtığı bulvarlar bunun en bilinen örneğidir. Bulvarlar daha o dönemde asi yurttaşları askeri denetim altına almak için bir araç olarak görü-lüyordu. Bu münferit bir vaka değildir. 1960'lardaki kentsel ayaklanmalar sonrasında ABD'de kent merkezlerinin yeniden tasarlanması, şehir merkezindeki kıymetli emlak kaleleri ile yoksul semtler arasında karayollarından müteşekkil fiziksel bir engel, adeta birer hendek meydana getirdi. Batı Şeria'nın Ramallah şehrinde (İsrail Savunma Kuvvetleri eliyle) ve Irak'ın Felluce şehrinde (ABD ordusu eliyle) muhalif hareketleri bastırma çabasından doğan şiddetli çatışmaların kentsel nüfusu pasifize etmek ve denetlemek amacıyla kullanılması, askeri stratejileri tekrar düşünme mecburiyeti doğurdu. Buna karşılık Hizbullah ve Hamas gibi muhalif gruplarsa, giderek kent temelli başkaldırı stratejileri izlemeye başladılar. Militarizasyon elbette tek çözüm değil, hatta Felluce'de görüldüğü gibi, en iyi çözüm olmaktan da uzak. Rio'nun favelalarında uygulanan plan-

1. "Şehir havası insanı özgürleştirir" sözü Ortaçağ'dan gelir. Sözleşmeye dayalı şehirler birliği, "feodallite denizi içinde feodallikten arınmış adalar" gibiydi. Hikâyenin klasik biçimi Henri Pirenne'nin *Ortaçağ Kentleri* kitabında anlatılmaktadır. *Medieval Cities*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1925; Türkçesi: *Ortaçağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim, 2000.

lı pasifizasyon programlarında, sorunlu mahallelere uygulanan bir dizi farklı kamu siyaseti, toplumsal ve sınıfsal savaşa kentsel bir boyut getiriyor. Hizbullah ve Hamas'a gelince, kentsel çevre içinde örgütlü sıkı ağlara dayanan askeri operasyonlar ile alternatif kentsel yönetim yapılarını birleştiriyorlar, ki çöp toplamadan toplumsal destek ödeneklerine ve mahalle idari birimlerine kadar pek çok kalem buna dahil.

Öyleyse şehir, siyasi hareket ve başkaldırı için önemli bir saha işlevi görmektedir. Mekânın somut özellikleri önemlidir, toplumsal açıdan yeniden şekillendirilmesi ve farklı alanların organizasyonu siyasi mücadelede bir silah işlevi görür. Nasıl ki askeri bir hareket sırasında eylem sahasının seçimi ve şekillendirilmesi hangi tarafın kazanacağını belirlemede önemli bir role sahipse, kentsel mekânda cereyan eden kitlesel protestolar ve siyasi hareketler için de aynısı geçerlidir.²

İkinci önemli nokta ise, siyasi bir protestonun kentsel ekonomiyi sekteye uğratmakta ne derece başarılı olursa kendisini o derece etkin saymasıdır. Örneğin 2006 baharında ABD'de kaçak göçmenleri yasa önünde suçlu ilan eden bir yasa tasarısının meclise sunulmasının ardından (bazıları onyıllardır ülkede ikamet etmekte olan) göçmen kitleler arasında yaygın bir hareketlilik baş gösterdi. Göçmen işçiler genelinde bir grev olarak nitelenebilecek bir eylemle sonuçlanan kitlesel protestolar, Los Angeles ve Chicago şehirlerinde tüm iktisadi faaliyete ket vurdu ve diğer şehirleri de ciddi ölçüde etkiledi. Gerek yasal gerekse kaçak göçmenlerden oluşan örgütsüz işçi kitlesinin belli başlı kent merkezlerinde mal ve hizmet akışlarının yanı sıra üretim akışlarını da kesintiye uğratarak çarpıcı biçimde ortaya koyduğu siyasi ve iktisadi güç, yasa tasarısının durdurulmasında önemli bir rol oynadı.

Göçmen hakları hareketi sıfırdan ortaya çıkan, büyük oranda kendiliğinden gelişen bir hareketti. İvmesini kısa zamanda yitirdiyse de ardında, yasa taslağını durdurmanın yanı sıra, küçük ama kayda değer iki kazanım bıraktı: göçmen işçiler arasında sabit bir ittifak ve ABD'de 1 Mayıs'ın emekçi bayramı olarak kutlanması gibi yeni

bir âdet. Bu ikinci kazanım salt simgesel gibi görünse de, ABD'deki gerek örgütlü gerekse örgütsüz işçilere sahip oldukları kolektif gücü hatırlatması açısından önemlidir. Bu potansiyelin gerçekleşmesinin önündeki temel engellerden biri de hareketin hızlı gerileyişi sırasında ortaya çıktı. Büyük oranda Güney Amerikalı (Hispanik) nüfusa dayanan hareket, siyahi işçi hareketinin liderleriyle etkin bir müzakere başlatmayı başaramadı. Bu ise sağcı medya tarafından, Güney Amerikalı göçmenlerin siyah nüfusun işlerini elinden aldığı yönündeki yoğun propaganda bombardımanına zemin hazırladı.³

Son yirmi-otuz yılda kitlesel protesto hareketlerinde görülen hızlı ve istikrarsız yükseliş ve gerilemeler yoruma muhtaçtır. 2003'te küresel çapta gerçekleşen savaş karşıtı gösteriler ve 2006'da ABD'de göçmen hakları hareketinin yükselişi ve gerileyişinden başka, muhalif hareketlerin inişli çıkışlı seyri ve eşitsiz coğrafi tezahürlerine sayısız örnek verilebilir. Fransız banliyölerinde 2005'te baş gösteren ayaklanmaların, benzer şekilde 2001-2002 aralığında Arjantin'de cereyan eden gösterilerden 2000-2005 aralığında Bolivya'dakilere dek Latin Amerika'nın büyük kısmındaki devrimci kıvılcımların denetlenmesi ve hâkim kapitalist pratiklere massedilmesini hatırlayabiliriz. 2011'de Avrupa'nın güneyinde *indignados*'un gerçekleştirdiği popülist protestolar ve daha yakın dönemdeki Wall Street'i İşgal Et hareketi kalıcı bir güç elde edebilecek mi? Bu tür hareketlerin güttüğü siyaseti ve taşıdığı devrimci potansiyeli takdir edebilmek ciddi bir güçlük arz ediyor. 1990'ların sonundan bu yana küreselleşme aleyhtarı veya alternatif bir küreselleşmeyi savunan hareketlerin iniş-çıkışlı tarihçesi ve geleceği antikapitaist mücadelenin çok belirgin ve belki de kökten farklı bir evresinde olduğumuza işaret ediyor. Dünya Sosyal Forumu ve ondan filizlenen bölgesel organizasyonlarda biçimine kavuşan ve Dünya Bankası, IMF ve G7 (yeni G20) benzeri uluslararası örgütlerin toplantılarında düzenli aralıklarla tekrarlanan gösteriler biçiminde ritüelleşen (iklim değişikliğinden ırkçılığa ve toplumsal cinsiyet eşitliğine kadar) bu hareketi tam olarak tarif etmek güçtür, çünkü tek bir amaç etrafında örgütlenmiş olmaktan çok, "hareketlerin hareketi" diyebileceğimiz

3. Kevin Jonson ve Hill Ong Hing, "The Immigrants Rights Marches of 2006 and the Prospects for a New Civil Rights Movement", *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review* 42: 99-138.

bir yapıya sahiptir.⁴ Ancak bu, solun geleneksel örgütlenme biçimlerinin (sol siyasi partiler, militan fraksiyonlar, sendikalar, Hindistan'daki Maoistler veya Brezilya'daki topraksızlar hareketi benzeri militan çevreci veya toplumsal hareketler) ortadan kalktığı anlamına gelmez. Fakat bugün bütün bu örgütler, muhalif hareketlerin daha dağınık olarak bir arada bulunduğu, üst siyasi tutarlılıktan yoksun bir okyanus içinde yüzen hareketlere dönüşmüşlerdir.

Kapitalizm Karşıtı Mücadelede Değişen Sol Perspektifler

Burada daha büyük bir meseleyi ele almak istiyorum: Bütün bu farklı hareketlerin kentsel tezahürleri, küresel, kozmopolit, hatta evrensel beşeri arzulardan doğan ve şehir yaşamının somut ve çeşeliyle ilgisi olmayan birer yan etkiden mi ibarettir? Yoksa kapitalizme tabi olan kentsel süreçlerin ve şehir deneyiminin *kendisi* kapitalizm karşıtı mücadeleye zemin mi hazırlamaktadır? Eğer durum böyleyse, bu zemini hazırlayan şey nedir; bu potansiyeli sermayenin hâkim siyasi ve iktisadi güçlerine, (ve bence asıl kritik olan) hegemonik ideolojik pratiklerine ve siyasi öznellikler üzerindeki kuvvetli etkisine meydan okumak üzere harekete geçirmek nasıl mümkün olabilir? Başka bir deyişle, hem şehir içinde cereyan eden, hem de şehri ve şehir yaşamının niteliğini ve geleceğini konu alan mücadelelerin, antikapitalist siyasete temel teşkil ettiği söylenebilir mi?

Bu sorunun "tabii ki evet" biçiminde yanıtlanması gerektiğini iddia etmiyorum. Ancak sorulmaya değer bir soru olduğunu ileri sürüyorum.

Geleneksel sola mensup pek çok kimse için (burada sosyalist ve komünist partileri ve sendikaların çoğunu kastediyorum) kent mensheli siyasi hareketlerin tarihsel coğrafyasının yorumu, siyasi ve taktiksel varsayımlarla bulanıklaşmış, bu da kent merkezli hareketlerin salt radikal olmanın ötesinde devrimci bir değişimin kıvılcımını yaratma potansiyelinin gözardı edilmesine ve yanlış anlaşılmasına yol açmıştır. Kentsel toplumsal hareketler çoğu kez, canlı emeğin üre-

4. Thomas Mertes (haz.), *A Movement of Movements*, Londra: Verso, 2004; Sara Motta ve Alf Gunvald Nilson (haz.), *Social Movements in the Global South: Dispossession, Development and Resistance*, Basingstoke, Hants: Palgrave Macmillan, 2011.

tim esnasındaki sömürüsü ve yabancılaşmasından temellenen sınıf mücadelesi veya kapitalizm karşıtı mücadelelerden tanım gereği ayrı veya onlara göre tali görülmüştür. Kentsel toplumsal hareketler dikkate alındığında bile, daha köklü mücadelelerin salt yan ürünü veya anlam kaymasına uğramış hali olarak ele alınır. Örneğin Marksist gelenek içinde, kentsel mücadeleler ya gözardı edilir ya da devrimci potansiyelden yoksun, dolayısıyla önemsiz olduğu gerekçeyle tartışmanın dışında tutulur. Bu tür mücadelelerin üretimle değil yeniden üretimle ilişkili olduğu, sınıfa ilişkin sorunlara değil haklara, özerklik ve yurttaşlığa dair meseleler olduğu düşünülür. Bu yaklaşıma göre göçmen işçilerin 2006'daki örgütsüz emek hareketi de bir hak talebinden ibaretti ve devrimle ilgisi yoktu.

1871 Paris Komünü'nde olduğu gibi, şehir çapında bir hareket devrimin timsaline dönüştüğünde ise, içerdiği karmaşık devrimci dinamizmi ortaya koymak yerine, bu hareket bir "proleter kalkışması"⁵ olarak sahiplenilir (önce Marx'ın ve ardından Lenin'in yaptığı gibi). İşçileri sınıf tahakkümünden özgürleştirme arzusu kadar burjuva hâkimiyetindeki şehri yeniden sahiplenme yönünde bir arzunun da hareketi devindirdiği gerçeği gözardı edilir. Paris Komünü'nün ilk iki eyleminden birinin fırınlarda gece vardiyasını kaldırmak (emeğe ilişkin bir sorun), ikincisinin ise kira affı (kentsel bir sorun) oluşu, kanaatimce, simgesel bir anlam taşımaktadır.

Demek oluyor ki geleneksel sol gruplar bazı durumlarda kent menşeli mücadeleleri devralabilmekte ve her ne kadar mücadeleyi kendi geleneksel işçi sınıfı perspektiflerinden değerlendirselerde başarılı olabilmektedirler. Örneğin İngiliz Sosyalist İşçi Partisi 1980'lerde Thatcher'ın kelle vergisine karşı (düşük refah seviyesindeki kesimi derinden etkileyen bir yerel yönetim bütçe reformu) başarılı bir mücadele yürüttü. Seçim vergisi konusundaki yenilgisi Thatcher'ın iktidarı kaybetmesinde kuşkusuz önemli bir rol oynadı.

Yerleşik Marksist anlamıyla kapitalizm karşıtı mücadele ile kastedilen, aslolarak, üretim sürecinde sermayenin artı değer üretmesini ve ona el koymasını mümkün kılan, sermaye ve emek arasındaki sınıfsal ilişkinin tasfiyesidir. Kapitalizm karşıtı mücadelenin nihai

5. Karl Marx ve Vladimir Lenin, *The Civil War in France: The Paris Commune*, New York: International Publishers, 1989; Türkçesi: *Fransa'da İç Savaş*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol, 1977

amacı, bu sınıfsal ilişkinin ve ondan kaynaklanan her şeyin, her nerede ortaya çıkarsa çıksın, tasfiye edilmesine yöneliktir. İlk bakışta bu devrimci gayenin kentleşmeyle hiçbir ilgisi yokmuş gibi görünebilir. Hatta sıklıkla olduğu gibi bu mücadelenin ırk, etnisite, cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin prizmasından görüldüğü ve şehrin yaşam alanlarında etnisiteler arası, ırksal ve toplumsal cinsiyetten kaynaklanan kent temelli çatışmalarda tezahür ettiği durumda dahi, antikapitalist mücadelenin kapitalist sistemin derinliklerine uzanarak üretim sürecinde etkin olan sınıf ilişkilerinin kanserli tümörünü kesip çıkarılmasını şart koşan yerleşik kavramsallaştırma hükmünü sürdürür.

Genel olarak işçi sınıfı hareketlerinin, bu görevin öncü aktörleri olarak dünya çapındaki sanayi işçilerine imtiyaz tanıdığını söylemek —bir parça karikatürize etme pahasına da olsa— durumu doğru biçimde özetler. Devrimci Marksist versiyonda, bu öncü grubun rehberliğindeki sınıf mücadelesi proletarya diktatörlüğüne ve oradan da hem devletin hem de sınıfın çözüldüğü bir dünya vaadine ulaşır. İşlerin hiçbir zaman böyle ilerlemediğini söylersek, yine gerçeğe yakın bir karikatür sunmuş oluruz.

Marx, üretim sürecinde sınıf ilişkilerinden kaynaklanan tahakkümün yerini, parçası oldukları üretim sürecini ve bu sürecin kurallarını denetleyen işçi birliklerinin alması gerektiğini ileri sürmüştü. Bu görüş, işçinin öz denetimini veya *autogestion*'u (genellikle öz-yönetim olarak tercüme edilir), işçi kooperatifleri ve benzer örgütlenmeleri amaç edinen siyasi mücadelenin uzun tarihçesiyle paralellik gösterir.⁶ Bu mücadeleler Marx'ın teorik reçetesini izlemek yönünde bilinçli bir çabadan kaynaklanmış değildir. Tam aksine, teorik formülasyonun pratik mücadeleleri yansıttığı kesin gibidir. Bu fiili çabalar, toplumsal düzenin topyekûn, devrimci bir biçimde yeniden inşasına giden yol üzerindeki tali uğraklar da sayılamaz. Daha ziyade bizzat işçilerin apayrı yer ve zamanlarda ulaştıkları basit bir sezgiden doğmuştur; yabancılaşmış emek olarak sahip oldukları kapasiteyi sonuna kadar harcamalarını talep eden, ekseriyetle despotik bir patronun ezici emirlerine boyun eğmektense, parçası ol-

6. Mario Tronti, "Workers and Capital". Makaleye libcom.org sitesinden erişilebilir. İlk kez 1971'de İtalyanca olarak yayımlandı.

dukları toplumsal ilişkileri ve üretim faaliyetlerini kendi denetimlerine almanın çok daha hakkaniyetli, daha az mütahakkim ve kendilerine olan saygıları ve gururlarıyla daha fazla bağdaşan bir seçim olduğuna dair sezgiden doğmuştur. Fakat işçilerin özyönetimi ve bunun muadili olan diğer yöntemlerle dünyayı değiştirme girişimi —topluluk mülkiyetindeki projeler, "ahlaki" ekonomi veya "dayanışma" ekonomisi denen iktisadi biçimler, yerel ticaret sistemleri ve takas, ve bugün en bilinen örneğini Zapatistaların oluşturduğu özerk mekânların oluşturulması, bu tür girişimlerin düşmanca tavırlar ve etkin baskılar karşısında sürdürülmesini sağlayan asil gayretlere ve fedakârlıklara karşın, bugüne dek küresel ölçekte kapitalizm karşısı çözümler üretmede başarılı olmuş modeller gibi görünmemektedir.⁷

Bu tür girişimlerin uzun vadede kapitalizme küresel bir alternatif sunacak ölçeğe ulaşmakta başarısız olmasının temel nedeni gayet basittir. Kapitalist bir ekonomi içinde iş gören bütün teşebbüsler, kapitalist değer üretimi ve realizasyonuna ilişkin yasaların altında yatan "rekabetin zorunlu yasaları"na tabidirler. Eğer birisi benim ürettiğime benzer bir ürünü daha ucuza mal ederse, ben ya iflas ederim, ya da üretim pratiklerimi uyarlayarak verimliliği artırma veya emek, ara mallar ve hammadde maliyetimi azaltma çabasına girerim. Küçük ve yerel teşebbüsler rekabet yasalarının radarına yakalanmadan, örneğin yerel birer tekel konumu edinerek faaliyetlerini sürdürebilirler, ancak çoğu işletme için bu imkânsızdır. Dolayısıyla işçi denetimindeki veya kooperatif girişimler bir noktada kapitalist rakiplerini taklit etmeye başlarlar ve taklit ettikleri ölçüde de kendi pratiklerinin farkı ortadan kalkar. Öyle ki, bir süre sonra işçilerin, en az sermaye tarafından dayatılan kadar ezici bir kolektif öz-sömürü durumuna düşmeleri işten bile değildir.

Bundan da öte, Marx'ın *Kapital*'in 2. cildinde gösterdiği gibi, sermayenin dolaşımı üç ayrı dolaşım sürecinden oluşur: mali sermaye, üretken sermaye ve ticari sermaye.⁸ Bu dolaşım süreçlerinden her-

7. Immanuel Ness ve Dario Azzellini (haz.), *Ours to Master and to Own: Workers' Control from the Commune to the Present*, Londra: Haymarket Books, 2011.

8. Karl Marx, *Capital*, 2. Cilt, Londra: Penguin, 1978; Türkçesi: *Kapital*, 2. Cilt, çev. Mehmet Selik, İstanbul: Yordam, 2012; David Harvey, *A Companion to Marx's Capital*, 2. Cilt, Londra: Verso, yayıma hazırlanıyor.

hangi biri diğerleri olmadan ayakta kalamaz. Her üçü de iç içe geçen bu süreçler karşılıklı olarak birbirini belirler. İşçi özyönetimi veya topluluk kolektiflerinin görece yalıtılmış üretim birimleri, aleyhlerinde işleyen finansal ortam, kredi sistemi ve ticari sermayenin akbaba taktikleri karşısında pek nadir olarak hayatta kalabilir. Finans ve ticaret sermayesinin gücü son yıllarda bilhassa artmıştır (Wal-Mart olgusu), oysa çağdaş sol kuramlar bu konuyu ihmal etmektedir. Bu diğer dolaşım süreçleri ve onlar etrafında somutlaşan sınıf güçlerinin nasıl ele alınacağı, sorunun önemli bir kısmını oluşturur. Ne de olsa bunlar, kapitalist değer tespitine dair değişmez kanunların işleyişini sağlayan asli güçlerdir.

Buradan doğan teorik sonuçlar göze batacak denli barizdir. Üretim sürecinde etkin olan sınıfsal ilişkilerin tasfiyesi, kapitalist değer yasasının üretim koşullarını serbest ticaret aracılığıyla dünya piyasalarına dayatma gücünün tasfiyesine bağlıdır. Kapitalizme karşı mücadele, salt emek sürecinin örgütlenmesi ve yeniden örgütlenmesinden ibaret olmamalıdır, bu ne kadar temel bir belirleyen olursa olsun. Aynı zamanda kapitalist değer yasasının dünya çapındaki piyasalarda işleyişine siyasi ve iktisadi bir alternatif bulmayı içermelidir. İşçi denetimi veya komüniter hareketler üretim ve tüketimde kolektif olarak rol alan insanların somut sezgilerinden doğabilir; ancak kapitalist değer yasasının dünya sathındaki işleyişine karşı çıkmak, makro-iktisadi ilişkiler hakkında teorik bir kavrayışın yanı sıra farklı bir tür teknik ve örgütsel gelişkinlik düzeyini gerektirir. Bu ise uluslararası işbölümünün yanı sıra, dünya piyasalarındaki mücadele pratik ve ilişkilerinin örgütlenmesine hem önayak olmak hem de bu örgütlenmeyi denetlemek için gereken siyasi ve örgütsel beceriyi kazanmak gibi zor bir sorunu doğurur. Bugün kimilerinin önerdiği gibi, bu ilişki ağından sıyrılmak, pek çok nedenden ötürü hemen hemen imkânsızdır. İlkın böyle bir durumda, herhangi bir yerel kıtlık veya toplumsal ve doğal afete maruz kalma riski artar. İkinci olarak, etkin bir işletmeye sahip olmak ve ayakta kalabilmek hemen her zaman gelişkin üretim araçlarının varlığına bağlıdır. Sözelimi bir işçi kolektifinin bir mal zinciri içerisinde hammaddeden sonuç ürüne varıncaya kadar olan akışları koordine edebilme yetisi, enerji kaynakları ve teknolojilerine, yani cep telefonu, bilgisayar ve internet gibi kapitalist değer üretimi ve dolaşımı yasalarının geçerli

olduğu dünyadan temin edilecek girdilere bağlıdır.

Bu güçlükler karşısında, geleneksel sol içerisindeki güçlerin pek çoğu, tarihsel olarak, devlet erkinin ele geçirilmesini temel amaç edindi. Daha sonra bu erk, sermaye ve para akışlarını düzenlemek ve kontrol etmek, akılcı planlama yoluyla piyasa dışı, gayri-ticari mübadele sistemleri tesis etmek, ve uluslararası işbölümünü örgütlü ve bilinçli bir biçimde yeniden inşa etmek suretiyle kapitalist değer belirlenimi yasalarına alternatifler geliştirmek için kullanılabilecekti. Bu sistemi küresel ölçekte işletmeyi başaramayan komünist ülkeler Rus Devrimi'nden itibaren kendilerini kapitalist dünya piyasasından mümkün olduğunca soyutlamayı tercih ettiler. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyet İmparatorluğunun çöküşü ve Çin ekonomisinin kapitalist değer yasalarını tümüyle ve muazzam bir biçimde benimsemesi, bu münferit antikapitalist stratejinin sosyalizmin kuruluşuna giden elverişli bir yol olarak görülmekten çıkmasına yol açtı. Devletin korumacılık, ithal ikamecilik (örneğin 1960' larda Latin Amerika'da uygulandığı gibi), mali politikalar ve toplumsal refaha yönelik düzenlemeler aracılığıyla dünya piyasasında hâkim olan güçler karşısında bile koruma sağlayabilecek bir aktör olduğuna dair merkezi planlamacı ve sosyal demokrat görüş, neoliberal karşı devrimci hareketlerin 1970'lerin ortalarından itibaren istem kazanarak devlet aygıtına hâkim olmasıyla birlikte adım adım terk edildi.⁹

Merkezi planlamaya dayalı Stalinizm ve komünizmin fiili uygulamada ortaya çıkardığı hayli karamsar deneyim, ve sosyal demokrat reformizm ve korumacılığın sermayenin devleti denetimi altına alma ve siyaseti belirleme konusunda artan gücüne direnmekte son kertede başarısız oluşu karşısında, günümüz solunun büyük kısmı, devrimci dönüşümün zaruri bir ön adımı olarak devletin ortadan kaldırılması gerektiği, veya devrimci değişim için tek geçerli yolun üretimin devlet içerisinde otonom biçimde örgütlenmesi olduğuna hükmetmiştir. Böylelikle siyasetin ağırlık merkezi, işçilerin, topluluğun veya yerel güçlerin denetimine doğru kayıyordu. Buradaki varsayım, farklı türden muhalif hareketlerin —fabrika işgalleri, dayanışma ekonomileri, kolektif otonom hareketler, zirai kooperatif-

ler ve benzeri— sivil toplum içerisinde güç kazanmasıyla birlikte devletin tahakküm gücünün zaman içerisinde dağılarak ortadan kalkacağıydı. Bu, devrimci değişime dair "kemirgen teorisi" adını verebileceğimiz şeye denk düşüyordu: sermayenin kurumsal ve maddi dayanaklarını kemirmek, ta ki çökertene kadar. Bu bir vazgeçiş teorisi değildi. Kemirgenler korkunç bir hasara yol açabilir, hem de genellikle fark ettirmeden. Burada etkinliğe dair bir sorun yoktur; sorun daha ziyade, hasarın fazla bariz ve tehditkâr hale geldiği andan itibaren sermayenin haşere mücadelelerini, yani devlet güçlerini derhal iş başına çağırmaya hevesli ve kadir oluşudur. Geriye tek bir umut kalır: haşere mücadelelerinin, geçmişte zaman zaman olduğu gibi, kendi efendilerine karşı gelmeleri veya silahlı bir mücadele sırasında yenilgiye uğramaları — ki çok özgül koşullar, örneğin Afganistan'daki gibi bir durum hariç, böyle bir yenilgi ihtimali çok düşüktür. Bunun yerine gelecek toplum biçiminin tasfiye edilenden daha az barbarca olacağının ise ne yazık ki hiçbir garantisi yoktur.

Geniş bir sol yelpazede hangi stratejinin işe yarayacağı ve nasıl uygulanması gerektiğine dair fikirler hararetle benimsenmekte ve aynı derecede hararetle, çoğu kez de katı ve dogmatik biçimde savunulmaktadır. Herhangi bir düşünce ve eylem biçimini eleştirmek sıklıkla hakaretimiz tepkiler doğurur. Bütün bir sol, bütün bünyesini saran "örgütsel biçim fetişizmi"nden muzdariptir. Sosyalist ve komünist yönelimli geleneksel sol, demokratik merkezîyetçiliğin şu veya bu biçimini, siyasi partiler, sendikalar ve benzer örgütsel yapılar aracılığıyla savunagelmıştır. Oysa bugün "yataylık" ve "hiyerarşik olmama" gibi ilkeler veya radikal demokrasi ve ortak alanların yönetimine dair görüşler ortaya atılmaktadır. Küçük gruplar için geçerli olabilecek bu stratejilerin metropoliten bölge ölçeğinde işlerlik kazanması, hele de yedi milyar kişinin yaşadığı gezegen ölçeği için tasavvur dahi edilmesi imkânsızdır. Alternatif küresel yönetim biçimlerinin gerekli veya elverişli olması ihtimal dahilinde değilmişçesine, devletin tasfiyesi gibi programa dair özellikler dogmatik biçimlerde ifade edilmektedir. Yılların devlet karşıtı sosyal anarşisti Murray Bookchin bile, konfederalizme ilişkin teorisinde, bir tür alansal yönetim biçimine olan ihtiyacı hararetle savunmaktadır. Bu olmaksızın, yakın dönemden Zapatistalarınki gibi bir dene-

yim bile kuşkusuz yenilgi ve ölümle karşı karşıya kalırdı. Tümünden hiyerarşi karşıtı ve "yatay" ilişkilere dayalı bir örgütsel yapıya sahipmiş gibi resmedilen Zapatistalar, demokratik olarak seçilmiş delege ve görevliler aracılığıyla karar alırlar.¹⁰ Kimi gruplar da eski dönemlere ve yerli halklara ait doğanın haklarının yeniden talep edilmesine odaklanmakta, veya toplumsal cinsiyet, ırkçılık ve sömürgecilik veya yerliliğe dair meselelerin kapitalizm karşıtı bir siyaset karşısında öncelikli olması, hatta onun yerini alması gerektiğinde ısrar etmekte. Ancak bütün bunlar, söz konusu toplumsal hareketlerin herhangi bir rehber veya üst örgütsel teorinin olmadığı, sadece verili durumlarda "doğal olarak" ortaya çıkan sezgisel ve esnek bir dizi pratiğin söz konusu olduğuna dair hâkim algısıyla çelişir. İleride göreceğimiz gibi, bu inançlarında tümüyle haksız sayılmazlar.

Bütün bunların ötesinde, herkes için makul bir yaşam standardını sağlamak üzere dünya çapında işbölümünün ve paraya dayalı iktisadi eylemlerin ne şekilde yeniden düzenleneceğine dair üzerinde geniş bir uzlaşa bulunan somut önerilerin yokluğu bariz olarak hissedilmektedir. Üstelik çoğu kez bu sorundan göz göre göre kaçınılmaktadır. Önde gelen anarşist düşünürlerden David Graeber'in Murray Bookchin'in yukarıda bahsettiğimiz çekincelerine paralel biçimde ifade ettiği gibi:

Geçici otonomi alanları zaman içerisinde kalıcı, özgür topluluklara dönüşmelidir. Fakat bu toplulukların tümüyle yalıtılmış, etraflarındaki herkesle yalnızca çatışmalı bir ilişki içinde bulunmaları durumunda böyle bir dönüşüm mümkün olmayacaktır. Bu grupların kendilerini çevreleyen daha geniş iktisadi, toplumsal veya siyasi sistemlerle öyle veya böyle ilişki kurmaları gerekir. Bu ise en çetrefil sorundur, çünkü radikal demokrasi çizgisinde örgütlenen gruplar bu şekilde daha geniş yapılarla anlamlı bir biçimde bütünleşmek adına temel ilkelerinden sonsuz ödün vermek zorunda kalmışlar ve son derece büyük zorluklar yaşamışlardır.¹¹

10. Murray Bookchin, *Urbanization Without Cities: The Rise and Decline of Citizenship*, Montreal: Black Rose Books, 1992.

11. David Graeber, *Direct Action: An Ethnography*, Oakland, CA: AK Press, 2009: 239. Ayrıca bkz. Ana Dinerstein, Andre Spicer ve Steffen Bohm, "The (Im)possibilities of Autonomy, Social Movement in and Beyond Capital, the State and Development", *Non-Governmental Public Action Program, Working Papers*, London School of Economics and Political Science, 2009.

İçinde bulunduğumuz tarihsel kesitte kapitalist yaratıcı yıkımın katotik süreçleri kolektif solu enerjik ancak parçalanmış bir tutarsızlığa indirgemiş gibi görünmektedir. Öte yandan, düzenli aralıklarla patlak veren kitlesel protesto hareketleri, ve "kemirgen siyaseti"nin derinden ve usul usul işleyen tehdidi, kapitalist değer yasasından köklü bir kopuşun nesnel koşullarının fazlasıyla olgunlaşmış olduğuna işaret etmektedir.

Gelgelelim bütün bunların çekirdeğinde basit bir yapısal ikilem yatmaktadır: Sol, dünya piyasalarında geçerli olan kapitalist değer belirlenimi yasalarıyla bir yandan ilişki kurarken, bir yandan da bu yasalara alternatif yaratmak gereği ile işçi birliklerinin demokratik yollarla kolektif olarak neyi nasıl üretecekleri üzerinde söz sahibi olmaları için gösterdiği çabayı nasıl birbiriyle kaynaştırabilir? Bu nokta bugüne kadar antikapitalist alternatif hareketlerin iddialı yaklaşımlarında dikkatten kaçmıştır.¹²

Alternatifler

Eğer kalıcı bir kapitalizm karşıtı hareket ortaya çıkacaksa, bu, geçmişteki ve halihazırdaki antikapitalist stratejilerin yeniden gözden geçirilmesiyle mümkün olacaktır. Bir adım geri çekilerek neyin yapılabileceği ve yapılmak zorunda olduğu, bunu kimin yapacağı üzerine düşünmek yaşamsal önem arz eder. Ancak bunun yanı sıra ter-

12. Mondragon, zamana dayanıklılığı ispatlanmış bir işçi özyönetimi deneyimi olarak son derece öğreticidir. Faşist rejimin hüküm sürdüğü 1956 yılında İspanya'nın Bask Bölgesi'nde bir işçi kooperatifi olarak kurulan şirket, bugün İspanya ve Avrupa çapında 200 kadar teşebbüse sahiptir. Hissedarları arasında en yüksek ve en düşük kazancın oranı 3:1'dir; çoğu Amerikan şirketinde aynı oranın 400:1 olduğunu biliyoruz (gerçi son yıllarda Mondrago'da da oranın 9'a 1'e yükseldiği durumlar oldu). Üretim birimlerinin yanı sıra kredi kuruluşları ve perakende satış mağazaları da kuran şirket, böylelikle sermayenin dolaşımında olduğu her üç alanda varlık göstermektedir. Ayakta kalmasını sağlayan nedenlerden biri de bu olsa gerektir. Şirket, emek mücadelesinin bütünüyle dayanışma içinde olmadığı, sömürüye dayalı taşeronluk uygulamaları ve rekabet gücünü elde tutmak için şirket bünyesinde uygulanan verimlilik tedbirleri nedeniyle sol görüş içerisinde eleştirilere hedefi olmuştur. Yine de unutmamak gerekir ki kapitalist işletmelerin hepsi buna benzer bir yapıda olsaydı, şu an bambaşka bir dünyada yaşıyor olurduk. George Cheney, *Values at Work: Employee Participation Meets Market Pressure at Mondragon*, Ithaca, NY: ILR Press, 1999.

cih edilenler örgütsel ilke ve uygulamalar ile toplumsal, siyasi ve teknik alanlarda verilmesi ve kazanılması gereken mücadelelerin niteliğini eşleştirmek de bir o kadar önemlidir. Önerilen çözümler, formüller, örgütsel biçimler ve siyasi gündem maddeleri her ne olursa olsun, şu üç bağlayıcı soruya yanıt vermek zorundadır:

1) İlk, dünya nüfusunun çoğunu etkisi altına almış olan ezici maddi yoksulluk, ve bununla beraber, insan kapasitesinin ve yaratıcı güçlerinin gelişmesine ket vurulmuş oluşudur. Marx her şeyden öte insan gelişimini öne koyan bir filozoftu, fakat bunun ancak "zorunluluklar alanı geride bırakıldığında başlayan özgürlükler alanı" içerisinde mümkün olduğunun farkındaydı. Yoksulluğun küresel birikimi sorunuyla yüzleşmek için önce küresel ölçekte müstehcen boyutlara varmış olan servetin birikimiyle yüzleşmek gerektiği aşîkârdır. Yoksullukla savaşılan kuruluşların aynı zamanda servet karşıtı bir siyasete ve kapitalizm içerisinde hüküm süren toplumsal ilişkilerden farklı toplumsal ilişkilere angaje olmaları gerekmektedir.

2) İkinci sorun, dizginlenemeyen çevresel tahribat ve ekolojik dönüşümlerin yol açtığı, yaklaşan apaçık tehlikeyle ilgilidir. Burada da söz konusu olan salt maddi bir sorun değil, insanın doğaya dair algısını ve doğayla kurduğu maddi ilişkiyi değiştirmeyi kapsayan ruhsal ve ahlaki bir sorundur. Bu sorunun salt teknik bir çözümü yoktur. Yaşam tarzında hissedilir değişikliklerin (son yetmiş yılın banliyöleşmesinin yol açtığı siyasi, iktisadi ve çevresel sonuçları tersine çevirmek gibi) yanı sıra, tüketim kültürü, üretkenlik kültürü ve kurumsal düzenlemelerde de köklü değişikliklere gidilmesi zâruridir.

3) İlk ikisini belirleyen üçüncü bir sorun kümesi, kapitalist büyümenin kaçınılmaz olarak izlediği çizginin tarihsel ve teorik olarak kavranışıyla ilgilidir. Birçok nedenden dolayı artan büyüme, sermayenin sürekli birikimi ve yeniden üretimi için mutlak bir koşul teşkil eder. Sermayenin ebedi birikimine dair toplumsal olarak inşa edilmiş ve tarihsel olarak özgülüğe sahip bu yasanın sorgulanması ve nihayetinde tasfiyesi gereklidir. Artan büyüme (diyelim, sonsuza dek minimum yüzde 3 oranında) düpedüz imkânsızdır. Sermaye uzun tarihi içerisinde bugün bir dönüm noktasına ulaşmış (bir çıkmazla aynı şey değildir bu) ve oldum olası mevcut olan bu imkânsızlık giderek gerçeklik kazanmaya başlamıştır. Kapitalizm kar-

şıtı herhangi bir seçeneğin, kapitalist değer yasasının dünya piyasasını denetleme gücünü tasfiye etmesi şarttır. Bu ise, artı değerın üretimi ve paraya çevrilmesinin hiç durmadan genişlemesini mümkün ve zorunlu kılan hâkim sınıf ilişkisinin tasfiyesini gerektirir. Gidererek daha eşitsiz hale gelen servet ve güç dağılımının yanı sıra, toplumsal ilişkiler ve ekosistem üzerinde küresel ölçekte bunca tahrip-kâr baskı uygulayan sürekli büyüme sendromunu üreten de bu sınıfsal ilişkinin ta kendisidir.

Peki, ilerici güçler bu sorunları çözmek üzere nasıl organize olabilir, işçilerin yerel denetimi ile küresel koordinasyon gibi çift uçlu bir zorunluluğun elden kaçan diyalektiği nasıl ele alınabilir? İşte bu bağlamda bu soruşturmanın temel sorusuna dönmek istiyorum: Kent temelli toplumsal hareketler kapitalizm karşıtı mücadelenin bu üç boyutunun her üçünde yapıcı bir rol üstlenebilir ve kalıcı bir etki bırakabilir mi? Bu sorunun yanıtı kısmen, sınıfın niteliğinin köklü biçimde yeniden kavramsallaştırılmasına ve sınıf mücadelesinin yeniden tarif edilmesine bağlıdır.

Alternatif sol siyasi düşünceye bu âna kadar hâkim olan işçi denetimi anlayışı sorunludur. Üretimin gerçekleştiği başlıca saha olarak atölye ve fabrika oldum olası mücadelenin odak noktası olarak görülmüştür. Sanayide istihdam edilen işçi sınıfı geleneksel olarak proletaryanın öncü kanadı, devrimin başlıca aktörü olarak öncelik sahibi olmuştur. Ancak Paris Komünü'nü meydana getiren fabrika işçileri değildi. Bu nedenle, Komün'ün hiçbir şekilde bir proleter ayaklanması veya sınıf-temelli bir hareket değil, hemşerilik hakları ve şehir üzerinde hak talep eden kentsel bir toplumsal hareket olduğunu söyleyen, etkili bir muhalif görüş mevcuttur. Bu durumda komün, antikapitalist de değildir.¹³

Bunun aynı anda hem bir sınıf mücadelesi hem de işçilerin yaşadıkları yere dair hemşerilik/yurttaşlık hakları mücadelesi olarak düşünülmesine hiçbir engel olmadığı kanaatindeyim. Bir kere sınıf sömürsünün dinamikleri işyeriyle sınırlı değildir. 2. Bölüm'de konut

13. Manuel Castells, *The City and the Grassroots*, Berkeley, CA: University of California Press, 1983; Roger Gould, *Insurgent Identities: Class, Community, and Protest in Paris from 1848 to the Commune*, Chicago: University of Chicago Press, 1995. Bu tür yaklaşımların sorunlu olduğunu ortaya koyduğum argümanım için bkz. David Harvey, *Paris, Capital of Modernity*, New York: Routledge, 2003.

piyajasına ilişkin olarak tarif ettiğimiz akbaba taktikleri ve mülk-süzleştirmeye dayalı ekonomi bunun kanıtıdır. Başta esnaf, ev sahipleri ve mali sektör tarafından örgütlenen bu ikincil sömürü biçimlerinin etkileri, fabrikadan ziyade yaşam mekânlarında hissedilir. Bu sömürü biçimleri sermaye birikimi ve sınıfsal erkin sürdürülmesini sağlayan dinamiklerde oldum olası yaşamsal bir rol oynamıştır. Sözelimi işçiye ücret konusunda verilen tavizler, ticaret sermayesi ve ev sahipleri, ve günümüz koşullarında daha da acımasız biçimde kredi simsarları, bankerler ve finansörler tarafından, sermayedar sınıf adına geri alınmaktadır. Mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimi, ranta el konması, nüfusun büyük kısmının gündelik yaşam standartlarından duyduğu hoşnutsuzluğun kaynağını oluşturur. Kentsel toplumsal hareketler oldum olası bu tür sorular etrafında gelişmiştir, ve sınıf iktidarının devamını sağlayan örgütlenmenin çalışma etrafında olduğu kadar yaşam etrafında da şekillendiği gerçeğinden hareket eder. Bu nedenle, kentsel toplumsal hareketler, esas olarak haklar, yurttaşlık/hemşerilik ve toplumsal yeniden üretim açısından ifade edildiği durumlarda bile daima siyasi bir içeriğe sahiptir.

Bu kentsel hoşnutsuzlukların sermayenin üretim döngüsünden değil de meta ve para döngüsünden kaynaklanıyor olması bir şey değiştirmez: Sorunu bu şekilde yeniden kavramsallaştırmak büyük bir teorik avantaj sağlar, çünkü üretim sürecinde işçi denetimini hâkim kılma girişimlerinde rövanşı alan sermaye dolaşımı türlerine dikkat çeker. Önemli olan salt üretim döngüsünde ne olup bittiğinden ziyade sermaye dolaşımının bütünündeki resim olduğuna göre, sermayedar sınıf açısından değerin doğrudan üretim döngüsü içerisinden değil de meta veya para döngüsünden elde edilmesinin ne önemi olabilir? Artı değerin üretildiği yer ile nakde çevrildiği yer arasındaki mesafe, pratik açıdan olduğu gibi teorik bakımdan da önemlidir. Üretim sürecinde yaratılan değer, işçiden yüksek konut kirası talep eden ev sahipleri aracılığıyla sermaye sınıfı adına geri alınır.

İkinci olarak, kentleşmenin kendisi de bir üretim sürecidir. Binlerce işçinin istihdam edildiği, hem değer hem de artı değer yaratan bir süreçtir bu. Öyleyse artı değer üretiminin asıl sahası olarak neden fabrika yerine şehre odaklanmayalım? Böyle bakınca, Paris Komünü, bizzat şehri üretmiş olan proletaryanın kendi ürününe sa-

hip olma ve onu denetleme hakkını talep etmesi olarak anlaşılabilir. Burada (ve Paris Komünü'nde) söz konusu olan proletarya, solun alışıldık biçimde öncü rolünü biçtiği sınıftan oldukça farklıdır. Güvencesiz, dönemsel, geçici ve mekânsal olarak dağınık bir istihdam yapısı gösterdiğinden işyeri temelinde örgütlenmesi çok güçtür. Fakat dünyanın ileri kapitalizm aşamasındaki ülkelerinde bugün alışıldık fabrika işçisi zaten büyük oranda ortadan kalkmıştır. Bu durumda karşımızda iki seçenek duruyor: proletaryanın ortadan kaybolduğuna, dolayısıyla devrim olanağının yitirildiğine hükmederek yas tutmak; veya proletarya kavramımızı, kentleşmeyi üreten örgütsüz kitleleri (örneğin göçmen hakları yürüyüşlerini düzenleyenleri) içerecek biçimde değiştirmek ve bu kitlelerin kendine has devrimci olanaklarını ve güçlerini araştırmak.

Peki kenti üreten bu işçiler kimlerdir? İlk akla gelen aday, şehrin bilfiil inşasında rol alan inşaat işçileridir. Ancak kentleşmede rol alan yegâne aktörler oldukları veya en büyük işgücünü oluşturdukları söylenemez. İnşaat işçileri siyasi bir güç olarak ABD'de (ve muhtemelen başka yerlerde de) son dönemde kendilerine istihdam sağlayan büyük ölçekli ve sınıf imtiyazına dayalı gelişimin genellikle yanında yer almışlardır. Oysa bu onlar açısından zorunlu bir konum değildir. Haussmann'ın Paris'e getirttiği duvar ustaları ve işçiler Komün'de önemli bir rol oynamışlardı. 1970'lerin başında New South Wales'de inşaat sektöründe örgütlenen "Yeşil Yasak" sendikal hareketi, çevre açısından sağlıksız bulunduğu projelerde çalışmayı yasaklamış ve bunda büyük oranda başarı elde etmişti. Nihayetinde hareket, çevre sorunlarını çıtkırıldım burjuva duygusallığının bir tezahürü addeden, kendi Maoist ulusalcı lider kadrosunun devlet erki ile yaptığı işbirliği sonucu ortadan kaldırıldı.¹⁴

Gelgelelim madencilerin kazdığı madenden çıkan demirden köprülerin inşasında kullanılan çeliğe, bu köprülerden taşınan malların nihai varış noktası olan fabrikalara ve evlere dek kesintisiz bir bağlantı uzanır. Tüm bu faaliyetler (mekânsal hareket de dahil) değer ve artı değer üretir. Eğer kapitalizm "evler inşa edip içini eşyalarla doldurarak" krizlerini aşıyorsa, bu kentleşme faaliyetine dahil olan

14. John Tully, "Green Bans and the BLF: The Labour Movement and Urban Ecology", *International Viewpoint* IV 357 (Mart 2004).

herkes sermaye birikiminin makro-iktisadi dinamiklerinde kuşkusuz merkezi birer rol oynuyor demektir. Ve eğer bakım, onarım ve parça değiştirme edimlerinin her biri Marx'ın ileri sürdüğü gibi değer üreten akışın bir parçasıysa, şehirlerimizde bu işlerle uğraşan geniş işçi ordusu da değer ve artı değer üretimine katkıda bulunuyor demektir. New York şehrinde inşaat iskelelerinin yapımında ve sökümünde çalışan binlerce işçi değer üretmektedir. Bundan da öte, eğer yine Marx'ın vurguladığı gibi, malların üretim noktasından nihai varış noktasına kadar olan akışı değer üreten bir süreç ise, kırsal üreticilerle şehirdeki tüketicileri birbirine bağlayan besin zincirinde istihdam edilen işçiler de değer üretiyor demektir. New York şehrinde her gün binlerce dağıtım kamyonu sokakları doldurmaktadır. Örgütlenmeleri durumunda bu işçiler şehrin yaşam damarlarını tıkama gücüne sahip olacaktır. Ulaştırma işçilerinin yaptıkları, örneğin son yirmi yıl içinde Fransa ve Şanghay'da görülen grevler, ulaşımın son derece etkili birer siyasal silah olduğunu gösterdi (Şili'de ise 1973 yılında darbeye bahane gösterilmiş, olumsuz bir sonuca yol açmıştı). Los Angeles'taki Otobüs İşçileri Sendikası, New York ve Los Angeles'taki taksi şoförleri örgütlenmesi ise örgütlenmeye dair bütün bu veçheleri sergiler.¹⁵ El Alto şehrinde ayaklanan halk, La Paz'a giden ana tedarik hatlarını kesip burjuvaziye kırıntılara muhtaç bıraktığı vakit siyasi amaçlarına derhal ulaşmıştı. Varlıklı sınıfların, tek tek kişiler olarak değilse de idareleri altındaki kıymetler açısından bakıldığında, en savunmasız oldukları yer şehirlerdir. Bu nedenledir ki kapitalist devlet, gelecek yıllarda sınıf mücadelesinin ön cephesini oluşturacak olan askeri özellikte kent mücadeleleri için teçhizatlanmaktadır.

Yalnızca gıda ve diğer tüketim mallarının değil, enerji, su ve diğer ihtiyaçlara ait şebekelerin de herhangi bir kesintiye karşı ne kadar savunmasız olduklarını bir düşünün. Şehir yaşamının üretimi ve yeniden üretiminin bir bölümü Marksist külliyatta "üretken olmadığı" gerekçesiyle kenara atılmışsa da, toplumsal olarak gereklidir, ve

15. Michael Wines, "Shanghai Truckers' Protest Ebbs with Concessions Won on Fees", *New York Times*, 23 Nisan 2011; Jacqueline Levitt ve Gary Blasi, "The Los Angeles Taxi Workers Alliance", *Working for Justice: The LA Model of Organizing and Advocacy* içinde, Ruth Milkman, Joshua Bloom ve Victor Narro (haz.), Ithaca, NY: Cornell University Press. 2010: 109-24.

sermaye ve emek arasındaki sınıf ilişkilerinin yeniden üretiminde "*faux frais*"nin bir parçasıdır. Bu emeğin büyük kısmı oldum olası geçici, güvencesiz ve seyyardır; üretim ve yeniden üretim arasında varsayılan sınırı çoğu kez bulanıklaştırır (seyyar satıcıların durumunda olduğu gibi). Şehri üreten, ve bir o kadar önemlisi, yeniden üreten bu emek gücü yeni örgütlenme biçimlerine zaruri olarak ihtiyaç duyar. İşte bu noktada, henüz kuluçka evresindeki organizasyonlar devreye giriyor. Örneğin ABD'de faaliyet gösteren geçici ve güvencesiz istihdam koşullarına sahip, ve pek çoğu ev içi işçiliğinde olduğu gibi, metropoliten bir bölgede dağınık olarak bulunan işçilerin kurduğu bir ittifak olan Dışlanmış İşçiler Kongresi gibi.¹⁶

Üçüncü olarak, alışlageldik biçimdeki emek mücadelelerinin tarihinin de yeniden yazılmasına ihtiyaç vardır. Fabrika temelli işçilerin yürüttüğü mücadelelerin pek çoğunun, daha yakından incelendiğinde, çok daha geniş bir tabana sahip olduğu ortaya çıkıyor. Sözgelimi Margaret Kohn, sol emek tarihçilerinin 20. yüzyıl başında Torino'da düzenlenen Fabrika Konseyleri'ni överken, siyasetin büyük ölçüde şekillendiği ve güçlü bir lojistik desteğe kaynaklık eden mahalle ölçeğindeki "Halk Evleri"nin tümüyle gözardı edildiğinden yakınıyor.¹⁷ E. P. Thompson İngiliz işçi sınıfının oluşumunun işyerindeki olaylar kadar, mahalleler ve kiliselerde yaşananlara da bağlı olduğunu tasvir eder. Yerel ölçekli şehir lonca birliklerinin İngiliz siyasi örgütlenmesinde oynadığı rol, yeni doğmakta olan İşçi Partisi'nin ve bilhassa kasaba ve şehirlerdeki diğer sol örgütlerin militan tabanını nasıl bir arada tuttuğu fazlasıyla gözardı edilmiştir.¹⁸ ABD'de 1937'de gerçekleşen Flint oturma eylemi, kapıların dışındaki işsiz kitlelerin ve mahalle örgütlerinin sağladığı kesintisiz moral ve maddi destek olmasaydı ne derece başarılı olabilirdi?

Emek mücadelelerinde mahallelerin örgütlenmesi de işyeri örgütlenmesi kadar önemli olmuştur. Arjantin'de 2001 yılındaki eko-

16. Excluded Workers Congress, *Unity for Dignity: Excluded Workers Report*, New York, Excluded Workers Congress, c/o Inter-Alliance Dialogue, Aralık 2010.

17. Margaret Kohn, *Radical Space: Building the House of the People*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2003.

18. Edward Thompson, *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1968.

nomik çöküşün ertesinde gerçekleşen fabrika işgallerinin kozlarından biri, kooperatif olarak yönetilen fabrikaların da birer yerel kültür ve eğitim merkezi haline gelmesiydi. Böylelikle mahalle ve işyeri arasında köprü kurmayı başardılar. Fabrikanın eski sahipleri işçileri tahliye etmeye veya ekipmanı geri almaya çalıştıklarında bütün bir semt halkı bu girişimi önlemek üzere işçilerle dayanışma halinde karşı koyuyordu.¹⁹ UNITE HERE (Burada Birleş) örgütü, Los Angeles Havaalanı civarında çalışan otel işçileri tabanını örgütlemeye giriştiğinde, işverenlerin baskıcı stratejilerine karşı koyabilecek "bir koalisyon oluşturmak amacıyla siyasal, dinsel ve mahalle temelindeki diğer müttefiklere yönelik geniş bir iletişim kampanyası" yürüttü.²⁰ Fakat burada temkine dair çıkarılması gereken dersler de var: 1970 ve 80'li yıllarda İngiltere'de maden işçilerinin eylemleri sırasında, Nottingham gibi dağınık kentsel alanlarda yaşayan işçiler ilk havlu atan grup olmuştu; işyeri ve yaşam alanı siyasetinin örtüştüğü Northumbria gibi yerlerde ise işçiler son âna kadar dayanışmayı sürdürdüler.²¹ Bu gibi koşullardan doğan sorunlara ileride değineceğiz.

İleri kapitalist dünya addedilen ülkelerin büyük kısmında, alışıldık işyerlerinin ortadan kaybolması ölçüsünde (Çin'de veya Bangladeş'te durum farklı olsa da), salt iş değil yaşam mekânındaki koşullar etrafında bir örgütlenmeye gitmek ve bir yandan da bu ikisi arasında köprüler kurmak giderek daha zaruri bir hal alıyor. Kaldı ki, durum önceden de pek farklı değildi. Seattle'da 1919'da gerçekleşen genel grev sırasında işçi idaresi altındaki tüketici kooperatifleri kritik bir destek sunmuştu; grevin başarısız olmasıyla birlikte militan

19. Peter Ranis, "Argentina's Worker-Occupied Factories and Enterprises", *Socialism and Democracy* 19: 3 (Kasım 2005): 1-23; Carlos Forment, "Argentina's Recuperated Factory Movement and Citizenship: An Arendtian Perspective", Buenos Aires: Centro de Investigacion de la Vida Publica, 2009; Marcela Lopez Levy, *We Are Millions: Neo-liberalism and New Forms of Political Action in Argentina*, Londra: Latin America Bureau, 2004.

20. Forrest Stuart, "From the Shop to the Streets: UNITE HERE Organizing in Los Angeles Hotels", *Working for Justice: The LA Model of Organizing and Advocacy* içinde, Ruth Milkman, Joshua Bloom ve Victor Narro (haz.), Ithaca, NY: Cornell University Press, 2010.

21. Huw Beynon, *Digging Deeper: Issues in the Miner's Strike*, Londra: Verso, 1985.

faaliyet, temelde işçi yönetimindeki tüketici kooperatiflerinden müteşekkil, sıkı bağlarla bağlı, gelişkin bir sistemin oluşturulması yönüne kaymıştı.²²

Mücadelenin sürdüğü toplumsal çevreye doğru görüş açımızı genişlettiğimizde proletaryanın kim olduğu ve ne gibi arzulara ve örgütlenme stratejilerine sahip olduğu sorusu farklı bir içerik kazanmaya başlar. Alışlageldik fabrika mekânı dışında (gerek çalışma gerek yaşam mekânlarında) cereyan eden ilişkiler resme dahil edildiği vakit, muhalif siyasetin cinsiyet kompozisyonu da bir hayli farklı görünür. İşyerine has toplumsal dinamikler yaşam alanındakilerle aynı değildir. Toplumsal cinsiyete, ırk, etnisite, din ve kültüre dayalı farklar yaşam alanı içerisinde toplumsal dokuya çok daha derinden nüfuz etmiş durumdadır; keza, toplumsal yeniden üretime dair meseleler burada siyasi öznellikleri ve bilinci şekillendirmede daha belirgin, hatta baskın bir rol oynar. Diğer taraftan, sermayenin halklar arasında etnisite, ırk ve toplumsal cinsiyet eksenlerinde farklılık yaratması, yaşam alanında (parasal ve ticari sermaye döngüleri sayesinde) görülen mülksüzleştirme dinamiklerinde bariz eşitsizlikler üretmektedir. ABD'de 2005-2009 aralığında hane halkı başına azalan servet ortalama %28 iken, Güney Amerika kökenli nüfus için bu oran %66, siyahi nüfus için %55 ve beyazlar için %16'ydı. Mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimi süreçlerinde etnik ayrımcılığın sınıfsal bir karakter taşıdığı gün gibi aşikârdır. Varlık kaybının başlıca nedeninin konut değerlerindeki düşüş olduğu düşünüldüğünde, bu ayrımcılığın her bir etnik grubun mahalle yaşantısına yansımalarının birbirinden çok farklı biçimde olacağı açıkça görülür.²³ Fakat aynı mahalle mekânında gelişen ortak etnisite, din, kültürel tarih ve kolektif hafızadan temellenen köklü kültürel bağlar, ayrıştırıcı olduğu kadar birleştirici bir rol de oynayabilir, işyerinden kaynaklanan alışlageldik dayanışma biçimlerinden tümüyle farklı bir boyutta toplumsal ve siyasal dayanışma olanakları yaratabilir.

Hollywood'un kara listeye aldığı on yazar ve yönetmenden oluşan bir ekibin 1954 yılında çektiği *Dünyanın Tuzu/Salt of the Earth*

22. Dana Frank, *Purchasing Power: Consumer Organizing, Gender, and the Seattle Labor Movements, 1919-29*, Cambridge: CUP, 1994.

23. Peter Whoriskey, "Wealth Gap Widens between Whites, Minorities, Report Says", *Washington Post*, BusinessSection, 26 Temmuz 2011.

adlı harikulade filmde 1951 yılında geçen gerçek olaylar anlatılır. Film, New Mexico eyaletinde bulunan çinko madenlerinde yoğun sömürü koşullarında çalışan Meksikalı işçilerin ve ailelerinin mücadelesini anlatır. Meksikalı işçiler, beyaz işçilerle eşit koşullar, daha güvenli çalışma koşulları ve haysiyetli bir muamele görmeyi talep ederler (kapitalizm karşıtı pek çok mücadelede tekrarlanan bir tema). Kadınlar, içinde bulundukları güç yaşam koşullarında daha da önem kazanan kanalizasyon, içme suyu gibi sorunları dile getirmede erkek egemenliğindeki sendikanın kifayetsizliğinden şikâyetçidirler. İşçiler talepleri için greve gider ancak Taft-Hartley Yasası gereğince grev yasaklanır. O vakit kadınlar erkeklerin bıktırıcı itirazlarına karşın grevi devralır. Çocukların bakımını üstlenmek zorunda kalan erkekler içme suyu ve kanalizasyonun evde günlük hayatın işleyişi için ne kadar zaruri olduğunu zor bir deneyim sonucu öğrenirler. Cinsiyet eşitliği ve feminist bilinç, sınıf mücadelesinin çok önemli silahları haline gelir. Şerif, aileleri tahliye etmek için mahalleye geldiğinde diğer ailelerden gelen (kültürel dayanışmadan temellenen) destek grevdeki ailelere salt gıda tedarik etmekle kalmaz, konutlarının iade edilmesini de sağlar. Sonunda şirket, talepleri kabul etmeye mecbur olur. Cinsiyet, etnisite, çalışma ve yaşam alanları arasındaki birlikten doğan hayranlık verici güç, inşa etmesi kolay bir kuvvet değildir. Filmde erkekler ve kadınlar, Anglo-Amerikan ve Meksikalı işçiler, işyeri temelli ve gündelik yaşam temelli perspektifler arasındaki gerilim, emek ve sermaye arasındaki gerilim kadar önemlidir. Ancak emeğin bütün güçleri arasında birlik ve eşitlik sağlandığında kazanmanız mümkün olacak, demektedir film. Filmin ABD'de siyasi nedenlerden ötürü herhangi bir ticari sinemada gösterimi yıllarca sistematik olarak yasaklanan yegâne film olması, bu mesajın sermaye açısından ne denli tehlike arz ettiğinin delilidir. Filmin çoğu amatör oyuncularından oluşan kadrosu maden sendikası üyeleri arasından seçilmiştir. Ancak başrolde parlak bir performans sergileyen kadın oyuncu Rosaura Revueltas ülkeden ihraç edilerek Meksika'ya gönderilmiştir.²⁴

24. James Lorence, *The Suppression of Salt of the Earth: How Hollywood, Big Labor and Politicians Blacklisted a Movie in Cold War America*, Albuquerque: University of New Mexico Press, 1999. Filmi ücretsiz olarak internette indirmek mümkün.

Fletcher ve Gapasin birlikte kaleme aldıkları ve kısa bir süre önce yayımlanan kitapta, emek hareketinin sektörel örgütlenme biçimleri yerine coğrafi örgütlenme biçimleri üzerine eğilmesi gerektiğini savunuyor, ABD'deki emek hareketinin sektörel olarak örgütlenmenin yanı sıra şehirlerdeki merkezi emek konseylerini güçlendirmesinin önemini vurguluyorlar.

Mademki emek sınıfa dair meseleleri gündeme getiriyor, kendisini yerellikten ayırt etmemelidir. Emek terimi, kökeni işçi sınıfında olan ve işçi sınıfının sınıfsal taleplerini savunan örgütlenme biçimlerini ifade etmelidir. Bu anlamda, işçi sınıfından temellenen ve sınıfa özgü meseleleri ele alan bir mahalle örgütü (örneğin işçilere ait bir merkez), emek örgütü sıfatını bir sendika kadar hak eder. Hatta, işçi sınıfı içinde sadece tek bir işkolumun çıkarlarını savunan bir sendika (örneğin beyazların üstünlüğünü savunan bir zanaatkâr birliği) emek örgütü sıfatını işsiz veya evsizlere yardım eden bir mahalle örgütünden daha az hak eder.²⁵

Bu nedenle emek örgütlenmesi için yeni bir yaklaşım öneriyorlar. Bu yaklaşımın,

ittifaklar kurma ve siyasi eyleme geçme tarzı, halihazırdaki sendikal pratiklere meydan okur. Temel çıkış noktası şudur: Mademki sınıf mücadelesi işyeri ile sınırlı değil, sendikalar da bununla sınırlı kalmamalı. Buradan doğan önemli sonuç, sendikaların salt işyerlerini veya belli bir sektörü değil, bütün bir şehri örgütlemek üzerinden düşünmek zorunda oluşudur. Şehirlerin örgütlenmesi ise ancak sendikanın metropolde bulunan toplumsal gruplar içinde ittifak yapabileceği gruplarla birlikte hareket etmesiyle mümkün olabilir.²⁶

"Öyleyse," diye soruyor yazarlar, "şehri nasıl örgütlemeli?" Bu sorunun kapitalizm karşıtı mücadelenin gelecek yıllarda yeniden canlanabilmesi için yanıtlanması gereken kilit sorulardan biri olduğu kanaatindeyim. Bu tür mücadeleler, yukarıda gördüğümüz gibi, ayrıcalıklı bir tarihe sahiptir. 1970'lerin "Kızıl Bologna"sından alınan ilham buna örnek verilebilir. Aslında "sosyalist belediyecilik" uzun ve ayrıcalıklı bir geçmişe sahip; hatta, "Kızıl Viyana"da veya 1920'ler İngilteresi'ndeki radikal belediye konseyleri gibi radikal kentsel

25. Bill Fletcher ve Fernando Gapasin, *Solidarity Divided: The Crisis in Organized Labor and a New Path Toward Social Justice*, Berkeley, CA: University of California Press, 2008: 174.

26. A.g.y.

reformlara tanık olunan dönemler, hem sol reformizmin hem de daha devrimci hareketlerin tarihi içerisinde merkezi bir konuma yerleştirilmelidir.²⁷ Tarihin hayret verici kinayelerinden bir başkası da, Fransız Komünist Partisi'nin 1960'lardan günümüze dek belediye yönetimlerinde siyasetin diğer alanlarında olduğundan çok daha itibarlı bir konum elde etmesidir (bu durum kısmen yerel düzlemde dogmatik bir teoriye sahip olmayışı ve Moskova'dan direktif almayışı ile açıklanabilir). İngiliz sendika konseyleri de benzer şekilde kent siyasetinde belirleyici rol oynamış, yerel partilerin militan gücünün teminatını oluşturmuştur. Bu gelenek 1980'lerin başında Thatcherizme karşı belediyelerin verdiği mücadele ekseninde sürdürülmüştür. Bunlar salt savunma amaçlı eylemler değildi. 1980'lerde Ken Livingstone'un idaresindeki Londra Büyükşehir Konseyi'nin gösterdiği gibi, yaratıcı potansiyel taşıyordu, ta ki Margaret Thatcher bu şehir temelli muhalefetin tehdit arz ettiğinin farkına vararak bütün bu yönetim kademesini tasfiye edene kadar. ABD'nin Milwaukee şehri dahi uzun yıllar sosyalist bir yönetime sahipti. ABD senatosuna seçilen gelmiş geçmiş yegâne sosyalistin kariyerine Vermont eyaletinin Burlington şehri belediye başkanı olarak başlamış ve halkın güvenini burada kazanmış oluşu da dikkate şayandır.

Sınıf Temelli Siyasi Bir Talep Olarak Şehir Hakkı

Eğer Paris Komünü'ne katılanlar kolektif olarak üretiminde rol oynadıkları şehir üzerinde haklarını talep ediyor idiyse, "şehir hakkı" antikapitalist mücadelede kitleleri harekete geçirecek kilit bir slogan olarak neden kullanılmasın? Şehir hakkı, en başta da belirttiğimiz gibi, boş bir gösterendir, aşkın değil ancak içkin olasılıklarla yüklüdür. Bu da onun siyasi açıdan önemsiz olduğu anlamına gelmez; her şey bu ifadenin içini kimin dolduracağına, reformist ve içkin mi yoksa devrimci bir içerikle mi dolduracağına bağlıdır.

Kentsel sahnede reformist ve devrimci girişimleri birbirinden ayırt etmek her zaman kolay değildir. Porto Allegre'deki katılımcı

27. Max Jaggi, *Red Bologna*, Littlehampton: Littlehampton Book Services, 1977; Helmut Gruber, *Red Vienna: Experiment in Working-Class Culture*, 1919-34, Oxford: OUP, 1991.

bütçe çalışmaları, Curitiba'daki ekolojiye duyarlı programlar veya pek çok ABD şehrinde görülen yaşamaya yeterli ücret kampanyaları, reformist, üstelik de bir hayli marjinal gibi görünmektedir. 2. Bölüm'de anlatılan Chongqing girişimi ise devrimci bir harekettten ziyade kuzeye özgü himayeci sosyalizmin otoriter bir tarzını çağrıştırmaktadır. Ancak bu tür girişimlerin etki alanı genişledikçe daha derin katmanlarda daha radikal kavramsallaştırma ve metropoliten ölçekli eylem olanakları açığa çıkabilmektedir. Örneğin şehir hakkı retoriğinin 1990'larda Brezilya'da tekrar canlandırılması ve daha sonra Zagreb, Hamburg, Los Angeles gibi şehirlere yayılması, daha devrimci olanakların habercisi gibidir.²⁸ Bu olanağın ne derece güçlü olduğu, mevcut siyasi erkin (örneğin Rio Dünya Şehir Forumu'nda bir araya gelen STK'lar ve Dünya Bankası'nın da dahil olduğu uluslararası kuruluşların) bu dili kendi gayeleri doğrultusunda içermeye çabasına bakarak anlaşılabilir.²⁹ Nasıl ki Marx, işgününün uzunluğuna getirilecek kısıtlamayı devrime giden yoldaki ilk adım olarak tarif ettiyse, herkes için insan onuruna yaraşır bir ev ve yaşam çevresinde yerleşme hakkı talebi de daha kapsamlı bir devrimci hareketin ilk adımı olarak görülebilir.

Sermayenin kapsayıcılık çabasından yakınmak boşunadır. Sol, sermayenin bu çabasını bir iltifat kabul etmeli ve kendi niyetinin farklılığında ısrar etmek için mücadele etmelidir: Şehrin üretimi ve yeniden üretimine emek sarf eden herkes, üretimine katkıda bulunduğu şey üzerinde kolektif bir hakka sahip olmanın dışında, ne tür bir kentleşmenin nerede ve nasıl üretileceği üzerinde de söz sahibidir. Hâkim sınıfsal ilişkilerin dışında bir kentsel yaşamın yeniden canlandırılması ve inşa edilmesi isteniyorsa, parasal güce dayalı

28. Rebecca Abers, *Inventing Local Democracy: Grassroots Politics in Brazil*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publisher, 2000. Yaşamaya yetecek ücret hareketi için bkz. Robert Pollin, Mark Brenner ve Jeanette Wicks-Lim, *A Measure of Fairness: The Economics of Living Wages and Minimum Wages in the United States*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2008. Özel bir vaka çalışması için bkz. David Harvey, *Spaces of Hope*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000; Ana Sugranyes ve Charlotte Mathivet (haz.), *Cities for All: Proposals and Experiences Towards the Right to the City*, Santiago, Şili: Uluslararası Habitat Koalisyonu, 2010.

29. Peter Marcuse, "Two World Forums, Two Worlds Apart", www.planners-network.org.

mevcut demokrasinin dışında farklı demokratik araçlar (sözgelimi halk konseyleri) geliştirilmelidir.

Şehir hakkı bireysel bir hak değil, belli bir odağı olan kolektif bir haktır. Sadece inşaat işçilerini değil gündelik yaşamın yeniden üretimini sağlayan herkesi kapsar: bakım hizmeti verenler ve öğretmenler, kanalizasyon ve metro işçileri, su ve elektrik tesisatçıları, inşaat iskelesi kuranlar ve vinç operatörleri, hastane çalışanları, kamyon, otobüs ve taksi şoförleri, lokantalarda ve eğlence sektöründe çalışanlar, banka memurları ve belediye yetkilileri. Şehir hakkı kavramı, sayısız kola ayrılan işbölümünden doğan parçalanmış toplumsal mekân ve konumların bu inanılmaz çeşitliliğinden bir birlik türetmeye çalışır. İşçi merkezleri ve bölgesel işçi konseylerinden (Toronto örneği gibi) ittifaklara uzanan (Şehir Hakkı İttifakı, Dışlanmış İşçiler Kongresi ve güvencesiz emeğin örgütlenmesinde görülen diğer biçimler) çok sayıda örgüt biçimi bu gayeyi siyasi perspektifine dahi etmiştir.

Fakat, şehir hakkı, kısmen kapitalist kentleşmenin günümüzdeki koşulları, kısmen de aktif olarak bu hakkın peşinden gitmesi muhtemel toplumsal grupların karakteri nedeniyle, açıkça görüleceği üzere, karmaşık bir yapıya sahiptir. Örneğin Murray Bookchin'in de benimsediği (Lewis Mumford'ın yanı sıra toplumsal anarşist düşünce geleneğinden etkilenmiş başka pek çok kişiye mal edilmiş olan) ikna edici görüşe göre, kapitalist kentleşme süreçleri işleyen bir siyasi topluluk olarak şehri öylesine tahrip etmiştir ki sivil bir antikapitalist seçeneğin şehir üzerinde inşa edilmesi artık mümkün değildir.³⁰ Lefebvre de bir anlamda bu görüşe katılır, ancak kent mekânının sermaye birikimi ve hâkim sınıf ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlamak üzere devlet bürokratları ve teknokratları tarafından rasyonalize edilmesi üzerinde çok daha fazla durur. Ne de olsa banliyö hakkı gibi bir sloganı bugün antikapitalist bir şiar kabul etmenin işe yarayacağı söylenemez.

Bu nedendir ki şehir hakkı, halihazırda var olan bir şey üzerinde iddia edilen bir hak olmaktan çok, şehri sosyalist bir siyasal topluluk olarak, yoksulluğu ve toplumsal eşitsizliği ortadan kaldıracak,

30. Murray Bookchin, *The Limits of the City*, Montreal: Black Rose Books, 1986.

çevre üzerinde yaratılan tahribatı onaracak tümüyle farklı bir model üzerinden yeniden inşa etme hakkı olarak anlaşılmalıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için mütemadi sermaye birikimini mümkün kılan tahripkâr kentleşme biçimleri durdurulmalıdır.

Murray Bookchin'in "özgürleşimci belediyecilik" tabir ettiği, birbiriyle ve doğayla olan ilişkilerini akılcı bir yolla düzenleyen belediye meclislerinden oluşan biyolojik bölgesel bir birlik kavramını hayata geçirme çabası da benzer bir savdan temelleniyordu. İşte bu noktada siyasetin fiili dünyası ile şehre dair ütopyacı düşünce ve yazının büyük ölçüde anarşizmden ilham alan uzun tarihçesi arasında üretken bir çakışma görülür.³¹

Kentsel Devrime Doğru

Bu tarihçeden ortaya üç tez çıkıyor. İlkin, grevden fabrika işgallerine dek uzanan iş temelli mücadelelerin başarı elde etme olasılığı, işyeri etrafındaki mahalle veya topluluklar düzleminde bir araya gelen halk güçlerinin (nüfuz sahibi siyasi liderler ve onların bağlı olduğu siyasi örgütler de buna dahildir) kuvvetli ve aktif desteği söz konusu olduğu durumlarda çok daha yüksektir. Tabii burada işçiler ve yerel halk arasında güçlü bağların zaten var olduğu veya hızla kurulabileceği varsayılmaktadır. İşçi ailelerinin aynı zamanda mahalle sakinlerini oluşturduğu durumlarda (*Salt of the Earth* filminde tasvir edilen türden madenci yerleşimlerinde olduğu gibi) bu türden bağlar "doğal olarak" ortaya çıkabilir. Daha dağınık kentsel çevrelerde ise bu tür bağları kurmak, devamını sağlamak ve güçlendirmek ise bilinçli bir siyasi çabayı gerektirir. Bu tür bağların olmadığı, sözgelimi İngiltere'de 1980'lerdeki grevler sırasında Nottinghamshire maden işçilerinin durumunda ise, bu bağları kurmak için çaba harcanmadığı takdirde hareketin başarısızlığa uğraması neredeyse kaçınılmazdır.

31. Bu teamülün tarihçesi Patrick Geddes'in *Cities in Evolution* yapıtıyla başlar (Oxford: Oxford University Press, ilk basım 1915); temel uğraklarından biriyse Lewis Mumford'un *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects* adlı geniş etki uyandıran kitabıdır (Orlando, FL: Harcourt, 1968); Türkçesi: *Tarih Boyunca Kent*, çev. Gürol Koca ve Tamer Tosun, İstanbul: Ayrıntı, 2007.

İkinci olarak, iş kavramı dar anlamıyla sanayi işçiliğiyle özdeşleştirilmekten çıkarılarak gittikçe kentsel bir biçim alan gündelik yaşamın üretimi ve yeniden üretiminde rol alan emek biçimlerinin geniş sahasını kapsayacak şekilde yeniden tanımlanmalıdır. İş temelli ve mahalle temelli mücadeleler arasındaki ayrımlar giderek silikleşmektedir, keza sınıfın ve işin, toplumsal yeniden üretimin mekânı olan hane halkından yalıtılmış biçimde üretim mekânında tanımlandığı düşüncesi de.³² Daha iyi bir yaşam için verilen mücadelede, evimize çeşme suyunu getirenler de, fabrikada boruları ve lavaboları üretenler kadar önemlidir. Şehirde yiyecek dağıtımını yapanlar, ki buna seyyar satıcılar da dahildir, bu gıdayı yetiştirenler kadar önemlidir. Yiyeceği pişirenler de (sokaktaki kızarmış mısır veya sosisli sandviç satıcılarından tutun da evlerin mutfağında bütün gününü ocak veya ateş başında ter dökerek geçirenlere kadar) yiyeceği sindirime hazırlayarak ona değer eklemektedirler. Bu yüzden şehir yaşamının üretimi ve yeniden üretiminde rol oynayan kolektif emek, sol düşünce ve örgütlenmeye daha sıkı bir biçimde dahil edilmelidir. Kent ve kır arasında bir zamanlar anlamlı olan ayrımlar son dönemde hükmünü yitirmiştir. Gerek şehre giren gerekse şehirden çıkan tedarik zincirleri kesintisiz bir hareketi gerektirir. Hepsinden öte, iş ve sınıfa dair kavramlar temelden yeniden tanımlanmalıdır. Hemşerilerin kolektif hakları için verilen mücadele (göçmen işçilerin mücadelesi gibi) kapitalizm karşıtı sınıf mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir.

Yeniden canlandırılmış biçimiyle bu proletarya kavramı bugün kitlesel boyutlara ulaşmış olan, geçici, güvencesiz ve örgütsüz emeğin hâkim olduğu kayıtdışı sektörleri de içerir ve kucaklar. Bu tür gruplar, öyle görünüyor ki, kentsel ayaklanmalar ve başkaldırılarda tarihsel olarak önemli bir rol oynamıştır. Gerçekleştirdikleri eylemler her zaman sol bir karakter arz etmez, ancak bu zanaatkâr sendikalarına da yöneltebilecek bir itirazdır. Bu grupların çoğu defa istikrarsız, yahut otoriter (ister dini ister laik) karizmatik liderler tarafından sırtlarının sıvazlanmasına karşı zaafı olduğu da doğrudur. Bu nedenle de siyasi konumları anaakım sol tarafından çok defa sahiplenilebileceği gibi korkulması da gereken "şehir çapulcuları" (hatta

32. Ray Pahl, *Divisions of Labour*, Oxford: Basil Blackwell, 1984.

Marksist lügatte daha da talihsiz biçimde "lumpenproletarya") olarak yaftalanıp haksız yere kenara itilmiştir. Bugün bu kitleleri dışlamaktan vazgeçmek, aksine kapitalizmle mücadelede önemli bir unsur olarak kucaklamak şarttır.

Son olarak, canlı emeğin (yukarıda tanımladığımız geniş anlamıyla) üretim esnasında sömürsü kapitalizm karşısı herhangi bir mücadelede merkezi konumunu korumalı, diğer taraftan artı değerin yaratılması ve işçilerin yaşam alanlarında onların elinden geri alınmasına karşı verilen mücadelelere de şehrin üretiminin çeşitli noktalarındaki mücadeleler kadar önem verilmelidir. Geçici ve güvencesiz işçilerin durumunda olduğu gibi burada da sınıf eyleminin alanının genişletilmesi örgütsel sorunlara yol açar. Fakat aşağıda göreceğimiz gibi, aynı zamanda sayısız olanağı da içinde taşır.

"Öyleyse Şehri Nasıl Örgütlemeli?"

Fletcher ve Gapasin'in sorusunu dürüstçe yanıtlamak gerekirse, bunun nasıl yapılacağını bilmiyoruz; hem bu soruya yeterince kafa yorulmamış olduğu için, hem de siyasi pratiklerin geçirdiği evrime dair genellemeler yapmamıza olanak verecek sistematik bir tarihsel kütükten yoksun olduğumuz için. Tabii ki "doğal gaz ve su" temininin sosyalist idarelerce üstlenilmesi veya 1920'lerde Sovyetler Birliği'nde görülene benzer daha serüvenci kentsel ütopyacılık gibi kısa dönemli deneysel yaklaşımlara rastlıyoruz.³³ Fakat bunun büyük kısmı yerini reformist sosyalist gerçekçiliğe yahut Doğu Avrupa'da halen pek çok dokunaklı kalıntısına rast geldiğimiz ataerki sosyalist/komünist modernizme bıraktı. Bugün kentsel örgütlenmeye dair bildiğimiz şeylerin hemen hepsi, kent yönetimi ve idaresine dair bürokratik kapitalist kamu yönetimi çerçevesinden türeyen genelgeçer teori ve çalışmalara uzanmaktadır, ki antikapitalist bir siyasetle uzaktan yakından ilgisi yoktur (Lefebvre'in haklı olarak hiç durmadan meydan okuduğu şey tam da budur). Elimizdeki en iyi seçenek, şehri bir şirket yapısı içinde tasvireden teoridir ki, kaçınılmaz olarak şirket yapısına özgü karar alma mekanizmalarının şehre uyarlanması sonucuna yol açar. Bu karar verme süreçlerinin ilerici

33. Anatole Kopp, *Ville et Révolution*, Paris: Editions Anthropos, 1967.

güçler tarafından devralındığı zamanlarda, kapitalist gelişmenin daha fütursuz biçimlerine meydan okumak, toplumsal eşitsizlik ve çevre tahribatı gibi gözümüzün önünde duran felç edici soruları yüksek sesle dile getirmek mümkün olmuştur. Porto Alegre'deki deneyim, Ken Livingstone'un GLC'sinde* denenmiş olan, bunun hiç değilse yerel örneklerini sunar. Bunun yanı sıra rekabetçi kent yönetiminin faydaları ve yatırımcıları çekebilmek için şehir yönetimlerinin başvurulan çok çeşitli teşvikler üzerine geniş (ve eleştirel olmaktan çok methiyeyi andıran) bir literatür bulunmaktadır.³⁴

O halde Fletcher ve Gapasin'in ortaya attığı soruyu yanıtlamaya nereden başlayabiliriz? İzlenebilecek yollardan biri, devrimci durumlar içinde ortaya çıkan kentsel siyaset pratiklerinin tekil örneklerini incelemek olabilir. Bu nedenle bitirirken, kentsel ayaklanmaların antikapitalist hareketlerle nasıl ilişki kurabileceğine dair ipuçları toplamak açısından Bolivya'da son dönemde yaşanan olaylara hızlıca bakmayı öneriyorum.

2000 yılının meşhur "Su Savaşları" sırasında Cochabamba'nın sokak ve meydanlarında neoliberal özelleştirmelere karşı bir başkaldırı örgütlendi. Hükümetin politikalarını reddeden halk, önde gelen iki uluslararası şirketi, Bechtel ve Suez'i ülkeden kovdu. La Paz'ın yukarısındaki platoda kurulmuş cıvıl cıvıl bir şehir olan El Alto'dan doğan isyan hareketi neoliberal siyaset taraftarı başkan Sánchez de Lozada'yı 2003 Ekimi'nde istifaya zorladı ve halefi Carlos Mesa da 2005 yılında aynı kadere maruz kaldı. Bütün bunlar Aralık 2005'teki ulusal seçimlerde ilerici aday Evo Morales'in zaferini hazırladı. 2007'de muhafazakâr elitlerin Evo Morales'in başkanlığını hedef alan karşı-devrim girişimi de yine Cochabamba'da bozguna uğratıldı; şehri ele geçiren yerli halklarının öfkesi karşısında muhafazakâr

* *Greater London Council* veya Londra Mücavir Alan Konseyi, 1981-86 aralığında İngiliz İşçi Partisi üyesi Livingstone'un başkanlığında proto-sosyalist bir yerel yönetim birimi hüviyeti kazandı. Thatcher yönetimince siyasi bir tehdit olarak görülen kurum 1986 yılında feshedilmesinden önce özellikle metro ulaşımının iyileştirilmesi ve ucuzlatılması yönünde önemli kamu projelerini üstlendi. —ç.n.

34. Gerald Frug, *City Making: Building Communities without Building Walls*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999; Neil Brenner ve Nik Theodore, *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe*, Oxford: Wiley Blackwell, 2003.

yerel yönetim kadrosu şehri terk etti.

Her zaman olduğu gibi buradaki güçlük, yerel koşulların bu tekil hadiselerde tam olarak nasıl bir rol oynadığını anlamak ve bu olayları irdelemenin sonucunda ne tür evrensel ilkeler çıkarılabileceğini (eğer çıkarılabilirse) kestirmekte yatar. 1871 Paris Komünü'nden çıkarılabilecek evrensel dersler söz konusu olduğunda birbiriyle çelişen yorumlara musallat olan da işte bu sorundur. El Alto gibi güncel bir vakaya odaklanmanın iyi yanı, burada halihazırda süregiden, dolayısıyla süregelen bir siyasi sorgulama ve analize açık bir mücadelenin varlığıdır. Yakın dönemde yayımlanan birkaç harikulade çalışma, daha şimdiden ihtiyati birtakım sonuçlar için dayanak sunmaktadır.

Örneğin Jeffrey Webber Bolivya'da son on yıldan bu yana cereyan eden hadiselerle dair ikna edici bir yorum sunuyor.³⁵ Webber 2000-2005 arasını, elitler ve halk kesimleri arasında derin bir uçurumun bulunduğu koşullarda hakikaten devrimci bir dönem olarak görüyor. Geleneksel seçkin sınıfın (uluslararası sermaye güçlerinin de desteğiyle) idaresindeki devletin çok kıymetli doğal kaynakların kullanımına ilişkin neoliberal politikalarının halk tarafından reddi, büyük kısmı köylü olan yerli halkların ırkçı baskıya karşı verdiği, uzun bir geçmişe sahip özgürlük mücadelesiyle birleşti. Neoliberal rejimin şiddetinin kıskırttığı ayaklanmalar 2005'te Morales'in seçilmesiyle sonuçlandı. Köklü elitler (ki bilhassa Santa Cruz'da yoğunlaşmışlardı) bölgesel ve yerel özerklik talebiyle Morales yönetimini hedef alan karşı devrimci bir hareket başlattılar. Bu ilginç bir hamleydi, çünkü Latin Amerika solu "yerel özerklik" idealini çoğu kez özgürleşme mücadelesinin merkezi kabul etmiştir. Bolivya'da böyle bir talebi dile getiren çoğu kez yerli halklar olmuştur, ve bu tür hareketlerin sempatizanı olan Arturo Escobar gibi akademik teorisyenler bunu genelde, doğası itibarıyla ilerici bir talep, hatta neredeyse kapitalizm karşıtı hareketin zorunlu bir ön koşulu olarak görme eğilimdedirler.³⁶ Fakat Bolivya örneği gösteriyor ki yerel veya

35. Jeffrey Webber, *From Rebellion to Reform in Bolivia: Class Struggle, Indigenous Liberation, and the Politics of Evo Morales*, Chicago: Haymarket Books, 2011. Michael Hardt ve Antonio Negri de *Commonwealth* yapıtında birkaç İspanyolca kaynağa atıfta bulunuyorlar (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009).

bölgesel özerklik talebi, siyasi ve idari karar mercilerinin ölçeğini değiştirmekten kazancı olan herhangi bir aktör tarafından dile getirilebilmektedir. Örneğin Margaret Thatcher'ın Londra Mücavir Alan Konseyi'ni feshetmesinin nedeni de buydu, yani konseyin kendi politikalarına muhalif oluşu. Bolivyalı seçkinleri, kendi çıkarlarına düşmanca bir tavra sahip olduğunu düşündükleri Morales hükümetine karşı Santa Cruz'un özerkliğini istemeye yönelten de aynı nedendi. Ulusal mekânda kaybettiklerini kendi yerel mekânlarında özerklik ilan ederek telafi etmek istiyorlardı.

Morales'in seçim sonrası siyasi stratejisi her ne kadar yerli hareketlerinin gücünü birleştirmeye yaramış olsa da, Webber onun 2000-2005 aralığında ortaya çıkan sınıf temelli devrimci perspektifi, toprak sahibi ve kapitalist seçkinlerle müzakereler ve anayasal tavizler (aynı zamanda emperyalist dış güçlere verilen tavizler) lehine terk ettiği kanısındadır. Webber'e göre sonuç 2005 sonrasında kapitalizm karşıtı herhangi bir dönüşüm hareketi yerine, "neoliberalizmin —And Dağları bölgesine has özellikleri haiz olarak— yeniden inşası" olmuştur. Böylelikle sosyalizme geçiş fikri uzun bir süreliğine ertelenmiştir. Bununla birlikte Morales, çevre sorunları konusunda küresel lider rolünü üstlenerek yerli halkın yaygın olarak benimsediği "tabiat ananın hakları" anlayışını 2010 Cochabamba beyannameğine dahil etmiş ve Bolivya anayasası kapsamına almıştır.

Webber'in görüşleri, tahmin edileceği üzere, Morales rejiminin destekçilerinin hararetle tepkisiyle karşılaştı.³⁷ Morales'in ulusal düzlemde gerçekleştirdiği kuşkusuz reformist ve anayasal hamlelerin siyasi bir tercih mi, fırsatçılık mı olduğu, veyahut Bolivya'ya egemen olan ve emperyalist dış baskılar tarafından desteklenen sınıfsal güç dağılımının bir dayatmasından mı ileri geldiği konusunda hüküm verebilecek bir konuma sahip değilim. Cochabamba'da 2007'de sağcı özerk yönetime karşı gerçekleşen köylü ayaklanması sırasında Morales hükümetinin anayasal tutumuna aykırı hareket ede-

36. Arturo Escobar, *Territories of Difference: Place, Movement, Life, Redes*, Durham, NC: Duke University Press, 2008.

37. Federico Fuentes, "Government, Social Movements, and Bolivia Today", *International Socialist Review* 76 (Mart- Nisan 2011); derginin aynı sayısında Jeffrey Webber'in yanıtı, "Fantasies Aside, It's Reconstituted Neoliberalism in Bolivia Under Morales"

rek seçilmiş muhafazakâr hükümetin şehirden kaçan memurları yerine halk meclisini model alan bir idare getirmenin felaketle sonuçlanabilecek bir maceraperestlik olduğunu Webber'in kendisi de teslim eder.³⁸

Bu mücadelelerde şehir temelli örgütlenme nasıl bir rol oynadı? Cochabamba ve El Alto'nun tekrar eden ayaklanmaların merkezi olarak oynadığı kilit role ve Santa Cruz'un karşı-devrimci hareketin merkezi olma rolüne bakıldığında bu soru kaçınılmaz olarak ortaya çıkıyor. Webber'in anlatımında El Alto, Cochabamba ve Santa Cruz, karşıt sınıfsal güçlerin ve popülist yerli hareketlerinin üzerinde cereyan ettiği birer sahadan ibaret gibi görünüyor. Bununla birlikte Webber bir yerde, "nüfusunun %80'i yerli olan, kayıt dışı ekonominin proleter şehri El Alto —"yeniden iskan edilmiş" eski maden işçilerinden gelen zengin devrimci Marksist başkaldırı geleneği, ve Aymara, Quechua ve benzeri kırdan kente gelen göçmenlerden kaynaklanan radikal yerli hareketleriyle— devletle girilen yer yer kanlı çatışmaların doruğunda çok önemli bir rol oynadı," diyor ve ekliyor:

Ayaklanmalar, en iyi anlarında, Troçkistlerin ve teneke madencilerinin anarko-sendikalist örgütsel şemalarını —ki 20. yüzyılın büyük kısmında Bolivya solunun öncüleriydiler— ve yerlilere has geleneksel komüniter bir yapı olan *ayllus*'un yeni kırsal ve kentsel bağlamlara uyarlanmış biçimini model alan, tabandan gelen, halk meclisi benzeri, kitleden güç alan, demokratik hareketler olarak şekillenmişti.³⁹

Fakat Webber'in izahatı bununla sınırlı kalıyor. Mücadelenin farklı sahalarında geçerli olan özel koşulları büyük oranda gözardı ediyor (2007'de Cochabamba'da cereyan eden ayaklanmayı adım adım anlatırken bile) ve Bolivya geneline hâkim olan sınıfsal ve popülist güçler ve bunların arka planında yer alan emperyalist dış baskılar üzerinde durmayı yeğliyor. Bu nedenle antropolog Leslie Gill ve Sian Lazar'ın farklı tarihsel kesitlerde El Alto'ya egemen olan koşullar, toplumsal ilişkiler ve ihtiyati örgütsel biçimlere dair derinlikli tasvirler sunan çalışmalarına bakmak ilginç olacaktır. Gill'in 2000 yılında yayımlanan *Teetering on the Rim* adlı yapıtı, 1990'larda hüküm süren koşulların ayrıntılarını veriyor; Lazar'ın 2010 tarihli *El*

38. Webber, "Fantasies Aside": 111.

39. A.g.y., 48.

Alto, Rebel City (El Alto, Asi Şehir) adlı yapıtı ise El Alto'da 2003 ayaklanması öncesinde ve sonrasında gerçekleştirdiği saha çalışmasına dayanıyor.⁴⁰ Ne Gill ne de Lazar ayaklanma ihtimalini öngörememişlerdi. Gill 1990'larda somut düzlemde cereyan eden pek çok siyasi olayı kaydettiye de, bu hareketler tutarlı bir kitlesel hareket ihtimaline mahal vermeyecek denli parçalanmış ve net hedeflerden yoksun görünüyordu (bilhassa da toplumsal hizmet sunan temel merci olan devletin yerini alan sivil toplum kuruluşlarının oynadığı menfi rol düşünüldüğünde); bununla birlikte yazarın saha çalışması yaptığı dönemin ortasına denk gelen öğretmenler grevi açıkça sınıf bilincine sahip terimlerle ve hararetle bir mücadeleye yol açmıştı. Lazar da Ekim 2003 ayaklanması karşısında hayrete düşmüş ve olayların sonrasında El Alto'ya dönerek onlara yol açan koşulları en baştan kurmaya uğraşmıştır.

El Alto özel bir yer olduğundan, kendine özgü yönlerini ortaya koymak gerekiyor.⁴¹ La Paz'ın çok yukarısında, çetin koşullara sahip Antiplano üzerinde kurulmuş, göçmenlerden oluşan görece yeni (ülke sınırlarına henüz 1988'de dahil edilmiş) bir şehir olan El Alto'nun nüfusunun büyük çoğunluğunu, tarım üretiminin giderek ticarileşmesi sonucu topraktan kopmuş köylüler; yerinden edilen sanayi işçileri (özellikle de 1980'lerden itibaren rasyonelleştirilen, özelleştirilen ve bazı durumlarda kapatılan teneke madeninden çıkarılan işçiler) ve La Paz'daki yüksek arsa ve konut fiyatları nedeniyle yaşayabilecek yeni yerler aramaya mecbur kalan dar gelirli mültecilerden oluşturmaktadır. Bu nedenle de El Alto'da, La Paz ve Santa Cruz'daki gibi kökleşmiş bir burjuvazi bulunmamaktadır. Şehir, Gill'in ifade ettiği gibi, "Bolivya'nın halen sürmekte olan serbest piyasa reformu deneyinin kurbanı olan pek çok kimsenin ölüm kılım mücadelesi verdiği bir yerdi" Devletin 1980'lerin ortasından itibaren neoliberal özelleştirmeler kapsamında gerek yönetim gerekse hizmet sunumu alanından her geçen gün geri çekilmesi, yerel

40. Lesley Gill, *Teetering on the Rim: Global Restructuring, Daily Life, and the Armed Retreat of the Bolivian State*, New York: Columbia University Press, 2000; Sian Lazar, *El Alto, Rebel City: Self and Citizenship in Andean Bolivia*, Durham, NC: Duke University Press, 2010.

41. Aşağıdaki bölüm Gill'in *Teetering on the Rim* ve Lazar'ın *El Alto, Rebel City* çalışmasının bir bileşimini içeriyor.

yönetimin zayıflaması anlamına geldi. Halk kesimleri hayatta kalabilmek için ya canla başla uğraşıp kendi içinde örgütlenmeye, ya da seçim zamanı destek sözü verdikleri siyasi partilerden kopardıkları yardım ve bağışlarla ayakta kalan STK'ların yaptığı şaibeli yardımlardan medet ummaya mecburdu. Fakat La Paz'a hizmet götüren dört ana tedarik hattının üçü El Alto'nun içinden geçiyordu; bu hatların işleyişine ket vurma gücünü elinde tutması, yaklaşan mücadelede şehir açısından önemli olacaktı. Kent ve kırsal arasındaki süreklilik de (kırsal alanların büyük oranda yerli köylü nüfusun hâkimiyetinde oluşu, ve bu köylülerin kendine özgü kültürel gelenekleri, ve Webber'in sözünü ettiği *ayllu* benzeri toplumsal örgütlenme biçimleri) şehrin metabolizması açısından önemli bir unsurdu. El Alto şehri, La Paz'ın kentselliği ile bölgenin kırsallığı arasında gerek coğrafi gerekse etnik-kültürel açıdan arabuluculuk görevini üstlenmişti. Bölge çapında insan ve mal akışı El Alto içinden ve etrafından geçerek devrini tamamlıyordu; öte yandan El Alto'dan La Paz'a gününbirlik seyahatler beriki şehri düşük ücretli emek gücü açısından El Alto'ya büyük ölçüde bağımlı kılıyordu.

Bolivya'da daha önceden varolan emeğin kolektif örgütlenme biçimleri 1980'lerde teneke madeninin kapanmasıyla birlikte sektöre uğradı, fakat öncesinde "Latin Amerika çapındaki en militan işçi sınıfını oluşturunuyordu".⁴² Maden işçileri teneke madeninin kamulaştırılmasıyla sonuçlanan 1952 devriminde kilit bir rol oynamışlar, 1978'de ise baskıcı Hugo Banzer rejiminin alaşağı edilmesinde başı çekmişlerdi. İşini kaybeden madencilerin pek çoğu 1985'ten sonra El Alto'ya taşındı, ve Gill'in aktardığı üzere, yeni koşullara uyum sağlamakta büyük güçlükler yaşadı. Fakat daha sonraki olayların açıkça göstereceği gibi, Troçkizm ve anarko-sendikalizmden güç alan siyasi sınıf bilincini tümüyle yitirmemişlerdi. Gill'in ayrıntılı olarak incelediği öğretmenler grevi ile başlayan ileriki mücadeleler sırasında bu siyasi bilinç önemli bir kaynak teşkil edecekti. Siyasi tavırları ise önemli ölçüde değişime uğradı. "El Alto sakinlerinin büyük çoğunluğunu istihdam eden düşük ücretli, güvencesiz işlerde çalışmaktan başka çaresi olmayan" madenciler, sınıf düşmanının kimliğine ve kendi aralarındaki dayanışmaya dair net bir fikre sahip

42. Gill, *Teetering on the Rim*: 69.

oldukları bir durumdan, çok daha zor başka bir soruyla karşı karşıya kaldıkları bir duruma düştüler: "El Alto'da çok farklı etnik kökenlerden gelen ve birbirinden çok farklı birer tarihçeye, iş ilişkileri mozağine sahip ve yoğun bir iç rekabetin yaşandığı bir topluluktan nasıl olup da bir dayanışma biçimi inşa edebilirlerdi."⁴³

Neoliberalleşmenin maden işçilerine dayattığı bu dönüşüm, ne Bolivya'ya ne de El Alto'ya özgüdür. Sheffield, Pittsburgh veya Baltimore'da tasfiye edilen çelik işçilerinin yüz yüze kaldığı ikilemin aynısıdır burada karşımıza çıkan. Aslında oldukça evrensel olan bu ikilem 1970'lerin ortasından itibaren sanayide büyük bir gerileme ve özelleştirme dalgasının baş gösterdiği her yerde görülür. Bolivya'da bununla nasıl baş edildiği sorusu gelip geçici bir meraktan öte bir ilgiyi hak ediyor.

Lazar, "Yeni tür sendikal yapıların ortaya çıkışı"ndan bahsediyor; bunlar,

özellikle köylüler ve şehirde kayıtdışı sektörde istihdam edilen işçiler tarafından kurulan yapılardır... Küçük işyeri sahipleri, hatta mikrokapitalistler tabir edebileceğimiz, belli bir yerde bir patron hesabına çalışmayan, dolayısıyla ordunun kolayca hedef alabileceği bir konumu bulunmayan kişilerin oluşturduğu koalisyonlara dayanır. Hane halkının istihdam edilmesine dayanan üretim modeli toplumsal yaşamda esnekliği mümkün kılarken bir yandan da mekânsal konuma bağlı ittifaklar ve organizasyonlar kurmaya olanak tanır: ürünlerini sattıkları sokak, yaşamlarını sürdürdükleri ve çiftçilik yaptıkları bölge ve köy, ve şehirlerdeki *vecino* tipi örgütsel yapının da eklenmesiyle, kendilerine ait olan bölge, her üçü de bu tür ittifaklara zemin teşkil eder.

Burada insanlar ve mekân arasındaki ilişki, ortak bağların kurulmasına kaynaklık eden son derece önemli bir etken olarak ortaya çıkıyor. Bu bağlar uyuma dayalı olabileceği gibi çatışmalı da olabilmektedir, ancak yüz yüze ilişkiler sık ve dolayısıyla daha baştan güçlüdür.

El Alto'nun kayıt dışı ekonomisi içinde boy atan sendikalar devlete paralel olarak şehirde çok katmanlı bir hemşeriliği şekillendiren sivil örgütlenmenin önemli bir kısmını teşkil eder. Üstelik bu durum, bireyler arasındaki iktisadi rekabetin yakıcı düzeylere vardığı, dolayısıyla siyasi işbirliği-

nin hepten imkânsız değilse bile zor olmasının beklenebileceği bir bağlamda gerçekleşir.

Toplumsal hareketler sıklıkla hizipçiliğin ve iç çekişmelerin tuzağına düşmekle birlikte, "farklı sektörel talepler arasında yavaş yavaş tutarlı bir ideoloji kurulmaya başlanmıştır".⁴⁴ Tasfiye edilen madencilerin artakalan kolektif sınıf bilinci ve örgütsel deneyimi bu noktada belirleyici bir kaynak haline gelmiştir. Bu, yerli geleneklerindeki yerel ve katılımcı karar alma meclislerine (ayllu'lara) dayanan yerel demokrasi pratikleriyle birleştiğinde, farklı siyasal birlikler meydana getirmek için gerekli öznel koşullar kısmen tamamlanmış olur. Sonuç olarak "Bolivya'da işçi sınıfı kendisini siyasi bir özne olarak kurmaktadır, her ne kadar geleneksel biçimde olmasa da."⁴⁵

Hardt ve Negri de çokluğa ilişkin kendi geliştirdikleri teoriyi desteklemek için Bolivya'daki mücadeleyi alıntılarken bu nokta üzerinde duruyorlar.

Böylelikle işçi sınıfı içerisindeki bütün egemenlik ve temsiliyet ilişkileri sorgulanır. Geleneksel sendikalar sınıf öznelerinin ve deneyimlerinin karmaşık çoğulluğunu yeterince temsil etme olanağına dahi sahip değildir. Gelgelelim bu değişim işçi sınıfına veda etmek anlamına gelmediği gibi, işçi mücadelesinde herhangi bir gerilemeye de delalet etmez, bilakis proletaryanın giderek çoğul bir nitelik kazandığına ve mücadelelerin yeni bir bedene büründüğüne işaret eder.⁴⁶

Lazar, bu yeni teorik formülasyona kısmen katılmakla birlikte işçi sınıfı hareketinin nasıl teşekkül ettiğine dair çok daha ince ayrıntılar sunuyor. Örneğin "Derneklerden meydana gelen koalisyon grupları arasındaki iç içe geçmeler"in "Bolivya'daki toplumsal hareketin gücünün kaynaklarından biri" olduğu tespitinde bulunuyor. Bu örgütlenmeler çoğu kez hiyerarşik yapıdaydı ve kimi durumlarda demokratik değil otoriter olabiliyordu. Fakat "eğer demokrasiyi halkın iradesi olarak görecekseniz, Bolivya siyasetinin korporatist yönü, onun en önemli demokratik (her ne kadar eşitlikçi olmasa da) geleneklerinden biri olarak yerini alır." *Ateño*'ların gündelik yaşamının parça-

44. Lazar, *El Alto, Rebel City*: 252-4. Toplumsal hareketler içerisindeki çatışmalı ilişkilere dair teori Chantal Mouffe tarafından geliştirilmiştir; bkz. *On the Political*, Londra: Routledge, 2005.

45. Lazar, *El Alto, Rebel City*: 178. Vurgu yazara ait.

46. Hardt ve Negri, *Commonwealth*: 110.

sı olan sıradan kolektif demokrasi deneyimleri olmaksızın, Bechtel ve Suez gibi belli başlı düşman sermaye gruplarının ülkeden kovulmasıyla sonuçlanan antikapitalist zaferler mümkün olamazdı."⁴⁷

Lazar'a göre El Alto'da demokrasi birbirinden farklı üç hat üzerinden örgütlenmektedir. Mahalle dernekleri yerel malları kolektif olarak tedarik etmenin yanı sıra mahalle sakinleri arasında doğan pek çok çatışmada arabuluculuk görevini de üstlenen mekân temelli örgütlerdir. Bir üst örgüt olan Mahalle Dernekleri Birliği büyük ölçüde mahalleler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesine çalışan bir forum niteliği taşır. İççe geçmiş hiyerarşilerden oluşan klasik bir yapıdır bu, ancak içerisinde liderlik konumunun sırayla el değiştirmesi, yahut liderlerin tabanlarına sadık kalmasını sağlamak için çok çeşitli mekanizmalar barındırır (ABD siyasetinde böyle bir ilkenin dile getirilmesi dahi düşünülemezdi, ta ki Çay Partisi ortaya çıkana dek).

Çarkın ikinci dişlisi nüfus içindeki çeşitli grupların oluşturduğu sektörel birlikleri içerir: seyyar satıcılar, ulaşım işçileri vb. Bu birliklerin faaliyetinin büyük bölümü de yine uzlaşmazlık durumlarında (örneğin seyyar satıcıların kendi aralarında) arabuluculuk etmeye ayrılmıştır. Ancak kayıtdışı tabir edilen sektörde çalışan güvensiz işçilerin örgütlenmesi de zaten bu biçimde olmaktadır (ABD'deki "Dışlanmış İşçiler" hareketi bundan ders çıkarmalı). Bu örgütlenme tarzı, sözgelimi civar bölgelerden gelen balık ve gıda malzemesi söz konusu olduğunda, tedarik zincirinin ta başlangıcına uzanan duyarılara sahiptir. Bu bağlantılar sayesinde civardaki köylü ve kırsal nüfusun başkaldırı potansiyelini kolaylıkla ve eş zamanlı olarak harekete geçirme, veya aksi doğrultuda, kırsal bölgede bir katliam veya bastırma vuku bulduğunda şehirde derhal bir tepki örgütlenme kabiliyetine sahiptir. Bu tür coğrafi bağlar güçlüdür, ve pek çok köylü ailenin bir yandan doğdukları köyle olan bağlarını korurken bir yandan da dahil oldukları mahalle birliğiyle kurdukları bağlarla örtüşür.

Üçüncü olarak, daha alışlageldik türden sendikalar da mevcuttu, ki içlerinde en önemlisi 1995'teki grevden bu yana militan eylemliliğin başını çeken öğretmenler sendikasıydı (tıpkı Meksika'nın

Oaxaca şehrinde olduğu gibi). Neoliberalizmin düzenli istihdam ve geleneksel sendikal örgütlenme biçimlerine son otuz yıldır yöneltmekte olduğu saldırı sonucunda bir hayli güçsüzleşmiş olmakla birlikte, sendikalar yerel, bölgesel ve ulusal örgüt yapısı içinde devletle yapılan müzakerelerde oynadığı rolü sürdürmekteydiler.

Fakat El Alto'da Lazar'ın analizine dahil etmek istediği başka bir şey daha vardır. Şehri bir arada tutan değer ve idealler bilhassa kuvvetlidir, ve çoğunlukla halkın katılımıyla gerçekleşen kültürel olay ve faaliyetlerin —şenlikler, dini bayramlar, dans etkinlikleri— yanı sıra, mahallelerde veya resmi ve gayriresmi sendikalarda gerçekleşen halk meclisleri gibi katılımın daha doğrudan biçimleri aracılığıyla ifadesini bulur. Böyle bir kültürel dayanışma ve kolektif hafıza sayesinde sendikalar gerilimlerin üstesinden gelerek "kolektif bir benlik hissini teşvik edebilmekte, bu da onları etkin birer siyasi özne kılmaktadır."⁴⁸ Bu gerilimlerin en şiddetlisi lider kadrosu ve taban arasındakidir. Gerek mekân temelli gerekse sektörel örgütlenme biçimleri bu açıdan benzer özellikler sergiler, halk tabanı "liderlerin bireyselliği olarak algıladığı şey karşısında ortak değerleri savunmaktadır." Buradaki mekanizma karmaşık olmakla birlikte Lazar'ın anlatımından, birliktelik ve bireysellik, dayanışma ve hizipçilik gibi meselelerin çözülmesini sağlayan çok sayıda gayriresmi araç olduğu sonucu çıkıyor. Dahası, sendikal ve komüniteye dayalı örgütlenme biçimleri birbirinden ayrı gelenekler olmaktan ziyade, "sendikal hareket, popülizm, ve yerlilere özgü demokratik değerlerden kaynağını alan siyasi geleneklerin [kültürel olarak] harmanlanması" ile oluşmuştur. "Bu farklı çizgilerin yaratıcı bir karışımı sayesinde El Alto, ulusal düzlemde karşı karşıya olduğu siyasi marjinalleşmenin üstesinden gelerek merkezi bir konuma yerleşebilmiştir."⁴⁹ Bu tür bağlar "belli bazı anlarda örülür; 2000 yılında Cochabamba'da, yine 2000 yılının nisan ve eylül aylarında Antiplano geçidinin köylüler tarafından kesilmesinde, Şubat ve Ekim 2003'te El Alto ve La Paz'da ve 2005'in ocak ve mart ayları arası El Alto'da olduğu gibi."

El Alto'nun yeni siyasette bu denli önemli bir odak haline gelmesinin nedeni, Lazar'a göre, büyük oranda şehirde hemşerilik hissinin oluşma biçimleridir. Bu önemli bir konudur, zira sınıfsal ve

yerli halk kaynaklı isyanların, hemşerilikte temellenen dayanışma biçimleri üzerinden örgütlenme imkânına işaret eder. Tarihsel olarak bu elbette Fransız devrimci geleneğinin daima ana bir unsuru olagelmıştır. El Alto'da ise bu aidiyet ve dayanışma hissi,

bölge, şehir ve ulus düzlemlerinde, devlete paralel işleyen kolektif bir sivil örgütlenme yapısı tarafından şekillenen, yurttaş ile devlet arasında dolaşımly bir ilişki biçiminde kurulmuştur. 1999'da siyasi partinin... bu tür örgütlenmeler ve genel olarak şehir üzerinde etkisini yitirmesiyle birlikte daha muhalif bir tavrın belirmesi olanaklı hale geldi. Bu durum, iktisadi güçlükler nedeniyle *alteño*'ların radikalleşmesi ile çakışmıştır. Eylül ve Ekim 2003'te ve takip eden yıllarda gerçekleşen protestoların gücü, bu tür özgül siyasi koşulların hâkimiyetinden, ve yanı sıra, çok daha uzun bir geçmişe dayanan kır ile özdeşleşim kurma süreci ve kolektif bir benlik hissiyatından ileri gelir.

Lazar buradan şu sonuca varır:

Bir yerli şehri olan El Alto'da hemşerilik, kentsel olan ile kırsal olanın, kolektivizm ve bireyselciliğin, eşitlikçilik ve hiyerarşinin bir karışımını içerir. Demokrasiye dair üretilmekte olan alternatif görüşler, sınıf temelli ve ulusalcı kaygıları kimlik siyasetiyle birleştirmek yoluyla, toplumsal yeniden üretim araçlarının mülkiyeti ve devletin doğası hakkındaki çatışma üzerinden gerek ulusal hareketleri gerekse bölgesel yerli hareketlerini yeniden canlandırmıştır.

Yazar açısından bütün bu oluşumun içinde öne çıkan iki topluluk, "bölge ve şehir ölçeğinde ikamete dayalı olan topluluk ile şehir ölçeğinde işkoluna dayalı olandır."⁵⁰ Hemşerilik fikri sayesinde, gerek işyerinde gerekse yaşam mekânındaki çatışmalı ilişkiler güçlü birer toplumsal dayanışma biçimine çevrilebilmektedir.

Bu çeşitli toplumsal süreçler —ki akademik solun aksine Lazar bunları romantize etmekten mümkün olduğunca kaçınmaktadır— şehrin kendisinin nasıl görüldüğü üzerinde çarpıcı bir etki yapmıştır. Lazar'a göre "şunu sormak yerinde olur":

El Alto'yu bir gecekondu bölgesi, bir banliyö, bir pazar alanı veya ulaşım hatlarının düğüm noktası değil de bir şehir yapan şey nedir? Bunun yanıtı, kanaatimce, gerek devlet sistemi içerisinden gerekse devlet dışı alanlardan farklı aktörlerin El Alto'ya münhasır bir kimliği üretmekte oluşudur.

Elbette bu tekil bir kimlik değildir, ancak giderek siyasi radikalizm ve yerlilik mefhumlarıyla ilişkili hale gelmektedir.

İşte bu "kimlik ve ondan doğan siyasi bilincin siyasi eyleme dönüşmesi", 2003 ve 2005 yıllarında salt ulusal değil uluslararası düzlemde de dikkatlerin "asi şehir" El Alto'ya çevrilmesine yol açan şeydir.⁵¹

Lazar'ın anlatımından çıkarılacak ders, neoliberal kentleşmenin kötürümleştirici süreçlerinden siyasi bir şehir yaratmanın ve böylelikle şehri kapitalizm karşıtı mücadele için yeniden sahiplenmenin mümkün olduğudur. Ekim 2003'teki olayların "farklı işkollarının çıkarlarının son derece olumsuz bir biçimde çakışması, ve ardından hükümetin orduya göstericileri öldürme emri vermesi üzerine çok daha şiddetli biçimde infilak etmesi" olarak anlaşılması gerekmektedir. Birlikte, söz konusu işkollarının her birinin çıkarlarının örgütlenişi, ve şehrin "radikalliğin ve yerliliğin merkezi" olduğuna dair bir hissiyatın yaygınlaşması için geçen süre de gözardı edilemez.⁵² Kayıtdışı sektörde istihdam edilen emeğin geleneksel sendikal çizgide örgütlenmesi, mahalle derneklerinin bir Federasyon altında birleştirilmesi, kentsel ve kırsal mekân arasındaki ilişkinin siyasallaşması, eşitlikçi meclislerin yanı sıra iç içe geçmiş hiyerarşilerin ve liderlik biçimlerinin oluşturulması, kültür ve kolektif hafızadan kaynaklanan güçlerin harekete geçirilmesi gibi şeylerin tümü, şehri antikapitalist mücadele için yeniden sahiplenmek adına bilinçli olarak neletin yapılabileceğine dair birer model sunar. El Alto'da bir araya gelen örgütlenme biçimleri aslında Paris Komünü'nde bir araya gelen bazı biçimlerle yakın benzerlik gösterir (*arrondissement*'lar, sendikalar, siyasi hizipler, ve şehre hâkim olan güçlü hemşerilik hissi ve şehre sadakat).

Geleceğe Dönük Hamleler

El Alto örneğinde bütün bunlar tesadüfi olarak bir araya gelen olumsuz koşulların bir sonucu olsa da, şehir çapında benzer çizgide bir antikapitalist hareketi bilinçli olarak inşa edebileceğimizi neden düşünmeyelim? Örneğin New York şehrinde şu an büyük ölçüde

51. A.g.y., 63.

52. A.g.y., 34.

uykuda olan mahalle kurullarının yeniden canlandırılarak bütçe tayini yetkisi ile donatılmış mahalle meclisleri haline getirildiğini, bunun yanında Şehir Hakkı İttifakı'nın Dışlanmış İşçiler Kongresi ile birleşerek gelir, sağlık hizmetlerine erişim, ve konut alanında daha fazla eşitlik için mücadele verdiğini; bütün bunlara, neoliberal korporatist kentleşmenin yarattığı yıkımın içerisinde şehri ve hemşerilik/yurttaşlık, toplumsal ve çevresel adalet hissini yeniden inşa etmeye uğraşan yeniden canlandırılmış mahalli Emek Konseyinin eklendiğini tahayyül edin. El Alto'nun hikâyesi, böyle bir koalisyonun başarılı olması için, "Jane Jacobs'ı akılda tutarak Robert Moses gibi inşa etmek"te kararlı müteahhit şirketler ve finansörlerin hâkim olduğu kentleşme süreçlerinden radikal biçimde farklılaşan bir kentleşme projesi etrafında hemşeri-özneleri (kendi içinde ne kadar bölünmüş olurlarsa olsunlar, ki New York'taki durum hep böyle olagelmıştır) harekete geçirebilecek, kültür ve radikal bir siyasi geleceğe ait güçlerin (ki New York'ta olduğu gibi, Chicago, San Francisco ve Los Angeles'ta da böyle güçler kuşkusuz mevcuttur) seferber edilmesinin gereğine işaret ediyor.

Gelgelelim antikapitalist mücadelenin gelişimine dair çizdiğimiz bu pembe tabloyu bozan çok önemli bir ayrıntıyı atlamamalıyız. Bolivya örneğinin gösterdiği şeylerden biri de, Webber'e biraz olsun hak verecek olursak, birbiri ardına gelen şehir isyanları tarafından harekete geçirilen herhangi bir antikapitalist hareketin, belli bir an geldiğinde çok daha üst ölçekte bir genelleme altında toplanması zaruretidir; aksi takdirde hareket devlet düzeyinde parlamenter ve anayasal reformizme ricat edecek, ve sürmekte olan emperyalist egemenliğin çatlaklarında neoliberalizmi yeniden kurmaktan öteye geçemeyecektir. Bu ise, salt devlete ve onun hukuk, polis denetimi ve yönetim alanındaki kurumsal düzenlemelerine dair değil, aynı zamanda her devletin ait olduğu devletler sistemine ilişkin daha genel sorulara yol açar. Günümüz solunun büyük bölümü, bir makro-örgütlenme modeli üretmek için var gücüyle çaba harcadığı zamanlarda dahi, maalesef bu soruları sormaktan imtina etmektedir. Murray Bookchin'in radikal "konfederalizm"i bu çabaya örnektir; keza Elinor Ostrom'un bir parça reformist olarak nitelenebilecek "çok merkezli yönetim"i, ki görüldüğü ve anlaşıldığı kadarıyla bir devlet sistemini andırmaktadır, ve kuvvetle muhtemeldir ki savunu-

cularının niyeti ne olursa olsun bir devlet sistemi gibi davranacaktır.⁵³ Bu tutumun bir başka örneği de, *Ortak Zenginlik* kitabında Hardt ve Negri'nin yaptığı gibi, sayfa 361'de yerden yere vurdukları devleti, 380'inci sayfada yeniden dirilterek herkes için asgari yaşam standardı, sağlık hizmeti ve eğitimin hamiliğine aday göstermek gibi bir tutarsızlığa düşmektir.⁵⁴

Fakat işte bütün bir şehri nasıl olup da örgütleyebileceğimiz sorusu tam burada aciliyet kazanır. Bu bakış, ilerici güçleri, örgütsel açıdan zor ayakta duran işçi kolektifleri ve dayanışma ekonomilerinin mikro düzeyine sıkışıp kalmaktan kurtarır (bunlar her ne kadar önemli olsa da), ve bizleri antikapitalist bir siyaseti gerek teorize etmenin gerekse uygulamaya koymanın bambaşka bir biçimine mecbur kılar. Eleştirel bir bakış açısından, Ostrom'un "çok merkezli yönetim" tercihinin olduğu kadar Bookchin'in liberter belediyeler "konfederasyonu"nun da neden başarısızlığa yazgılı olduğu görülebilir. Iris Young'ın sorusu önemli bir noktaya işaret ediyor: "Bütün toplumun özerk belediyeler biçiminde örgütlendiğini varsayacak olduğumuzda, bu topluluklar arasında büyük çaplı eşitsizlik ve adaletsizliklerin (3. Bölüm'de tartıştığımız türden) baş göstermesini, imtiyazlı ve güçlü cemaatlere mensup olmayan bireylerin ezilmesini önleyecek olan nedir?"⁵⁵ Bu tür sonuçları önlemenin tek yolu, belediyeler arasında en azından fırsatlar açısından ve belki sonuçlar açısından da kabaca eşitliği sağlayacak aktarınları zorunlu tutacak ve uygulayacak daha üst bir mercinin varlığıdır. Murray Bookchin'in özerk belediyelerden oluşan konfederal sisteminin bunu başarması hemen hemen olanaksızdır, çünkü bu konfederal merci, siyaset belirlemekten alıkonmuş, yetkileri nesnelerin idaresi ve yönetimi ile sınırlandırılmış, insanların yönetiminden men edilmiştir. Genel kuraların, sözgelimi belediyeler arasında servetin yeniden bölü-

53. Murray Bookchin, *Remaking Society: Pathways to a Green Future*, Boston, MA: South End Press, 1990; "Libertarian Municipalism: An Overview", *Society and Nature* 1 (1992): 1-13; Elinor Ostrom, "Beyond Markets and Status: Polycentric Governance of Complex Economic Systems", *American Economic Review* 100 (2010): 641-72.

54. Hardt ve Negri, *Commonwealth*.

55. Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.

şümüne ilişkin kuralların konması ya demokratik uzlaşma yoluyla olacaktır (ki tarihsel deneyimler bize bunun gönüllü ve kendiliğinden başarılacak bir iş olmadığını kanıtlıyor), veya hiyerarşik bir yönetim yapısı içerisinde farklı seviyelerde karar gücüne sahip demokratik özneler olan yurttaşlar tarafından. Böyle bir hiyerarşi içinde erkin daima yukarıdan aşağı etkili olacağını farz etmek için bir neden yoktur; diktatörlük veya otoriterliği önlemek için mekanizmalar tasarlanabilir. Fakat işin aslı, ortak servet meselesi gibi bazı sorunlar ancak belli bir ölçekte ortaya çıkar, dolayısıyla demokratik kararların da elbette o ölçekte alınması gerekir.

Bu bakımdan Bolivya'daki hareket, ülkenin güneyindeki gelişmelerden feyzalabilir — örneğin devletten ücretsiz eğitim ve eğitim eşitliği talep eden bir öğrenci hareketi olarak doğan hareketin, devletten anayasal reform, emekli maaşlarında iyileştirme, yeni emek yasaları ve Şili sivil toplumunda giderek artan toplumsal eşitsizlik eğilimini tersine çevirecek ilerici şahıs ve şirket verileştirme sistemi talep eden neoliberalizm karşıtı bir ittifaka dönüştüğü Şili'nin Santiago şehrinden. Günümüzde siyasi yelpazenin gerek sol gerekse sağında devlete duyulan yaygın şüphenin ortasında bile böyle bir kurumsallığın ne derece işe yarar veya arzulanır olduğuna dair, devlet meselesi ve özellikle de ne tür bir devlet (veya kapitalist olmayan muadili) sorusu kaçınılmazdır.

Daha üst bir siyasal topluluk içerisinde tanımlanan bir yurttaşlık hakları zemini, sınıf ve mücadele çerçevesiyle ihtilaf içinde olmak zorunda değildir. Yurttaş ve yoldaş, her ne kadar çoğu kez birbirinden farklı ölçeklerde mücadele veriyor olsalar da, antikapitalist bir mücadelede pekâlâ yan yana yürüyebilirler. Fakat bu ancak, Park'ın uzun zaman önce ileri sürdüğü gibi, "üzerimize düşen görevi," yani, kapitalizmin tahripkâr kentleşme uygulamalarının yıkıntıları üzerinde sosyalist şehri kolektif olarak inşa etme görevini "enine boyuna idrak etmemiz" halinde mümkün olacaktır. İnsanları sahiden özgürleştirecek şehir havası bu sayede teneffüs edilebilir. Bu ise, antikapitalist düşünce ve pratikte bir devrimi gerektirir.

İlerici antikapitalist güçlerin küresel bir koordinasyon düzlemine sıçramaları şehirlerin bir araya gelerek oluşturduğu bir şebeke sayesinde daha kolay gerçekleşecektir. Bu tür bir şebeke, tek merkezli olmamak kaydıyla hiyerarşik olabilir; korporatist olmakla bir-

likte demokratik, eşitlikçi, yatay ilişkilere dayanan, sistematik olarak iç içe geçmiş ve federatif yapıda (Ortaçağın sonunda ticaret sermayesinin can damarını oluşturan Hanseatik şehirler birliği benzeri, sosyalist şehirlerden oluşan bir birlik tasavvur edin); kendi içinde fikir ayrılıkları ve çatışmalara izin veren, ancak sermayenin sınıf iktidarı karşısında dayanışma sergileyen; ve hepsinden öte, gerek çalışma gerekse yaşam alanında tabi olduğumuz toplumsal ilişkileri dünya piyasaları üzerinden dayatan kapitalist değer yasalarını aşındırma ve nihayet alaşağı etme yolundaki mücadeleye sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Böylesi bir hareket, sınıf tahakkümü ve metalaşmış piyasa belirlenimlerinin ötesinde insan gelişimini teşvik etmelidir. Marx'ın ısrarla vurguladığı gibi, hakiki özgürlük alanı ancak bu tür maddi kısıtların geride bırakıldığı yerde başlar. Antikapitalist mücadele adına şehirleri yeniden sahiplenmek ve örgütleme, bunun için en âlâ başlangıç noktasıdır.

Londra 2011: Vahşi Kapitalizm Sokağa Dökülüyor

"NİHİLİST VE VAHŞİ GENÇLER." *Daily Mail* gazetesi onlara bu adı taktı. Londra sokaklarında yarışırcasına koşuşturan, ümitsiz ve çoğu kez de şuursuzca polislere tuğla, taş ve şişe fırlatan, köşebaşında dükkânları yağmalayan, ortalığı ateşe veren, *twitter* mesajları yoluyla bir stratejik hedeften diğerine ilerlerken güvenlik görevlilerini alay edercesine peşlerinden sürükleyen, her tabakadan çılgın genç.

Bu "vahşi" sözcüğü beni şöyle bir duraksattı. 1871 Parisi'nde komünarların özel mülkün, ahlak, din ve ailenin kutsallığı adına katli vacip (ve ekseriyetle vaki) olan vahşi hayvanlar, sırtlanlar biçiminde yaftalandığını hatırladım. Fakat sözcüğün çağrışımları bundan ibaret değildi: Yıllar boyu Rupert Murdoch'un sol cebinde rahatça kurulan Tony Blair de, Murdoch'un elini sağ cebine atıp oradan David Cameron'u çıkarmasıyla birlikte "vahşi medya" diye feryat etmişti.

Ayaklanmaları apaçık, düpedüz, affedilmez bir suç olarak gören kesim ile, polisin kötü muamelesi, süregiden ırkçılık, gençlerin ve azınlıkların haksız yere takibe alınması, kitlesel boyutlara varan işsizlik, artan toplumsal mahrumiyet, ve ekonomiyle uzaktan yakından ilgisi olmayan, bilakis kişisel servet ve iktidarın devamı ve birikimi saikiyle ortaya atılmış şuursuz bir kemer sıkma siyasetini hadiselerin arka planına yerleştirme gayreti içine girenler arasında her zamanki histerik münakaşaya hiç kuşkusuz bir kez daha tanık olacağız. Hatta günümüzde pek çok mesleğin ve gündelik yaşamın anlamsızlığını ve yabancılaştırıcı etkisini, insan gelişimi için varolan

devasa potansiyelin eşitsiz dağılımını da gündeme getirenler olacaktır.

Şansımız varsa, komisyonlar kurulacak, raporlar hazırlanacak ve Thatcher yıllarında Brixton ve Toxteth için söylenenler aynen tekrar edilecek. "Şansımız varsa" diyorum, çünkü İngiltere'nin halihazır-daki başbakanının "vahşi" dürtüleri, bir yandan ahlaki pusulanın şaştığından, adabımuâşeretin yerle bir olduğundan, başıboş gençler arasında aile değerleri ve disiplinin maalesef erozyona uğradığından dem vururken, diğer yandan tazyikli su püskürten tankları, biber gazı taburunu ve plastik mermileri devreye sokacak gibi görünüyor.

Asıl sorun ise, içinde yaşadığımız toplumda bizzat kapitalizmin iyiden iyiye vahşi bir hal almış oluşudur. Vahşi siyasetçiler harcamalarda usulsüzlük yapar, vahşi bankacılar hazine kasasında kalan ne varsa soyup soğana çevirir; şirket yöneticileri, hedge fonu yöneticileri, girişim sermayesi dehaları dünyanın servetini yağma eder; telefon ve kredi kartı şirketleri hepimize ne idüğü belirsiz birtakım ücretler fatura eder; büyük şirketler ve zenginler vergi ödemediği gibi, bir yandan da kamu finansmanının merasında otlarır; esnaf herkesi kazıklar; dolandırıcılar ve göz boyama üstatları ise şirketler ve siyasiler âleminin en üst kademelerinde üçkağıt çevirmektedir.

Kitlesel mülksüzleştirme, göz göre göre soygunculuğa varan — bilhassa da yoksulları ve mağdurları, eğitimsiz ve hukuki korumadan yoksun kesimleri hedef alan — akbaba taktikleri üzerine kurulu bir siyasal iktisat, oyunun kuralı haline gelmiş durumdadır. Dürüst bir sermayedar, bankacı, siyasetçi, esnaf veya dürüst bir polis amiri bulunabileceğine hâlâ inanan kaldı mı? Evet, böyle kişiler var. Fakat geri kalan herkesin aptal gözüyle baktığı bir azınlık durumundalar. Kafanı kullan. Kolay yoldan para kazan. Dolandır, çal! Yakalanma ihtimali düşük. Her halükârda şahsi serveti şirket yolsuzluğunun bedellerinden uzak tutmanın bir sürü yolu var.

Söylediklerim şaşırtıcı gelebilir. Çoğumuz bunu görmüyor çünkü görmek istemiyor. Tabii ki hiçbir siyasetçi bunları söylemeye cüret edemiyor, basın ise bunları sırf dile getiren kişiyi zora sokmak için yayımlıyor. Tahminimce bir sokak ayaklanmasına katılan herkes dediklerimden tam anlamıyla haberdardır. Onlar herkesin yapmakta olduğundan farklı bir şey yapmıyorlar, sadece bunu daha bariz ve göze batacak şekilde, sokakta yapıyorlar. Şirket sermayesinin

gezegenimize yapıp ettiği şeyleri onlar Londra'nın sokaklarında taklit ediyorlar. Kapitalizmin bünyevi olarak vahşi güdülerinin (savunucuları buna mahcup bir ifadeyle girişimcinin "hayvanca ruhu" adını vermişti) Thatcherism'le birlikte zincirinden boşanmasından bu yana, bunları dizginleyecek hiçbir şey olmadı. Fütursuz bir "arazi için orman yakma" anlayışı bugün hemen her yerde yöneten sınıfın apaçık şiarı haline gelmiş durumda.

İçinde yaşadığımız yeni normallik durumu budur. Bundan sonraki büyük sorgulama görevinin ele alması gereken de budur. Yalnızca isyancılar değil, herkes hesap vermelidir. Vahşi kapitalizm insanlığa karşı, doğaya karşı suçlarından ötürü yargılanmalıdır.

Ne yazık ki, bilinçsiz isyancılar bunu ne görebiliyorlar ne de böyle bir talep ortaya koyabiliyorlar. Etraftaki her şey bizleri de bunu görmekten ve talep etmekten alıkoymak için sanki elbirliği etmiş gibi. Siyasi erkin üstün ahlak ve aklıselim cübbesine bürünmesi de bu yüzden, böylece güya kimse onun alenen ahlaksız ve budalalık derecesinde mantık dışı olduğunu görmeyecek.

Fakat dünya çapında çeşitli umut parıltıları da mevcut. İspanya ve Yunanistan'da *indignados* (öfkeli) hareketi, Latin Amerika'daki devrimci itkiler, Asya'da köylü hareketleri, hep birlikte, akbaba gibi yırtıcı bir küresel kapitalizmin dünyaya salıverdiği devasa dolandırıcılığı ayırt etmeye başlıyor. Geriye kalanlarımızın bunu görmesi ve harekete geçmesi için daha ne lazım? En baştan nasıl başlayabiliriz? Nasıl bir doğrultuda ilerlemeliyiz? Yanıtlaması kolay sorular değil bunlar. Fakat kesin olarak bildiğimiz bir şey var: Doğru yanıtlara ancak doğru soruları sorarak ulaşabiliriz.

OWS:

Wall Street Partisi Gazap Bıçıyor

WALL STREET PARTİSİ ABD'ye çok uzun zamandır rakipsiz olarak hükmetmekteydi. En az kırk yıl boyunca ülke başkanlarının siyasi tercihlerini tahakküm altına aldı, başkanlık koltuğunda oturan kişi gönüllü olarak onun maşası olsun veya olmasın. Her iki partiden siyasetçilerin âciz ve Wall Street'in mali gücü ve denetimi altında tuttuğu medyaya bağımlı olmaları sayesinde Meclis'i büyük ölçüde sattın aldı. Ülke başkanları ve Meclis tarafından gerçekleştirilen ve onanan atamalar sayesinde Wall Street Partisi devlet aygıtının büyük kısmını olduğu gibi yargı sistemini de tahakkümü altına aldı. Bu durum özellikle Yüksek Mahkeme'de, seçim yasasından emekle ilgili mevzuata, çevre mevzularına ve iş akdi yasasına varıncaya dek birbirinden çok farklı alanlarda parasal çıkarları koruyan tarafgir hükümlerdeki artış biçiminde açıkça kendisini gösterir.

Wall Street Partisi'nin yaslandığı tek bir evrensel idari ilke vardır: paranın mutlak erkinin mutlak hâkimiyetine hiçbir ciddi itiraz gelmemesi. Bu erk tek bir amaçla uygulanır: Parasal güce sahip olanlar sonsuza dek servetlerini biriktirmeye devam etmekle kalmayıp dünyanın da mirasçıları olmalı; toprağın, barındırdığı bütün kaynakların ve üretim kapasitesinin doğrudan veya dolaylı hâkimi olmanın yanı sıra, bütün emek ve yaratıcı potansiyel üzerinde de mutlak söz sahibi olmalıdırlar. Geri kalan herkes gözden çıkarılabilir.

Bu ilke ve uygulamaların şahsi hırslardan, dar görüşlülükten, veya sırf kötü niyetten kaynaklandığı söylenemez (her ne bunların hepsinden etrafta bolca bulunsa da). Bu ilkeler rekabetin cebri yasa-

larına göre hareket eden sermayedar sınıfın kolektif istenci ile içinde yaşadığımız dünyanın siyasi topluluğuna nakşedilmiştir. Benim lobi grubum eğer seninkinden daha az para harcarsa, bu benim daha az imtiyaz elde edeceğim anlamına gelir. Eğer bir yerel yönetim halkın ihtiyaçlarına yönelik harcamada bulunuyorsa, rekabet gücünden yoksun demektir.

Makul denebilecek pek çok kişi çekirdeğine kadar çürümüş olan bu sisteme hapsolmuş durumdadır. Eğer asgari bir yaşantı için gerekli parayı kazanmak istiyorlarsa, iş bulabilmek için şeytana payını vermek dışında şansları yoktur: Bütün yaptıkları emirlere uymaktır; Eichmann'ın aşına olduğumuz sözleriyle, veya şimdilerde kimilerinin dediği gibi, "sistemin kendilerinden talep ettiği şeyi yapıyor"lardır yalnızca, ki Wall Street Partisi'nin barbarca ve ahlakdışı ilke ve uygulamalarına ayak uydurabilsinler. Rekabetin cebri yasaları hepimizi bu merhametsiz ve kayıtsız sistemin kurallarına, az veya çok, uymaya mecbur eder. Şahsi değil sisteme dair bir sorundur karşımızda duran.

Partinin en sevdiği sloganlar olan özgürlük ve hürriyet özel mülkiyet hakları, serbest piyasa ve serbest ticaret tarafından güvence altına alınır, ve aslında başkalarının emeğini sömürme, sıradan insanların mal varlığını keyfi biçimde ellerinden alma ve çevreyi şahsi veya sınıfsal çıkar için talan etme özgürlüğüne tercüme olur.

Bir kez devlet aygıtının denetimini eline geçirmeye görsün, Wall Street Partisi derhal bütün iştah kabartan KİT'leri piyasa değerinin altında fiyatlara özelleştirir, böylece sermaye birikimi için kendisine yeni sahalar açar. Devlet hazinesinin rahatça yağmalanmasını sağlayacak birtakım taşeronlaştırma (askeri-sanayi kompleksi bunun baş örneğidir) ve vergi (büyük tarım şirketlerine sübvansiyonlar, sermayeden alınan verginin düşürülmesi) düzenlemeleri getirir. Denetleme sistemlerini kasten öylesine karmaşık hale getirir, devlet aygıtının geri kalan kısmında da öylesine hayret verici bir idari beceriksizlik sergilerler ki (Reagan yönetiminde Çevre Koruma Dairesi'nin (EPA), Bush yönetiminde Federal Acil Durum İdare Heyeti (FEMA) ve başkanı "büyük işler başaran" Brown'u hatırlayın)¹ zaten şüpheli bir kamuoyunu, gündelik yaşamı veya yurt-

1. G. W Bush, FEMA'nın ilk başkanı olarak atadığı Michael D. Brown'u 2005'

taşların gelecek beklentilerini iyileştirmekte devletin yapıcı bir rol oynayamayacağına ikna etmeyi başarır. Nihayet bütün devletlerin talep ettiği şiddet tekeline, halkı kamusal alan addedilen yerin olabildiğince dışında tutmak ve emirlerine uymayan kim varsa taciz etmek, gözaltına almak ve icabında suçlu ilan ederek hapse atmak için kullanır. Baskıcı hoşgörü hususunda üzerine yoktur; ifade özgürlüğü aldatmacasını devam ettirir, yeter ki söz konusu ifade, kendi yürütmekte olduğu projenin ve ona zemin hazırlayan baskı aygıtının gerçek doğasını ifşa etme cüretini göstermesin.

Wall Street Partisi sınıf savaşını kesintisiz olarak sürdürüyor. Warren Buffet'in deyiimiyle, "Tabii ki sınıf savaşı var, savaşı açan benim sınıfım, yani zenginler ve kazanan da biziz" Bu savaşın büyük kısmı Wall Street Partisi'nin amaç ve niyetlerini gizleyen bir dişi maske ve sis perdesinin ardında gizlice sürdürülmektedir.

Wall Street Partisi gayet iyi bilir ki derin siyasi ve iktisadi sorunlar kültürel meselelere tercüme edildiğinde içinden çıkılmaz bir hal alır. Bu nedenle düzenli aralıklarla çok geniş bir yelpazeden emre amade uzmanların görüşüne başvurulur. Bizzat finanse ettikleri düşünce kuruluşları ve üniversitelerde istihdam edilmiş, yahut kendi denetimleri altındaki medyaya serpiştirilmiş bulunan bu uzmanlar, hiçbir ehemmiyet taşımayan konulardan tartışma yaratmak ve ortada olmayan sorulara cevap bulmakla mükelleftir. Bir an bütçe açığını kapatmak için herkesin katılması gereken kemer sıkma politikasından dem vururken, bir dakika geçmeden kendi ödedikleri vergi miktarını düşürmeyi önerirler, bunun bütçe açığı üzerindeki etkisi ne olursa olsun. Bir türlü açıkça tartışılmayan şey, bunca uzun zamandır kesintisiz olarak ve merhametsizce sürdürdükleri sınıf savaşının niteliğidir. Sınıf savaşı diye bir şey tarif etmek, şu anki siyasi ortamda ve kendilerinin uzman kanaatince, onu ciddi olarak ele almaktan uzaklaşmak, hatta bir aptal, belki de bir hain olarak damgalanmak anlamına gelir.

Oysa şimdi, ilk kez, Wall Street Partisi ve onun katışıksız parasal gücüyle yüzleşmek üzere yola çıktığını açıkça ortaya koyan bir

teki Katrina sel felaketi sırasında "büyük iş başardın" diyerek kutluyordu. Afette ABD'de 1800'ün üzerinde insan hayatını kaybetti. Mali hasar 81 milyar dolardı. Afetin ardından Michael Brown FEMA başkanlığından istifa etti.

hareket var. Wall Street'in sokağı başkaları tarafından —aman Tanrım— işgal edilmekte! Wall Street'i İşgal Et hareketinin şehirden şehre yayılan taktikleri, şehrin merkezinde iktidarın ağırlığının yoğun olarak hissedildiği bir kamusal mekânı, park, veya meydanı alıp bu mekâna insan bedenlerini yerleştirerek kamusal alanı siyasi bir müşterek alana çevirmek — bu iktidarın ne yaptığı ve onun erişimine karşı koymanın en iyi yolu hakkında açık bir tartışma mekânına. Kahire'nin Tahrir Meydanı'nda sürmekte olan asil mücadelede yeniden yaşam bulan bu taktik dünyaya yayılmış durumdadır (Madrid'de Puerta del Sol, Atina'da Sintagma Meydanı ve şimdi de Londra Aziz Paul Katedrali'nin dışındaki merdivenler, ve tabii Wall Street'in kendisi). Bu da bize kamusal alanda toplanan bedenlerin kolektif gücünün, diğer bütün erişim araçları tıkanmış olduğunda dahi, hâlâ en etkili muhalefet aracı olduğunu gösteriyor. Tahrir Meydanı'nın dünyaya gösterdiği şey apaçık bir hakikatti: Asıl önemli olan Twitter veya Facebook'taki duygusal gevezelik değil, sokağa ve meydana çıkan bedenlerdir.

ABD'deki bu hareketin amacı basittir: "Halk olarak bizler ülkeyi, şu an onu yöneten parasal güçlerden geri almaya kararlıyız. Amacımız Warren Buffet'ı haksız çıkarmak. Onun sınıfı, yani zenginler, bundan böyle rakipsiz yönetemeyecekler; dünya onlara miras kalmayacak. Onun sınıfının, yani zenginlerin kaderinin daima kazanmak olduğu da doğru değil." Diyor ki: "Biz yüzde 99'u oluşturanlarız. Çoğunluğa sahibiz, ve bu çoğunluk egemen olabilir, olmalı ve olacak da. Parasal güç bize bütün diğer ifade kanallarını kapattığına göre, görüşlerimiz işitilene ve ihtiyaçlarımız karşılanana kadar yaşadığımız şehrin park, meydan ve sokaklarını işgal etmekten başka seçeneğimiz yok."

Başarılı olabilmek için hareketin yüzde 99'luk kesime ulaşması gerekiyor. Bunu yapabilir ve adım adım yapıyor da. Bir kere işsizlik nedeniyle sefaletle sürüklenen bütün o insanlar var, sonra Wall Street tayfasının evlerini veya mallarını elinden aldığı kimseler. Hareket, öğrencileri, göçmenleri, yarı-işsizleri, ve Wall Street Partisi yararına ulusun ve dünyanın sırtına yüklenen tamamıyla gereksiz ve benzeri görülmemiş kemer sıkma siyasetinin tehdit ettiği diğer kesimleri birleştiriyor. Zenginlerin evlerinde acımasızca sömürdüğü göçmen ev işçilerinden, masasında kuş sütü eksik olmayan zengin-

lerin yiyip içtiği kuruluşların mutfağında üç kuruş için kölelik eden lokanta işçilerine uzanarak işyerlerindeki dehşet verici sömürü düzeylerine odaklanması gerekli. Yaratıcı işlerde çalışanları ve yeteneği çoğu zaman büyük parasal güçlerin denetiminde ticari ürünlerle dönüştürülen sanatçıları da bir araya getirmeli.

Hareket öncelikle, sistemin yabancılaştırdığı, gidişattan huzursuz olan, bir şeylerin kökten yanlış olduğunu hisseden ve Wall Street Partisi'nin tasarladığı sistemin barbarca, etiğe aykırı ve gayri ahlaki olmanın yanı sıra artık vadesini de doldurmuş olduğunu gören kimselere ulaşmaya çalışmalıdır.

Bütün bunlar demokratik yollarla, tutarlı bir muhalefet altında toplanmalı; ve geleceğin şehrini, farklı bir siyasi sistemi ve nihayet üretim, bölüşüm ve tüketimin insanlar yararına örgütlenmesinde izlenecek farklı yolları anahatlarıyla özgürce müşahade edebilmelidir. Aksi takdirde, gitgide derinleşen kişisel borç sarmalının ve kemer sıkma politikalarının ufukta görüldüğü, tümüyle yüzde 1'lik kesimin çıkarına işleyen bir gelecek, yeni nesiller için yaşanılır olmayacaktır.

Wall Street'i İşgal Et hareketine mukabil, devlet, sermayedar sınıf erkini de arkasına alarak, hayret verici bir iddiada bulunmaktadır: kamusal mekânı düzenleme ve kullanıma açma konusunda yegâne yetkinin kendilerinde olduğu iddiası. Yani kamuoyu, kamusal mekân üzerinde ortak bir hakka sahip değil! Belediye başkanları, polis amirleri, askeri yetkililer ve devlet görevlileri ne hakla bize, yani halka, "bizim" kamusal alanımızın ne derece kamusal olduğunu, bu mekânı kimin ne zaman kullanabileceğini tayin etme yetkisinin kendilerinde olduğunu söyleyebiliyorlar? Bizi, yani halkı, kolektif olarak ve barışçıl biçimde işgal etmeye karar verdiğimiz mekândan tahliye etme yetkisini ne zamandan beri ellerinde tutuyorlar? Kamu yararına müdahalede bulunduklarını iddia ediyorlar ve bunu ispatlamak için yasalardan örnek gösteriyorlar, fakat kamuyu oluşturan bizleriz! Bütün bu tabloda "bizim yararımız" nerede? Ve bu arada, bankaların ve finans şirketlerinin ikramiyeleri "kendi" ceplerine indirirken gözümüzün önünde çarçur ettikleri para "bizim" paramız değil mi?

Wall Street Partisi'nin bölmek ve yönetmek konusunda sahip olduğu organize güç karşısında, ortaya çıkmakta olan hareketin temel

bir ilke olarak benimsemesi gereken şey, Wall Street Partisi'ni ya kamu yararının paragöz kişilerin küçük hesaplarından önce geldiğini kabul edecek kadar akliselime ya da dize getirinceye kadar, bölünmeyi de, amaçtan sapınayı da reddetmektir. Kişilere şahsi haklar bahşederken onları yurttaş sorumluluğundan muaf tutan şirket imtiyazlarının defteri dürülmelidir. Eğitim ve sağlık gibi kamusal hizmetler ücretsiz olarak herkesin istifadesine sunulmalıdır. Medyaya hâkim olan tekelci güçler kırılmalıdır. Seçimlerin parayla satın alınması anayasaya aykırı ilan edilmelidir. Bilgi ve kültürün özelleşmesi yasaklanmalıdır. Başkalarını sömürme ve mallarını ellerinden alma özgürlüğü budanmalı ve nihayet suç sayılmalıdır.

Amerikalılar eşitliğe inanırlar. Anket verilerine göre halk, nüfusun ilk yüzde 20'lik kesiminin toplam servetin yüzde 30'una sahip olmasını kabul edilebilir buluyor, ancak şu an olduğu gibi, servetin yüzde 85'ini elinde tutmasının kabul edilemez olduğu kanaatinde. Bu servetin büyük kısmının en üstteki yüzde 1'in elinde oluşu ise hepten kabul edilemez. Wall Street'i İşgal Et hareketinin önerisi şu: Biz, ABD halkı, bu eşitsizlik düzeyini salt varlık ve gelir bakımından değil, daha önemlisi, böyle bir dengesizliğin neden olduğu ve yeniden ürettiği siyasi güç dağılımı bakımından da tersine çevirmeye kararlıyız. ABD halkı demokrasiden haklı bir gurur duyuyor, fakat sermayenin tahripkâr gücü bu demokrasiyi daima tehdit etmiştir. Mademki bugün bu güç demokrasiye hâkim olmuştur, Jefferson'ın öngördüğü gibi, yeni bir Amerikan devrimi yapmanın vakti gelmiş demektir: Toplumsal adalet, eşitlik ve doğayla ilişkisinde ihtimamlı ve düşünceli bir yaklaşımdan temellenen bir devrim.

Patlak veren savaşım, Wall Street Partisi'ne karşı Halk, ortak geleceğimiz açısından hayati önem taşıyor. Küresel olduğu kadar yerel bir mücadele bu. Şili'de herkese açık ücretsiz ve nitelikli bir eğitim sistemi için siyasi erkle ölüm-kalım savaşı veren, böylelikle Pinochet'nin zorla tesis ettiği neoliberal modelin alaşağı edilmesini başlatan öğrencileri bir araya getiriyor. Mübarek'in iktidardan inişinin (tıpkı Pinochet diktatörlüğünün sonu gibi) paranın iktidarından özgürleşmek için verilen mücadelenin sadece ilk adımı olduğunun farkında olan Tahrir Meydanı'ndaki eylemcileri kucaklıyor. İspanya'da *indignados*'u, Yunanistan'da greve giden işçileri, Londra'dan Durban'a, Buenos Aires'e, Shenzen'e ve Mumbai'ye dünya çapında

belirmeye başlayan militan muhalefeti kapsıyor. Büyük sermaye ve paranın çıplak gücünün amansız tahakkümü her yerde defansa düşmüş durumda.

Tek tek bireyler olarak hangi tarafta yer alacağız? Biz hangi sokağı işgal edeceğiz? Ancak zaman gösterecek. Fakat bildiğimiz bir şey varsa, o zaman şimdidir. Sistem yalnızca sekteye uğramakla kalmadı, baskıdan başka her tür savunma aracını da kaybetti. Öyleyse halkı oluşturan bizlerin, bu sistemin yeniden ne şekilde inşa edileceği ve bunun için hangi modelin esas alınacağına ortaklaşa karar verme hakkımız için mücadele etmekten başka seçeneğimiz yok. Wall Street Partisi'nin devri sefil bir hezimetle kapanıyor. Onun yıkıntıları üzerinde yeni bir seçenek inşa etmek hem bir fırsat, hem de kaçınmanın mümkün olmadığı, hiçbirimizin kaçınmak da istemeyeceği bir ödev.

Teşekkür

Aşağıdaki dergilerin yayın yönetmenlerine, daha önce dergilerinde yayımlanan materyali kullanmama izin verdikleri için teşekkür etmek isterim.

1. Bölüm *New Left Review* dergisinin Eylül-Ekim 2008 tarihli 53. sayısında yayımlanan "The Right to the City" başlıklı yazının biraz değiştirilmiş bir nüshasıdır.

2. Bölüm *Socialist Register 2011*'de yayımlanan, "The Urban Roots of Financial Crisis: Reclaiming the City for Anti-Capitalist Struggle" başlıklı makalenin ilk bölümünün biraz genişletilmiş biçimidir.

3. Bölüm "The Future of the Commons" başlığıyla *Radical History Review* dergisinin 2011 tarihli 109. sayısında yayımlanan yazıya dayanmaktadır. Makalenin ilk halinin Elinor Ostrom'un yapıtı hakkında eksik bıraktığı bazı önemli noktalara işaret ettiği için, Charlotte Hess'e teşekkür ederim. New York şehrinde 16 Beaver grubunun öncülüğünde düzenlenen seminerin katılımcılarına, ortak alanlar hakkındaki tartışmada fikirlerimi netleştirmeme fazlasıyla yardımcı oldukları için ayrıca teşekkür borçluyum.

4. Bölüm "The Art of Rent: Globalization, Monopoly and Cultural Production" başlığıyla *Socialist Register 2002*'de yayımlanan yazının biraz değiştirilmiş bir biçimidir.

5. Bölüm *Socialist Register 2011*'de "The Urban Roots of Financial Crisis: Reclaiming the City for Anti-Capitalist Struggle" başlığıyla yayımlanmış olan bir makalenin son kısmının genişletilmiş biçimidir.

New York şehrinde toplanan "Şehir Hakkı" okuma grubunun katılımcılarına, özellikle de Peter Marcuse'ye, ayrıca New York Şehir Üniversitesi, Mekân, Kültür ve Politika Merkezi'nde düzenlenen seminerin üyelerine, son birkaç yıl içerisinde gerçekleştirdiğimiz pek çok şevkli tartışma için teşekkür etmek isterim.

Dizin

- ABD Merkez Bankası, 55, 67, 68
Abu Dhabi, 54
Afganistan, 52, 101, 182
Allen, Paul, 66
Almanya, 57, 75, 79, 106, 162
Amerikan Bankalar Birliği, 74
Applebaum, Binyamin, 98
Arjantin, 52, 190
Atina, 10, 16, 38, 124, 154, 159, 172, 223
Atina Akropolü, 162
Avrupa Birliği, 72
Avrupa merkez bankaları, 67
Avustralya, 106, 152-53
Aziz Paul Katedrali, 223
- Bali, 155
Baltimore, 53, 55, 67, 75, 103-5, 124, 132, 159
Bangkok, 65, 167, 171-72
Bangladeş, 64
Banzer, Hugo, 206
Barselona, 38, 125, 158-61, 172
Bask Bölgesi, 155, 184
Batı Şeria, 173
Bechtel, 201, 209
Bell, Daniel, 143
Berlin, 159, 162-63, 172
Bilbao, 159
Birleşmiş Milletler (BM), 45
Blair, Tony, 217
Bloomberg, Michael, 54, 66
Bolivya, 24, 141, 172, 175, 201-8, 213, 215
Bologna, 167, 194, 195
- Bookchin, Murray, 134, 138-39, 182-83, 197-98, 213-14
Brezilya, 32, 57, 91, 167, 176, 196
BRIC, 91, 110
Brixton, 218
Brown, Michael, 221
Buffalo, 105
Buffet, Warren, 101, 222-23
Burlington, 195
Bush, George W., 101, 221
- California, 76, 92, 140, 153
Cameron, David, 217
Canary Wharf, 157
Castells, Manuel, 34, 186
Chandler, Alfred, 148
Cheney, Dick, 101, 184
Chicago, 65, 78, 104, 106, 171-72, 174, 213
Chongqing, 114, 196
Christiana, 131
Cidade de Deus, 155
Cleveland, 55, 75, 105, 136
Clinton, Bill, 91, 101-2, 105
Cochabamba, 16, 136, 172, 201, 203-4, 210
Columbia Üniversitesi, 67
Córdoba, 171
Countrywide, 93, 102
Curitiba, 196
- Çay Partisi, 209
Çevre Koruma Dairesi (EPA), 221
Çin, 13- 16, 35-36, 53, 55- 57, 61-62, 65,

- 84, 89, 91, 93, 106-16, 172, 181, 191
- De Angelis, Massimo, 118
- De Soto, Hernando, 63, 127
- Detroit, 55, 101, 133
- Dharavi, 60, 67, 72, 165
- Dışlanmış İşçiler Kongresi, 190, 197, 209, 213
- Disney World, 123, 146-47, 160, 163
- Doğa için Dünya Çapında Fon, 121
- Doğu Avrupa, 200
- Dongguan, 112
- Dubai, 53-54
- DUMBO, 131
- Dünya Bankası, 71- 73, 75, 79, 92, 97, 114, 127, 175, 196
- Dünya Kalkınma Raporu, 71- 74, 79, 97, 134
- Dünya Sosyal Forumu, 32, 175
- Dünya Şehir Forumu, 196
- Ekolojistler, 29, 31, 35
- El Alto, 24, 132, 172-73, 189, 202, 204-7, 209-13
- Elyachar, Julia, 63-64
- emek hareketi, 20, 177, 194
- Endonezya, 62
- Engels, Friedrich, 44, 59-60, 80, 102
- Komünist Manifesto*, 102
- Escobar, Arturo, 202-3
- Euskadi Ta Askatasuna (ETA), 155
- Evsahipliği Ulusal Ortaklığı, 91
- Fannie Mae, 85, 87, 91, 94, 97- 99
- Federal Acil Durum İdare Heyeti, 221
- Felluce, 173
- Filistin, 173-74
- Fletcher, Bill, 194, 200-1
- Flint, Michigan, 190
- Florida, 75, 78, 92, 103, 107
- Foster, Norman, 159, 163
- Fransa, 76, 82, 151, 189
- Fransız Komünist Partisi (PCF), 34, 195
- Freddie Mac, 85, 91, 98-99
- Gapasin, Fernando, 194, 200-1
- Gaudí, Antoni, 159
- Gehry, Frank, 159
- George, Henry, 74
- Georgia, 75
- Gill, Leslie, 204-6
- Teetering on the Rim*, 204-6
- Giuliani, Rudolph, 161
- Godard, Jean-Luc, 30
- 2 ou 3 choses que je sais d'elle*, 30
- Goetzmann, William, 76, 78-79, 85, 91
- Goldman Sachs, 53
- Gottlieb, Robert, 89
- göçmen hakları hareketi, 174-75, 188
- Graeber, David, 183
- Greenspan, Alan, 74, 91
- Guangdong, 16, 111
- Guggenheim Müzesi, 159, 167
- Güney Afrika, 165
- Hamas, 173-74
- Hamburg, 131, 196
- Hanseatik şehirler birliği, 216
- Hardin, Garrett, 118, 120, 127, 132, 133
- "The Tragedy of the Commons", 118
- Hardt, Michael, 81, 117, 122, 124, 130-31, 202, 208, 214
- Ortak Zenginlik*, 214
- Harlem, 60, 131, 165
- Haug, Wolfgang, 147
- Haussman, Georges-Eugène, 48-51, 54, 58-59, 173, 188
- High Line, 127
- Hindistan, 56-57, 61-62, 64-65, 91, 110, 113, 140
- Hitler, Adolf, 163
- Hittorf, Jacques Ignace, 48
- Hizbullah, 173-74
- Hollanda, 75
- Hong Kong, 53, 156-57
- IMF, 111 -12, 175
- Irak, 52, 101, 172-73
- Isaacs, William, 74

İngiliz İşçi Partisi, 201
İngiliz Mimarlar Kraliyet Enstitüsü,
160

İngiliz Sosyalist İşçi Partisi, 177

inşaat işçileri, 100, 188, 197

İrlanda, 9, 52, 75, 89

İspanya, 52, 54, 75, 89, 219

İspanyol İç Savaşı, 171

İsrail, 173

İsveç, 75

İtalya, 123

Jacobs, Jane, 59, 66-67, 213

Japonya, 74-75, 108-9

Johannesburg, 33, 142

Johns Hopkins Üniversitesi, 3, 67

Kahire, 16, 38, 63, 125, 158, 172, 223

kentleşme, 14, 18, 35, 44-45, 48,

52-54, 56, 65, 69, 71, 73-74, 88,

91, 98-99, 107, 109, 111, 113-16,

121, 124, 133, 140, 142, 158, 171,

178, 187-88, 196-98, 212-13, 215

Kierland Commons, 122

Kohn, Margaret, 123, 190

Kopenhag, 131

La Paz, 173, 189, 205-6, 210

Lazar, Sian

El Alto, Rebel City, 205, 208-9

Lefebvre, Henri, 7, 19, 29-39, 43, 51,

62, 69, 197, 200

"Şehir Hakkı", 30, 228

The Paris Commune, 33

The Production of Space, 36

The Urban Revolution, 38, 51

Lenin, Vladimir, 167, 177

Les Halles, 31, 48

Lewis, Michael

The Big Short, 94- 96

Libération, 32

Lima, 63

Liverpool, 159, 162

Livingstone, Ken, 195, 201

Locke, John, 127-29

Londra, 10, 53-54, 63, 72, 84, 150,

157-58, 172-73, 195, 217, 219,

225

Londra Mücavir Alan Konseyi (GLC),
201

Londra Tate Galerisi, 167

Los Angeles, 33, 54, 106, 142, 174,

189, 191, 196, 213

Madison, 38, 172

Madrid, 9, 171-72

"makuliyet komitesi", 161

Manhattan, 57, 66, 72, 131, 150

Martin Luther King, 98, 103

Marx, Karl, 3, 22, 31, 34, 36, 45,

80-88, 92-94, 102, 128-29,

131-33, 145, 147, 149-50, 177-79,

185, 189, 196, 216

Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 82

Grundrisse, 80-84, 150

Kapital, 3, 11-12, 31, 34, 36, 80-83,

85, 87, 92-93, 128, 179

Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i,

82

Medeni Haklar hareketi, 43

Meksika, 57, 193, 210

Melbourne, 167, 172

merkezi emek konseyleri, 194

Mesa, Carlos, 201

México, 54, 65, 66

Milan, 158, 167, 172

Milwaukee, 195

milyarderler, 54, 57, 66, 116

Mondragon, 184

Morales, Evo, 201-4

Moses, Robert, 50-51, 59, 62, 66-67,

213

Moskova, 54, 195

Mumbai, 33, 53-54, 60, 72, 142, 165,

225

Mumford, Lewis, 197-98

Murdoch, Rupert, 148, 217

Museu d'Art Contemporani de

Barcelona, 159, 161

mutenalaştırma, 22, 33, 51, 60, 72,

130, 160

- Nandigram, 62
 Negri, Antonio, 17, 81, 83-84, 117, 122, 124, 130-31, 202, 208, 214
 New Haven, 67
 New Mexico, 193
 New South Wales, 188
 New York, 11-12, 33, 37-38, 50-52, 54-55, 60, 66-67, 76, 78, 93, 96, 106, 127, 131, 136, 138, 143, 161, 165, 189, 213, 227-28
 Newman, Frank, 13, 76, 78-79, 85
 Nixon, Richard, 98, 113
 Northumbria, 191
 Nottingham, 191, 198

 Oaxaca, 172, 210
 Olimpiyat Oyunları (1992), 159-60
 Ostrom, Elinor, 119-20, 123-24, 134-37, 141, 213-14, 227
Governing the Commons, 119
 Otobüs İşçileri Sendikası, 189

 Paris, 11-12, 29-31, 33, 38, 47-51, 58-59, 65, 88, 159, 171-73, 177, 186, 188, 200
 Paris Komünü, 17, 34, 37, 49, 51, 167, 171, 177, 186-88, 195, 202, 212
 Park, Robert, 43-44, 117, 215
 Parker, Robert, 152-53
 Pekin, 108-9, 113
 Pereire, Emile ve Isaac, 55, 88
 Phoenix, 122
 Pinochet, Augusto, 225
 Plaza de Catalunya, 125, 172
 Polonya, 75
 Porto Allegre, 32, 167, 195
 Potsdamer Platz, 163
 Prag, 167, 171
 Pribam, Karl, 79
 Puerta del Sol, 172, 223

 Quebec, 172

 Ramallah, 173
 Reagan, Ronald, 46, 100-1, 221
 Reichstag, 163

 Revueltas, Rosaura, 193
 Rio de Janeiro, 62-63, 110, 155, 165, 173
 Roma, 159, 172
 Rusya, 52, 57, 91, 110, 172

 Salt of the Earth, 192-93, 198
 Samaranch, Juan Antonio, 160
 San Diego, 54, 92
 San Francisco, 99, 167
 Sánchez de Lozada, Gonzalo, 201
 Sancton, Andrew, 135
 Santa Cruz, 202-5
 Santiago, 33, 54, 172, 196, 215
 São Paulo, 33, 53, 110, 142
 Schinkel, Karl Friedrich, 162-63
 Seattle, 16, 66, 147, 167, 171-72, 191-92
 Seul, 54, 60-61
 Shenzen, 115, 225
 Shenzhen, 53
 Shiller, Robert, 70, 75
 simgesel sermaye, 158-63, 167
 Singapur, 157
 Sintagma Meydanı, 125, 172-73, 223
 Sitüasyonistler, 33, 38
 Slim, Carlos, 57, 67
 Smith, Adam, 127-28, 148
 Soğuk Savaş, 49, 181
 SoHo, 131
 Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı (TARP), 107
 Sovyetler Birliği, 49, 100, 162, 181, 200
 Speer, Albert, 163
 Stiglitz, Joseph, 91
 Stockman, David, 101
 Suez, 201, 209
 Süveyş Kanalı, 48

 Şanghay, 60, 107-8, 111, 113, 142, 171, 189
 Şanghay Expo, 113
 şarap endüstrisi, 145, 151-54, 164
 Şehir Hakkı İttifakı, 197, 213
 Şili, 54, 106, 139, 172, 196, 215, 225

Tabb, William, 52, 76
Taft-Hartley Yasası, 193
Tahbilk, 152
Tahrir Meydanı, 125, 172-73, 223, 225
Taipei, 54
Tayland, 75, 79
Thatcher, Margaret, 46, 63, 177, 201, 203, 218
Thomas, Brinley, 88-90
Thompson, E. P., 190
Tiananmen Meydanı, 173
Tiebout, Charles, 135
Tokyo, 142
Torino, 172
Toronto, 197
Toxteth, 218
turizm, 48, 56, 146, 155, 158, 161, 165
tüketim kültürü, 56-57, 114, 185

Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu (NBER), 78, 89, 96
UNITE HERE, 191

Viyana, 172, 194

Wall Street, 14, 57, 66-67, 84-85, 173, 220-26
Wall Street'i İşgal Et (OWS), 220, 223, 225
Watts, 98
Webber, Jeffrey, 202-4, 206, 213
Williamsburg, 131
Wine Advocate, 152
Works Progress Administration (WPA), 100

Yale Üniversitesi, 67
Young, Iris, 214
Yunanistan, 140, 219, 225
Yunus, Muhammed, 64

Zagreb, 196
Zapatistalar, 179, 182, 183
Zuccotti Park, 38
Zukin, Sharon, 56

David Harvey

Asi Şehirler

ABD'de 2001'den beri spekülâtif bir biçimde şişirilmekte olan gayrimenkul ve ona bağlı finans sektöründe 2008'de iktisadi bir kriz patlak verdi ve kısa sürede tüm Avrupa'yı girdabına aldı. Krizin nedenlerini çözmeye çalıştığımız sırada, spekülâtif sermayenin sözcüleri kendi içine kapalı bir jargonu tedavüle sokuyor, meselenin bizlere izah edilemeyecek kadar karmaşık olduğunu göstermeye çalışıyorlardı. Bu nedenle sorunun ne olduğu açıklığa kavuşmasa da, maddiyatın çarpmasını doğrudan yaşamlarında hisseden kitlelerin, oturduğu eve haciz konan, işinden çıkarılan, kemer sıkma politikaları ve özelleştirmeler sonucunda kamu hizmetlerinden mahrum edilen kitlelerin sokağa inmesi uzun sürmedi.

İşte Asi Şehirler, neoliberal iktisat tarafından kurgulanan kriz anlatısı ile krizin kendi üzerlerinden telafi edildiği kitlelerin konumu arasındaki makasın giderek açıldığı bu zaman kesitini tahlil ediyor. Bir ayağı sokakta olan kitap, doğrudan eylem lehine uzun vadeli bir kavramsal analiz de sunuyor. Harvey, 1980'lerin ikinci yarısından bu yana olgunlaştırmakta olduğu kentsel iktisat anlayışını burada özlü bir biçimde ortaya koyarken, bir yandan da kavramsal soru ve çözümlemelerin kentsel toplumsal hareketler açısından ne gibi yeni doğrultulara işaret edebileceğini irdeliyor.

Sokaktaki antikapitalist eylemliliğe yaslanan Asi Şehirler, dil ve üslu-buyla da akademi dışından okuru başköşeye buyur ediyor.

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-975-342-908-5

9 789753 429085

Metis Yayınları
www.metiskitap.com